

United Nations
Educational Scientific and
Cultural Organization

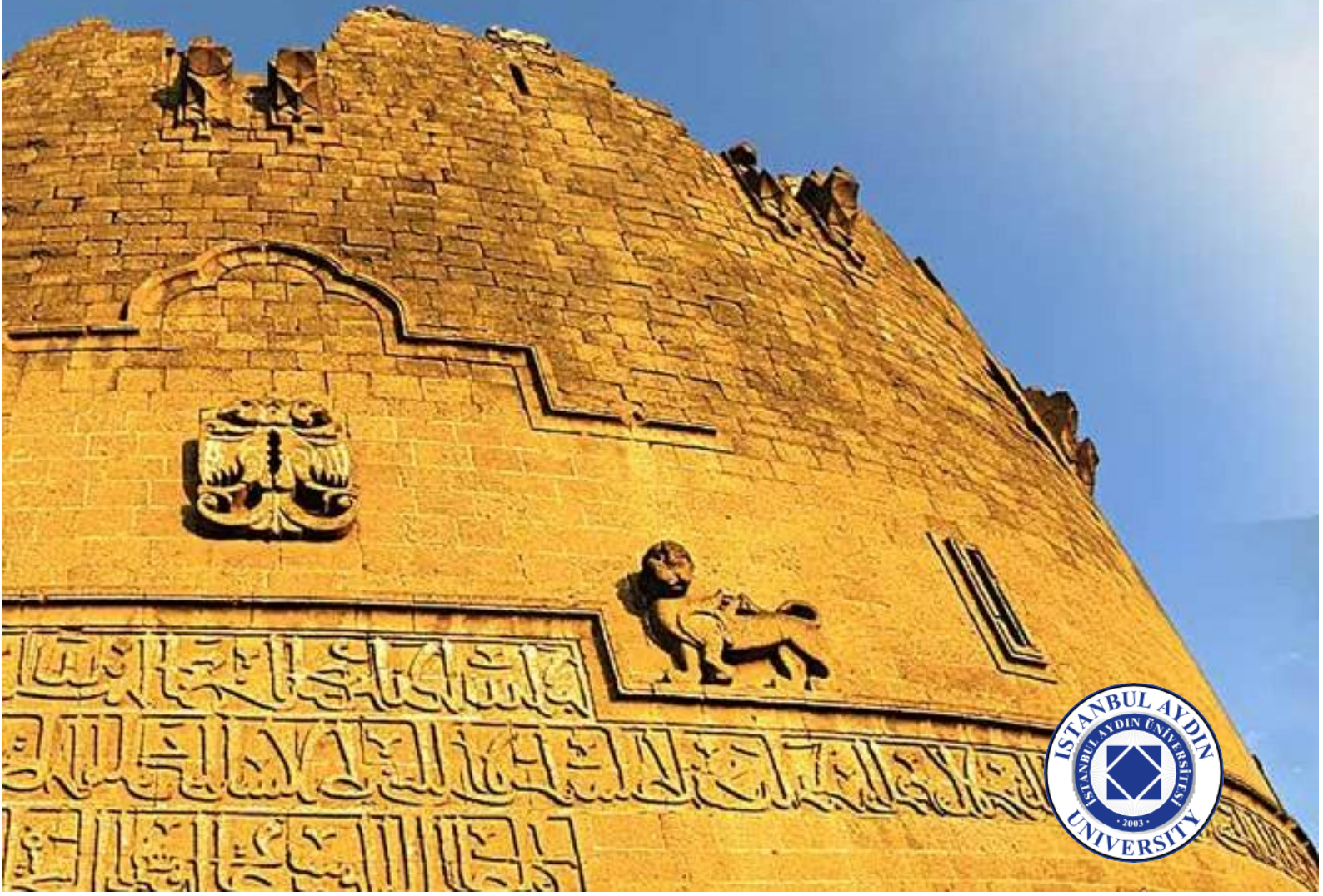

- UNESCO Chair in Cultural Diplomacy,
Governance and Education
- Istanbul Aydin University, Turkey

kerpic'16

Cultural Landscape: Rebuilding after Decay International Conference

17-18 December 2016
Istanbul, TURKEY

PROCEEDINGS
Second Day of the Conference for Graduate Students
For the Fifth International Conference

Kerpik'16
Cultural Landscape:
Rebuilding after Decay

17-18 December 2016
Organized by
Istanbul Aydın University
Kerpik Network

E-ISBN: 978-605-68930-0-1

**Proceedings for the
5. International Conference kerpiç'16**

**Cultural Landscape:
Rebuilding after Decay**

17-18 December 2016

**Organized by
Istanbul Aydın University**

Kerpici Network

Themes of the Conference

1. Rebuilding cultural landscape after disaster, war, terrorism
2. Social, cultural, touristic reuses of heritage
3. Commercial development
4. Changes in traditional heritage value of society
5. Housing environment
6. Standards and guidelines for rebuilding
7. Advances in researches

Conference Chair

Prof. Dr. Bilge IŞIK

Book Editor

Prof. Dr. Bilge IŞIK

Associate Editors

Lecturer, Aysel TARIM

Lecturer, Özlem BALIK

Conference Secretary

Asst. Prof. Dr. Gökçen F. YÜCEL

Organizing Committee

Prof. Dr. Bilge IŞIK
(Istanbul Aydın University)

Asst. Prof. Dr. Gökçen Firdevs YÜCEL
(Istanbul Aydın University)

Asst. Prof. SeyhanYardımlı
(Istanbul Aydın University)

List of Reviewers

Prof. Dr. Marcial Blondet, Pontifical Catholic University, Peru
Prof.Dr. Zülküf Güneli, IAU, Turkey
Assoc.Prof.Dr. Kamuran Sami, Dicle University, Turkey
Asst.Prof.Dr. Seyed Mohammad Hossein Ayatollahi, Yazd University, Iran

Istanbul Aydın University

Faculty of Architecture and Design
Beşyol, Florya, Istanbul, Turkey
<http://www.aydin.edu.tr>
info@aydin.edu.tr

Dear Colleagues,

Istanbul Aydin University and The Kerpiç Network are pleased to welcome you to the fifth International Conference on **kerpic'16 - Cultural Landscape: Rebuilding after Decay**, 17-18 December 2016, Istanbul, Turkey.

Kerpiç-network is carrying researches over thirty years on durability, seismic response and production techniques on earthen construction material. Durability researches are based on gypsum & lime stabilization of earth, called “alker”; seismic response researches are based on horizontal energy dissipation surfaces in the load bearing walls and production techniques are based on compacting and shotcrete production of earthen walls.

The conference scope will focus on Diyarbakır- SUR area in Turkey or on nearly problems around the world, and the study will range from the graduate programs, preparing the students to the contemporary knowledge and skills, and bring together the academics and professionals to exchange results and experience. It will be an opportunity to understand the strategy and the advances of the Cultural Landscape.

Our deepest thanks goes to ICOMOS, ISCEAH members who supported the conference as scientific committee.

It is our pleasure to welcome you to the international conference kerpic'16.

Prof. Dr. Bilge IŞIK, Conference Chair

HONOUR COMMITTEE

Mustafa AYDIN, Dr., Istanbul Aydın University Board of Trustees Chairman

Yadigar IZMIRLI, Prof.Dr., Rector, Istanbul Aydın University

Turhan Nejat ARAL, Prof.Dr., Dean, IAU, Faculty of Architecture and Design

Hüseyin Erol AKATA, Prof.Dr., Dean, Istanbul Aydın University, Faculty of Engineering

Murat ERGİNÖZ, Prof.Dr., Head of Interior Architecture Department

Hasan SAYGIN, Prof. Dr., Istanbul Aydın University, Faculty of Engineering

SCIENTIFIC COMMITTEE

Bilge IŞIK, Prof. Dr., Conference Chair, ICOMOS, ISCEAH, IAU-TR

Turhan Nejat ARAL, Prof.Dr., IAU-TR

Murat ERGİNÖZ, Prof.Dr., IAU-TR

Fatma SEDES, Asst. Prof.Dr., IAU-TR

Zülküf GÜNELİ, Prof.Dr., Dicle Uni. (Emeritus), IAU-TR

Eser GÜLTEKİN, Prof.Dr., Çoruh Uni., TR

Dilek YILDIZ, Asst.Prof.Dr., ITU-TR

Şefika ERGİN, Asst.Prof.Dr., Dicle Uni.-TR

Tülay TULUN, Prof.Dr., ITU- TR

Hüseyin AYATULLAHI, Assoc.Prof.Dr., Yazd Uni.-Iran

Mohammad Yosof ALAIDAROOS, National Built Heritage Center, ICOMOS-Saudi Arabia

Randolph LANGENBACH, M.Arch, USA

Marcial BLONDET, Prof.Dr., ISCEAH-Peru

Severio MECCA, Prof.Dr., Uni.Florence-Italy

Gouhar SHEMDIN, ICOMOS Iraq / ISCEAH / Iraq, Canada

Humberto VARUM, Prof.Dr., ISCEAH-Portugal

Rasool VATANDOUST, Prof.Dr., ISCEAH- Iran

Peter WALKER, Prof.Dr., ISCEAH- England

Dear Readers,

The study will range from the graduate programs, together with the academics and professionals to exchange results and experience.

Editor

Prof. Dr. Bilge IŞIK

İÇİNDEKİLER, CONTENT

1. ABDUL HAKİM HAİDARİ , İstanbul Aydın Üniversitesi Cam Minaresi'nin Birleştirilmesi	1
2. ABDURRAHMAN PEHLİVAN , İstanbul Aydın Üniversitesi Diyarbakır Sur İlçesinin Kalkınmasında Yerel Şifalı Bitkilerin Değerlendirilmesi ve "Diyarbakır Şifalı Bitkiler Enstitüsü" Projesi	9
3. AHMAD JASEM , İstanbul Aydın Üniversitesi Rebuild, Renovate and Reusing the Old Borsa Han (Çifte Han)	27
4. AYŞEN GÜLBİN ÖREK , İstanbul Aydın Üniversitesi Dini Yapıları ve Tarihi ile Diyarbakır Sur ve Surp Giragos Ermeni Kilisesi	38
5. DAMLA KONAK , İstanbul Aydın Üniversitesi Diyarbakır Sur İçindeki Ev Yapısı, Cahit Sıtkı Tarancı Evi	55
6. ESRA TOKSÖZ , İstanbul Aydın Üniversitesi Diyarbakır Sur İlçesi Kentsel Dönüşüm Sürecini Berlin Pots Dam Meydanı Örneği ile Kıyaslama	70
7. EZGİ YILMAZ , İstanbul Aydın Üniversitesi Diyarbakır Sur İlçesi Kentsel Dönüşüm Metotları ve Turizmin Katkısı	82
8. FARANEH GHASSER , İstanbul Aydın Üniversitesi The effect of Islam and Christianity on the St. Mary Church and Ulu Mosque in Diyarbakır	101
9. GİZEM BİDECI , İstanbul Aydın Üniversitesi Kentsel Dönüşüm Proje Uygulaması Beyrut-Solidere Tarihi Kent Merkezi Örneği	106
10. MOHAMAD THAER AKKA , İstanbul Aydın Üniversitesi Architecture Treatments to Control wind-blown sand and dust in the Architecture Desert, Sand – Dust – Desert	117
11. MELEK YILDIRIM , İstanbul Aydın Üniversitesi Diyarbakır Sur İlçesi Tarihi ve Ulu Camii'nin Özellikleri	123
12. MERVE KARAKOÇ , İstanbul Aydın Üniversitesi Diyarbakır Kalesi ve Surlarının Tarihsel Gelişim ve Mimari Yapısı	136

- 13. MOHAMED NAWAR GHADRI**, İstanbul Aydın Üniversitesi
Urban and Tourism Development Projects for Cities
Citadels (Aleppo and Diyarbakır) **157**
- 14. MURAT TEKİN**, İstanbul Aydın Üniversitesi
Diyarbakır Sur İçindeki Tarihi Değerler ve
Meryem Ana Kilisesi **167**
- 15. SERDAR ARISU**, İstanbul Aydın Üniversitesi
Bursa Tarihi Çarşı Restorasyon Kurallarını Diyarbakır
Sur Projesinde Uygulama Yöntemleri **183**
- 16. SİMLA ATALAY UÇAR**, İstanbul Aydın Üniversitesi
Diyarbakır Sur İlçesi'nde Tarihi Evler ve İskender
Paşa Konağı **190**
- 17. TUĞÇE KÖSE**, İstanbul Aydın Üniversitesi
Diyarbakır Suriçi Bölgesi'nin Mimari Dokusunun
Korunarak Yaşayan Bir Kent Mekânına Dönüştürülmesi **206**
- 18. HACER ÇİFTÇİ**, Hasan Kalyoncu Üniversitesi
Gaziantep için Deprem Master Planı'nın Esasları **218**
- 19. MUHAMMET MAMİR**, Hasan Kalyoncu Üniversitesi
Geleneksel Harran Evleri **223**

Cam Minaresi'nin Birleştirilmesi

Abdul Hakim HAİDARİ

İstanbul Aydın Üniversitesi

hmsd101@gmail.com

ÖZET

Asya'nın kalbinde yerleşen Afganistan bir antik ve eski ülke olarak, tarihi, kültürü, ilmi ve kendine özgü sanatı vardır. Mimarlık olarak Afganistan'ın doğu kültürüne ait ülkeler "İran, Tacikistan, Türkiye, Türkmenistan..." gibi mimarlığı vardır.

65 metre uzunluğundaki Cam Minaresi, 12. yüzyıla dayanan zarif, yükselen bir yapı. Üstte mavi bir fayans yazıtına sahip özenli tuğlalarla kaplı olan bu bölgede mimari ve sanatsal geleneğin doruk noktasını temsil eden mimar ve dekorasyon kalitesi dikkate değerdir. Dramatik düzenlemesi, Ghur ilinin kalbindeki yükselen dağlar arasında derin bir vadide, bir nehir ile artmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Cam Minare, Kültürel Miras, Taş Mimari, Cami Minare, kerpiç

ABSTRACT

Afghanistan as an ancient country which has its own; culture, history, ancient architecture and specific art, is located in the heart of Asia. Afghanistan's eastern culture in Architecture is the same like; Iran, Tajikistan, Uzbekistan, Turkmenistan, Turkey... Etc.

The 65m-tall Minaret of Jam is a graceful, soaring structure, dating back to the 12th century. Covered in elaborate brickwork with a blue tile inscription at the top, it is noteworthy for the quality of its architecture and decoration, which represent the culmination of an architectural and artistic tradition in this region. Its impact is heightened by its dramatic setting, a deep river valley between towering mountains in the heart of the Ghur province.

1 GİRİŞ

Cam Minaresi Batı Afganistan'da yer alan bir UNESCO Dünya Mirası Alanıdır. Gor ilinin Şahrak ilçesi sınırları içinde bulunan yapı, Hari Irmağı'nın hemen yanındadır. Kızarmış taştan yapılmış olan 65 metre yüksekliğindeki minarenin çevresi 2400 m'ye varan dağlarla çevrilidir. Yapı; girintili çıkıntılı taşları, dış kaplaması ile Küfi ve Nesih el yazmaları, geometrik desenler ve Kur'an ayetleriyle (Meryem sûresi) süslenmiş taşlarıyla ün yapmıştır.

Şekil 1. Cam Minaresi- Gur İli, Afganistan

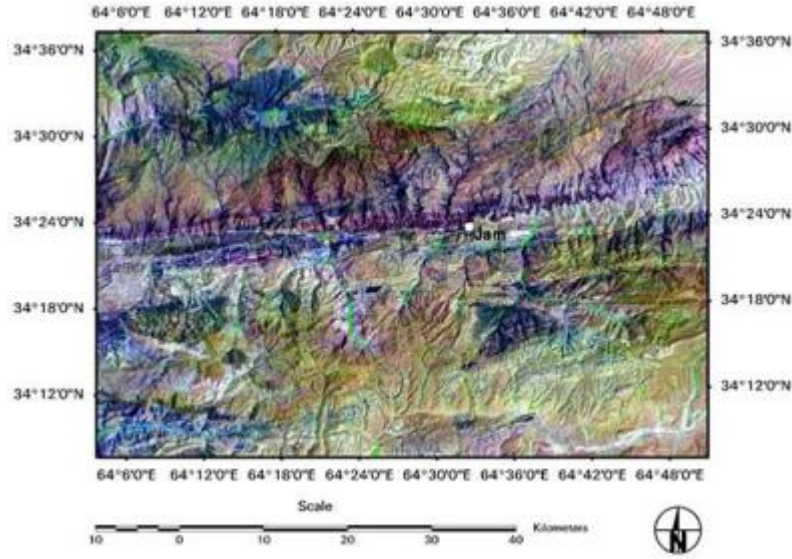
Şekil 2 Cam Minaresi'nin süslü dış kaplaması, Ağustos 2005

Şekil 3. Zarafshan Sarayı & Pazar alanı- Qasr-e Zarafshan'daki en uzun ayakta kalan kerpiç kule Hari Nehrin Kuzey kıyısında

Şekil 4. Kasr Zarafshan, Ağustos 2005

Cam Minaresi (Şekil-1) 45 yıl boyunca doğal çevrenin korunması ve araştırmaların odak noktası olmuştur. (Bruno 1979; Maricq & Wiet 1959; Sourdel-Thomine 2004). 2002 yılında UNESCO tarafından Cam bölgesi Dünya Mirası Sit Alanı içerisinde dahil edilmiş ve bu alan Afganistan'ın listedeki ilk yeri olmuştur – Minarenin bulunduğu bölge olmasının yanı sıra, aynı zamanda bir dönem Gur Medeniyetinin yazlık başkenti olan Firizkuh şehridir (Vercellin 1976). Bu Minare, etrafında yer alan keşfedilmemiş zengin arkeolojik coğrafya içerisindeki en belirgin şekilde görülebilen nadir yapıyı oluşturmaktadır (Şekil-2). MJAP'ın başlangıç arkeolojik kazı çalışmalarını keşfedildiğinden, bu yeraltı arkeolojik kalıntıları yağma, erozyon ve planlanmış altyapı gelişmelerinin tehlikesi ile karşı karşıya kalmaktadır (Thomas 2004).

Şekil 5. Cam Minaresinin Konumu- Landsat Görüntüsü- Dr Kevin White, Reading Üniversitesi

2 COĞRAFİ VE TARİHİ ORTAM

Cam bölgesi, Batı Afganistan'daki Gur İlinde yer almaktadır ve Herat şehrinin 200 km doğusunda ulaşılması güç ve dağlık bir alanda yer almaktadır. (Ball 1982: 133; Şekil- 3). Bölgenin coğrafi açıdan izole olmuş ve sert yapısı ile maddi açıdan kısıtlı imkanlara sahip olması Gurların tarihi ve kültürel özelliklerinde derin izler bırakmıştır. Komşuları tarafından Gurlulara, ikinci planda kalmış kabile şefleri ve dağ eşkiyasından daha fazla bir değer verilmemiştir (Bosworth 1961: 121-123) ve kendilerinin bu izole olmuş bağımsız yapısının izleri halen geçerliliğini korumaktadır.

Gurlular ilk defa (1148-1222 Miladi Takvim Yılı), Gazneliler ve Selçuklular ile vermiş oldukları mücadeleler ile tanınmaya başlamışlardır. Gazneliler tarafından 11. Yüzyılın başlarında Gurlular üzerine seferler yapılmaya başlanmıştır ve öncesinde putperest ve ataist olan Gurlulara ilk defa İslamiyetle tanıştırmışlardır. Tam olarak güvenliği sağlanmış ve huzura kavuşturulmuş olmasa da, Gurlular Selçuk İmparatorluğunun batı ile arasında yer alan bir tampon bölge özelliğini almıştır (Bosworth 1977: 68). Gurluların takvimi yıla göre 1150'de vermiş olduğu cevap güçlü ve 7 gün içerisinde Gaznenin yağmalanmasına yol açacak şekilde sonuçlanmış ve Gur Komutanı cAla' ad-Din Hüseyin'in Johan-Suz ya da "Dünyayı Yakan" sıfamını almasına sebep olmuştur (Bosworth 1977: 117). Gur imparatorluğu Ghiyath ad-Din ve Muizz ad-Din kardeşlerin hükümrانlığında topraklarını ciddi şekilde genişletmiştir (ilk kardeşin yazıtlarına Camlı Minarede rastlanmıştır (Kieffer 1960).

Orduları tarafından Herat şehri 1175 yılında ve Nishapur ise 1200 yılında ele geçirilmiştir (günümüzdeki İran) ve önceki Selçuk İmparatorluğu'nun başkenti olan Merv şehrini (şimdiki Türkmenistan) de aynı yıl içerisinde fetih etmişlerdir. Doğuda Mucizz ad-Din tarafından Hindistan'a yapılan seferlerde Sind şehri 1182 ve Delhi şehri ise 1192 yılına ele geçirilmiş ve Gur bayrakları Bengal şehrine kadar taşınmıştır.

Ancak Gurluların bu başarısı Ghiyath ad-Din 1202 yılında vefat etmesi ve Mucizz ad-Din 1206 yılında öldürülmesi ile son bulmuştur. Harezmiler tarafından Gurluların Afganistan'daki hükümrانlığı 1215 yılında sona erdirilmiş (Nizami 1998: 184) ve 1222 yılında Moğol tarafından – Cengiz Han – tamamıyla yok edilmiştir.

3 2003 YILINDA YAPILAN ARKEOLOJİK SAHA ÇALIŞMALARI

Istituto Italiano per l'Africa e l'Oriente (IsIAO) ve Afgan Ulusal Arkeoloji Enstitüsü tarafından Ağustos 2003 yılında Cam bölgesinde başlangıç seviyesinde ve kısa süreli arkeolojik kazı çalışması yapılmıştır (Thomas ve diğerleri baskıda). Burada yapılan çalışmaların temel amacı Minare çevresindeki arkeolojik birikimin doğasını ve yapısını araştırmak amacıyla belirtilen yola ilişkin güzergâhın arkeolojik etki belirlemesinin sağlanmasıdır.

Biz, iş burada çalışmamızı yüzey koleksiyonları ve hırsız deliklerinin yeniden kazılması ile sınırlı tutarak verilebilecek etkinin en az seviyeye indirilmesi amaçlamış bulunmaktayız. (Şekil-4). Ancak şaşırtıcı bir şekilde, yol ve köprüye en çok ihtiyaç duyulan güzergâhta ki kalıntıların oldukça fazla bir şekilde tahrip edildiği görülmektedir. Tarafımızca yapılan çalışmalar neticesinde, oldukça fazla şekilde ve türde seramik, mineli seramik türü olan sgraffiato eşyalarına rastlanılmıştır. Ayrıca alçı ve iyi boyanmış duvar sıvası ve Selçuklular dönemine ait ve iyi derecede korunmuş olan ve 12 yüzyılın başlarına ait olduğu tahmin edilen birkaç küçük madeni para gün yüzüne çıkarılmıştır.

Her ne kadar sınırlı seviyede olsa da, burada gün yüzüne çıkarılanların, lüks malzemelere ilişkin ithalatın yapıldığı ve görece olarak daha yüksek seviyede bir hayat standardının olduğunu ve Cam yerlilerinin estetik kaygılarının olduğunu ortaya çıkarmıştır. Minare çevresinde yapılan araştırmalar tarafımıza daha çok bilgi ve açıklayıcı veri sunmaktadır. Juzjani, Gurlulara ilişkin temel kaynak, Firuzkuh'da yer alan Cuma camisinin sel baskını sebebiyle yok olduğunu belirtmektedir (Pinder-Wilson 2001: 167'de bahsedilmiştir).

Şekil 6. Hari Nehrin batı kıyısındaki hırsız delikleri-antik eşyaları yağmalama amacıyla (Minare'den alınan fotoğraf)

Hari Rud kıyılarında yapılan kesitler neticesinde 10 metreye kadar uzanan ve en az 0.7 metre genişliğinde ve 9 tabaka yüksekliğinde pişirilmiş tuğla duvarlara rastlanılmıştır (Şekil-5).

Nehir kıyısında 3.5 metre uzunluğunda ve pişirilmiş tuğladan yapılmış kaldırımlara 1.05 metre alüvyon altında rastlanılmış ve gün yüzüne tarafımızca çıkartılmıştır. Buna ilave olarak güzel şekilde korunmuş kaldırımlar bir başka hırsız çukurunun yanında bulunmuştur (Şekil-6). Birbirleri ile mukayese edilebilir olan kaldırımlara Gazneli III. Mesut Sarayında (Scerrato 1959: 30-32) ve Laskari Pazarında rastlanılmıştır (Scerrato 1959: 30-32).

Şekil 7. Minarenin yakınlarındaki Hari Nehrinin güneybatısındaki büyük, ağır yanmış, pişmiş tuğla duvarı.

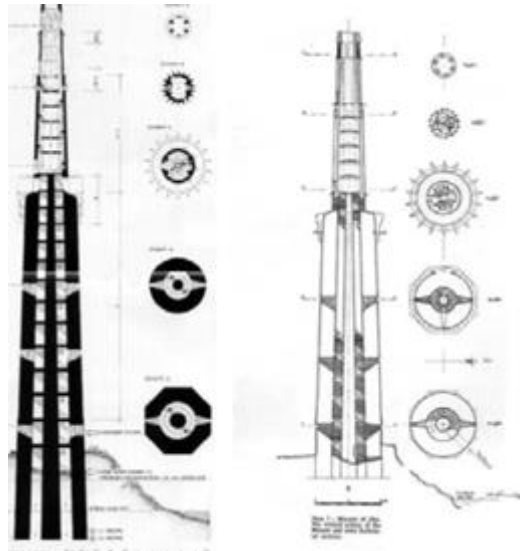
Şekil 8. Minarenin yakınında bulunan soyguncunun deliğinde bulunan Herring-bone 'deseni pişmiş tuğla döşemesi

3.1 Yapı Verileri

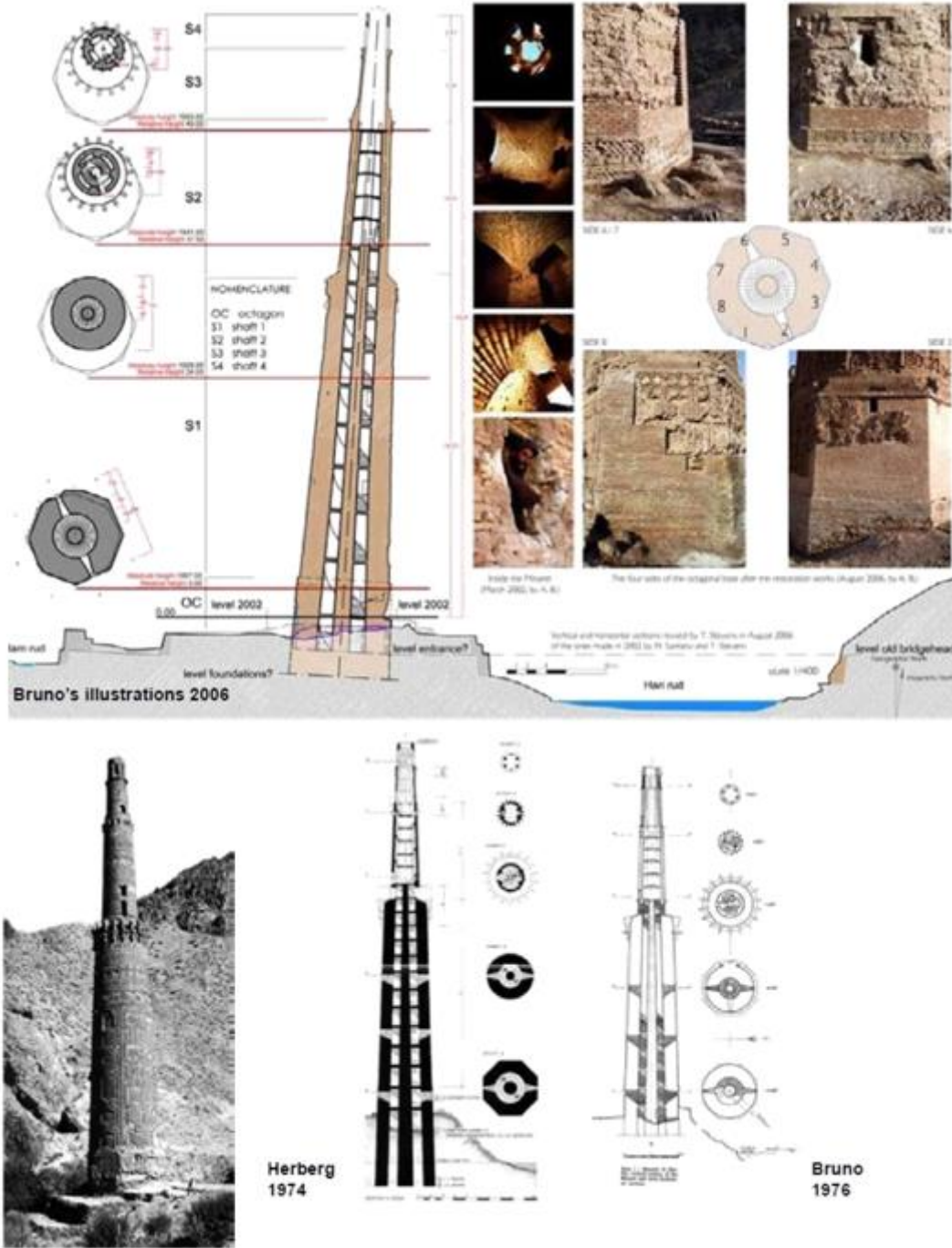
Minare 9 metre çapında sekizgen bir tabandan 65 metre yüksekliğe yükselir. Temel alanı 74.7 metrekaaredir. Fondöten derinliğinin ne kadar olduğu ve minare ne kadar yer altında gömülmüş hâlâ bilinmiyor (Şekil 9).

3.2 Yapı, Malzemeler, Teknoloji

Koruyucu gabion duvarları yerel taşlarla inşa edilmiştir. Gabion duvarları ile nehir kıyıları arasındaki toprak, suyun duvara nüfuz etmesini önlemek için sıkıştırılmıştır. Hari nehri su seviyesini düşürmek için taşlar her iki nehir yatağından da çıkarıldı.

Şekil 9. Cam Minaresinin Çizimleri-Bruno 1976

Şekil 10. Minarenin müdahaleden önceki durumu & Karşılaştırmalı çizimler- Herberg 1976 & Bruno

Minarenin tabanındaki tuğlaların onarımı için Herat'tan yaklaşık 18,000 tuğla (22*22*5 santimetre biçimli tuğlalar) taşınmıştı. Duvarcılık çalışmalarının tek amacı anıt tabanının genel yüzeyini güçlendirmek, doğal veya da insan kaynaklı nedenlerle erozyonu durdurmaktı. Tuğlalar kireç harcıyla bağlanmıştı.

Onarım teknikleri basit ve anıtlar bölümü masonlarına çok iyi bilinmektedir. Yeni tuğla işi, eski ile yeni arasındaki ayrımı yapmak ve dekoratif unsurların nihai onarımına izin vermek için, dekoratif tuğla işinin yaklaşık 12 santimetresinde geriye gömülür.

3. 3 Teknolojinin Kaynağı, Materyalleri, İş Gücü, Profesyoneller

Teknoloji gelenekseldir. Malzemeler geleneksel ama yerel olarak üretilmemektedir. Niteliksiz işçiler yerel, nitelikli işçiler de Herat'tan getirilmişti. Projede inşaat deneyimi olan profesyoneller götürülmüştü. UNESCO tarafından üç ila dört gün arasında saha ziyaretleri yapılması ile ilgili çeşitli görevler için danışmanlar ve Afgan muadilleri, yani Anıtlar Bölümü'nün personelleri görevlendirilmişti.

Şekil 11. 2004-2006 Yıllarında Cam Minaresinin birleştirilme çalışmaları-Bruno 2006

Şekil 12. Cam Minaresi birleştirilme çalışmalarından sonra-Bruno 2006

4 SONUÇ

Cam bölgesinde daha ileri düzeyde arkeolojik çalışma yapılmasına ilişkin ihtiyaç ve potansiyelin varlığı açık bir şekilde ortadadır ve yoğun bir şekilde yapılan yağma bunun önemi bir kat daha artırmaktadır. Ortaya çıkarılmış olan pişirilmiş tuğladan duvarlar ve kaldırımlar ve minareye ilişkin benzerlik geniş, yüksek-statüde ve Juzjaniler tarafından bahsedilmiş olan caminin varlığına dair kışkırtıcı deliller sunmaktadır. Gelecekte jeolojik yapı ile ilgili ve jeo-fizik kapsamında incelemeler ile arazi araştırılması yapılmasını gerekmektedir. Bu şekilde yapılacak olan araştırmalar neticesinde, avluların yapısı ve kapsamı tanımlanabilir ve Cam Minarenin etrafında yer alan muhtemel yapılara ulaşılabilir.

5 KAYNAKÇA

1. **BALL, W. 1982.** Archaeological Gazetteer of Afghanistan. Paris: Éditions Recherche sur les Civilisations.
2. **BOSWORTH, C.E. 1961.** The Early Islamic History of Ghur. Central Asiatic Journal 5: 116-133.
3. **BOSWORTH, C.E. 1977.** The later Ghaznavids: Splendour and Decay. The Dynasty in Afghanistan and Northern India 1040-1186. Edinburgh: Edinburgh University Press.
4. **BRUNO, A. 1979.** The Minaret of Jam. A UNESCO project to restore an historic Afghan monument. UNESCO Courier 20 Oct: 32-34.
5. **KIEFFER, C.M. 1960.** Le Minaret de Ghiyath al-Din à Firuzkuh. Afghanistan 15: 4 16-60.
6. **MARICQ, A. & G. WIET. 1959.** Le Minaret de Djam: la Découverte de la Capitale
7. des Sultans Ghorides (XIIe-XIIIe siècles). Paris: Délégation archéologique française en Afghanistan.
8. **NIZAMI, K.A. 1998.** The Ghurids, in M.S. Asimov & C.E. Bosworth (ed.) History of Civilizations of Central Asia Vol. IV. The Age of Achievement: AD 750 to the end of the fifteenth century. Part One: the historical, social and economic setting. Paris: UNESCO Publishing.
9. **PINDER-WILSON, R. 2001.** Ghaznavid and Ghurid Minarets. Iran XXXIX: 155-186.

ÖZGEÇMİŞ

Adı ve soyadı: Abdul Hakim Haidari

Adres: Küçükçekmece/İST

Cep: +90505 152 55 41

E-mail: hmsd101@gmail.com

Cinsiyet: Erkek

Doğum tarihi: 30 Ocak 1993

Doğum yeri: Herat, Afganistan

Milliyet: Afgan

Akademik yeterlilik: ☐ Mimarlık Lisansı, Herat Üniversitesinden mezunu, Herat, Afganistan (2011-2014)

2010 Sultan Gıyaseddin Lisesi mezunu.

Diller: Farsça, Peştuca, Türkçe, İngilizce

Diyarbakır Sur İlçesinin Kalkınmasında Yerel Şifalı Bitkilerin Değerlendirilmesi ve "Diyarbakır Şifalı Bitkiler Enstitüsü" Projesi

Abdurrahman Pehlivan

İstanbul Aydın Üniversitesi

pehlivanzade1@gmail.com

ÖZET

Kent, varlığını sürdürebilmesi için yerel kültürünü canlandırmalı ve özellikle ticari faaliyetlerde bulunmalıdır. Tarihi kentlerin birçoğunda günlük hayat kalkınmaya bağlı olarak durgun hale gelmekte, ticari, sosyal, kültürel vb. faaliyetler yaşanmamakta ve başka şehirlere göçler başlamaktadır. Bu sebeplerden dolayı yerel halk para kazanmaya başlayınca diğer alanlarda da canlanma kendiliğinden yaşanacak ve dışa bağımlılıktan kurtulacaktır.

Bu kapsamda, Diyarbakır Sur ilçesinin yerel şifalı bitki zenginlikleri değerlendirilip halka maddi ve manevi olarak geri dönüşünü sağlamak amacıyla farklı yerel şifalı bitki örnekleri verilerek Diyarbakır Sur ilçesi için öneriler sunulacaktır.

Anahtar Kelimeler: Sur İlçesi, Şifalı/Tıbbi Bitkiler, Tarihi Kent, Kalkınma

1 DİYARBAKIR VE TARİHİ SUR İÇİ BÖLGESİNİN İNCELENMESİ

1.1 Konum Ve Sınırlar

Türkiye'nin en küçük yüz ölçümüne sahip Güney Doğu Anadolu bölgesinde merkezi bir konumda bulunan Diyarbakır, 37° 30' ve 38° 43' kuzey enlemleri ile 40° 37' ve 41° 20' doğu boylamları arasında yer almaktadır. Rakımı 650 metre olan kent; toplam 15.354 kilometrekare yüzölçümüne sahip olup, Türkiye toplam alanının % 1,9'unu kaplamaktadır [1].

Karacadağ sönmüş volkan kütlelerinden sürüklenen bazalt lavlarının meydana getirdiği yaylanın doğu kenarında, Dicle vadisinden 100 metre yükseklikteki nehir yayının tepesindeki bir düzlükte kurulmuş olan kentte; Dicle ile bu düzlük arasında zemin, doğu ve güneydoğuya doğru sarp kayalık şeklindedir [2].

Dicle Nehri'nin batı kıyısına kurulan Diyarbakır; kuzeyde Bingöl (107 km.), kuzeydoğuda Muş (55 km.), doğuda Batman (115 km.), güneyde Mardin (130 km.), güneybatıda Şanlıurfa (125 km.), batıda Malatya (27 km.) ve Adıyaman (40 km.), kuzeybatıda ise Elazığ (130 km.) illeri ile çevrilidir. Bölge içinde ulaşılabilir bir konuma sahip olan kent karayollarının kavşak noktasında bulunmaktadır. 1935 yılında demiryolu ağına da bağlanan Diyarbakır'da ayrıca sivil ve askeri uçakların kullandığı, 1952 yılında hizmete girmiş olan bir havaalanı bulunmaktadır [1].

Diyarbakır kent merkezi 2. derece deprem bölgesidir. Büyükşehir Belediyesi olan Diyarbakır genelinde 17 ilçe, 12 belde, 242 mahalle, 846 köy ve 1302 mezra bulunmaktadır. 17 ilçeden 4'ü (Kayapınar, Bağlar, Yenişehir ve Sur) kent merkezinde bulunan ilçelerdir [1].

Tarihi Sur içi bölgesi de Sur İlçesi sınırları içerisinde kalmaktadır. Sur içi bölgesi kentin doğusunda, Dicle Nehrine yakın bir konumda bulunmaktadır. Bu bölge kentin en eski yerleşim alanı olup, etrafını saran surlar ile fiziki olarak diğer bölgelerden ayrılmaktadır. Ancak bu ayrım Sur Belediyesi sınırları için geçerli değildir. Sur Belediyesi, mevcut Sur içi bölgesinin yanı sıra Sur dışını da içine alan daha fazla alandan sorumludur [1].

1.2 İklim ve Bitki Örtüsü

Diyarbakır'ın iklimi incelendiğinde; ilin bulunduğu Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nin alçak kesimlerinde step iklimi hüküm sürmekteyken, yüksek plato düzlüklerinde ise karasal iklimin yaşandığı görülmektedir. Diyarbakır'da ise hem karasal hem de tropikal iklim özellikleri görülmektedir. Diyarbakır'da yaz günleri Nisan ayı ortalarında başlayarak, Ekim ayı sonlarına kadar devam eder. Yağış en çok kış mevsiminde, en az ise yaz mevsiminde düşerken; hâkim rüzgâr yönü kuzey ve kuzeybatıdır. Diyarbakır yöresinde genel olarak görülen bitki örtüsü ise otsu bitkilerden oluşan ve antropojen özellikte olan bozkırlardır [1].

Diyarbakır'da; yıllık sıcaklık ortalaması 15,8 °C ve yıllık yağış toplamı 491,2 mm. olup, en soğuk ay olan Ocak'ın sıcaklık değerleri 1,5-2,3 °C arasında, en sıcak ay olan Temmuz'un sıcaklık değerleri ise 30,4-31 °C arasında değişmektedir [3].

1.3 Nüfus

Diyarbakır ili nüfus sıralamasında 81 il içerisinde 11. sırada yer alırken; % 71'lik şehirleşme oranı ile Türkiye ortalamasının altında, yıllık nüfus artış hızı bakımından ise Türkiye ortalamasının üstündedir [4].

Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde bulunduğu konumdan dolayı tarihin her döneminde bir çekim merkezi olmuş ve sürekli göç almış olan Diyarbakır; sahip olduğu nüfusla, bölge içerisinde Gaziantep ve Şanlıurfa'dan sonra en kalabalık üçüncü kent olma özelliği taşımaktadır. Diyarbakır kent merkezi, kırsal kesimlerden önemli ölçüde göç almıştır. Kentsel nüfusun toplam nüfusa oranı 1970'lerden bu yana artış göstermiş ve kentsel nüfus; 1970 yılında % 41'lik oranla 238.504, 1975 yılında %43'lük oranla 281.960, 1980 yılında %48'lik oranla 374.264, 1985 yılında %51'lik oranla 472.055, 1990 yılında %55'lik oranla 600.640, 2000 yılında %60'lık oranla 817.692 ve 2010 yılında %71'lik oranla 1.090.172 kişiye ulaşmıştır (Diyarbakır Turizm Stratejisi ve Eylem Planı 2011-2016). Kentsel nüfus oranının bu kadar büyük bir hızla artmasında özellikle 1980'lerde bölgede yaşanan güvenlik sorunlarının etkisi büyüktür [1].

Gerçekleşen göç genellikle Sur içine doğru yoğunlaşmış ve artan dengesiz nüfus, imara aykırı yerleşmeler ve çarpık bir kentleşme meydana getirmiş; altyapı, eğitim, sağlık gibi kamu hizmetleri yeterli bir şekilde karşılanamamıştır. 1990 yılından sonra Güneydoğu Anadolu Bölgesinde yaşanan güvenlik problemleri bölgedeki kırsal göçü daha da hızlandırmış ve bu göç yoğunluğu kent nüfusunun artış hızının 2-3 katına ulaşmasına sebep olmuştur [5].

Türkiye İstatistik Kurumu'na göre Diyarbakır'ın ilçelere göre nüfus dağılımına bakıldığında ise; 17 ilçesinden dördünün merkez ilçe olduğu ve bunların Diyarbakır 2012 nüfus sayısına göre sıralarının; Bağlar (356.243), Kayapınar (262.875), Yenişehir (204.191) ve Sur (126.785) ilçeleri olduğu görülmektedir [6].

Diyarbakır tarihi Sur içi bölgesi, Diyarbakır merkez Sur ilçesi sınırları içerisinde bulunmaktadır. 2012 nüfusuna göre; Diyarbakır'ın en kalabalık dördüncü ilçesi olan Sur'da, toplam nüfusun yaklaşık beşte dördü merkezde toplanmışken (100.534), geri kalan nüfus (26.251) belde ve köylerde

yaşamaktadır. Ayrıca ilçe merkezinde kadın ve erkek sayısının birbirine yakın rakamlarda dağıldığı görülmektedir. Cinsiyet dağılımına bakıldığında; 100.534 olan ilçe merkez nüfusunu 51.251 erkek ve 49.283 kadın oluşturmaktadır [6].

1.4 Ekonomi

Diyarbakır'ın ekonomik yapısı incelendiğinde; coğrafi konumu, uygun iklimi ve Ortadoğu pazarına yakın olması gibi durumların yatırımcılar için birçok önemli avantaj sağlamasına rağmen, kentte ekonominin çok fazla gelişmediği görülmektedir. Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde Adıyaman, Batman, Diyarbakır, Gaziantep, Kilis, Mardin, Siirt, Şanlıurfa ve Şırnak illerini kapsayan GAP (Güneydoğu Anadolu Projesi) uygulanmaktadır. Ancak 60. Hükümet döneminde GAP İdaresi Kalkınma Ajanslarına dönüştürülürken, Diyarbakır kentinin Kalkınma Ajansları üzerinden Şanlıurfa'ya bağlanması, yine Diyarbakır'ın Öncelikli Turizm Kentleri arasına alınmaması gibi durumlardan dolayı kentin GAP eylem planından yeterli desteği alamadığını göstermiştir [7].

Kentin ekonomik yapısıyla ilgili bazı özellikler şöyledir [4]:

- İlde ve bölgede güven ortamının sağlanamaması dolayısıyla, sermaye akışının durduğu ve dolayısıyla yatırımların gerçekleşmediği bir Diyarbakır tablosu çizile gelmiştir,
 - Bu durum kentin potansiyellerini kullanamaması sonucu geri kalmasına yol açmış, bölge gelir dağılımından en az pay alan bölge olmaya hapsolmuştur,
 - Devlet Planlama Teşkilatı'nın (DPT) 1972 verilerine göre; sosyoekonomik gelişmişlik sıralamasında 27. sırada yer alan il, 2000 yılı itibarıyla 54. sıraya gerilemiş, 2003 yılında ise 81 il arasında 63. sırada kalmıştır,
 - Türkiye İstatistik Kurumu'nun verilerine göre Diyarbakır; 2000 yılı itibarıyla, genel istihdam oranı açısından 50. sırada yer almıştır,
 - Gelir dağılımından en az payı alan bölge olan Güneydoğu Anadolu bölgesi içerisinde yer alan Diyarbakır ilinde, kişi başına düşen gelir yılda 8029 dolarda kalmaktadır.
- Büyük girişimcilik potansiyeline sahip olan kent, ekonomik açıdan büyük ölçüde tarım ve hayvancılığa bağlı olup Gaziantep'ten sonra bölgenin ikinci sanayi merkeziyken, kalkınmada da birinci derecede öncelikli iller arasında bulunmaktadır [5].

Sur içi bölgesinin ekonomik durumuna bakıldığında ise; bölge yaşayanların ekonomik durumunun genel itibarıyla zayıf olduğu görülmektedir. Sur içi bölgesinde yaşamını devam ettiren bölge halkının çoğunluğunun göçle gelmiş olması, buradaki iş ve istihdam imkânının yetersiz kalması, düşük kirali bir bölge olması sebebiyle genellikle ekonomik geliri az ailelerce tercih ediliyor olması gibi durumlar, bölge genelindeki ekonomik refah düzeyini düşürmektedir [1].

1.5 Tarihsel Gelişim

İlk kuruluş tarihi kesin olarak bilinmeyen Diyarbakır; stratejik konumu, verimli arazisi ve uygun bir topografyaya sahip olması gibi özelliklerden dolayı her dönem medeniyetler için önem arz etmiştir. Geçmişten bugüne birçok medeniyete ev sahipliği yapan Diyarbakır, bu sayede önemli bir tarihsel mirasa da sahip olmuştur [1].

Diyarbakır kent tarihi geçmiş dönemlere dayanmakta olup, kentin Ergani İlçesi yakınındaki M.Ö. 7250-6750 yıllarına tarihlenen Çay önü tepesi yörede tespit edilen ilk yerleşim bölgesi olma özelliği taşımaktadır [5]. Kent merkezinde ise bilinen tarihi ile ilk olarak M.Ö. 3000-1800 yıllarında Subarrular'ın egemenliği hüküm sürmüştür [8].

"-Subarrular dönemi ile başlayan Diyarbakır kentinin nüvesi, Hititler, Helenler, Romalılar ve Osmanlılar Döneminde aşamalı olarak büyüyen genişlemiş ve kentin sınırlarının biçimlenmesinde bu dönemler etkili olmuştur.

-Kentin ilk nüvesi olan savunmalı alan Subarrular döneminde yapılmıştır.

-Büyük kent olma özelliğinin ilk kez kazanıldığı Helenler Dönemi, kentin ana yol aksının şekillendiği dönem olarak da kabul edilebilir.

-Helenler zamanında oluşturulan kanalizasyon sistemi, dik açıyla kesişen iki ana caddenin altında

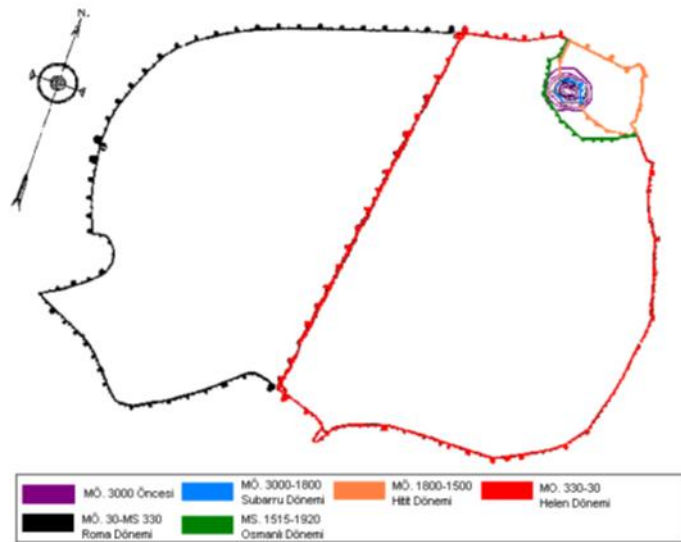
yer almış ve içerilere doğru binaların gruplandırılmasını sağlayacak biçimde yayılma göstermiştir. -Roma döneminde büyük ve önemli bir kent özelliğine sahip olmaya başlayan Diyarbakır, özellikle bugünkü sınırlarına da yine bu dönemde ulaşmaya başlamıştır.

-Helen döneminde belli bir düzene ulaşmış olan kent biçimlenmesi Roma döneminde geniş bir alana yayılmış, su ve kanalizasyon sistemleri gibi alt yapı hizmetleri yeniden yapılmıştır.

-Hristiyanlığın Roma İmparatorluğu'nun resmi dini olmasıyla birlikte devletin desteği ile manastır, kilise, ruhban okulları, kütüphane gibi yapılar kentsel yerleşmede kurulmaya başlamıştır" [8].

Diyarbakır'ın tarihsel gelişiminde Roma dönemi önemli bir rol oynamaktadır. Bu dönemin 367-375 yıllarında Konstantin tarafından inşa edilen doğu surları batıya doğru genişletilmiş ve kent, IV. yüzyıl ortalarında Roma Mezopotamya'sının başkenti haline gelmiştir [9].

Roma imparatorluğu döneminde en büyük kentlerden biri haline gelen bölge, hem Bizans İmparatorluğu devrinde önemini yitirmemiş hem de ilk İslam ordularının görüldüğü yıldan bu yana devamlı kültür ve sanat merkezi olma özelliğini devam ettirmiştir [10]. Sonrasında ise kent, 405 yıl boyunca Osmanlıların egemenliği altında kalmış, 1920 yılında Cumhuriyetin ilanı ile birlikte yeni bir yönetim sistemine girmiştir [1].

Şekil 1. Diyarbakır Kent Sınırının Aşamalı Konumu [8].

Tarih boyunca Güneydoğu Anadolu'nun ilim, kültür, sanat ve ticaret şehri olan Diyarbakır, aynı zamanda kurulduğu günden bu güne yer değiştirmemiş sayılı yerleşim merkezlerinden birisi olma özelliğine de sahiptir [11].

Konumu itibariyle önem taşıyan Diyarbakır, bu durumun dezavantajlarına da maruz kalmıştır. Hızlanan kentleşme süreci, kentsel problemlerin ortaya çıkmasını tetiklemiş; bölgeye yapılan yoğun göçler ve yerel halkın ekonomik sıkıntıları, plansız yerleşmelere sebep olmuştur. Cumhuriyetten sonra 1932 yılında yürürlüğe giren ve Diyarbakır'da hazırlanan ilk imar planı olma özelliği taşıyan çalışma ile kale içine sıkışan kentin dışarı çıkarılması ve yeni yerleşim alanlarının oluşturulması amaçlanmıştır [3]. Buna rağmen kent nüfusunun 1945 yılından sonra Sur dışına taşmaya başladığı söylenebilir [2].

Sur dışına taşınmaya başlayan yaşam, öncelikle Yenişehir bölgesinde, sonrasında da sırasıyla Bağlar ve Kayapınar bölgesinde yoğunlaşmıştır. Kentin günümüzdeki gelişiminin ise batı ve kuzeybatı yönlerine doğru olduğu gözlemlenmektedir [1].

1.6 Tarihi Doku

Köklü bir tarihi geçmişe sahip olan Diyarbakır, birçok medeniyetin izini taşıyan pek çok tarihi yapıya ve bu yapıları barındıran kendine has bir tarihsel dokuya sahiptir. Sur içi denilen bölgede yer alan bu doku, her ne kadar günümüzde etrafındaki çarpık ve kaçak yapılaşmayla zarar görmüş olsa da, halen önemini korumaktadır. Çoğunluğunun Sur içinde bulunduğu Diyarbakır kent merkezindeki tescilli yapı sayısı 738'e ulaşmıştır (Diyarbakır Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu Müdürlüğü). Bunun 342'si sivil mimari örneği iken, 396'sı anıtsal yapıdır [1].

Şekil 2. Keçi Burcu [1]

Şekil 3. Yedikardeş Burcu [1]

Sur içi dokusunu oluşturan en önemli öge, kentin simgesi haline de gelmiş olan kent surlarıdır. 82 burç ve 4 kapıdan oluşan surların toplam uzunluğu 5500 metreyken, yüksekliği ise 7-8 metre arasında değişmektedir (Diyarbakır Valiliği 2014a). Keçi Burcu (Şekil 2.), Selçuklu Burcu, Nur Burcu, Yedi Kardeş Burcu (Şekil 3.), Ulu Beden Burcu gibi burçlar; surlar üzerinde konumlanmış en önemli burçlar arasındadır. Ayrıca surlar ve burçlar üzerinde çeşitli dönemlere ait birçok kitabe, süsleme ve çeşitli motifler bulunmaktadır [1].

Dağ Kapı ile kuzeye, Mardin Kapı ile güneye, Yeni Kapı ile doğuya, Urfa Kapı ile de batıya açılan surlarda; daha sonradan Tek Kapı ile Çift Kapı açılmıştır. Surların yapımında yöresel malzeme olan bazalt, burçların kubbe ve tonozlarında ise tuğla malzeme kullanılmıştır. Dağ Kapı Burcu günümüzde Devlet Sanat Galerisi olarak kullanılmaktadır. Burçların kubbe ve tonozlarında ise tuğla malzeme kullanılmıştır. Surların bir bölümü 1930-1932 yıllarında yıktırılmıştır. Günümüze kadar birçok müdahale ve onarım gören surlar, sahip olduğu tarihsellik ile kent için önemli bir miras olma özelliğini korumaktadır [1].

1.7 Sosyo-Kültürel Yapı

Kırsal kesimden, kent merkezlerine doğru gerçekleşen iç göç hareketlerinden Diyarbakır şehri de önemli ölçüde etkilenmiştir. Büyük bir kısmını ekonomik yönünün zayıf, herhangi bir sosyal güvencesi olmayan kişilerin oluşturduğu bu kesim, göç ettikleri kent merkezlerinde birtakım problemlere sebep olmuştur. Genellikle kent merkezi konumundaki Sur içine doğru gerçekleşmiş olan göç, kentin fiziki çevresinde bozulmalar meydana getirmiş ve tarihi alanları yıpratmıştır. Kente yaşanan bu yoğun göç, özellikle Sur içi Bölgesi'nin ekonomik ve sosyal problemlerine önemli ölçüde etki etmiştir [1].

Şekil 4. Diyarbakır'da Halı Ve Kilim Dokumacılığı Örneği [1]

Yaşanan göç nüfusta ani yükselmelere ve bölgedeki birçok sosyal hizmetin aksamasına sebep olmuştur. Ayrıca göç ile gelen kişilerin kırsal yaşamlarına bağlı olarak edindikleri sosyo-kültürel alışkanlıklar ve bunları devam ettirme isteği; kentle adaptasyon ve kentlileşme sürecini de uzatmıştır [4].

Diyarbakır folklor yönünden zengin bir kimliği barındırmaktadır. Delilo, halay, çepik, çaçan, esmer gibi oldukça renkli halk oyunlarına sahiptir. Kent yemek kültürü açısından da oldukça gelişmiştir. Ciğer kebabı, kaburga dolması, sac tava, lahmacun ve meftune kentin mutfağındaki meşhur örnekleri oluşturmaktadır. Ayrıca kentin kadayıfı, peyniri ve karpuzu da meşhurdur. Özellikle karpuz kentin simgesi haline gelmiştir. Kentte mayıs ayının son haftası kültür ve sanat festivali, ekim ayında ise Sur ve Karpuz festivali yapılmaktadır. Kentte ayrıca Ortadoğu Ticaret ve Sanayi Fuarı, Ziya Gökalp'ın Doğumunu Anma Günü, Cahit Sıtkı Tarancı'yı Anma Günleri gibi etkinlikler de düzenlenmektedir [1].

2. PROJE ALANINDA YÖREYE AİT ŞİFALI BİTKİLERİN İNCELENMESİ

Bir yörede yetişen bitkiler, o yöre insanların geleneksel tüketim alışkanlıkları hakkında bilgi vermektedir. Türkiye'de bulunan bitkilerin yaklaşık % 30-35'nin Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde yayılım gösterdiği düşünüldüğünde, bölgenin halk ilacı ve besin kaynağı olarak kullanılan bitkiler açısından zengin bir floraya sahip olduğu anlaşılmaktadır. Ülkemizin genelinde olduğu gibi Güneydoğu Anadolu bölgesinde tıbbi amaçlarla kullanılan bitkilerin birçoğu doğadan toplanarak tüketilmektedir. Bu çalışma, Diyarbakır ve çevresinde yetişen, gerek halk arasında taze sebze ve gerekse tıbbi amaçlarla tüketilen bitkilerin bir envanterini belirlemek üzere yapılmıştır. Çalışma sonucunda, Diyarbakır ilinde tıbbi amaç için kullanılan 27 familyaya ait, 65 takson ve bunlara ait yerel bilgiler toplanmış ve Latince adları, kullanılan kısımları ve kullanım amaçları ile birlikte listelenmiştir [12].

Doğadan toplanan bitkiler toplama ve pazara sunulma dönemleri itibariyle farklılıklar göstermektedirler. Örneğin, kök kısımları kullanılan kenger (*Gundelia tornafortii*) bitkisi Şubat sonundan başlayarak Mayıs ayı başlarına kadar toplanmakta ve iç pazarda satışa sunulmaktadır. Bitkinin kaliteli ürünü erken dönemlerde yapılan toplamalardan elde edilmektedir. Kenger, tarla

açma etkinlikleri sonucu yayılış alanı gittikçe daralmış bir bitki durumundadır. Kenger toplandıktan sonra topraktan temizlenerek kullanılmakta, yörede kenger turşusu, “borani” ve “meyir” gibi yemekleri yapılmaktadır [12].

Meyan kökü (*Glycyrrhiza glabra*), bölgede yaygın olarak bulunmaktadır. Diyarbakır, Mardin, Siirt ve Şanlıurfa illerinde bitkinin rizomlarından elde edilen usare piyasada “meyan şerbeti” olarak satılmaktadır. Tıbbi amaçla bitkinin köklerinden yararlanılmakta, halk arasında göğüs yumuşatıcı, balgam söktürücü, idrar artırıcı ve özellikle midevi etkilerinden dolayı kullanılmaktadır. Bitki kökleri yaz aylarında (Temmuz, Ağustos, Eylül) toplanarak meyan şerbeti yapılmaktadır [12].

Kekik, *Satureja hortensis*, *Thymbra spicata*, *T. sintenisii*, *Thymus kotschyanus*, *Origanum vulgare* var. *gracile* gibi drog yaprakları kullanılan bitkilerde toplamalar henüz çiçek açmadığı erken dönemlerde yapılmaktadır. Özellikle “zahter” olarak bilinen kekik (*Thymbra spicata*) bitkisinin doğadan aşırı derecede ve bilinçsiz bir şekilde toplanması bitkinin yayılış alanını daraltmaktadır [12].

Meyveleri kullanılan kuşburnu (*Rosa canina*), dağdağan (*Celtis glabrata*), sumak (*Rhus coriaria*), menengiç (*Pistacia terebinthus*) gibi bitkiler, meyvelerin tam olgunlaştığı Eylül-Ekim aylarında toplanmaktadır. Bitkiler toplandıktan sonra sergilerde kurutulmakta ve daha sonra pazara sunulmakta veya tüketilmektedir. Bu bitkiler yoğun olarak bulundukları ilçe pazarlarında ve aktarlarda satılmaktadır [12].

Meyveleri bitki gelişiminin erken dönemlerinde toplanan (Haziran-Temmuz) kapari (*Capparis ovata*) gibi bitkiler daha çok tüccarlar vasıtası ile satın alınmaktadır. Bölgede kapari bitkisinin geleneksel bir kullanımı bulunmamaktadır. Ancak son yıllarda bitkinin turşusu yapılarak ticarete sunulmakta ve az da olsa tüketilmektedir [12].

Bahçe kenarları yakınlarında doğal olarak yetişen rezene bitkisi eş zamanlı bir olgunlaşmaya sahip değildir. Erken dönemlerde toprak üstü aksamı toplanarak sebze olarak kullanılmaktadır. Olgunlaşan tohumlarından ve taze sürgünleri kurutularak çay şeklinde de tüketilmektedir. Sebze olarak kullanılan roka ve tere vb. bitkiler ise Nisan-Mayıs aylarında yayılış gösterdikleri yerlerde toplanarak taze sebze olarak tüketilmektedir. Bununla birlikte taze olarak gıda terkibine giren peynirotu, kekik (*Thymus sp.*) gibi bitkiler ilkbaharda (Mayıs) toplanarak kullanılmaktadır [12].

Yemekleri yapılarak tüketilen “Akbandır”, “mizlak” (*Ornithogalum*) türleri erken dönemlerde toplanarak kullanılmaktadırlar. Ebegümeci ve “semizotu-pırpar” gibi yemekleri yapılan bitkiler pazarlarda (Diyarbakır'a özgü, Aşefçiler Çarşısı'nda) yöresel yemeklerin yapımında aranan sebzelerdir. Bölgede doğadan toplanarak tüketilen kenger, meyan kökü, sumak ve kekik gibi bazı bitkiler organik ürün olarak değerlendirilmekte, bu amaçla toplanmakta ve ticarete sunulmaktadır. Diyarbakır ve çevresinde doğadan toplanarak tüketildikleri belirlenen bitkiler familyalarına göre alfabetik sıraya göre aşağıda verilmiştir [12].

Tablo 1. Diyarbakır Ve Çevresinde Doğadan Toplanarak Tüketilen Bitkiler [12].

Familya/Bitki	Kullanılan Kısım	Kullanım amacı
Amaranthaceae		
Amaranthus retrofractus	Taze yapraklar	Sebze
Araceae		
Arum dioscoridis Sm. var. dioscoridis	Taze yapraklar	Sebze
Biarum carduchorum (Schoott) Engler	Taze yapraklar	Sebze
Anacardiaceae		
Pistacia vera L.	Meyve ve kabuğu	Çerez, ilaç
Pistacia khinjuk Stocks	Meyve ve kabuğu	Çerez, ilaç
P. terebinthus	Meyve ve kabuğu	Çerez, içecek ve ilaç
Rhus coriaria L.	Yaprak ve meyvaları	İlaç ve baharat
Apiaceae (Umbelliferae)		
Apium nodiflorum (L.) Lag. Bendik.	Genç yapraklar	Taze olarak
Eryngium campestre	Genç sürgünler	Sebze
Echinophora tenuifolia L. subsp. sibthorpiana (Guss.)	Genç sürgünler	Turu yapımında ve sebze
Ferula orientalis	Genç sürgünler	Sebze ve ilaç
Foeniculum vulgare	Genç sürgün ve yapraklar	Sebze ve ilaç
Asteraceae (Compositae)		
Gundelia teurnefortii L.	Toprak altı sürgünleri	Sebze ve ilaç
Tragopogon longirostris Bisch. Ex Schultz Bip.	Genç yapraklar	Sebze
Brassicaceae (Cruciferae)		
Eruca sativa	Yaprak	Sebze
Lepidium sativum L. subsp. spinescens (DC.) Thell	Yaprak	Sebze
Nasturtium officinale R. Br.	Yaprak	Salata
Sinapis arvensis L.	Yaprak	Sebze
Boraginaceae		
Anchusa azurea	Taze yapraklar	Sebze
Capparaceae		
Capparis ovata Desf.	iek tomurcuęu	Turu
Caryophyllaceae		
Gypsophyla bicolor	Kökleri	Helva yapımında
Fabaceae (Leguminosae)		
Cicer echinospermum P.H. Davis	Taze tohum	Sebze
Glycyrrhiza glabra L.	Rizomları	İçecek ve ilaç
Pisum sativum L.	Taze tohum	Sebze
Trigonella foenum-graecum L.	Tohum	Baharat
Iridaceae		
Crocus biflorus	Soğan	Sebze olarak
Lamiaceae		
Teucrium polium L.	Herba	İlaç
Sideritis libanotica Labill.	Herba	İçecek, baharat
Cyclotrichum niveum (Boiss.) Manden. Et Sheng.	Herba	İçecek
Ocimum basilicum L.	Herba	Baharat
Mentha longifolium L.	Taze yapraklar	İçecek
Satureja hortensis L.	Herba	Baharat
Thymbra spicata L.	Herba	Baharat
Thymbra sintenisii Bornm. & Aznav.	Herba	Baharat
Origanum vulgare L.	Herba	Baharat
Thymus kotschyanus Boiss. & Hohen	Herba	Baharat
Liliaceae		
Allium nemrutdagense Kit Tan & F. Sorger	Yapraklar	Sebze
Allium scorodoprasum L.	Yapraklar	Sebze
Colchicum falcifolium Stapf.	Yumurru	Sebze
Eremurus spectabilis Bieb.	Genç yapraklar	Sebze
Ornithogalum narbonense L.	Genç yapraklar	Sebze
Linaceae		
Linum usitatissimum	Tohum	erez ve ilaç olarak
Malvaceae		
Malva neglecta Wallr.	Yapraklar	Sebze

İsminin bilimsel adı	Yapısal	Sevce
Orchidaceae		
Cephalanthera kotschyana Renz & Taub.	Yumru	İçecek
Cephalanthera kurdica Bornm. Ex Kranzlin	Yumru	İçecek
Ophrys mammosa Desf.	Yumru	İçecek
Orchis laxiflora Lam.	Yumru	İçecek
Polygonaceae		
Rheum ribes L.	Yaprak sapları	Sebze
Rumex acetosella L.	Genç yapraklar	Sebze
Portulacaceae		
Portulaca oleracea L.	Yaprak	Sebze
Ranunculaceae		
Nigella sativa L.	Tohum	Baharat olarak
Rosaceae		
Cerasus microcarpa (C.A.Meyer) Boiss. subsp. tortuosa (Boiss. & Hausskn.) Browicz	Meyve	Meyve
Cerasus mahaleb (L.) Miller	Meyve	İlaç
Crataegus aronia (L.) Bosc. ex DC. var. aronia	Meyve	Meyve
Crataegus monogyna Jacq. subsp. monogyna	Meyve	İlaç
Pyrus syriaca Boiss. var. syriaca	Meyve	Meyva
Rosa canina L.	Meyve	Meyva ve içecek
Rubus sanctus Schreber	Meyve	Meyve, içecek ve reçel yapımında
Malus sylvestris Miller.	Meyve	Meyve
Ulmaceae		
Celtis glabrata Steven ex Planchon	Meyve	Meyve
Celtis tournefortii Lam.	Meyve	Meyve
Fagaceae		
Quercus brantii Lindl.	Meyve	Sebze
Quercus infectoria Olivieri subsp. boissieri	Meyve	Sebze
Urticaceae		
Urtica pilulifera L.	Genç yapraklar, tohum	Sebze, çay ve ilaç

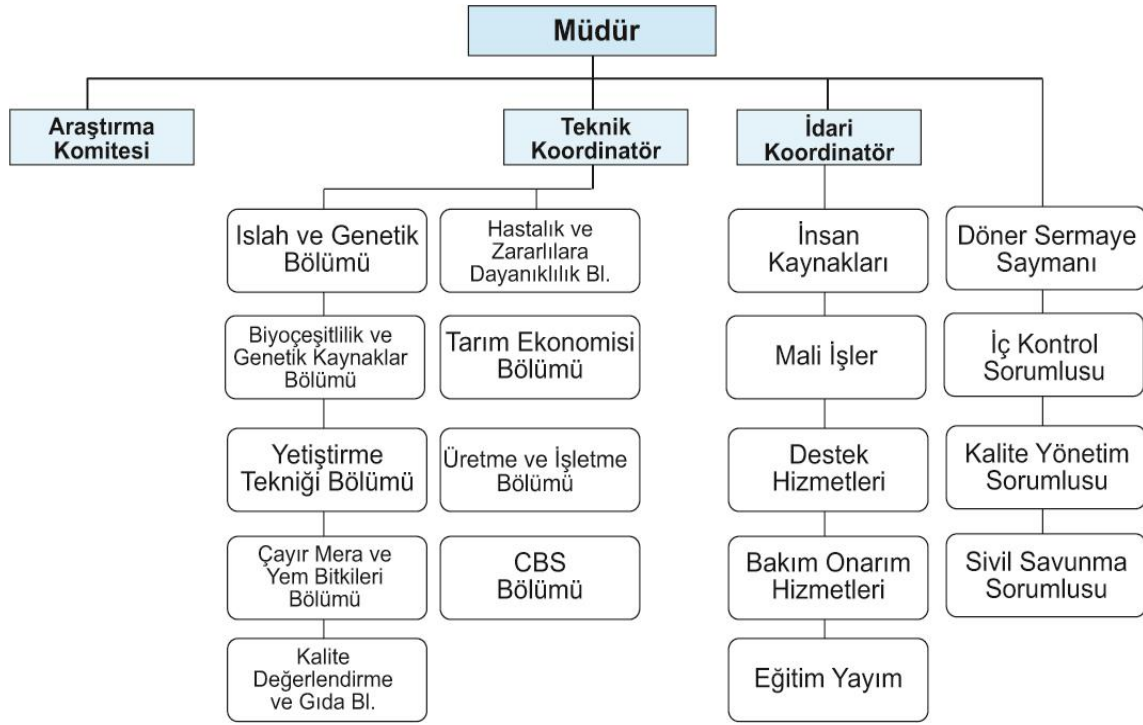
3. "DİYARBAKIR ŞIFALI BİTKİLER ENSTİTÜSÜ" PROJESİ VE ÖNERİLER

Kent, varlığını sürdürebilmesi için yerel kültürünü canlandırmalı ve özellikle ticari faaliyetlerde bulunmalıdır. Tarihi kentlerin birçoğunda günlük hayat kalkınmaya bağlı olarak durgun hale gelmekte, ticari, sosyal, kültürel vb. faaliyetler yaşanmamakta ve başka şehirlere göçler başlamaktadır. Bu sebeplerden dolayı yerel halk para kazanmaya başlayınca diğer alanlarda da canlanma kendiliğinden yaşanacak ve dışa bağımlılıktan kurtulacaktır.

Bu kapsamda, Diyarbakır Sur ilçesinin yerel şifalı bitki zenginlikleri değerlendirilip halka maddi ve manevi olarak geri dönüşünü sağlamak amacıyla farklı yerel şifalı bitki örnekleri verilmiştir. Yukarıda önemi açıklanmaya çalışılan şifalı bitkilerle ilgili bir merkez kurulmasıdır. Bunun için üniversiteye, tarım kuruluşlarına, belediyeye, sivil toplum örgütleri vb. kuruluşlarla bütünleşmiş çalışabilecek bir sistemin bulunarak şifalı bitkilerle yapılan çalışmaların tek bir merkezden gerekli mercilere ulaşarak üreticiye veya araştırmacıya geri dönüşünün hemen sağlanması açısından önemlidir. Bu çerçevede enstitü başlığı altında bu sistemi kurmak daha mantıklı ve yerinde olacaktır. Aşağıda tarım bitkileri vb. çalışmaların yapıldığı Türkiye'den ve dünyadan birkaç örnek verilmiştir.

- T.C. Gıda Tarım Ve Hayvancılık Bakanlığı Tarımsal Araştırmalar Ve Politikalar Genel Müdürlüğü Tarla Bitkileri Merkez Araştırma Enstitüsü Müdürlüğü [URL 1].

Ülkemiz tarım alanında faaliyet gösteren üretici, sanayici, ihracatçı ve tüketicilerin ihtiyaç ve talepleri doğrultusunda uygun çeşitler ve tarımsal teknolojiler geliştirerek sektörel kalkınmaya katkıda bulunmak, ülke tarımına yön verecek ve bu alandaki problemlere çözüm getirecek, yenilikçi, atılımcı, vizyon sahibi araştırmacılar yetiştirmektir [URL 1].

Şekil 5. Organizasyon Şeması [URL 1].

- T.C. Gıda Tarım Ve Hayvancılık Bakanlığı Eskişehir Geçit Kuşağı Tarımsal Araştırma Enstitüsü [URL 2].

Enstitüde Bulunan Bölümler:

- Toprak ve Su Kaynakları Araştırmaları Bölümü,
- Serin İklim Tahılları Bölümü,
- Yemlik Dane Baklagiller Bölümü,
- Endüstri Bitkileri Bölümü,
- Tıbbi ve İtri Bitkiler Bölümü,
- Yem Bitkileri Bölümü,
- Kalite Bölümü ve Laboratuvarı,
- Biyoteknoloji Laboratuvarı,
- Agronomi Laboratuvarı,
- Fitopatoloji Laboratuvarı.
- Washington Devlet Tarımsal Deneme İstasyonu / Tarımsal Araştırma Merkezi (Washington State's Agricultural Experiment Station/Agricultural Research Center) [URL 3] .
- Bitki ve Toprak Bilimleri
- Araştırma Alanları:
- Bitki Genetik
- Üretim ve Sürdürülebilir Tarım
- Çevre Toprak ve Su
- Çim Bilim ve Yönetimi
- Eğitimi Geliştirme ve Assessment

3.1. "Diyarbakır Şifalı Bitkiler Enstitüsü" Projesi

"Diyarbakır Şifalı Bitkiler Enstitüsü" başlığında toplanmış bu proje, Sur ilçesinin günlük ve geleceğe dair yatırımlarında önemli rol oynayacak bir çalışmadır. Yerel halkın gurbete düşmeden kendi vatanında geçimini sağlayacak, üretecek ve sağlıklı aracı bir kurum olan "Diyarbakır Şifalı Bitkiler Enstitüsü" binasında emeğinin maddi, manevi karşılığını alacaktır. Bu kapsamda 2013 yaz okulunda Bitlis kent merkezi ıslah projesi kapsamında öneri olarak geliştirdiğim benzer bir örnek proje ile çalışma içeriği açıklanacaktır (Şekil 6).

Şekil 6. Bitlis Ceviz Enstitüsü Modelleme Çalışması [13].

Çalışmanın temel amacı olan Sur'un maddi manevi yaralarının sarılması ve günlük hayata en kısa sürede geçme çabasına katkıda bulunacak olan bu proje, sadece yerel halkın kalkınması değil akademisyen araştırmacı, tüccar, hasta, doktor gibi tarafları bir araya getirerek kolektif bir çalışma yapmaktır. Bu hareket her alanda Sur'a faydası olup, gelişmesine katkıda bulunacaktır.

Solda Bitlis için önerilen ceviz enstitüsüne ait fikir konsepti açıklanmıştır. Aşağıda ise binanın tarihi bölgedeki konumu gösterilmiştir.

Şekil 8. Bitlis Ceviz Enstitüsü Öneri Projesi Tanıtım Paftası[13].

3.2 Sur' un Tarihi Dokusu İçersinde Bir Yapının Tahsis Edilmesi

Teorik olarak alt yapısı hazırlanan projenin, gerekli yerlerle irtibata geçilerek tarihi doku içerisinde bir bina tahsis edilmesi ile ilk somut adım atılacaktır. Farklı sebeplerden dolayı zarar görmüş restorasyona ihtiyaç duyan bir tarihi binayı bu iş için ayırmak projenin ruhuna da uygun ve örnek olacaktır. Ya da Diyarbakır mimari üslubuna uygun yeni bir bina inşa edilebilir. Bu alternatif mekânların istenilen planlamada olması için daha uygundur. Ve şifalı bitkilerin laboratuvar vb. teknolojik alt yapıların oluşturulması için gereklidir. Ama işlev kazandırma yöntemi ile yapılırsa bu işlemler daha zor olabilmektedir.

Şekil 9. Bitlis Ceviz Enstitüsü Öneri Projesi Ön Cephe [13].

3.2.1. Mekân Organizasyonuna Dair Örnek Bir Çalışma

Örnek bir çalışma olarak incelenen Bitlis Ceviz Enstitüsü Öneri Projesi kapsamında mekânlara dair bazı kurgular aşağıda göstermiştir. Tabii ki bu mekânlar şifalı bitkiler projesine uyarlanarak uygulamaya sokulacaktır. Burada en önemli faktörlerde birisi bina halktan koparılmamıştır. Bina, yönetim birimi, araştırma birimi, uygulama birimi olan üç ana bölümden oluşmaktadır.

A. Yönetim Birimi

1. Müdür
2. Müdür Yardımcısı
3. Sekreter
4. Uluslar Arası İlişkiler
5. Arşiv
6. WC
7. Teknik Hacim
8. Misafirhane
9. Halkla İlişkiler

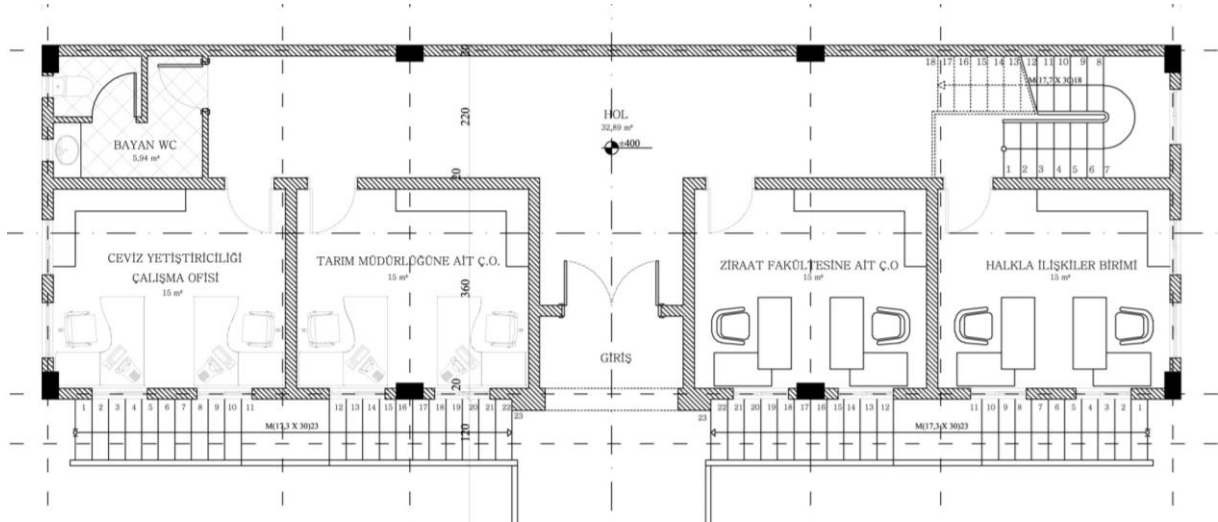
B. Araştırma Birimi

1. Laboratuvar
2. Araştırmacı Personel Ofisleri
3. Toplantı Odası
4. Şifalı Bitkiler Genetiği Ve Üretimi Birimi
5. Personel İhtiyaç Odası
6. WC
7. Teknik Hacim

C. Uygulama Birimi

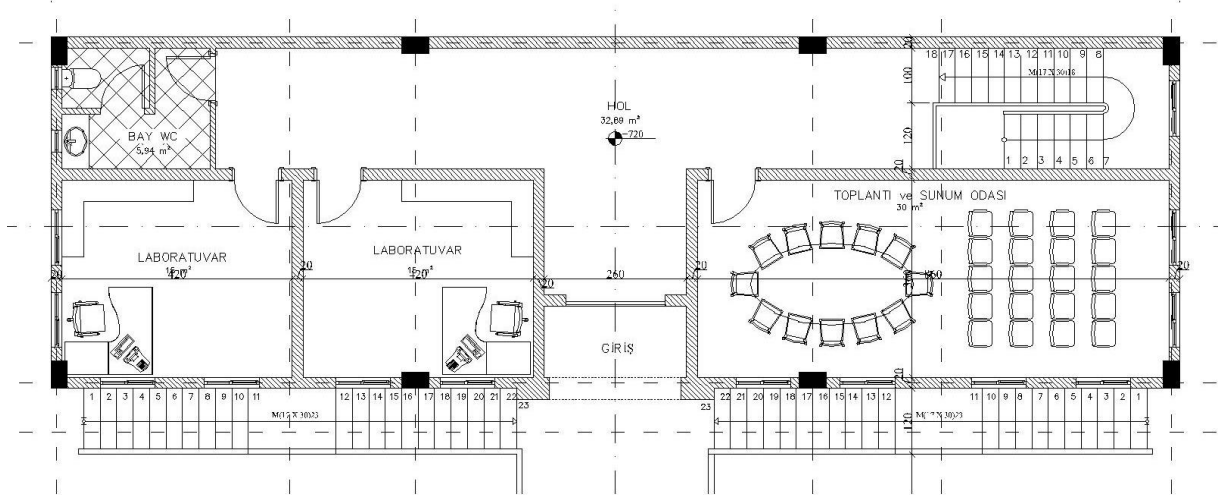
1. Depolar
2. Satış Ofisleri
3. Sergileme Alanları
4. Fidanlıklar
5. Otopark
6. Uygulama Birimi Yönetimi
7. Personel İhtiyaç Birimi
8. Teknik Hacim
9. WC

23

Şekil 12. Enstitüsü Giriş Kat Mekân Organizasyonu [13].

Giriş katın üstü daha çok enstitü çalışanları için ayrılmıştır. Toplantıların yapıldığı, laboratuvar ortamında araştırmaların yapıldığı bir kat organizasyonuna sahiptir (Şekil 13). Teorik olarak kurgulanan bu proje yukarıdaki örneklerde sunulan mekân organizasyonları ile biraz daha somutlaştırılmıştır.

Şekil 13. Enstitüsü 1. Kat Mekân Organizasyonu [13].

3.3. Üniversite İle Bağlantının Kurulması

Projenin en önemli ayaklarından biri olan üniversite ile bağlantısı, Dicle Üniversitesi Ziraat Fakültesi Tarla Bitkileri Bölümü ile yapılarak enstitünün akademik bir temele oturtulması önem taşımaktadır. Böylelikle, öğrenci ve şifalı bitkilerle ilgili bilim adamı yetiştirme fırsatı yakalanarak geleceğe yatırım yapılacaktır.

3.4. Halkın Üretim Ve Sonrası İşlemlerle İlgili Bilinçlendirilmesi

Teorik ve pratiğe yönelik çalışmalar yapıldıktan sonra önemli adımlardan biri de halkın bilinçlendirme aşamasıdır. Yerel halkın enstitü ile nasıl irtibata geçeceği, bulunduğu köy, bölge vb. gibi alanlardan nasıl yararlanacağı gibi konuları öğrenebileceği bilinçlendirme toplantıları, ziyaretleri yapılmalıdır. Bu çalışmalar zaman ve enerji kaybını önleyerek hedeflen amaçlara daha kısa sürede ulaşmaya sağlayacaktır.

4 SONUÇ

Diyarbakır, "Sur ilçesinin yenilenmesi" konusu kapsamında yukarıda irdelenen ve öneri sunulan çalışmanın sonucunda, Diyarbakır ve çevresinde yetişen şifalı bitkilerin, akademik ve ticari çalışmalar yapılarak halkın şifalı bitki üretimine katılması ve akademik çalışmalarla da bilim çalışmalarına destek olunması amaçlanmıştır ve "Diyarbakır Şifalı Bitkiler Enstitüsü" Projesi önerisi sunulmuştur. Önerinin hayata geçirilmesi için ciddi çalışmaların yapılması ve yetkililer tarafından benimsenmesi gerekmektedir. Ancak bu şekilde başarıya ulaşılabilir. Sadece Diyarbakır halkının değil, bitkiler konusunda çalışması olan birçok kişi, kurum ve kuruluşu da ilham kaynağı olacaktır.

5 KAYNAÇA

[1] Durak, Ş. (2014). Tarihi Çevrelerde Sürdürülebilir Turizm Planlaması: Diyarbakır Tarihi Sur İçti Bölgesi Örneği, Yüksek Lisans Tezi, Dicle Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Ankara, S.91-119.

[2] Kejanlı, D. T. 1995. "Diyarbakır'da Turizm Potansiyeli Ve Hasan Paşa Hanı'nın Konaklama Amaçlı Kullanımının İrdelenmesi", Yüksek Lisans Tezi, Yıldız Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul, 153. ([1] Durak, Ş. 'den aktarılmıştır.)

[3] Dursun, F. 2008. "Diyarbakır Kent Merkezindeki Zeminlerin Jeolojik Ve Mühendislik Özelliklerinin İncelenmesi", Yüksek Lisans Tezi, Dicle Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Diyarbakır, 134. ([1] Durak, Ş. 'den aktarılmıştır.)

[4] Gögöl, P. K. 2012. "Düşük Gelirli Bireylerin Gelir Dağılımı Ve Yoksulluk Sorununa Yönelik Kamu Politikası Algısı: Diyarbakır Örneği", Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 242. ([1] Durak, Ş. 'den aktarılmıştır.)

[5] Özyılmaz, H. 2007. "Diyarbakır Geleneksel Konut Mimarisinde Morfolojik Analiz: Geleneksel Konutların Güncel Kullanımda Değerlendirilmesi", Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Ankara, 323. ([1] Durak, Ş. 'den aktarılmıştır.)

[6] TÜİK. 2012. "Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemi Sonuçları", Türkiye İstatistik Kurumu, Ankara, 96. ([1] Durak, Ş. 'den aktarılmıştır.)

[7] Laçın, A. 2012. "Demokratik Yerinden Yönetim Anlayışı Diyarbakır Sur Belediyesi Örneği", Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul, 203. ([1] Durak, Ş. 'den aktarılmıştır.)

[8] Kejanlı, D. T., Dinçer, İ. 2011. "Diyarbakır Kale Kentinde Koruma Ve Planlama Sorunları", Megaron Dergisi, 6 (2): 95-108. ([1] Durak, Ş. 'den aktarılmıştır.)

[9] Yıldırım, M. M. 2002. "Geleneksel Diyarbakır Evlerinin Korunmasına İlişkin Bir Yöntem Araştırması", Doktora Tezi, Mimar Sinan Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul, 222. ([1] Durak, Ş. 'den aktarılmıştır.)

[10] Çıdam, F. B. 2007. "Diyarbakır Kent Dokusunun Turizm Ve Rekreasyon Kaynaklarının Peyzaj Mimarlığı Açısından Değerlendirilmesi", Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Ankara, 221. ([1] Durak, Ş. 'den aktarılmıştır.)

[11] Ekmekçiler, Ü. S. 2011. "Kırsal Göç Hareketlerinin Ekonomik Ve Sosyal Etkileri: Diyarbakır İli Örneği", Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 276. ([1] Durak, Ş. 'den aktarılmıştır.)

[12] Kızıl, S., Tonçer, Ö. 2014. "Diyarbakır Ve Çevresinden Doğadan Toplanarak Tüketilen Bitkiler", Güneydoğu Anadolu Bölgesinde Doğadan Toplanarak Tüketilen Bitkiler. Tıbbi Ve Aromatik Bitkiler Sempozyumu, Bildiri, Dicle Üniversitesi Ziraat Fakültesi Tarla Bitkileri Bölümü, Diyarbakır.

[13] Mimar Abdurrahman PEHLİVAN'a Ait Fikir Projesi, 2013.

[URL 1] <https://www.tarim.gov.tr/TAGEM> (24.07.2013)

[URL 2] <https://arastirma.tarim.gov.tr/gktaem> (24.07.2013)

[URL 3] <http://cahnrs.wsu.edu> (24.07.2013)

Özgeçmiş

Abdurrahman PEHLİVAN

2010 yılında Safranbolu Meslek Yüksek Okulu Restorasyon Bölümünde önlisans, 2014 yılında İstanbul Aydın Üniversitesi Mimarlık Bölümünde lisans derecesinde mezun oldu. Halen aynı üniversitede yüksek lisans eğitime ve açıköğretim işletme bölümü lisans eğitime devam etmekte olup kurucusu olduğu Pehlivanzade Mimarlık' ta iş hayatını sürdürmektedir.

E-mail: pehlivanzade1@gmail.com

Phone: 05549427920

<https://www.pehlivanzade.com.tr>

Rebuild, Renovate and Reusing the Old Borsa Han (Çifte Han)

Ahmad Jasem

İstanbul Aydın Üniversitesi

ahmadjasem89@hotmail.com

ÖZET

Bu çalışma aynı döneme ait benzer bir projeye (Khan Al Wakala) ışık tutturarak Diyarbakır'daki Han Eski Borsa'nın (ÇİFTEHAN) yeniden inşası, restorasyonu ve yenilenmesi için özel yöntem ve teknikleri ele alıyor ve takip edildi Uygulama sırasında Araştırma, mimari tarihi binaların ve alan değerlerinin restorasyonu ve korunması alanlarında mükemmelliği sağlamak için restorasyon için açık bir metodolojiye ulaşmak üzere restore edilen, Khan Al Wakala projesinin Filistin'de incelenmesini ve değerlendirilmesini amaçlıyor ve Savaşın etkilenen tarihi alanların ya da Diyarbakır kentinde ihmalin bir sonucu olarak geliştirilmiş optik görüntü.

Anahtar Kelimeler: Yeniden inşa, restorasyon teknikleri, Han Eski Borsa (ÇİFTEHAN), Han Al Wakala, Diyarbakır'daki tarihi binalar.

ABSTRACT

This study discusses the methods and special techniques for restoration to rebuild, renovate and reusing Khan Old Borsa (ÇİFTEHAN) at Diyarbakır_Turkey, by shining a light on a similar project (Khan Al Wakala) built in the same era almost been implemented and the mechanism followed during implementation The research aims to study and evaluation of Khan Al Wakala project in Palestine, which was restored to arrive at a clear methodology for restoration in order to achieve excellence in the areas of restoration and preservation of architectural historic buildings and areas of value, and improved optical image of the historical areas affected by the war or as a result of neglect in the city of Diyarbakır.

Key words: rebuild, renovate, restoration techniques, Khan Old Borsa (ÇİFTEHAN), Khan Al Wakala, historic buildings at Diyarbakır.

1 INTRODUCTION

Restoration specialist process depends on respect for the original material [1]. And any additional work must be clearly marked and carry contemporary character. The word restoration means rebuilding as much as possible to its original state through the process of treatment include getting rid of the manifestations of the damage caused by the damage and the difference between damage factors and manifestations of damage factors that damage factors are causing the manifestations of the damage that we see with our eyes on the damaged building and different methods of treatment according to the construction and type of case whether stone or wood and require restoration restorers in the very skill to maintain the building. [1]

The study methods and techniques of dealing with the process of restoration, which included the case of Khan Al_wakala for Palestine in the study, in order to reach a systematic and clear mechanism can be used in the renovation project of Khan Bursa Historical and for buildings that were built with materials and methods of traditional own law building, and handling is quite different from dealing with the modern buildings that are usually built of stone and concrete and other construction materials that developed after the Industrial Revolution, and commonly used with the early thirties of the twentieth century in Palestine. Here it is necessary to understand the characteristics of traditional building styles, so that we can deal with them sensitively and avoid the use of modern building materials and techniques that have proven detrimental to the old buildings. [2]

1.1 Aim of the Research

This study discusses the methods and special techniques for restoration to rebuild and renovate Khan ESKİ OLD BORSA (ÇİFTEHAN), Diyarbakir, Turkey by shining a light on a similar project Khan Al Wakala built in the same era almost been implemented and the mechanism followed during implementation.

- Highlighting international experiences in the restoration and the methods followed to become a point of reference for information on the methods and techniques of restoration.
- Preparation of specialists at a high level in the field of preservation and restoration techniques through field training schools like those that took place in Khan Project Al wakala.
- Conduct specialized studies to assess the state of historical and archaeological facilities and suggest the style of restoration includes the conduct of field and practical tests to assess the state of origin.
- Holding awareness for the application of international standards in restoration activities.

1.2 Scope of Research

Research will be limited to the study of Khan Al Wakala project in Palestine, which was restored and re-build some of its parts, and discuss the positive and negative aspects of this project For use in the restoration and construction of the old Khan Old Borsa (ÇİFTEHAN), Diyarbakir.

Preparation method and philosophy of the restoration project and the preservation of archaeological building: Adopted a philosophy of maintaining a methodology consists of three steps:

- Shall be determined values carried by the building, which aims architectural restoration project because achieves the highest degree of preservation, so as to two kinds of values:
- First: the historical values. The second architectural values.
- A preliminary report: Make a list of the problems facing the preservation of archaeological building, so that is not limited to the manifestations of degradation, but also include to determine the causes of this deterioration
- Define a strategy to maintain in general, so as much of the preservation of the different values and carried by the building (values Alothreyh- architectural values) and so are addressed to stop all the causes of deterioration, and the treatment of the manifestations of this deterioration, and therefore the preservation strategy done through the setting of priorities and then propose recommendations to address these problems.

2 CURRENT SITUATION OF KHAN OLD BORSA (ÇİFTEHAN)

It is not known exactly the date of construction of the the Khan and who built it. It is believed to be an Ottoman artifact dating from the 16th century[3].The building is located on the Borsa street, east of Gazi Caddesi, south of the Hasan Paşa Khan.

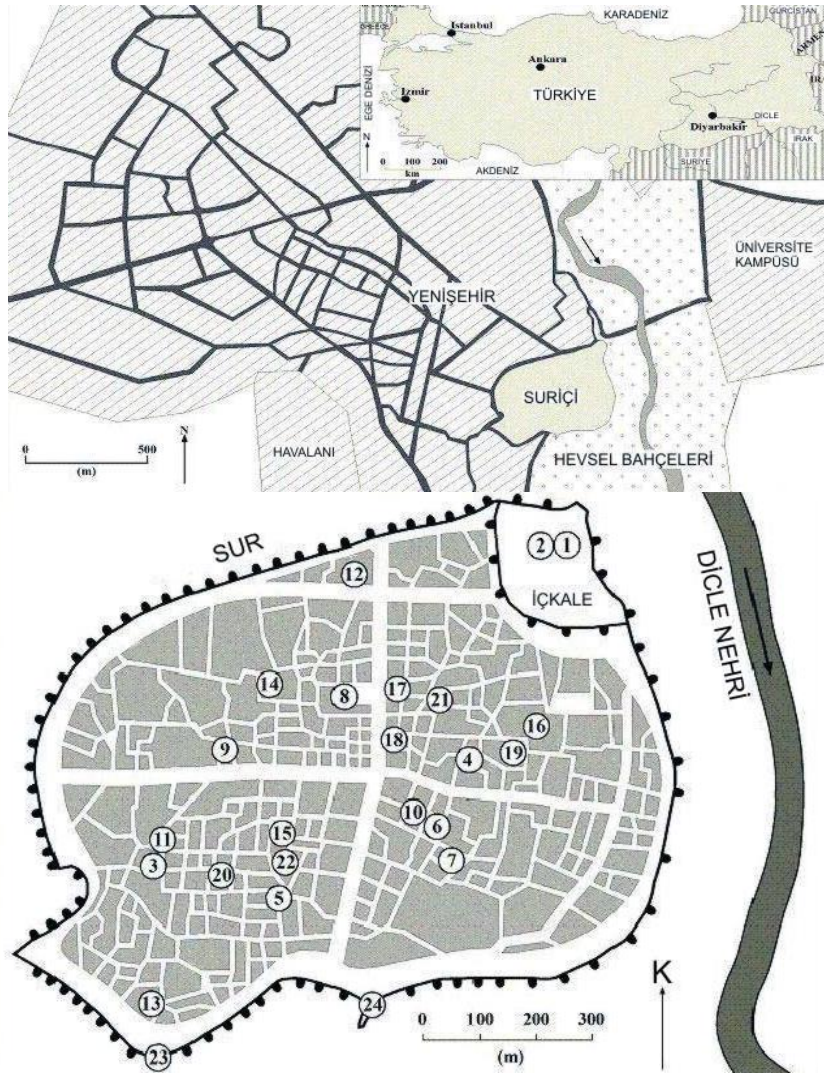

Figure 1. Diyarbakir location map and the locations of historical buildings (Suriçi) (1).
Figure 2. The locations of historical buildings (Suriçi) (1).

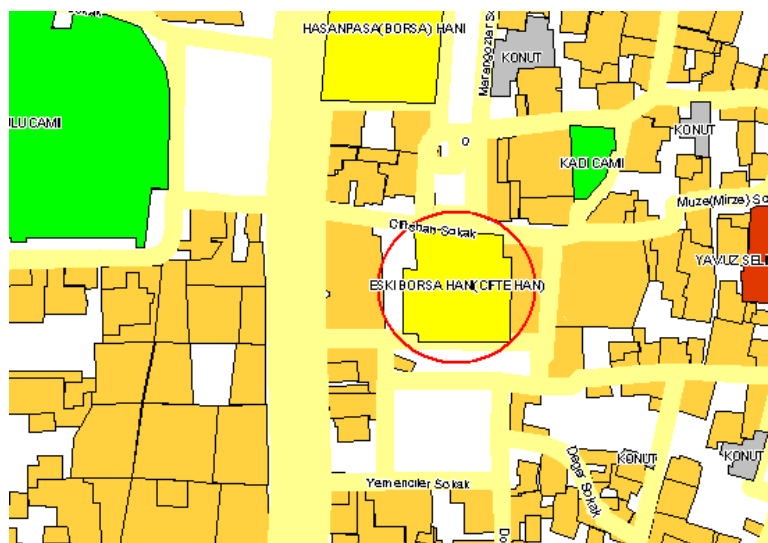

Figure 3. Location of Hhan Çiftehan (1)

The Çiftehan khan consists of two buildings with two floors. For this reason it is called “Çifte Han” double inn. It was considered as a double inn during the first construction, and the second one was destroyed during the road opening in the 1940s. If the entire rest of the building on the old status it will form a different application example in the form of a two-storey house adjacent to the Diyarbakır khans [Figure 4][3].

Çiftehan khan is made of cutting black basalt stone. There is a courtyard in the middle and arched porticoes on three sides of the courtyard. The entrance door a little further ahead than, a ladder on the left side provides connection to the upper floor [Figure 5].

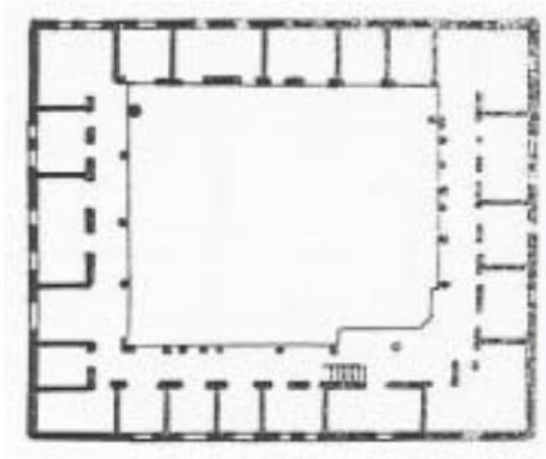

Figure 4. Plan of khan Çiftehan(1)

Figure .5 Khan Çiftehan entrance elevation(1)

The entrance floor of the khan is used as a storage and the upper floor is not used. In Bodrum there is an barn department. This khan has remained leaner than the Deliler khan and Hasan Pasha khan.

3 STUDY AND EVALUATION OF KHAN AL WAKALA PROJECT IN PALESTINE

Khan al-Wakala is located in the north-western side of the Old City of Nablus, an old historic building dating back to the period of the Ottoman built (1795 AD), and was used as an inn for travelers and traders and a stable for animals in that period [4]. Construction of the original Khan al-Wakala around a courtyard internal wraps an irregular polygon contains corridors hung serving the upper floors, and a large number of rooms spread over two floors in the north, east, and south, and three floors on the west side [Figure 6].

The average width of a single chamber 2.5 m and a depth of about 3 meters were used to sleep on the upper floors either lower floors was used stables and places to store the goods. Representing eastern and northern closets inside the entrance to the stables, while the northern rooms overlooking represented on the main street shops belonging to Khan al-Wakala [6].

Figure 6. Khan al-Wakala site on the outskirts of the old town of Nablus (2).

The building has lost many of its parts in the 1927 earthquake, it has faltered western segment and the entire west side of the southern part of the courtyard, and he was about 15 chamber Figure 8 Then in the invasion of Israeli forces to the city of Nablus in 2002 it was demolished the gate completely. Subsequently, the Nablus Municipality Bastmlake of "The Arafat" They are the last family owned Khan for restoration and benefit from it as a commercial venture serves the city of Nablus, after they got financial support from the European Union through UNESCO, was starting the implementation of the project in 2005[4].

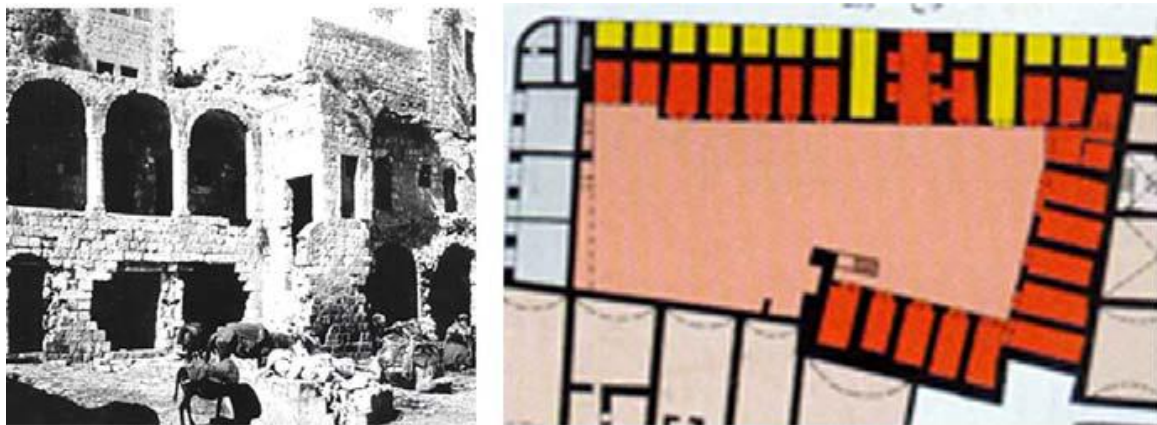

Figure7.Khan al-Wakala after 1927 the Israeli invasion in 2002 (3).

Figure 8. Khan al-Wakala plan in 1998 before earthquake

Organizers of the work on the rehabilitation project Khan Al_wakala to set up a field school where trained team of technicians on practical experience in the field of restoration, as well as the exploitation of the building as an investment project back good gains for the municipality and citizens alike in the same time. Also rehabilitation reuse Khan in the commercial and artisan sectors who are famous for their Nablus scheme also included.

So keep to some extent on the original function, but commensurate with the times change, and benefit the largest number of members of the community to provide distinctive entertainment and cultural services. [4]

Was developed rehabilitation plans by the Italian architect "Michelangelo" in collaboration with the Municipality of Nablus, The proposal to strengthen the existing parts and rebuild the destroyed parts of the Khan as it was before 2002, so that it contains the first floor commercial stores, municipal hall, caffe,

and other services. See Figure 5 The second floor of the existing originally re-use as a museum. While a second and third floor of the new building for sleeping and services attached to the project. [7]

Figure 9. Reuse schemes of the ground floor of Khan Al_wakala.
Reuse schemes of Khan Al_wakala (4).

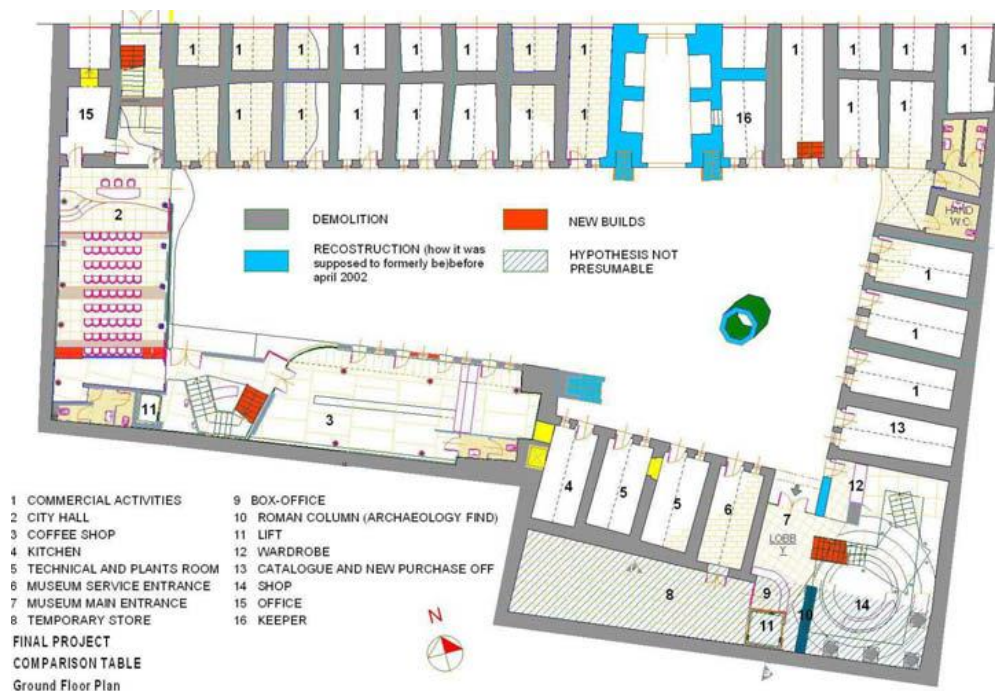

Figure 10. Reuse schemes of the first floor of Khan Al_wakala.
Reuse schemes of Khan Al_wakala (4).

Rehabilitating Khan Al_wakala Project represents an advanced stage and a quantum leap in terms of the existence of a comprehensive documentation of the work steps, and modernization of the methods used in the consolidation of the physical building materials, emulating thus global standards in strengthening

and consolidation, and is a first rehabilitation of a historic building project holds these features at the level of province Nablus.

3.1 Documentation Project Khan Al-Wakala's Operations

Staff faced many challenges in the rehabilitation of Khan's most important Al_wakala lost and destroyed parts of the Khan were great, even the parts found were very poor condition due to exposure to various building damage and neglect factors during the previous years, In addition, the building was originally built low-quality materials and on several stages at different time intervals [8]. Figure 11-12-13 shows the status of Khan Al_wakala before restoration.

Before starting any restoration process is necessary that there should be closer to the building operations, in Khan Al_wakala was prepared base maps and took pictures of the building and to identify problems and damage and installed on the maps by one of the contracting engineering offices with the project, as the use of a team of trainees of architecture students An-Najah national University for the two phases of undergraduate and graduate .

Figure 11. Interior eastern elevation_existing situation

Figure 12. Interior northern elevation_existing situation

Figure 13. Planimetric reconstruction hypothesis of the former structure. Ground floor plan Photo shows Concoors Khan building before restoration (4).

Charts were not complete in some parts and areas of the building, making the team the opportunity to intern for drawing diagrams or sketches and to identify the problems and damage inflicted on the charts by documenting the problems that exist in the building across a number of ways, including: Photography, mapping and take down twice built upon points. Figure 14-15.

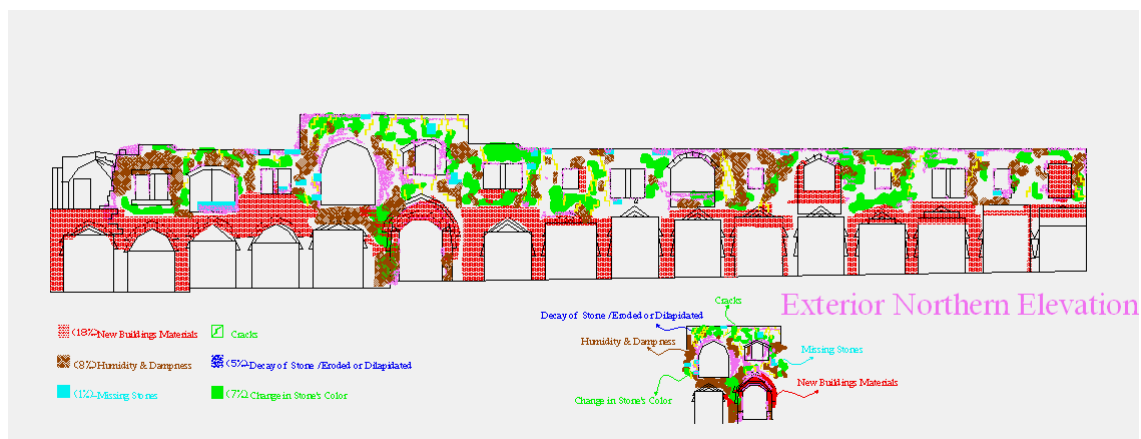

Figure 14. Exterior northern elevation

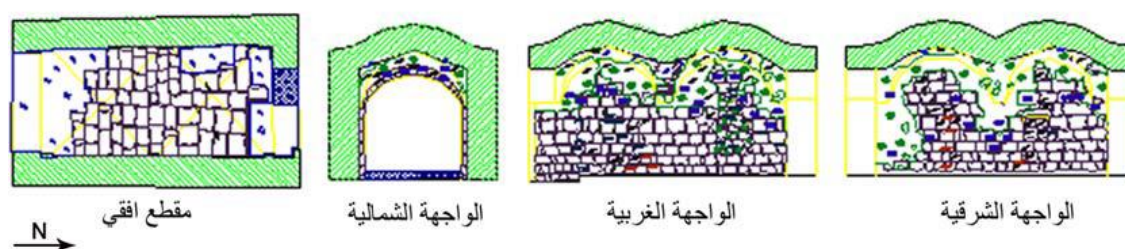

Figure 15. Document the damage inside a khan rooms before restoration

A form to document the damage inside a khan parts and elevations before restoration (2).

Been through countless documented many problems in the building, the most important of the presence of dust and debris that was covering most areas of the building and hide a lot of attractions, as well as the implications of the building and parts of ramshackle stone because of corroded and lost. Amaallenbataat, herbs and algae, they were caked in most parts of the building, causing cracks and crevices longitudinal and lateral [8].

3.2 Relay operations and consolidation project in Khan Al_Wakala

What makes the work organized and high-quality project in Khan Al_wakala, taken care of by the staff before starting to dissolve any of the previous problems at the sampling site, studied and analyzed in the university laboratories. The selection of these samples from different areas of the building parts as varied as the old plastering, the stones used in construction, the mixture supportive of the site. And then choose the appropriate materials and original approach to the material to be primitive analysis of these materials to ensure quality and compliance The conditions required for restoration. Of these conditions the cohesion of the sample well with original parts, not cracking the sample or the appearance of cracks (cohesion with each other) Mtlaimtha chromatically with the main building ..[6].

The most important fortification operations and consolidation that has been practiced in the project Khan Al_wakala were:

Strengthening the interfaces, stone processing, processing plastering, the removal of harmful algae and plants, and processing of cracks and crevices.

3.3 Strengthen elevation of building

Cementing operations consisted of facades addressing the stones or the edges of the parts that have them Owalacod incoherent parts for industrial reasons at the hands of human and natural causes such as tremors experienced by the region which led to the weakness of these parts and make them prone to fall at any moment, It has been strengthened by the wooden rail cushions and legs so that they are able to support these parts do not harm them. The following figure shows the status of barriers and warning signs which indicate the seriousness of the region.

Figure 16. To the right business consolidation by wooden struts of the northern facade of Khan, to the left to strengthen the roof of one of the rooms in the building from the inside by pillars (3).

The second process is to address the gaps formed with the passage of time within the walls of the building. The reasons for these spaces back to the movement of the building or to a decrease in the quality of work and perfection during construction. The process of addressing this problem are to remove dust and dust in this vacuum, using electric hood or by blowing compressed air into the space in order to expel all appendages of it, after which it is vacuum injected with water in order to ensure that the dry mixture quickly.

After the injection of water is vacuum injection by adhesive bond (Albraimil, mixing it with water by 5-7%). The injection process is performed using small water pumps or using needles medical injections, after which it is vacuum injection. & Nuts limestone by: (1 Hydraulic built 0.5 Quartz 0.5 sand desert) [8].

3.4 Functional rehabilitation

Intended to restore functional rehabilitation, a spatial changes in the interior of the building -Cuts remove or add some architectural elements of the slots and interfaces ..., in addition to strengthening operations and strengthening the aforementioned, even fits with the new rehabilitation Alozievh that have been chosen for the historic building scheme.

Most of the new jobs that are selected for the building to be rehabilitated is a general functions: cultural centers, libraries, research centers ... and so for several reasons, the most important of the re-use of historic building in public office have the chance opportunity to more people entering and learn about the heritage of their country, which have been preserved[9].

In the city of Nablus are working in the rehabilitation of historic buildings institutions to re-use those buildings in public office also Because of limitations imposed by the funded institutions to these projects, the most important of ownership of the building must be public until it is supporting the project, and therefore it can not be a public building that is used in special functions dwellings private or commercial premises. This is what happened in the Rehabilitation Project Khan Agency -salv Alzkr-, while Nablus municipality had to Astmlake of the last owners (of Arafat), so that the municipality be able to get financial and technical support for the project from the European Union and UNESCO.

4 RESULTS

Through previous project presentation can evaluate the plans and execution in Khan Agency by clarifying the positive and negative points and in terms of the extent of public participation and how to achieve sustainability

Positive aspects:

- Use the new proposed business venture as a building my services aims to maintain the business and craft of old services in the city of Nablus, and this fits with the basic function of which was occupied by Khan, as well as the case for the use of parts of it as rooms for sleeping, as the upper floors of the fields used in the past as an inn for merchants coming to the city.

Acquisition of the municipal project was designed to provide services to achieve sustainability of the project and serve the cultural and civilizational desired purpose of re-restored and used like to use a large part of the spaces on the first floor where a museum and public hall for the municipality as well as cafe.

- included in the project team of experts in the field of restoration of engineers, surveyors and technicians.
- Use the new deal sensitively with the old section of the building and by trying restored and returned to the original position in terms of maintaining the blanks unchanged.
- The use of means and methods of modern consolidation in which to save the building's historical value.
- supervision of UNESCO on the project to make the process of restoration is subject to international standards.
- The missing parts of the project and that insufficient information on how it was designed in line with the spirit of the project and previous uses did not exist design.
- characterize the existence of a comprehensive project document (document geologist, architect, and structural) before and during the work.

Negative aspects:

- The selection of new uses for spaces Khan Agency's building agreement between the cities of Nablus Municipality and the Italian designer and UNESCO without activating the principle of community participation. And therefore, the people in the city do not know much about the project while the success of this project depends on the participation of the people and their sense of belonging to him.
- enriched material respects on the implementation of the project, as the owner (Nablus municipality) made changes in the project plans and details in order to save costs.

5 REFERENCES

- [1] Article 9 of the document Venice 1964.
- [2] A gallery guide for the maintenance and restoration of historic buildings in Palestine.
- [3] Diyarbakir'daki tarihi üç handa pencere boşluklarının doğal aydınlatma açısından karşılaştırmalı olarak incelenmesi.
- [4] <https://www.alwatanvoice.com/arabic/news/2015/07/08/740598.html>
- [5] <http://www.nablus-city.net/?page=details&newsID=1391&cat=20>
- [6] Mohammed A F Itma , Rehabilitation Of Historical Buildings in Palestine "A Case Study of Nablus Experience since 1994".
- [7] Al-Masri. Majd Najdi Naji, Evaluating Methods and Techniques of Restoration in Palestine Nablus a Case Study
- [8] Interview with Engineer Omar Alozka working in the project Khan Al_wakala and technicians: strengthening operations in Khan Al_wakala. Nablus 2006
- [9] http://www.enpi-info.eu/mainmed.php?id=566&id_type=6&lang_id=470

Figures

- 2.1, 2.2, 2.3. Diyarbakir'daki tarihi üç handa pencere boşluklarının doğal aydınlatma açısından karşılaştırmalı olarak incelenmesi.
- 2.4, 2.5. Mohammed A F Itma , Rehabilitation Of Historical Buildings in Palestine "A Case Study of Nablus Experience since 1994".
- 3.1. Archive of Khan Office Al-Wakala, unpublished.
- 3.2, 3.3 Al-Masri. Majd Najdi Naji, Evaluating Methods and Techniques of Restoration in Palestine Nablus a Case Study

CV

Ahmad Jasem,

Syrian Architect & Architectural Visualization Artist, Birth: Syria, Aleppo 22.02.1989 Graduated from Aleppo university faculty of architecture with a BACHELOR' degree in Architectural Engineering in 2013 at a rate 72.78%, based in Istanbul, Turkey ..And have been working in Architecture, Interior Design and architectural visualization.

E-mail: ahmadjasem89@hotmail.com , Phone: +905355874333

My portfolio is available on my Behance account:

https://www.behance.net/AhmAd_JAsem

Dini Yapıları ve Tarihi ile Diyarbakır Sur ve Surp Giragos Ermeni Kilisesi

Ayşe Gülbin ÖREK

İstanbul Aydın Üniversitesi

aysenorek@gmail.com

ÖZET

Medeniyetler beşiği olan ve geçmişten günümüze birçok medeniyete ev sahipliği yapmış olan Diyarbakır Kentindeki dini yapılar incelenerek; bu yapıların tarihi dokusuna ve geçmişten bu güne taşıdıkları izlere örnek oluşturması amacıyla Surp Giragos Kilisesi incelendi. Bu çalışma bağlamında ilk olarak kentimizin tarihçesi incelendi ve tarihine eşlik etmiş medeniyetlere değinildi. Önce kentin kimliğiyle tanışıldı. Ardından özüne inilen kentin yapıları tümüyle tanınıp kendine özgü mimarisiyle dini yapıları incelendi. Özellikle restorasyonu tamamlanarak günümüzde yeniden yaşatılan Surp Giragos Ermeni Kilisesine değinildi. Tüm yönleriyle Surp Giragos Ermeni Kilisesi incelendikten sonra, Diyarbakır Sur ilçesi kent içinde hayata değinildi. Günümüzde maruz kaldığı terör saldırıları sebebiyle yaşama alanlarının ve konutların aldığı yaraları göz önüne serildi ve almış olduğu hasarlarla tarihe eşlik etmiş olan ibadethanelerinin günümüzdeki hali incelendi.

Anahtar Kelimeler: Diyarbakır Sur, Sur içi hayat, Güney Doğu mimarisi, Surp Giragos Ermeni Kilisesi.

1 GİRİŞ

Bu makalenin amacı; geçmişten bu güne Güneydoğu Anadolu bölgemizin suskun yapısıyla gizlediği; Surları ile kol kanat gerdiği, her adımı yaşanmışlıklarla dolu olan Diyarbakır ilçemizin tarihine biraz da olsa ışık tutmak. Bunu yaparken ilk olarak en eski ile en yeniyi bir arada bize yaşatan vilayetimizin tarihini incelemek; üzerinde izleri kalmış olan uygarlıkları tanımak ve bu uygarlıklardan bizlere miras kalan yapılarını incelemektir. Özellikle farklı mezhepleri bir arada yaşatan ilçemizde yaşamış Ermeni halkını tanımak ve farklı mezheplerce kullanılan kilise yapılarını incelemektir. Bu bağlamda kilise yapılarını incelendikten sonra kentimizde yer alan kiliselerden; Surp Giragos Ermeni kilisesini dünkü ve bu günkü hali ile araştırmaktır.

Aynı zamanda bu çalışma; bölgenin konut anlayışını, bu konutların mimarisini etkileyen etmenleri, birçoğu yerle yeksan olmuş, zorluklarla günümüze kadar gelmiş tarihi yapılardaki mimari özellikleri ile hangi uygarlıkları bize taşıdıklarını kapsamaktadır.

1.1 Bu Çalışmanın Amacı

Tarihsel bağlamda tezatlar kentimiz olarak bilinen ve farklı mezhepten, farklı inançlara sahip insanları bir arada içinde barındırmış olan kentimizde bulunan dini yapılara değinmektedir. Özellikle tarihinde de ona eşlik etmiş; Diyarbakır ilimizde yaşamış olan Ermeni ve diğer cemaatlere ait olan kiliselerden Surp Giragos Ermeni kilisesini, tarihten günümüze aldığı halleri ve günümüzdeki durumunu mimari açıdan inceleyerek göz önüne sermektir.

1.2 Çalışmanın Kapsamı ve Yöntemi

Çalışma kapsamında, Diyarbakır Sur İçi Bölgesi'nde yer alan dini yapılar ve Surp Giragos Ermeni Kilisesinin bugün bulunduğu durum, tarihsel geçmişi, mimari durumu bu makale için çalışma kapsamı olarak belirlenmiştir. Surp Giragos Ermeni Kilisesinin orijinal durumunun günümüze kadar gelmemiş olması, lokal olarak yapıda kayıpların olması; yapının bir çok defa yıkımlara maruz kalması ve restorasyon geçirmesiyle günümüzdeki halini almış olduğu ortaya çıkmaktadır. Bu bağlamda, kent tarihi, Ermenilere ve diğer gayrimüslimlere ait kiliseler hakkında literatür taraması yapılmıştır. Ayrıca Yıldız Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Diyarbakır Kiliseleri kapsamında yapılan yüksek lisans tezleri incelendi.

2 DİYARBAKIR ŞEHİRİ

Çalışmanın bu bölümünde ilk olarak tezatlar şehri Diyarbakır' ın coğrefi konumu, iklimi ve bitki örtüsü ile jeolojik yapısı incelenecektir ve ardından içinde hayat bulan ermeniler ve gayrimüslimlere değinilecektir.

2.1 Coğrafi Konumu ve Topografyası

Türkiye'nin Güneydoğu Anadolu Bölgesinde yer alan Diyarbakır kenti aşıklar şehri ve tezatlar şehri olarak anılmasının yanı sıra Ülkemizin en önemli kentlerinden biridir. güneyi kuzeye, doğuyu-batıya bağlayan önemli bir kavşak noktası olan Diyarbakır, yukarı Mezopotamya'da yer almaktadır. (Şekil 2.1.1)

Şekil 2.1.1 Türkiye Haritasında Diyarbakır İli

Güneyinde; Mardin, Şanlıurfa, batısında; Adıyaman, Malatya, doğusunda; Batman, Muş, kuzeyinde; Elazığ ile Bingöl illeriyle çevrilmiş olan ve Dicle nehrinin ikiye ayırdığı bu kentin batı bölümü Karacadağ'dan başlayan ve 1800 m yüksekliğinde bir kaya dizisi üzerinde yer olmaktadır. (Basri,1936) Diyarbakır, Dicle nehrinin yaklaşık 100 m yüksekliğinde bazalt plato üstünde yer almaktadır. Diyarbakır, 37° 30' ve 38° 43' kuzey enlemleriyle, 40° 37' ve 41° 20' doğu boylamları arasında bulunmaktadır. Yüz ölçümü 15.355 km² olan ilimizin, merkezinin denizden yüksekliği 670 m'dir.

Güneydoğu Anadolu bölgemizin önemli yerleşim yerlerinden biri olan Diyarbakır; karacadağ' ın lavları üzerine kurulmuştur. Dicle nehri kenarında yaşamakta olan bu şehir en eski ile en yeniye birlikte harmanlayan Diyar-ı Bekr Eyaleti olarak da bilinmektedir. Denizden 500- 800 metre yükseklikte yer alan bu şehri Toroslar kucaklamaktadır. Bu durum Diyarbakır ilini Malatya, Bingöl ve Elazığ' dan ayırmaktadır. Ayrıca bu il; güneyde “ Mardin Eşiği “ olarak adlandırılan bir sırtla Mardin iline dayanırken, batıda bulunan Karacadağ; Diyarbakır ilini Urfa ilinden ayırmaktadır.

Şekil 2.1.2. 1960' lı Yıllarında Diyarbakır

Dünyanın en muazzam surlarından biri olarak da adlandırılan Diyarbakır (eski Amid) Surlarının çevresi 5 km'dir ve 2.21 km'lik bir alanı çevrelemektedir. Surların kalınlıkları 70 cm olmasının yanı sıra üzerinde bulunan yürüme yolunun yüksekliği ise 8-12 metredir ve kuzey doğusunda iç kale (hisar) yer almaktadır. Günümüzde yeşil alan olarak kullanıma açılmış olsa da surların etrafını 6- 15 metre genişliğinde hendekler çevirmektedir. Ayrıca günümüzde her ne kadar kendisinden eser kalmamış olsa da; Artukoğulları'nın ve Osmanlı Beylerbeyinin sarayı iç kalede idi (Türkiye Ansiklopedisi).

2.2 Jeolojik Yapısı

Karacadağ'dan akan lavlardan oluşan bazalt tabakalarından meydana gelmiş olan Diyarbakır'ın jeolojik yapısı, kentin güneybatısında bulunan ve aynı zamanda bazalt tabakalarının altında marnlar, konglomeralar ve yumuşak kalkerler bulunmakta. üç kat bazalt tabakasından oluşmakta olan kentin yaklaşık 30 km güney doğusuna kadar uzanan bazalt akıntıları vardır. Kentin bulunduğu alanda bu tabakaların kalınlığı 20–25 metre kalınlığa kadar inmektedir.(Beysanoğlu, 1963) Günümüzde eski eser onarımı ve kentsel altyapı imalatlarında kullanılmakta olan bazalt yapı malzemeleri; geçmişte geleneksel sivil, dini ve askeri mimarlık eserlerinin büyük bir çoğunluğunun yapımında da kullanılmıştır.

Şekil 2.2.1. 1950 yılların başlarında Diyarbakır'ın gelişimi (Arslan, 1999).

2.3 Sosyal ve Demografik Yapı

Sahip olduğu konum ve coğrafyası nedeniyle, neolitik dönemden (Çayönü höyüğü) günümüzde pek çok medeniyete ev sahipliği yapmıştır. Bu medeniyetlerin sosyal, demografik ve kültür katmanlarından

oluşmakta olan Diyarbakır, yüzyıllar boyunca birçok farklı medeniyeti bünyesinde barındırmıştır. Müslümanların eline geçmesi ile Diyarbakır'da; kısa bir süre öncesine kadar birlikte yaşamış olan Hristiyan, Musevi ve Müslümanlar topluluğu yerini sosyolojik nedenlerden dolayı bugün gayrimüslimlerden çok az bir grupta kentte yaşamaya devam etmektedirler. Bir ortaçağ kenti olan Diyarbakır kentin kalesi, Dicle vadisinden yaklaşık 100 metre kadar yüksekte geniş bir düzlük üzerine kurulmuştur. Ayrıca iç ve dış kale diye iki bölümden oluşmaktadır. (Yılmazçelik, 1995) yaklaşık 40.000 civarındaki kent halkı 1940'lı yıllara kadar surların içerisinde yer alan kalede yaşamaktaydı. 1869–1875 yılları arasında Vali Kurt İsmail Paşa döneminde kolorduya ait kışla, hastane, cami ve servis binalarından oluşan yapıların sur dışına yerleştirilmesi sur dışına ilk çıkış gerçekleşmiştir.. 1950 yıllarında ise sivil halktan esnaf ve tüccar gruplarıyla sur dışına ilk çıkışlar başlamıştır.(Arslan, 1999) Diyarbakır'da ataerkil olarak yaşanan aile yapısı giderek erimeğe başlamış ve yerini çekirdek aile yapısına bırakmaktadır. Diyarbakır'ın en önemli üretim sektörlerinden biri olan tarım toplam istihdamın %63,86'sını oluşturmaktadır. Sanayi iş kolunda ise % 3,86'lık bir oran istihdam sağlamaktadır.

2.4 Gayrimüslimler ve Diyarbakır

Türkler' in Osmanlı İmparatorluğu'nun dayandığı temel unsur olmasının yanı sıra beraber devlet içinde diğer din ve milletlere mensup halklarda yaşamakta olmasına rağmen bu topluluklara ait kentlerin sayısı oldukça azdı. Diyarbakır'a bakıldığında 19. yüzyılda bu dini ve etnik grupların var olduğu görülmekte olup, bu gayrimüslim halktan oluşmakta olan kentin mahalleleri göz önüne çıkmaktadır. Bu gruplar aynı, farklı ve karışık mahallelerde yaşamışlardır. Gayrimüslimlerin XVIII. ve XIX. Yüzyıllarda yaşadıkları 13 adet mahalle adları şöyledir. (Yılmazçelik, 1995)

• Hacı Maksud	• Meryem-i Sağır
• Mar-Habib	• Köprüyan
• Küçük Kinisa	• Sarraf İskender
• Meryemun	• Meryemi-Kebir
• Bekçiyan	• Yahudiyan
• Şemsiyan	• Molla Hennan
• Rumiyan	

Hristiyan (Ortodoks, Katolik, Protestan, Süryani, Nasturi ve Keldani) ve Musevi dinlerine inanmakta olan Müslüman olmayan halk bu mahallelerde yaşamaktaydı. Ancak, Diyarbakır'da büyük bir çoğunlukla Müslümanlar yaşamaktaydı. 19 yüzyılın ikinci yarısında nüfusu 312444 kişi olan kentin 240574'ünü Müslüman, 45291'ini Ermeni, 1437'sini Rum, 6332'sini Katolik, 13649'unu Süryani, 3975'ini Protestan, 1170'ini Yahudi 7 ve 16'sıda Latin halklar oluşturmaktaydı. (Yılmazçelik, 1995) çeşitli dönemlerde değişimler yaşanmış olan kent nüfusundaki değişimlerin sebebi salgın hastalıklar, kıtlık ve sosyal olaylardır. Ancak günümüze gelindiğinde gayrimüslimlerin sayısının yok denecek kadar az kaldığı görülmektedir. Bu sayının azalmasına neden olan sosyal olaylar ve kentleşme hareketleri olmuştur.

2.5 Ermeniler ve Diyarbakır

Ermeniler tarih boyunca Anadolunun Doğu bölgelerinde çeşitli milletlerin içinde dağınık olarak yaşamışlardır.(Seyfeli, 2005) Dolayısı ile gayrimüslim halkın büyük bir bölümünü oluşturan Ermeniler çoğunlukla Diyarbakır'da da yaşamışlardır. Eski bir Ermeni merkezi olan Diyarbakır, Osmanlı öncesindeki Ermeni tarihinde Tigranakent olarak isimlendirilmiş ve Ermeni halkı, kentin, sosyal, ekonomik ve kültürel yaşamına önemli katkılar sağlamışlardır. Hristiyanlığa geçişleri IV. Yüzyıla dayanmakta olan Ermeniler, Hristiyanlığı kabul etmeden önce pagan-putperest inancına göre yaşamaktaydılar. Ermeniler için Diyarbakır birinci derecede önemli bir dini merkez olarak kabul edilmemekteydi. Ayrıca kentte Ermenilere ait birçok dini yapının bulunduğu da görülmektedir. Osmanlılar öncesi Hristiyanlık döneminde Diyarbakır, Ermeniler için üçüncü derecede bir dini merkez olarak kabul edilmiştir. (Seyfeli, 2004) 16. yüzyılın ortalarında kent nüfusunun büyük bir bölümünü Ermenilerden oluşmaktaydı. Uğraşları genellikle gümrük işleri, han işletmeciliği, kebabçılık, kasaplık, fırıncılık ve bakkallık olan Ermeniler Diyarbakır Sur içinin kuzeydoğu, güneydoğu ve güneybatısında yer alan mahallelerde yaşamışlardır (Arslan, 1999). Aynı zamanda, Ermenilere ait dini yapılar bu mahallelerde şekillenmiştir. (Şekil 2.3)

Şekil 2.5 Ermeni Cemaatinin yaşadığı sur içindeki mahalleler ve Ermeni Kiliseleri (DBBB, 2003)

Çizelge 2.5.1 XIX. ve XX. Yüzyılda çeşitli kaynaklara göre Ermeni nüfusu (Selvi, 2001)

Tarih	Ermeni Nüfusu
XIX. Yüzyıl Sonu	45985
1912	45291
1918	55891
1919	70129

Ermeni Cemaati, kentin ticari hayatında önemli bir yere sahipti. 93 Harbinden (1877–78) Osmanlı-Rus Savaşı) sonra Ermeniler ve diğer Hristiyanların eline geçen ticaret ve sanayinin yanı sıra Kentin, darphane, gümrük, hanlar ve diğer önemli işleri Ermenilerin elindeydi. Bütün ithalat ve ihracatı yapmalarının yanı sıra küçük esnaf gruplarının büyük bir bölümünü de Ermeniler oluşturmaktaydı. (Tuncer, 2002) ve ayrıca kendilerine ait okullarda Fransızca eğitimler de vermektedirler. (Beysanoğlu, 2003)

3. DİYARBAKIR'IN TARİHSEL GELİŞİMİ

3.1 Tarihte Diyarbakır Sur İlçesi

Diyarbakır; geçmişinden bu güne (M.Ö.14. yüzyıldan günümüze) Amidi, Amid, Amida, Augusta, Karaamid, Karakale, Karacakale, Hamid, Karahamid, Diyarbakır ve Diyarbakır adlarını almıştır. Yakın bir döneme değin Diyarbakır adı; merkezi de kapsamak üzere büyük bir alanı; yani Erbil, Erzen, Cizre, Hani, Silvan, Harran, Hasankeyf, Habur, Ceylanpınar, Rakka, Urfa, Siirt, Sincar, İmadiye, Mardin, Muş, ve Nusaybini de kapsamaktaydı. Fakat günümüzde sadece Diyarbakır merkezi ifade etmektedir.

3.2 Tarihine Eşlik Eden Medeniyetler

M.Ö.25000-10000 yıllarında ilkel kavimlerin Diyarbakır'a yerleştikleri ve M.Ö. 3000 li yıllardan sonrasında ise medeni uygarlıkların yerleştikleri söylemler arasındadır. M.Ö. 1700 lü yıllardan sonra ise Diyarbakır' a yerleşmiş uygarlıklar yazılı kaynaklara geçmeğe başlamıştır. Geçmişten günümüze Diyarbakır tarihine eşlik etmiş uygarlıklar; Huriler M.Ö. 3000-1260, Mitanniler M.Ö 3000-1260, Asurlular M.Ö. 1260-653, Urartular M.Ö. 1260-653, İskitler M.Ö. 653-625, Medler M.Ö. 625-550, Persler M.Ö. 550-331, Makedonyalılar(İskender Devri) M.Ö 331-323, Selökidler (Selevkos Hanedanı) M.Ö. 323-140, Partlar M.Ö. 140-85, Büyük Tigran Devri M.Ö. 85-69, Romalılar M.Ö. 69-M.S. 53, Partlar Ve Romalılar Dönemi 53-226, Sasaniler Ve Romalılar Devri 226- 639, Bizans Devri 395-639, Diyarbakır'ın Müslümanlar Tarafından Fethi Ve Üç Halife Devri 639 –750, Emeviler 661-750, Abbasiler 750-869, Şeyhoğulları 869-899, Abbasiler 899-930, Hamdanîler 930-978, Büveyhoğulları 978-984, Mervanîler 984-1085, Büyük Selçuklular 1085-1093, Suriye Selçuklular 1093-1097, İnoğulları 1097-1142, Nisanoğulları 1142-1183, Hasnkeyf Artukoğ. 1183-1232, Eyyubiler 1232-1240, Türkiye Selçuklular 1240-1302, Mardin Selçuklular 1302-1394, Timur Hakimiyeti 1394-1401, Akkoyunlular 1401-1507, Şah İsmail İdaresi 1507-1515, Osmanlı Devri 1515-1923 ve sonrasında Misak-ı Milli sınırları içerisinde kalarak Türkiye Cumhuriyeti illerinden biri olmuş; Diyarbakır ismiyle bugünlere gelmiştir. Buradan da anlaşılacağı gibi Diyarbakır pek çok medeniyete, pek çok tezatlıklara kucak açmış ve hepsini içinde yaşatmıştır. Bu durum farklı mezheplere sahip insanların da içinde barınmasına sebep olmuş; ve farklı mezheplere, farklı inançlara hizmet etmek amacıyla ibadethanelerin/ dini yapıların oluşmasına ihtiyaç doğmuştur. Her yönüyle tezatlıklara ev sahipliği yapan Diyarbakır; dar sokaklarında gezerken bir anda asfaltlanmış geniş sokaklara nasıl ki bağlanabiliyorsa; bir sokağında camiye rastlandıktan sonra kendinizi kilisenin de önünde bulabiliyorsunuz. Bu durum Diyarbakır'ın geçmişinde ev sahipliği yaptığı onca medeniyetin günümüzdeki izlerini göz önüne sermektedir. (www.diyarbakir.com)

3.3 Osmanlı Dönemi

1515 yılında Osmanlı egemenliğine geçmesi ile Diyarbakır, bulunduğu bölgenin eyalet merkezi olmuştur. Kentin imarında Osmanlıların büyük katkısı olmasının yanı sıra 16. Yüzyılda kent anıtsal yapıları bakımından en parlak dönemini yaşamıştır. İç kalede Bıyıklı Mehmet Paşa tarafından bir saray inşa edilmiş olsa da bu saray günümüze ulaşamamıştır. Osmanlı döneminde inşası yapılan bu yapılar başlıca, Fatih Paşa Camii (1516-1521), Hüsrev Paşa Camii (1521-28), 16 yüzyılın ilk çeyreğinde yapılan Kürtler ve Çardaklı Hamamları, 1527 de Deliller Hanı, 1534-1537 Ali Paşa Camii ve Hamamı, 1551 İskender Paşa Camii, 1564-1572 Behram Paşa Camii, 1564-1567 Melek Ahmet Paşa Hamamı, Vahap Ağa, Deve, Kadı Hamamları, 1574 Hasan Paşa ve Çifte Han, 1581'de Cağaloğlu, Salos, Kavas-ı Kebir, Dabanoğlu, Kavas-ı Sagır, Mescitleri, 1537 Ali Paşa ve Muslihiddin Lari Medreseleri, 1594 Defterdar, 1601-1611 Nasuh Paşa, 1644-1650 Arap Şeyh Camii, 1769 Ali Paşa Camii Şafiiler kısmıdır. Osmanlılar döneminde İçkale'ye 16 burç daha eklenerek genişletilmiştir. Ayrıca Kanuni döneminde Hamravat suyu diye anılan yeni bir su kente getirilmiştir. (Arslan,1999)

3.4 Cumhuriyet Dönemi

Birinci Genel Müfettişliğin Diyarbakır'da kurulması ile 1928 yılında kentte önemli gelişmeler meydana gelmeğe başlamıştır. Bu gelişmelerle birlikte kent idaresine verilen yetkiler ve sorumluluklar alanından dolayı kentin bölgesel merkez haline gelmesi de sağlanmıştır. 1928–1945 yılları arasında kent yerleşimi; sur içinden çıkarak sur dışına yerleşmeye başlamıştır. Sur dışına çıkışın sebeplerinin başında, genel müfettişlik yapılarına ihtiyaç duyulması ve bunu karşılayacak yeterli alanlarının bulunmaması, demiryolunun kente gelişi ile kent ve istasyon arasında bir bağlantının olması, kentin, bölgenin en etkili ticaret merkezi halini alması ve beraberinde yeni konut alanlarının yetersiz kalmasının yanı sıra askeri ve yönetim personeli için yapılan lojmanların sur dışında inşa edilmesi gelmekteydi (Arslan,1999).

4. SUR İÇİNDEKİ TARİHİ YAPILAR

UNESCO Dünya Kültür Mirası Listesi'nde bulunmakta olan ve 2010 yılından bu yana Cumhurbaşkanlığı tarafından koruma altına alınan; içinde tarihi Surları ve Hevsel Bahçeleri barındıran

ilçemiz Diyarbakır, bünyesinde farklı medeniyetlere ve dönemlere ait çok sayıda kültür varlığı bulundurmaktadır. Yapılan araştırmalara göre Tezatlardıy Diyarbakır ilimizde toplamda 612 adet kültür varlığının yer aldığı tescillenmiştir. Bu yapılar 2 kale (5 bin 800 metre), 18 idari yapı ve köşk, 53 dini mimari (cami-kilise), 51 su mimarisi (hamam, değirmen, çeşme gibi), 3 eğitim yapısı (medrese), 12 ticari yapı (han ve çarşı), 19 türbe, 447 sivil mimari (ev), 2 mimari kalıntı ve arkeolojik sit (höyük) olarak belgelenmiştir.

4.1 Diyarbakırda Dini Yapılar

Geçmişten günümüze pek çok uygarlığı içinde barındırmış olan Diyarbakır, dolayısı ile birbirinden farklı birçok inanişaya sahip insanların da evi olmuştur. Bu durum içinde farklı inançlara cevap veren dini yapıların oluşmasına sebep olmuştur. Boşuna tezatlardı kent olarak anılmakla kalmayan Diyarbakır 'ın sokaklarında gezerken; bir yanınızda cami görüp, bir sonraki sokakta kiliseye rastlamanız da olası bir durumdur. Kısaca içinde barındırdığı dini yapılara değinecek olursak bunlar; iki girişi kapatılarak inşaa edilmiş olan, Mardin kapısında yer alan Hz. Ömer Camii ayrıca kitabesinde, Mescid-i Şeddad ismi yer almasından dolayı halk tarafından Ömer Şeddad Camii olarak da bilinmektedir. Camiinin 1150-1151 yıllarında İnaloğulları döneminde, yapıldığı bilinmektedir. Hz. Ömer Camii plan olarak uzun ve dikdörtgen bir yapıya sahip olduğundan; Osmanlı Dönemi mimarisi üslubuna göre yapılmadığı aşikârdır.

Şekil 4.1.1. 1960 lı Yıllarında Hadım Ali Paşa Camii

En eski dini yapılardan biri olan Ulu Camii, 612 yılında Hz. Ömer şehir merkezindeki Martoma Kilisesinin bulunduğu alana yapılmıştır. Ulu Camiinin 1901 yılında; Büyük Selçuklu Döneminde Hükümdar olan Melikşah tarafından ilk onarımını görmüş olduğu; sonrasında farklı uygarlıklar tarafından da birçok kez onarım görerek ve yapılan eklentileriyle günümüzdeki halini aldığı, üzerinde yer alan kitabelerden anlaşılmaktadır. Caminin birçok yerinde rastladığımız kitabelerin Büyük Selçuklu hükümdarı Melikşah, İnâl ve Nisanoğulları, Anadolu Selçuklu hükümdarı Gıyaseddin Keyhüsrev, Artuklular, Akkoyunlu hükümdarı Uzun Hasan ve Osmanlı padişahlarına ait olduğu saptanmıştır. 5. Harem-i Şerifi olarak kabul edilen Ulu Camii aynı zamanda bölgedeki en büyük yapılar topluluğudur. Ayrıca avlusunda 800 yıldan fazla zamandır yer alan güneş saati de bulundurmaktadır. Bölgenin en çok turist akımına uğrayan tarihi dini yapısıdır. Diyarbakır'ın 12. Osmanlı Valisi İskender Paşa tarafından 1551-1554 yılları arasında inşaa edilen İskender Paşa Camii; keni adıyla anılmakta olan sokakta yer almaktadır. Plan olarak kare olan bu tek kubbeli Camii; Türk mimarisinin de plan tipinin özelliklerini taşır. Aynı zamanda Şeyh Yusuf Efendi'nin türbesini de içinde barındırmaktadır. Bu dini yapıların yanı sıra Şeyh Yusuf Camii, Şeyh Mattar Camii, Ragibiye Camii, Safa Camii, Nebi Camii, Nasuh Paşa Camii, Melik Ahmet Camii, Lala Kasım Bey Camii, Kurt İsmail Paşa Cami, Hz. Süleyman Camii, Hüsrev Paşa Camii, Hoca Ahmet Camii, Hadım Ali Paşa Camii (Şekil 4.1.1), Fatih Paşa Camii, Behram Paşa Camii, Surp Sarkis Kilisesi, Surp Giragos Ermeni Kilisesi, St. George Kilisesi, Protestan Cemaati

Kilisesi, Meryem Ana Kilisesi, Mar Petyum Kilisesi, Latin Kilisesi, Ermeni Katolik kilisesi de yer almaktadır. (Parla, 2005)

5. KİLİSENİN TANIMI VE YAPI TÜRÜ OLARAK ORTAYA ÇIKIŞI

Kilise sözcüğü, Yunanca “ekklesia” sözcüğünden kaynaklanır. “Toplantı”, “toplanmak” anlamına gelen bu ad, Hristiyanların ibadet için toplandıkları mekânı anlatır. İlk zamanlarda bu kelime demokratik halk toplantılarını nitelerken, daha sonra her türlü toplantı için kullanılmıştır. (Ahunbay, 1997) Roma İmparatorluğu’nun Hristiyanlığa tepkisinden dolayı ibadetler önce bazı evlerin yeterli büyüklükteki salonlarında gizli gizli yapılmaktaydı. Bu gizlilik ortaya çıktıktan sonra katakomplarda* ve mağaralarda devam etmiştir. Roma İmparatorluğu bu yeni dini devletin kendi dini olarak duyurunca ibadet için ilk kullanılan yerler, çok kişiyi içine alan adliye binaları oldu. (Tuncer, 2002) İlk yüzyıllarda ayin yöneticilerinin geniş çerçeveli kurallar içinde serbestçe biçimlediği ayin düzenleri, dinin yaygınlık kazanması ve inanç ayrıklıklarından doğan farklılıklardan dolayı daha sıkı denetlenmiş ve ilk yazılı törenler doğmuştur. Daha sonraları kilise binalarının ana çizgilerindeki farklılıkların oluşmasındaki en büyük etken, yöresel mimari gelenekleri ve kullanım alışkanlıkları ile yöresel yapım teknikleri olmuştur. (Ahunbay, 1997)

5.1 Kilise Mimarisi

Kilise planlarına Erken Ortaçağın sonunda zengin bir işleve sahip, çok sayıda mekandan oluşan iyi düşünülmüş bir mimari egemen olmuştur. 7. ve 10. yy arasında sergilenen ise daha fazla katmanlı ve daha zengin çeşitlenmeli ise de aynı ana çizgi ortaktır. Roma düşüncesinden kaynaklanan çok sayıda sunaklı düzen, ortaçağın sonuna kadar manastır keşişlerinin hizmet ettiği kilise bölümünün biçimlenmesindeki gelişimin ana sebebidir. Romanesk ve Gotik üslup, dinsel mimari, kilise mimarisi içinde yaratılırken, Rönesans, mimarlık kuramları temeli üzerinde geliştirilmiş bir mimari ortaya atılmıştır. Ortaçağ ardından barok mimarlıkta ise kiliseler organik yeni kompozisyonları ile kent düzenine katılmışlardır. (Ahunbay, 1997)

5.2 Kilisenin Bölümleri

5.2.1 Narteks; genellikle yapının batısında bulunan kuzey – güney doğrultusunda yer alan, dikdörtgen planlı, duvar veya sütunlarla ana mekandan ayrılan giriş bölümüdür. (Hasol, 1993)

* katakomp: Yer altı mezarları

5.2.2 Naos; narteksten sonra gelen, cemaatin ibadetini gerçekleştirdiği, sütunlarla neflere ayrılmış ana ibadet mekanıdır.

5.2.3 Apsit; kiliselerde koronun arkasında bulunan ve camilerin mihrap kısmının karşılığı olan, yarım daire veya yarım çokgen şeklindeki çoğu tonozla örtülü bölümdür. Apsitler çoğu zaman apsidiyollerle* çevrili olurlar. Romalılar yapı dışına taşan yarım daire şeklindeki gözlere “absida” derlerdi. Bazilikaların uçlarında bir apsida bulunurdu. (Hasol, 1998). Bu bölümlerde, vaftiz için gerekli olan eşyalar ve kilisenin değerli kutsal nesneleri korunmaktadır. Çoğu zaman taştan yapılan ve takdis ayini için kullanılan masa veya yüksekçe döşemeye altar denir. Kiliselerde altların bulunduğu, halkın giremediği, apsitin önünde bulunan yükseltilmiş bölüm de “bema” dır. (Hasol, 1998)

5.2.4 Kadınlar mahfili; Erken Bizans kaynaklarında galeri katının kadınlara ayrılan bir olduğu, Ortaçağ kaynaklarında ise kadınların alt katta yan neflerinde olduğu ifade edilmektedir. Zaman içinde kadınların kendileri için belirlene bölümlerde yer değiştirdiği anlaşılmaktadır. (Ahunbay, 1997) Diyarbakır’daki kiliselerde galeri katına ulaşan merdivenlere naostan ve avludan ulaşılmaktadır.

6. SURP GIRAGOS ERMENİ KİLİSESİ

Adres : Özdemiş Mahallesi, Göçmen Sokak, No:1
Ada/Pafta/Parsel: 198/45/4
Tescil : 21.00.00 (1.0) 125
Cemaati : Ermeni - Katolik
Yapım yılı : 16.yy
Mevcut Durum : Kısmen Yıkık ve Boş
Yapı Strüktürü : Yığma Taş Duvar
Yapı Malzemesi : Bazalt
Üst Örtü : Ahşap Kirişlemeli Toprak Dam
Çan Kulesi: Yok Olmuş

Şekil.6.1. Surp Giragos Kilisesi Restorasyon Öncesi

Özdemiş mahallesinde, Şeyh Matar Cami civarlarında yer alan söz konusu kilise; Tapudaki kayıtlara göre Ortodoks Ermenileri tarafından kullanılmaktadır. Mülkiyeti Diyarbakır Ermeni Surp Küçük Kilise Hıdır İlyas Surp Gregos Kiliseleri Vakfı'na ait olan bu yapı 45 pafta, 198 ada ve 4 nolu parselde kayıtlıdır.

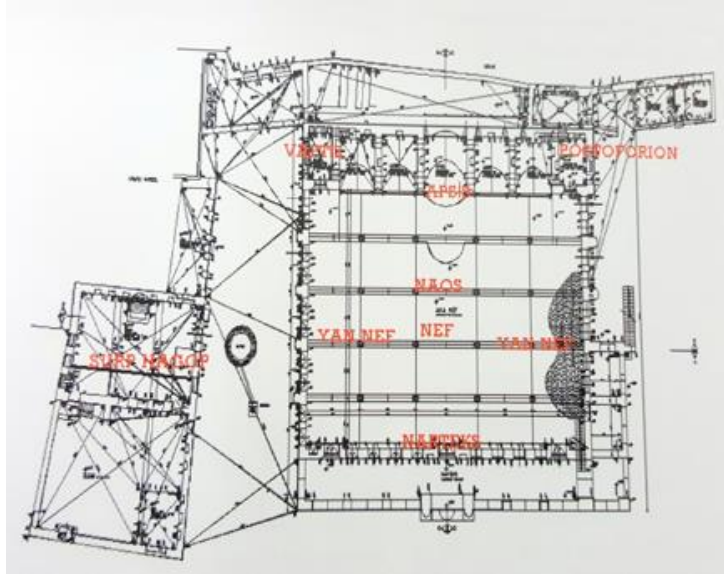
Tarihçi G.İnciciyan, Surp Teodoros Kilisesinin camiye dönüştürüldüğünü ve ardından bu kilisenin mezarlık kısmında yeni bir kilise yapıldığını belirtmektedir. (Seyfeli, 2004) Adına ilk defa 1610-1615 yılları arasında, Polonyalı bir seyyah olan Siemon' un seyahatnamesinde rastlanan bu kilisenin; adına daha öncesinden rastlanmamış olmasının yanı sıra; Ermeni mimari tarihinin en önemli eserlerinden biridir. Ayrıca Surp Giragos Kilisesi; Ortadoğu'daki en büyük Ermeni kilisesidir (Türkiye Ansiklopedisi).

Şekil.6.2. Surp Giragos Kilisesi Restorasyon Sonrası

İlk restorasyonu 1722 yılında Ermeni Patriği Bedros Vartabet tarafından yapılan bu kilise; sonralarda 1729 yıllarında Ermeni Mimarlar Şahin, Saruhan ve Yarem tarafından büyütülerek yeniden yapılandırılmıştır. Fakat 10 haziran 1881 yılında geçirdiği büyük yangında tamamen harap olan bu kilise; 1883 yılında yeniden inşa edilerek 1960 yıllarına kadar askeri depo olarak kullanılmıştır. Bu bilgiler; yeniden inşası sırasında duvarlarına yerleştirilmiş 9 adet kitabelerle günümüze kadar gelmiştir. 1960'lı yıllarda askeri depo olarak kullanılmakta olan bu kilise; Diyarbakır Ermeni Cemaatine devralınarak bölgesel onarımları yapılmış ve esas kullanım amacına hizmet vermek üzere kullanıma açılmıştır. Girişi batı yönünde kalan bu heybetli kilise; yapısal olarak doğu- batı doğrultusunda konumlanmaktadır.

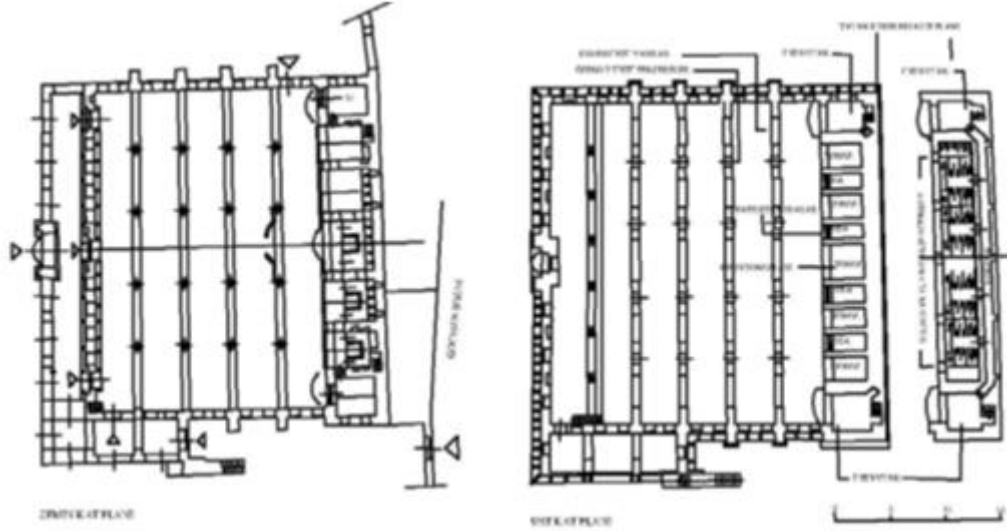
Surp Giragos Ermeni Kilisesi; narteks, naos, kadınlar mahfili, apsis, günümüzde mevcut olmayan çan kulesi ve müştemilatlarından oluşmaktadır. Yıldırım düşmesi sonrasında yıkılan soğan başlı ilk çan kulesi yerine; eskisinden daha heybetli bir çan kulesi Ermeni bir taş ustası tarafından 29 metre yüksekliğinde olarak inşaatı yapılmıştır. Bu görkemli kuleye meşhur Zilciyanlar tarafından dökülmüş çan takılmıştır. Üst kısmına 3 metre yüksekliğinde ve 24 ayar haç yerleştirilen bu kule; 1914 yılında top ateşine tutularak tekrar yıkılmıştır. Hasar alan bu kilise bu defa da 1915 yılında I. Dünya Savaşı sırasında Alman subaylar tarafından karargah olarak kullanılmıştır. Savaş sonrasında çeşitli ihtiyaçlar doğrultusunda da kullanılmaya devam edilen kilise; haliyle tahribata uğramış ve günümüze tavanı çökmüş; ve apsis, kemer ve sütunlarından sadece beşi ile ayakta kalabilmiştir. 2011 yılı sonu itibariyle Diyarbakır Büyükşehir Belediyesi tarafından sahip çıkılan Surp Giragos Ermeni Kilisesi restorasyon çalışmaları bitirilip ibadete açılmıştır. (Tuğlacı,1991, s.263)

Şekil 6.3: Surp Giragos Ermeni Kilisesi (Semra Hillez- 2010)

5 nefli, bazilikal planında olan Surp Giragos Ermeni Kilisesinin basık kemerli olan ve güneye bakan kapı yonu taşı duvara yerleştirilmemiştir. Güneye bakan yanının moloz örgüsüne rağmen yonu taşıyla yükselen silmeyle tamamlanan bölüm, kilisenin mükemmel görünümüne karşın yalın duruyor olsa da, bu yönün sokağa bakan tarafının basitliğini yok etmektedir.

Kiliseye girilen kapıdan giriş yapıldığında, güney avlusuna girilmektedir. Avluya girerken liturjik işlevinin ne olduğu bilinmeyen ancak, önünde Ermenice yazılı ve motifli mezar taşlarının sıralanarak seki oluşturduğu ve bu seki üzerinden içerisine girilebilen bir oda bulunmaktadır. Odanın duvarlarına bakıldığında moloz taş örgüsü ve düzensiz görünümüyle yapıdan ayrı bir dönemde inşa edildiği anlaşılmaktadır. Güney avlusunda esere bitişik hemen sağ tarafta bulunan bu oda, tuğladan imal edilmiş çapraz tonoz ve bu tonozların içine hafifletme ve ses yutucu olması amacıyla yerleştirilmiş kilden yapılmış elemanlar görülmektedir. Bu odanın içeri bakan doğu cephesinde sivri kemerli bir niş bulunmakta ve bu nişin etrafında dörtgen kesitli, düz atkılı nişler sıralanmaktadır. Bu nişlerin hemen üzerinde moloz taşlarla doldurulmuş sivri kemerli nişler bulunmaktadır. Kilisenin güneye bakan cephesi yukarıda bulunan odalarının ve bu odaların altında yer alan ayin hazırlık odasının dışarı yaptığı çıkmanın cephesiyle farklılık yaratan naosun duvarlarında vurgulanmaktadır. Güney cepheye bakmakta olan üst kattaki odalar dışa bakan iki adet basık kemerli pencereye ve bir de dehliz penceresine sahiptir. Ayinlere hazırlık yapılan bölümde ise üst katta bulunan odaların pencerelerinden daha büyük olmak üzere basık kemerli iki adet pencere bulunmaktadır. Günümüzde bakıldığında bu pencerelerin alt lentolarının çatlamış olduğu görülmektedir. Bu alanlardan hemen sonra naos bölümüne bakan kısım başlamaktadır.(Bakınız. Şekil 6.4)

Şekil 6.4 Surp Giragos Kilisesi'nin kat planları (Tuncer, 2002)

Kilisenin güneyinde yer alan naosun olduğu alanı aydınlatmakta olan pencerelerin alt tarafta olan iki tanesinin kemerleri yuvarlak ve büyük boyutlu iken üst kısımda yer alan pencereleri basık kemerlidir. Yükselen bu duvarların bitirilişi üst üste bindirilmiş bingiler ve üzerinde sal taşlı silme ile sağlanmaktadır.

Güney cephedeki pencerelerin kilit taşının üst kısmına kadar kare kaide üzerinde yükselmekte olan dairesel payandalar yukarı doğru pah yapan bir başlıkla dikdörtgen kesite dönüşmektedir. Hemen sonrasında üstteki iki basık kemerli pencere ve alttaki iki yuvarlak kemerli pencere düzenlemesi devam eder. Bir payandayla daha tekdüzelik bozulur. Bu sistematik mimari plan narteksin güneyini saran kısmın başlangıcına dek sürer. Foto 16

Güneye bağlanan nartekse basık kemerli bir alandan geçilmektedir. Bu alanın üzerinde bulunan ferforje korkuluk ve pencereler 5 dilimli kemerle çevrelenmektedir. Güneye bakan kısımda ise üç adet kemer açıklığı bulunmaktadır. Muhtemelen kadınların naosa girişlerini sağlamak adına tasarlanmış basık kemerli yalın düzenlemeli kapı açıklığı sivri kemerli açıklıklarla bölünmüş nartekse bakan yuvarlak kemerli 2 adet pencerenin hemen yanında yer almaktadır.

Narteks batı cephesinde bulunmaktadır ve yedi kemerli açıklıkla hareketlilik kazanmıştır. Bu alan üzerinden galeri boşluğunun beden duvarı yükselmektedir. Ana giriş aksının üzerinde Bu bölümden naosa giriş iki kapıdan sağlanmaktadır. Bunlardan biri geniş olan ana akstaki ana giriş kapısı ve sağlı sollu uçlarda yer alan kapılardır.

Güney uçtaki naosa girişin sağlandığı alanda bulunan yedi dilimli kemer alınlıklı ve basit kemer açıklığına sahiptir. Günümüzde alınlıkta yer alması gereken fakat yeri boş kalan kitabe boşluğu bulunmaktadır. Ayrıca kapının yanında güneye bakmakta olan basık kemerli ve demir korkuluklu pencereler mevcuttur. Bu pencerelerin yanında kaş kemerli nişin üzerinde balıksırtını andıran kaplama taşları bulunmaktadır. Bu balıksırtı biçimindeki kaplama taşları Surp Sarkis kilisesinde de bulunması, Ermenilerin kendilerini ifade etmekte kullandıkları bir stil olarak yorumlanmaktadır. Bu nişlerin yanında bulunan ana akstaki kapı basık kemer açıklıklı ve dokuz dilimli kemer alınlıklıdır. Bu basık kemerin kilit taşının üstünde yer alan ve dışa taşan; uçları palmet şeklinde tasarlanmış haç motifi bulunmaktadır ancak maalesef günümüzde bu alanda da bulunması gereken kemer aynasındaki kitabelik de sökülmüştür. Tüm bu düzenlemenin simetriği, vaziyet planında da görüldüğü gibi (Şekil 6.4) ana giriş kapısının sağında yer alan kapılı, pencereli ve nişli düzenlemenin solunda da düzenlenmiştir. (Şekil 6.5)

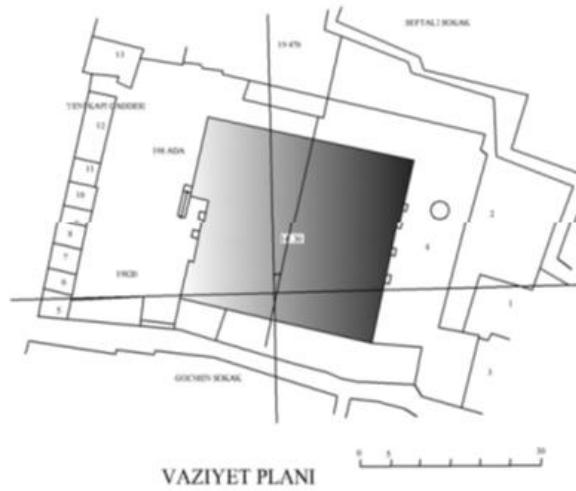

Şekil 6.5. Surp Giragos Klisesi Batı Cephesi Narteks

Üst katta bulunan galeriye güney on sekiz basamaklı ve güney cephesine bitleştirilmiş merdivenle çıkılmaktadır. Bu bölümün nartesk duvarı üzerinde taşınan bölümlerde naosa bakan kısmının sal taşları gibi bingi taşlarıyla taşınmakta olduğu görülmektedir.(Şekil 6.6)

Şekil 6.6. Surp Giragos Kilisesi Naostan Batı Cephesindeki Galeri Katına Bakış

Şekil 6.7. Surp Giragos Kilisesi'nin vaziyet planı (Tuncer, 2002)

Galeri katındaki yedi kemerli açıklık, yekpare dair formundaki sütunlarla taşınmaktadır. Bu Sütun başları sade formda düzenlenmişken başlık çevreleri burgulu silmelerle bezenmiştir. Bu alanda da naosa bakan kısım bir düz lentolu niş ve dört basık kemerli pencere açıklığı olacak şekilde simetrik olarak ilerlemektedir. Bu sistematik devamlılıkla beş niş ve dört basık kemerli pencere açıklığı olmak üzere, ortada dışa yuvarlak çıkma yapmış balkonun içe taşan kısmı ve aynı zamanda günümüze kadar ulaşamayıp yıktırılmış olan çan kulesinin (şekil 6.9) kaidesi ve tekrar aynı niş ile pencere düzenlemesi devamlılık sağlamaktadır. Ayrıca gaelir bölümünün kuzey cephesinde iki adet basık kemerli pencere bulunmaktadır. Güney cephesinde ise, ktadınnarteksin güney cephesi üzerinde yer alan ve onarımı esirasında da modern malzeme ile kapatılarak ortaya çıkartılmış kapalı birime geçişi sağlayan ve galeriye bakan yüzü beş dilimli kemer alınlıklı tasarlanmış ve basık kemer formlu bir kapı yer almaktadır. Modern malzemelerle kapatılarak oluşturulmuş olan bu bölümde dört dikdörtgen kesitli pencere açıklığının yanısıra güneyden gelen ve merdivene açılan bir kapı açıklığı da yer almaktadır (Yıldız, Diyarbakır Mimarisi). Surp Giragos Kilisesi'nin üst örtüsü geleneksel Diyarbakır mimarisine uygun olarak ahşap kirişlemeli toprak damdan yapılmıştır ve üzeri tonoz ile örtülmüş olan apsit bölümünün en üst katının da ahşap kirişlemeli toprak damlı ve dolgu üzeri toprak damdan oluşmaktadır. Duvarların ve döşemelerin bazalt taştan yapıldığı izlenmektedir (Şekil 6.8).

Şekil 6.8. Surp Giragos Kilisesi'nin batı görünüşü

Şekil 6.9. Surp Giragos Kilisesi'nin günümüzde mevcut olmayan çan kulesidir. Sol taraftaki kule yıktırılmış olan, sağdaki ise daha sonradan yıkılmış olan çan kuleleri. (Surp Giragos Kilisesi Web Sitesi, 2006)

Şekil 6.10. Surp Giragos Kilisesi'nin hava fotoğrafı (Diyarbakır-info, 2006)

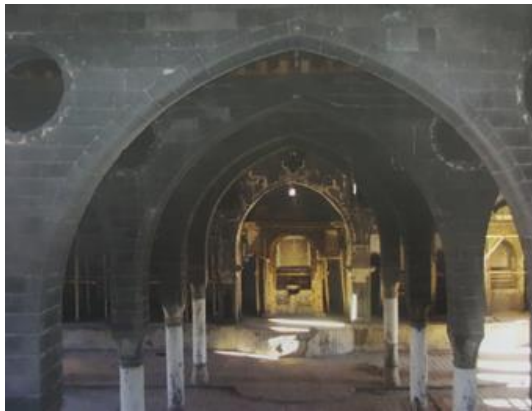
Ermeni Katolik Kilisesi'ne göre daha sade olan yapıdaki süslemeler, apsis bölümüne gelindiğinde yerini gösterişli ahşap altarlara bırakmaktadır. Kalker taşından mukarnaslarla süslenmiş olan nişlerin yanı sıra bazalt üzerine yapılan cas (cıs)'larla bezemeler zenginleştirilmiştir (Şekil 6.8).

2005 yılında ÇEKÜL (Türkiye Çevre ve Kültürel Değerlendirme Vakfı) tarafından rölöve projesi hazırlanmış olup, yapının hangi amaçla kullanılacağı henüz karara bağlanmadığından restorasyon projesi hazırlanamamıştır.

7. SURP GİRAGOS GÖRSELLERİ

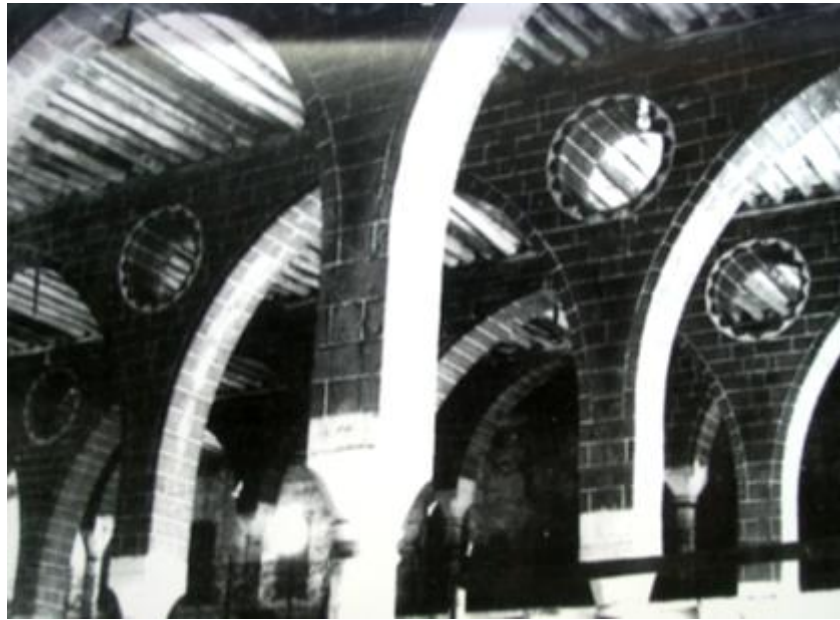
Şekil 7.1 Surp Giragos Kilisesi'nin iç mekandan görünümü

Şekil 7.2. Surp Giragos Kilisesi Galeriden Doğu Cephesindeki Apsise Bakış

Şekil 7.3 Surp Giragos Kilisesi'nin kullanıma açık olduğu dönemdeki iç mekandan görünümü I (Surp Giragos Kilisesi Web Sitesi, 2006)

Şekil 7.4 Surp Giragos Kilisesi'nin kullanıma açık olduğu dönemdeki iç mekandan görünümü II (Surp Giragos Kilisesi Web Sitesi, 2006)

8. SONUÇ VE ÖNERİLER

M.S 377 öncesinde Konstantius döneminde büyütülerek sur içine alınan şehirde Artuklu dönemine kadar önemini korumuş fakat Osmanlı döneminde şehir merkezinin çarşıları dışında önemini kaybetmiştir. Dini ihtiyaçların Ulu camiide veya merkez dışındaki tekkelerde, mahalle arasında bulunan camilerde giderildiği söylenebilmektedir. Cumhuriyet Döneminde de büyük restorasyonlar geçirerek kendine gelen tezathar şehir Diyarbakır; sonrasında kendini gecekondulaşmanın kollarında bulmuştur. Durum o kadar ilerlemiştir ki Tarihi surların, yapılan gecekondular yapılar duvar olduğu bile görülmektedir. Sözüme ona sahip çıkmak adına yeşil alan olarak Sur'a ait hendeklerin de halkın kullanımına dahil olduğu görülmektedir. Özellikle son yıllarda terör saldırılarına hedef olan Sahabeler- Aşıklar kenti Diyarbakır; yüzlerce yıllık geçmişinin ona verdiği güçle ayakta durmakta ve yaraları giderilmektedir. Şimdilerde

kentsel yenilemeyle gündeme gelen Diyarbakır Sur içi; sokaklarında yürürken halen daha Ortadoğu mimarisini ve geçmiş yılların giz dolu kokusunu yüzünüze vurabilmektedir.

ÖZGEÇMİŞ

1988 Yılı Fatih/ İSTANBUL doğumluyum. İlk-Orta ve Lise eğitimimi Özel Beykent Eğitim Kurumlarında aldıktan sonra lisans eğitimimi de Beykent Üniversitesi Mühendislik- Mimarlık Fakültesi İç Mimarlık bölümünde tamamladım. Toner Mimarlık bünyesinde ofis stajımı, Varlıbaş Holding bünyesinde yer alan Varyap Meridien şantiyesinde de saha stajımı tamamladım. Sonrasında Gül İnşaat İncirli Konakları projesinde kısa süreli Şantiye şefliği yaptım. SİMARC bünyesinde kurucu ortak/ İç Mimar olarak görev aldıktan sonra DKM Mimarlık bünyesinde dizayn ofis bölümünde çalıştım. Son olarak Ayşen Örek Design Mimarlık ve İç Mimarlık adı altında kendi işimle meslek hayatıma devam etmenin yanı sıra İstanbul Aydın Üniversitesi' nde Mimarlık dalında Tezli Yüksek Lisans eğitimi almaktayım.

Diyarbakır Sur İçindeki Ev Yapısı, Cahit Sıtkı Tarancı Evi

Damla Konak

İstanbul Aydın Üniversitesi

d.konak61@gmail.com

ÖZET

Bu çalışmada Diyarbakır Sur ilçesinin geçmişten günümüze gelen tarihi ve bu tarihler boyunca yaşananlar incelenecek. Bölgenin büyük illerinden olan kent, tarih boyunca nüfus gelişimlerine maruz kalmış, bolluk içindeki toprakları ve stratejik pozisyonu nedeniyle de her uygarlıktan sahip olmak istediği bir alan olmuştur. Kentin dokusu için geliştirilen plan kararları, kentin tarihi yapısının daha çağdaş bir yapıya ulaştırılmasını amaçlanmıştır. Bu bölgeye ait genel ev kültürü, evlerin sokaklarla bağlantısı, mimari öğeleri, cephe elemanları ve hangi malzemelerin kullanıldığı ele alınacak. Diyarbakır Sur ilçesinde bulunan evlerin o dönemlere ait düşüncesi ve mimari yapısı bakımından önemi vardır. Bunlar tarihi önem taşımakla birlikte o tarihte yaşanan tüm gerçekleri yansıtmaktadır. Ev kültürünü ele aldıktan sonra örnek olarak Cahit Sıtkı Tarancı Evini ele alacağız. Bununla birlikte Sur ilçesindeki evleri geniş kapsamlı incelemiş olacağız.

Anahtar Kelimeler: Diyarbakır Sur İlçesi, Diyarbakır Evleri Cephesi, Sur Evleri, Mimari yapısı,

ABSTRACT

In this study, the history of the district of Diyarbakır, Sur and the experiences of these years are going to be examined. Among the big cities of the region, the city has been exposed to population growth during history and because of its abundant lands and its strategic position it became the place each civilization wanted to own. The plan decisions of texture of the city reach a more modern condition. The general housing culture of the region, the connection of houses with streets, architectural factors, facade elements and which materials used are going to be dealt with. The houses of Sur, Diyarbakır have importance in terms of thoughts of those eras and architectural structure. These both have historical importance and also reflect all the truths that were lived at that time. After we examine house culture, we are going to deal with Cahit Sıtkı Tarancı's house as example. With this we will study houses of Sur in details.

Key Words: The district of Diyarbakır Sur, Facades of Diyarbakır Houses, Sur Houses, Architectural Structure

1 GİRİŞ

Bu çalışmanın amacı Diyarbakır Sur evlerin de bulunan mimari öğeleri incelemek. Bunlar avlu, eyvan, odalar, servis alanları, gezemek, balkon gibi kısımlar. Daha sonra tavanlarda döşemeler de kullanılan

ahşapları, merdivenleri ve taşıyıcı sistemlerini incelenecek ve Cahit Sıtkı Tarancı Evi örneğiyle genel olarak ev mimarisi ele alınacak.

Bu çalışma kapsamında, Diyarbakır Sur İçi Bölgesi'nde bulunan evler ve Cahit Sıtkı Tarancı Ev yapısının şuan ki kullanım durumu, tarihsel ilerleyişi, mimari açısından incelenmesi ele alınmıştır. Bu bölge de bulunan evlerin iklime göre konumlandırılması, sokaklarla bağlantısı, evlerin planları, cephe elemanları ve taşıyıcı sistemlerine göre evlerin yapılarına bakılmıştır. Cahit Sıtkı Tarancı Evi bir dönem olarak kendi ailesiyle yaşadığı yaşam alanı olarak kullanılmıştır. Daha sonradan ev olarak kullanılmadığı saptanmıştır ve yapılan araştırmalara göre Kültür Bakanlığı tarafından satın alınarak müze olarak düzenlenmiştir. Müzede şaire ait özel eşyalar, mektupları ve kitapları ile etnografik eserler de sergilenmektedir. Doğu ve Güneydoğu Anadolu'daki Tarihsel Ev Tiplerinde Anlam, Doktora Tezi, İstanbul Teknik Üniversitesi, Geleneksel Diyarbakır Evlerinde Plan, Cephe ve Yapı Öğeleri Tipolojisi Tezinden araştırmalar yapılmıştır.

2 DİYARBAKIR SUR İLÇESİ

Sur, Diyarbakır'ın dört merkez ilçesinden biridir. 2008 yılında, 5747 sayılı kanunla, Diyarbakır Büyükşehir Belediyesi sınırları içerisinde, Diyarbakır'ın en eski yerleşim merkezinde kurulmuştur. Sur adını, ilçe merkezi ile çevirili bulunan tarihi Diyarbakır surlarından almıştır.

Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nin orta kısmında yer alan Sur ilçesi, Dicle Nehri'nin kenarında, denizden 660 metre yükseklikte, Karacadağ'ın lavları üzerine kurulmuştur. İlçede egemen olmuş büyük uygarlıkların bıraktıkları izlere ve çok sayıda tarihi eserlere, ilçenin her yerinde rastlamak mümkündür.

Tarihi geçmişi; çok eskilere, MÖ 7500 yıllarına kadar uzanmaktadır. Son dönemde yapılan arkeolojik kazılarda Dünyadaki en eski yerleşim alanlarının bu bölgede olduğu görülmüştür.

İlçe çok sayıda uygarlığın izlerini taşıyan, zengin tarihi ve kültürel birikimi ile farklı uygarlıkların yerleşim alanı ve merkezi olmuştur. İlçe bir tarih ve kültür merkezi olma özelliğini her zaman koruyabilmeyi başarmıştır. Her uygarlık kendi kültürünü, öncekilerle kaynaştırıp, daha zengin hale getirerek yeni kuşaklara adeta bir 'Açık Hava Yazıtlar Müzesi' şeklinde sunmuştur. (Şekil1, 2)

Şekil 1. Diyarbakır Sur İlçesi

Şekil 2. Diyarbakır Sur İlçesi

Uzunluk olarak Çin Seddi'nden sonra dünyada ikinci sıradadır ve dünya kültür mirası olarak kabul edilen Diyarbakır Surları, ilçe merkezini çevrelemektedir. Kalkan sırtı görünümlü surlar yöreye ait volkanik bazalt taşlarından örülmüştür. İç ve Dış Kale olmak üzere iki bölümden meydana gelmektedir. Dış Kale; Kuzeyde Dağ Kapı, batıda Urfa Kapı, güneyde Mardin Kapı ve doğuda Yeni Kapı olmak üzere dört kapı ile dışa açılır. Dış Kale 5,5 km uzunluğunda ve 82 burç bulunmaktadır. Burçların yükseklikleri 10-12 metre, kalınlıkları ise, 3-4 metredir. İç Kale, Dış Kale'nin kuzeydoğu köşe-sinde bulunmaktadır. İç Kale'de, Virantepe diye adlandırılan tepe üzerinde gerçekleştirilen kazılarda 13.yüzyılın başına ait bir Artuklu Sarayı ortaya çıkarılmıştır.

2.1 Coğrafi Konumu ve Topografyası

Güneydoğu Anadolu Bölgesinde yer alan Diyarbakır ili, 37.52 kuzey enlemlerinde, 40.13 doğu boylamlarında bulunmaktadır.

Diyarbakır, Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nin orta kesiminde, Mezopotamya'nın (El Cezire) kuzeyinde yer almaktadır. Batman ve Muş doğuda, Şanlıurfa, Adıyaman, Malatya batı-da, Elâzığ ve Bingöl kuzeyde, güneyde ise Mardin illeri yer almaktadır. Genelde yeryüzü biçimleri açısından dağlarla çevrili, orta kısımları hafif çukurlaşmış şekildedir ve Güneydoğu Torosların kollarıyla çevrilidir. . Diyarbakır havzası olarak bilinmekte olan bu çukuru doğu- batı doğrultulu geniş Dicle Vadisi oluşturur. Kent kuzeyden Güneydoğu Toroslar yayı ile kuşatılmıştır. Dağlar Doğu Anadolu Bölgesi'yle Güneydoğu Anadolu'yu birbirinden ayırır. Karacadağ kütlesi Diyarbakır havzasının güneybatısında yükselir. Karacadağ, koyu renkli lavların yığılmasıyla oluşmuş eski bir volkan kütlesidir.

2.2 Jeolojik Yapısı

Kentin güneybatısında bulunan Karacadağ'dan akan lavlardan oluşan bazalt tabakalarından meydana gelmektedir ve aynı zamanda bu tabakaların altında marnlar, konglomeralar ve yumuşak kalkerler bulunmaktadır. Kentin yaklaşık 30 km güney doğusuna kadar uzanan bazalt akıntılar üç kat bazalt tabakasından oluşmaktadır.

2.3 İklim ve Bitki Örtüsü

Diyarbakır'da sert bir kara iklimi egemendir. Yazlar çok sıcak ve kurak, kışları soğuk ve yağışlıdır. Yazlarının çok sıcak geçmesinin başlıca nedeni, Güneydoğu Toroslar yayının kuzeyden gelen soğuk rüzgârları kesmesidir. Kentte en sıcak ay ortalaması 31 derece, en soğuk ay ortalaması ise 1,8 derecedir.

Güneydoğu Anadolu'nun doğal bitki örtüsü olan bozkır, Diyarbakır'da da egemendir. Bozkır bitki örtüsü içinde otsu bitkiler daha fazladır. Bunlar ilkbaharda kısa bir süre içinde yeşerip çiçeklenir, ama yağışların kesilmesiyle yaz başında kururlar. Çevredeki dağlar, yer yer meşe ormanlarıyla kaplıdır. Diyarbakır topraklarının %33'ü orman ve fundalık, %40'ı ekili arazi ve %22'si çayır ve meralarla kaplıdır. İlkbaharda her yer yemyeşildir. Yaz aylarında ise dere kenarları dışında her yer bozkırdır,

otlar tamamen kurur. Vadilerde söğüt, çınar, ceviz ve kavak ağaçları, yükseklerde ise meşe, ardıç ve yabani meyve ağaçları yer alır. Ormanlık arazi her ne kadar %33 görülmekteyse de muntazam ormanlık saha çok azalmıştır.

3. DİYARBAKIR SUR EVLERİ

Diyarbakır evlerinin planlarını bölgenin özgün iklimi belirler. Yazın çok sıcak, kışın ise soğuk geçmesinden dolayı evlerde mevsimlik bölümler oluşturulmuştur. Evlerin yazlık kısmı genelde kuzeye dönük ve kışlık bölümleri ise güneye dönüktür. Yapı da “açık- serin” ve “kapalı odalar oluşturulmuştur. Açık ve serin odalar uygun yönde, ince duvara, ince döşemeye, pencere kapı boşluklarındaki oranlarla uygun iç düzenlemelere sahiptir. Kapalı odalar ise; uygun şekilde ve kalın geçirimsiz yapı malzemesine göre düzenlenir. Eyvan ve avlu bölümlerinde bulunan havuzlar sayesinde evlerde serinlik sağlanır. (Şekil3)

Şekil 3. Diyarbakır Evi

Duvarlarda zarif motifli pencere ve gezemek parmaklıkları bulunur. Yapı da bazalt taşı kullanılır. Gözenekli bir yapıya sahip olan bazalt, evlerin kışın sıcak yazın serin olmasını sağlar. Bazalttan yapılmış olan evlerin içindeki süslemeler “Cıs” adı verilen bezemelerle yapılır. Renkleri beyaz olan bezemeler siyah taşlardan yapılmış odalara aydınlık verir. Sur içinde gelişmek zorunda kalmış ve ikliminde etkisiyle sokaklar dar hale gelmiş ve evler bitişik olarak inşa edilmiştir. Evler genel de tek veya iki katlıdır. Bodrum katı toprağa gömülü olan kısımdır ve genel olarak servis alanı olarak kullanılır. Kışlık erzaklarını saklanacağı en uygun yer güneye bol penceresi olan kuzey kısımdır. Bu bodrum kat sayesinde ev platform üzerine oturtularak nemden korunmuştur. Sokak kısmına kapalı giriş de, avlu, eyvan ve kış odası, kiler, mutfak ve hela yer alır. Birinci katta ise oda, sofa ve eyvan bulunur. Eyvanın önünde yer alır ve yanlarında odalar konumlanır.

3.1 Sokak ve Mahalleler

Sokaklardaki binaların köşe kısımlarında pah kullanılmıştır. Bunun sebebi sokakların dar oluşudur. Evlerin büyüklüğü sokaklara göre şekillenir. Yazın sıcak havalarda korunmak için sokaklarda, ahşap kirişlemelerin dar sokakta karşısındaki alana geçerek üst tarafta bir oda oluşturduğu kabaltılar bulunmaktadır. Bu ahşap kirişlemeli kabaltılarda sokağa bakan kısımdaki duvarlar ahşap karkas ve bağdadi sıvalıdır.

3.2 Sur Evleri Planını Oluşturan Mimari Öğeler

3.2.1 Odalar

Odalar, sofa ve eyvan her zaman avludan en az 50 cm yükseltilmişlerdir. Oda döşemeleri ahşap kirişli

döşeme üstü horasan ve toprak dolgu üzeri taş kaplamadır. Taşıyıcı duvarlar taş, taşıyıcı olma-yan duvarlar taş veya ahşap karkas arası kerpiçtir. Üst örtü kısmı ahşap kirişli tavandır. Oda boyutlarının oluşumunda kavak ağacının uzunluğu etkili olmuştur. Sedir yüksekliğinden sonra pencere açılır. Evlerin yaz odaları yüksek tavanlıdır. Yüklük ve ocak öğeleri bu odalarda bulunmaz. (Şekil 4)

Şekil 4. Diyarbakır Sur Evi İçi

Şekil 5. Evyan

Kış odaları ise alçak tavanlıdır. Odaların bazı duvarlarında kapalı ya da kapaksız nişler bulunmaktadır. Bu nişlerde gaz lambaları ya da fotoğraf çevreleri yer alır. Tavanlar yüksek olduğu için üst odalarda tepe penceresi kullanılır. Bu pencereler açılıp kapanmaz sabittir ve dışı tel kafeslerle korunur. Bodrum katında bulunan soğuk kısım serdap olarak adlandırılır. Yön olarak kuzeye bakmaktadır. Üst katta bulunan odalardan taşlık denilen salona çıkılır. Güneydeki odalara günel denilmiştir.

3.2.2 Eyvan

Evlerde genellikle kullanılan kısmı üç tarafı kapalı, kemerlerle avluya açılmakta olan eyvandır. Kapalı alanlar ve açık avlu arasında bir geçiş elamanıdır. Yüksekliği genelde 5,5 – 6,5 m dir. Zemin hariç birinci katta da bulunabilir. Birinci katta bulunan iki gözlü eyvanlar, odaların açıldığı dış sofaya dönüşür. Eyvanların ön kısmında avlu ve havuz bulunur. En büyük ve özel olan eyvan seril olması nedeniyle avlunun güney kısmında bulunur ve kuzeye bakar. (Şekil 5)

3.2.2 Avlu

Avlu, bölgedeki evlerinin vazgeçilmez unsurudur. Mutfak avlu ile direk olarak bağlantılıdır. Avlularda çeşitli bitkilerin yer alması ve havuz bulunmasına özen gösterilmiştir. Havanın soğuk olmadığı zamanlar avlularda yemek yapılır, çamaşır, bulaşık yıkanır ve geceleri uyuma alanı olarak da kullanılır. Zengin evlerinde harem ve selamlık kısımları bir kapıyla birleştirilmiştir. Harem kısmında avluya açık bir mutfak bulunmaktadır. Avluda bulunan mutfak kısmından zerzembe adı verilen bol pencereli bodrumdaki kilerlere inilmektedir. Avlunu bir köşesinde hela ver almaktadır.

Zemin katta sokağa pencere açılmaz. Avlu duvarları moloz taştandır ve kapısı geniştir. Avluyu saran ve ona paralel olan mekanlar tek sıra halinde dizilir ve ulaşım alanları dışa açıktır. (Şekil 6)

3.2.3 Servis Alanları

3.2.4.1 Mutfak

Mutfak kısmı avluya eyvan gibi kemerle açılır. Mutfak evin kuzey kanadında yer alır ve kış güneşinden faydalanır. Yemek yere yerleştirilen aralıklı taşların üzerinde pişer. Mutfak kısımda su donanımı olmadığından içinde kuyu bulunan örneklerde vardır.

3.2.4.2 Kiler

Mutfakın arkasında yer alır. Bu alanda yiyecek depolama sonbahar da başlar. Kilerde bulunan küpeler ahşap muhafazalarına yerleştirilir. Bu alanın büyüklüğü ve küp sayısı evin zenginliğini gösterir. Sadece

yiyecek değil burada yakacaklar ve kullanılmayan eşyalarda depolanır.

Şekil 6. Avlu

Şekil 7. Merdivenler

3.2.4.3 Ahır

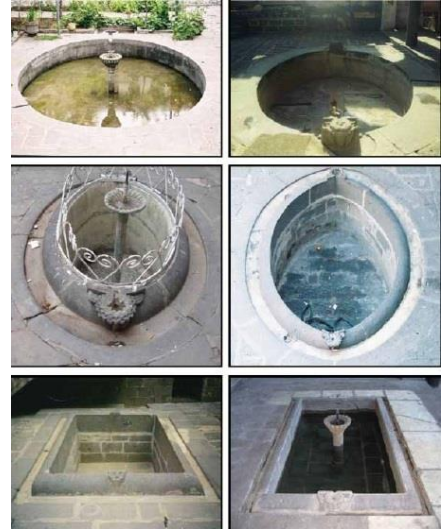
Ahır kısmı selamlıkta bulunur. Zengin ailelerin evinde bulunur.

Şekil 8. Tavan

Şekil 9. Avlularda kullanılan havuzlar

3.2.4.4 Hela

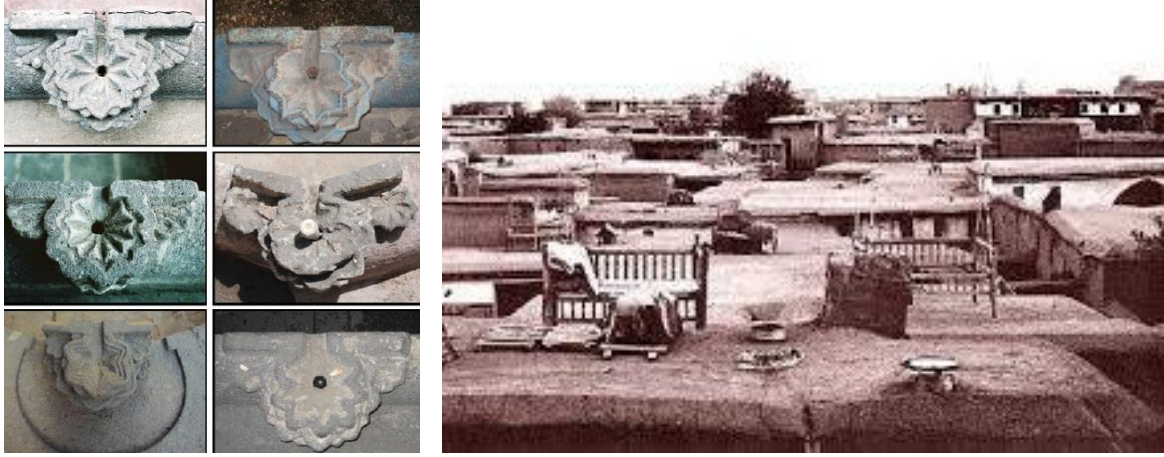
Banyo (hamam): Helalar direk olarak avluyla bağlantılı ve kanalizasyon mesafesini kısaltmak için girişin hemen yanında yer alır. Evlerde avluyla bağlantılı yıkanma yerleri vardır ve genelde zenginlerin evlerinde banyo bulunur. Onun dışında bu eylem mahalle hamamlarında yapılır.

3.2.5 Merdiven

Yapıda genel olarak eyvan, avlu ya da odalar da bulunmaktadır. Bağlı olduğu duvarla birlikte örtülerek ya da çeyrek kemere oturarak yapılmıştır. Basamakları, gözenekli olan bazalt taşından yapılmıştır ve basamak genişliği 23 – 27 cm arasında değişmektedir. (Şekil 7)

3.2.6 Tavanlar

Tavan örtüleri ahşap kirişlidir. Ahşap direkler çeşitli boylarda boyanıp, istenilen desende ve oymalarla süslenmektedir. Zengin evlerinde aynalı ahşap tavanda kullanılmaktadır. (Şekil 8)

Şekil 10. Su kadehleri

Şekil 11. Dam

Şekil 12. Gezemek

Şekil 13. Balkon

3.2.7 Dam

Düz evlerin damları toprakla örtülüdür. Bu yüzden yazın serin olur ve üzerine kurulmuş olan ahşap karyolalarda yatılır. Ayrıca bu alanlarda kışlık yiyeceklerde kurutulmaktadır. (Şekil 11)

3.2.8 Gezemek

Üst kısımlarda mekânlar arası bağlantıyı sağlamak için avluya bakan bölümde balkon şeklinde açık bir çıkmadır. Döşemesinde sal taşı kullanılır ve bingi taşı ile taşınmaktadır. (Şekil12)

3.2.9 Balkon

Balkonlar her evde görülmez. Avluya doğru bakar ve küçük boyutludur. (Şekil 13)

3.3 Sur Evleri Cephe Elemanları

3.3.1 Avlu kapısı

Mahremiyeti korumak amacıyla bir kat yüksekliğinde yapılır. Tek kanatlı veya çift kanatlı oluşu evin büyüklüğü ve ahırın yer almasına göre değişir. Genişliği 90-200 cm arasında değişir. Ahşap avlu kapılarının üstünde işlemeli taş konsol üzerine oturan, yağmur ve güneşten koruyan saçak vardır. Genellikle basit kemerli yapılan kapıların üstünde işlemeli kapı tokmakları vardır. (Şekil14)

Şekil 14. Avlu Kapıları

Şekil 15. Kapı Tokmağı

3.3.2 Oda kapısı

Eyvana ve avluya açılır. Basit kemerli ve söveleri dışlıdır. Kemer yüzleri süslemelidir. Genişlikleri 85-90 cm. (Şekil16)

3.3.3 Pencereleler

90-100 cm genişliğindedir. Basık kemerli ve üstünde ardışık örülmüş dilimli kemerlerden oluşur. Doğramalar yatayda ve düşeyde ikiye ayrılır ve iki kanatlıdır. Kasalar taş duvara çengel ile tespit edilir. Tepe pencereleri diğer pencerelerden kısadır. (Şekil17)

3.3.4 Cumbalar

Üst katta yer alan cumbalar, taş bingi üzerine oturmuş ahşap karkas çıkmalardır. Kısa kenarında genellikle pencereler bulunmaktadır. Pencereler avluya bakan pencerelerle benzerlik gösterir. Sokak cephesini hareket katmak için taş bingilerin sayıları daha fazla olabilir. (Şekil18)

Şekil 16. Oda kapıları

Şekil17. Pencereleler

Şekil 18. Cumba

Şekil 19. Eyvan kemeri

3.3.5 Eyvan Kemer

Yükseklikleri 5 – 6,5 m'dir. Yarım daire, sivri, dilimli, basık ve tekne kemer şekllindedirler.(Şekil19)

3.3.6 Sütunlar

Bazalt taşından yapılmıştır. Eyvan kemerinin genişliğine ve yüksekliğine göre sütunların yüksekliği ve kalınlıkları değişmektedir. Başlıklarında bazen de alıntılar vardır. (Şekil 20-21)

Şekil 20. Sütun

Şekil 21. Sütun Başlığı

3.4 Sur Evleri Taşıyıcı Sistem ve Elemanları

3.4.1 Taşıyıcılar

Kullanılan malzeme moloz bazalt taşıdır. Alt kısımlarda büyük boyutlu taşlar kullanılırken aralarda kırma taşların kireç ile yapışmasıyla sağlanır. Tepe penceresinden itibaren kerpiç örgü görülür. Sütunlar

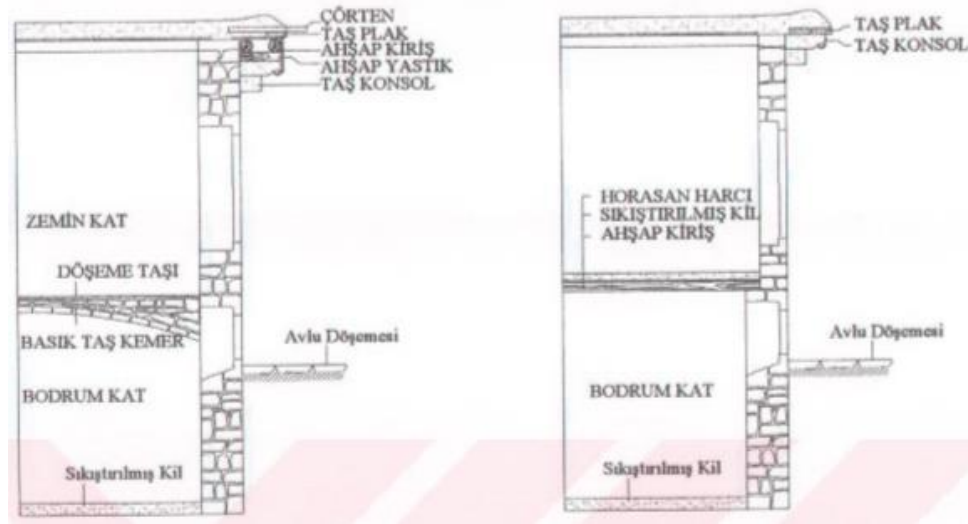
amacı avluda merdiven sahanlığını ve evlerde atkı kemerlerini desteklemek. Taşıyıcı duvarlar 50 – 70 cm olmasına rağmen genellikle 50 cm tercih edilmiştir.

3.4.2 Kemerler

Avlunun giriş kısmında yer alan ve sokakla avlu arasında mahremiyeti sağlayan dış kapı tarafı kemerlidir. Bursa tipi kemerden oluşan mutfak kemerinin kemer aynaları genellikle ahşap kafesle dekoratif hale getirilmiştir. Sivri, yarım daire veya basık olarak düzenlenen kemerler tek açıklı, iki açıklı ya da üç açıklı olarak yapılır. Kemer taşı kalınlığı 15 cm bir bordür oluşturur.

3.4.3 Örtü sistemi

Damlarda bulunan ahşap kirişler odanın kısa kenarına, yastık kirişleri üstüne oturtulur. Duvar içine direk başlıkları kireç harçla yerleştirilir. Ahşap direklerin üstü tahta ile kaplandıktan sonra üzerine kaba ve ince yonga, saz veya hasır serilir. Damdaki akıntının önüne geçip damın çökmesini önlemek için toprağın üzerine pişruk denilen ve içinde bulunan saman tohumlarının çürümesi için bir süre beklemiş toprak ve samanla karışmış çamur serilir. Yağmurdan sonra damlara silindir şeklindeki loğ taşı ile loğalanırken kenarlardaki şev tokaçlanır. Çörten ve oluklarla sular akıtılır. Kenarlardan 40-50 cm çıkıntı yapan 8-10 cm kalınlığındaki taşlar, alt kısımda ayı başı denen profili konsol taşlarına oturtulur. Diğer bir yöntem ise ayı başlarının üstüne ahşap ayı başı yerleştirilir. Bunun üstüne ahşap direk uzatılarak ahşap kaplama yapılır. (Şekil22)

Şekil 22. Döşeme ve saçak detayı

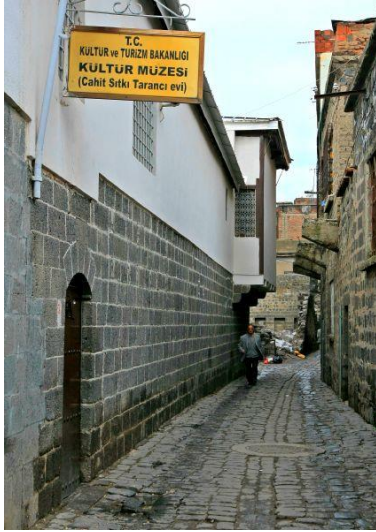
3.5 Sur Evleri Malzeme Özellikleri

Evlerde kullanılan bazalt, yarı billursal, mikrolitik veya camsı dokulu, siyah renkli, ağır, homejen yapılı ve püskürük bir taştır. Siyah olmasının nedeni taşın ağır oluşundan kaynaklıdır. Taşın yapısı süngerimsi, küçük taneli ve dayanıklıdır. Duvarlarda kullanılan sarımsı beyaz renkli kalker taşı Ergani ilçesinden getirilir. Cas adı veril en sönmüş kireçten yapılmış beyaz renkli bezemeler bazalt taşının koyu rengi ile uyum oluşturacak şekilde kullanılır. Kavak ağacı döşemelerde kiriş olarak kullanılır, lifleri beyaz-pembe renkte ve parlaktır. Damarları belli olmaz ve renkleri beyaz-kremdir.

4 CAHİT SITKI TARANCI EVİ

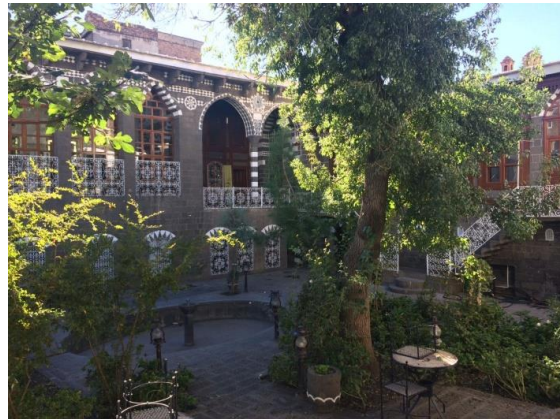
Diyarbakır evlerinin özelliklerini en iyi biçimde muhafaza eden ve en güzel örneklerden birisi olan Cahit Sıtkı Tarancı'nın evi Diyarbakır da Camii Kebir Mahallesinde yer almaktadır. 1733 yılında inşa edilmiştir. Bir dönem eski Trahom Hastanesi olarak diye bilinen yapı daha sonra Cahit Sıtkı Tarancı'nın

ailesine intikal etmiştir. Bölgedeki mimarinin en iyi örneklerinden biri olarak günümüze gelmiştir. Haremlik ve selâmlık olarak inşa edilmiştir ve evin selâmlık kısmı daha sonradan yıkılmıştır. İki katlı olan bu yapı kesme siyah bazalt taşından inşa edilmiştir. Yapıya dara bir sokaktan, tek kanatlı ahşap bir kapıyla giriş sağlanmaktadır. Ayrıca Haremlik kapısı da iki kanatlı ve şehrin kuzey istikametine bakmaktadır. Bina bölgenin iklimine uygun bir şekilde mevsimlere göre cephelere yerleştirilmiştir. Kışlık (Güneyde), Yazlık (Kuzeyde), ilkbahar (Doğuda), Sonbaharlık bölüm de (Batıda) bulunmaktadır. Beyaz renkli "ciz" veya "kehal" denilen süslemeler bu binada da en iyi şekilde kullanılmıştır. İklim şartları göre bölümlerden oluşan, içe dönük, orta avlulu ve çok pencereli olarak inşa edilen evin orta kısımdaki avlusunda oval bir havuzu bulunmaktadır. Binada farklı boyutlarda toplam 14 oda, mutfak, kiler ve hela bulunmaktadır. Binanın iki katlı yazlık kısmı en önemli yeridir. Bu bölümün ikinci katındaki büyük odaya başoda denilmektedir. 1973 yılında Kültür Bakanlığı tarafından satın alınarak müze olarak düzenlenmiştir. Müzede şaire ait özel eşyalar, mektupları ve kitapları ile etnografik eserler de sergilenmektedir.

Şekil 23. Cahit Sıktı Tarancı Evi Girişi

Şekil 24. Cahit Sıktı Tarancı Evi

Şekil 25. Cahit Sıktı Tarancı Evi

Şekil 26. Cahit Sıktı Tarancı Evi

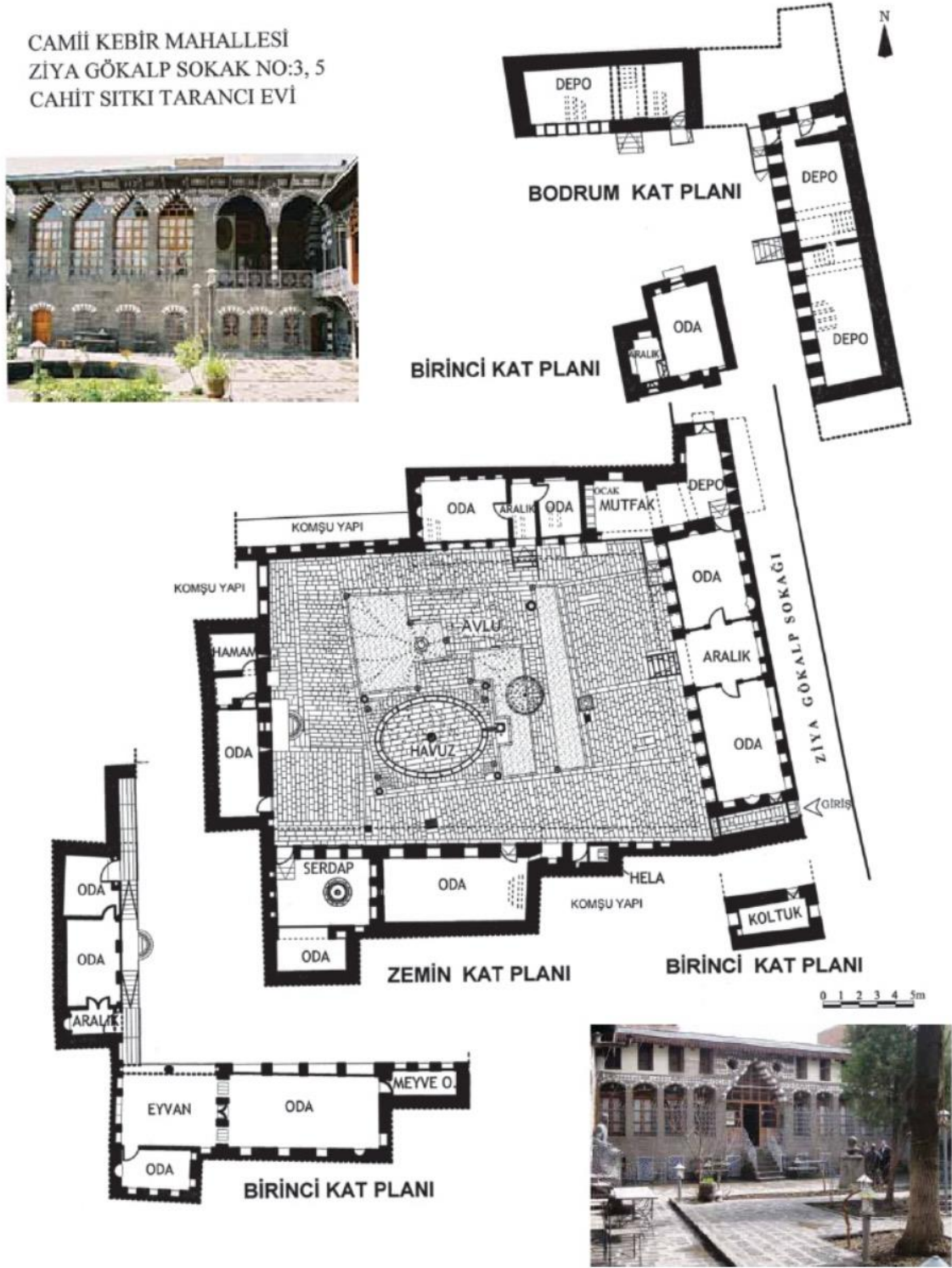
Şekil 27. Cahit Sıktı Tarancı Evi
Şekil 28. Cahit Sıktı Tarancı Evi

Şekil 27. Cahit Sıktı Tarancı Evi
Şekil 28. Cahit Sıktı Tarancı Evi

Şekil 29. Cahit Sıktı Tarancı Evi
Şekil 30. Cahit Sıktı Tarancı Evi

Şekil 31. Cahit Sıktı Tarancı Evi

Şekil 32. Cahit Sıktı Tarancı Evi

Şekil 33. Cahit Sıktı Tarancı Evi

5 SONUÇ VE ÖNERİLER

Diyarbakır kenti korunması ve planlanması girişimleri bu tip gelişmekte olan ve gelişmiş bazı kalelerle çevrili yerleşme alanları için bir model teşkil etmektedir. Cumhuriyet döneminden başlamış ve günümüze kadar gelen süreçte Diyarbakır bölgesi kentsel ölçekte korunmamıştır. Sur içi gelişimi, büyük ölçüde kararlar sonucu olurken, diğer planlama çalışmalarını, nüfus hareketleri gibi kararları etkilemiştir. Koruma planı ve önceden yapılmış planlar yanlış kararlar alınmasını sağlamış ve yanlış uygulama, sosyo- kültürel kent dokusunun kaybolmasına neden olmuştur. Bölge de uygulanması gereken koruma amaçlı imar planı sürecinde halkı göz ardı edilmemesi gerekmektedir. Sivil yapıların ve gerekli anıtların korunmasını ve kullanımını kolaylaştıracak sosyal ekonomiyi iyileştiren stratejiler belirlenmeli, kentsel tasarım kararlarıyla bu dağılım sağlanmalıdır.

Diyarbakır Sur içi evlerindeki planlar, yerleşim alanındaki sıkışıklık, yaşam şeklinin çevreyle buluşmuş görüntülerinin kaynağı olan yapıların ve bunların iklime uygun olarak tasarlanması sonucu pratik olarak avlu etrafında gelişmektedir. Evler dar sokaklara bakar ve çoğunluk dış dünyaya kapalıdır. Evlerin büyüklüğü aile bireylerinin sayısına göre değişmektedir. Evlerde kullanılan malzemeler bölgenin kültürel yapısına ve coğrafik yapısına uygun olarak seçilmektedir. Geçmişten günümüze köprü kuran konut ve kent dokusunun korunması gelecek kuşaklara aktarılması önem taşımaktadır. Bu yüzden tasarım açısından sayısı azalan geleneksek evler koruma altına alınmalıdır.

6 KAYNAKLAR

- AKIN , G., (1984) ‘Doğu ve Güneydoğu Anadolu’daki Tarihsel Ev Tiplerinde Anlam ‘ , Doktora Tezi , İstanbul Teknik Üniversitesi , İstanbul
- AVŞAROĞLU, A.H., Diyarbakır Kenti ve Geleneksel Evleri Üzerine Bir Konuşmadan Alıntı , 1999.
- DALKILIÇ, Neslihan, 1999, Geleneksel Diyarbakır Evlerinde Plan, Cephe ve Yapı Öğeleri Tipolojisi, Ankara
- ERGİNBAŞ, Doğan, Diyarbakır Evleri, İstanbul, 1953, s.10.
- ERGİNBAŞ, Doğan, 1953, Diyarbakır Evleri, İstanbul Teknik Üniversitesi, İstanbul
- KORKUSUZ, Şefik, 2007, s.20 Bir Zamanlar Diyarbakır , Mekanlar , İnsanlar , İstanbul
- MORGOSYAN, Mıgırdıç , 1996 , İstanbul
- ÖZDEMİR, G., 1997, Yapıdaki Ayrışmış Tamamlanmasında Uygun Bağlayıcı Seçimi , Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi , Mimar Sinan Üniversitesi , İstanbul
- TOGAY, H., 1947, Diyarbakır Evleri, s.165-191
- TUNCER, O.C., , 1999 ,s.19. Diyarbakır Evleri , Ankara
- TÜRKER , S., 1990 , Ahşap , Yapı Malzemesi , Yıldız Teknik Üniversitesi , İstanbul

YILDIRIM, M., 1996 Diyarbakir Hasab Paşa Hanı Koruma ve Değerlendirmesi, Yıldız Teknik Üniversitesi , İstanbul
url (https://tr.wikipedia.org/wiki/Sur,_Diyarbakır)
url (<http://www.sur.gov.tr/>)
url (<http://www.diyarbakirkulturturizm.org/>)
(<http://www.guneydogumirasi.org/pdfs/diyarbakir.pdf>)

GÖRSEL KAYNAKLAR:

Resim1: url (<https://www.google.com.tr/search?q=diyarbakır+sur+ilçesi>)
Resim2: (<http://www.csb.gov.tr/db/diyarbakir/editordosya/1.pdf>)
Resim3-4-5 (<http://www.guneydogumirasi.org/pdfs/diyarbakir.pdf>)
Resim 6-21: DALKILIÇ, Neslihan, 1999, Geleneksel Diyarbakır Evlerinde Plan, Cephe ve Yapı Öğeleri Tipolojisi, Ankara

ÖZGEÇMİŞ

1994 yılı Sakarya doğumluyum. İlköğretimimi Sakarya'nın Pamukova ilçesinde 75.yıl ilköğretim okulunda okudum. 2012 yılında Balıkesir Özel Karesi Anadolu Lisesinden mezun oldum. Aynı yıl İstanbul Aydın Üniversitesi Mimarlık bölümünü kazandım. Sakarya Ak Yapı Mimarlık Mühendislik, Sakarya Santaş Yapı & İnşaat ve İstanbul da Nivo Mimarlık ve Mimari Danışmanlık Merkezinde staj yaptım. 2016 yılında İstanbul Aydın Üniversitesi-Mimarlık Tasarım Fakültesi- Mimarlık bölümünden mezun oldum ve aynı yıl Aydın Üniversitesi Yüksek lisans eğitimime başladım ve devam etmekteyim.

Diyarbakır Sur İlçesi Kentsel Dönüşüm Sürecini Berlin Pots Dam Meydanı Örneği ile Kıyaslama

Esra TOKSÖZ

İstanbul Aydın Üniversitesi
esratoksoz@hotmail.com

ÖZET

Bu çalışmanın amacı kentsel dönüşümü tanımlamak ve tarihsel sürecini incelemek, Diyarbakır Sur İçi bölgesinde zamana yayılmış kentsel dönüşüm hakkında bilgi vermektir. Berlin’de soğuk savaş sonrası uygulanmış Pots Dam Meydanı kentsel dönüşümünü araştırmak, Türkiye’de de uzun yıllardır uygulanmaya çalışılan kentsel dönüşüme genel bir bakış açısı sunmaktır. Diyarbakır’da yapılması hedeflenen ve hayata geçirilen dönüşümleri inceleyip, bu planlamaların sonuçlarını yorumlamaktır. Bu amaçla konuyla ilgili literatür araştırması yapılmış, anketler, bildiriler makale ve tezler incelenmiştir. Kentsel dönüşümün sosyal ve kültürel etkisini görebilmek, yurtdışında uygulanmış ve başarılı bir dönüşüm olarak kabul gören Pots Dam meydanındaki dönüşümü ve etkilerini, Sur İçi kentsel dönüşüm süreci ile kıyaslayabilmektir.

Anahtar Kelimeler: Diyarbakır, Sur ilçesi, kentsel dönüşüm, Pots dam meydanı

ABSTRACT

The purpose of this study is to identify urban transformation, analyze its historical progression, inform public about the long-going process in Diyarbakır, the Sur İçi region, offer a general perspective on the urban transformation that is being attempted to apply in Turkey for a long time and investigate the urban transformation applied in Potsdam Square in Berlin subsequent to the Cold War. This project studies the transformations that have been brought to life and the those intended and reviews their outcomes as well as aiming to disclose the social and cultural influences of the urban transformation; the transformation and the impact of the Potsdam Square, an example of a successful transformation and compare it to the transformation process of Sur İçi, Diyarbakır. With this objective in mind, research on the respective topic has been made and questionnaires, articles and dissertations have been studied.

1 GİRİŞ

Bu çalışmanın amacı, Diyarbakır sur ilçesinde uzun yıllardır düşünülmüş, uygulanmış ve uygulanması planlanan kentsel dönüşüm hakkında bilgi vermektir. Bu amaç doğrultusunda, kentsel dönüşümü de anlatabilmek hedeflenmiştir. Diyarbakır kent tarihi ve kentin günümüz koşulları incelenmiş, başarılı bir dönüşüm örneği olan post dam meydanı kentsel dönüşümü araştırılmıştır. Pots dam meydanının, sur bölgesi kentsel dönüşümüne sağlayabileceği katkı değerlendirilmiştir.

Bu araştırma kapsamında kentsel dönüşüm kavramı ilk ele alınan kavramdır. Konu başlığı olan Diyarbakır Sur ilçesi incelenmeden önce Diyarbakır kent tarihi ile ilgili bilgi verilmiştir, kentin yapısı araştırılmış ve dönüşüm süreciyle birlikte geçirdiği değişim incelenmiştir. Kıyaslama yoluyla incelenme yapabilmek amacıyla Pots Dam Meydanı örneği seçilmiş ve buradaki dönüşüm araştırılmıştır.

Çalışma dört ana bölümden oluşmaktadır. Her bir bölüm kendi içinde konulara ayrılır. Girişte bir sentez hazırlanmış, bu sentez sayesinde sonuç ve değerlendirme kısmı oluşmuştur. İncelenen kaynaklar ve derlenen bilgiler ışığında hazırlanan bu çalışmada, görsel veriler de konunun açıklanmasında önemli rol oynamıştır. Sonuca varmak ve bir değerlendirme yapabilmek için tez, makale, kitap, ansiklopedi, bildiri gibi yazılı kaynaklardan faydalanılmıştır.

2 KENTSEL DÖNÜŞÜM KAVRAMI

Kentsel dönüşüm terimini, ilk defa Avrupa’da endüstri devrimiyle birlikte şehir yapılanmasında oluşan sorunları çözme amacı sonucunda görüyoruz. “Köhneleşen kent merkezleri, fonksiyonunu yitiren sanayi alanları, afet riski taşıyan yerleşim bölgeleri gecekondular vb. kullanıcıların ihtiyaçlarına cevap verememeye başlamış, ekonomik, sosyal ve fiziksel yönden sorunlara sahip sağlıklı kent parçaları, kentsel dönüşümün başlıca uygulama alanları olmuştur.” (Kandaroğlu, 2012)

Kent, insanların yaşamlarını geçirdikleri sosyal mekânlardır. Zamanla değişir ve gelişirler. Bu gelişim süreci, insan yaşamını doğru şekilde sürdürebilmesi için, sorumlu ve planlı ilerlemesi gerekir. Kentlerin planlanması, yerel yönetimler ve merkezi yönetimlerle birlikte birliktir. Kentlerin konu ile ilgili bilim dallarından faydalanarak ilerlediği bir süreçten oluşmalıdır. Doğru yapılmış bir planlama bu sürecin en önemli parçasıdır. (Roberts ve Sykes, 2008)

2.1 Kentsel Dönüşümün Hedefleri

Kentsel dönüşümün uygulanılacak bölge kapsamında amaçladığı hedefler vardır. Bu hedefler;

- Sosyal
- Fiziksel
- Ekonomik, olarak üç ana başlıkta ele alınabilir.

Kentlerin oluşma süreci insanların sosyal yaşantılarıyla ilişkilidir. Bölgede var olan sosyal kimlik orada oluşan kentin yapısını da anlatır. Doğru bir planlamayla oluşmamış sosyal alanlar, kentsel dönüşümle beraber sağlıklı hale getirilebilir, bölgeler arası sosyal farklılıklar azaltılabilir, farklı sosyokültürel yapılara sahip kesimler bir araya getirilip kent planlamasına dahil edilebilir. (Çatalbaş, 2011) Sosyal yapıdaki bozulmalar, kent yapısının da bozulmasına etki eder ve planlanan düzenlemeler sayesinde iyileştirmeler yapılabilir.

Fiziksel olarak gelişim ve değişimi kontrol altında tutulmamış kentlerin, zamanla kimlikleri kaybolabilir. Nüfus artışı, göç vb. etkilerle büyüyen kent sınırları denetim ve kontrol altında olmazlarsa bozulmuş bir doku oluşturabilirler. Kentsel dönüşüm ise bozulan bu dokuya tekrar kimlik kazandırmayı amaçlar. Aynı zamanda hızlı ilerleyen büyümeler doğru çözümlenmeyen altyapı sorunlarına sebep olur. Fiziksel dönüşümün bir diğer amacı ise kalıcı bir altyapı sistemi oluşturmaktır. Kentsel dönüşüm, sınırları genişleyen şehirlerde ihtiyaç duyulmayan yayılma alanlarının da oluşmasını engeller. (Acar, 2011)

Ekonomi, bir kentin var olup yaşamını sürdürebilmesini sağlayan en önemli etkidir. Planlanmamış bir kent yapısı sonucu oluşan ekonomik bozulma, kentsel dönüşümle canlanabilir. Dönüşüm, yeni dinamik ekonomilere geçebilmeyi ya da var olan ekonomik faaliyetleri geliştirmeyi amaçlar. Fiziksel dönüşümün kalıcı olabilmesi için, ekonomik dönüşümün doğru planlanması gerekir. (Kandaroğlu, 2012)

“Kentsel dönüşümün temel amacı sadece fiziksel iyileştirme değil, aynı zamanda sosyoekonomik eşitsizliklerin azaltılması olmalı ve gelir guruplarının kentte farklılaşmasını hissettirici yapılaşmayı azaltıcı olması gerekmektedir.” (Aras, Alkan, 2007)

2.2 Kentsel Dönüşümün Tarihsel Süreci

“Kentsel dönüşüm uygulamaları ilk olarak 19. Yüzyılda, Avrupa da yaşanan kentsel büyüme hareketleri sonucunda bazı bölgelerin yıkılıp yeniden yapılanması şeklinde ortaya çıkmıştır.” (Şişman, 20019)

Endüstri devrimi sonrası ortaya çıkan işçi sınıfının yerleştiği kent bölümlerinin plansız oluşması ve bu yapılaşmanın olumsuz koşulları, kentsel dönüşüm fikrinin ortaya çıkmasına sebep olmuştur.

Türkiye’de ilk kentleşme hareketleri cumhuriyet döneminde başlamıştır. (Keleş, 1998)

1950’ lerde ise kırsal kesimden kentlere göç yoğunluğu görülür. Bu göçün sebebinin, sanayileşmenin ilerlemesiyle tarımsal faaliyetlerin azalması olarak görebiliriz. Teknolojinin gelişmesi tarımda insan gücüne ihtiyacın azalmasına sebep olmuş ve iş olanakları sanayileşmenin olduğu kentlerde daha fazlaşmış, bu sebeple kentlere göç artmıştır.

Göç ile birlikte fiziksel büyümeye zorlanan kentlerde çarpık bir yerleşim ve yetersiz altyapı sorunları meydana çıkmıştır.

Özellikle Ankara, İzmir, İstanbul gibi büyük şehirlerde kontrolsüz bir büyümenin başladığı da bu dönemlerde gözlemlenir. (Şekil 1, Şekil 2, Şekil 3)

Şekil 1. İzmir kentsel yapı örneği

Şekil 2. Ankara çarpık kentleşme örneği

Şekil 3. Çarpık Kentleşme Örneği İstanbul Tarlabası

1980 sonrası yerli ve yabancı yatırımcıların kar etmelerini amaçlayan konut projeleri toplumsal sınıf ayrımına yol açmış ve bu projeler göç eden kitlelerin konutlarını kendileri inşa etmelerine sebep olmuştur. Gecekondulaşma olarak tabir edilen çarpık yapılaşma da bu dönemde görülür. (Sekmen, 2007)

3 DİYARBAKIR KENTİ VE TARİHİ

“Güneydoğu Anadolu’nun Gaziantep’ten sonra ikinci en büyük kenti olan Diyarbakır ili, Güneydoğu Anadolu bölgesinin orta bölümünde bulunmaktadır.” (Yurt Ansiklopedisi, 1981)

Mezopotamya’da, Fırat ile Dicle nehirlerinin geçtiği bölgede kurulmuş olan bu şehrin tarihi M.Ö. 3000’li yıllara dayanır. İlk olarak Subarular’ın yaşadığı yapılan kazılarda tespit edilmiştir. Birçok

medeniyete ev sahipliği yapan bu şehirde, M.Ö. 1260 – 653 yılları arası ise, Asurlular ve Urartular yaşamıştır. (Beysanoğlu, 1990)

Roma ve Bizans yönetiminden sonra şehir, Araplar, Emeviler ve Abbasilerin egemenliği altında kalmıştır. (Yurt Ansiklopedisi, 1981)

Diyarbakır'da Türk hakimiyetini ilk defa 1020 yılında Dandanakan savaşı ile Selçukluların orta asya ya hakim oluşundan sonra görebiliriz. Diyarbakır ismi ise ilk olarak beylikler döneminde karşımıza çıkar. Diyarbakır Türk Beylikleri Dönemi olarak adlandırılan bu dönemde Artukoğulları, İnaloğulları, Delemçoğulları, Sundukoğulları beylikleri egemenlik sürmüştür. (Beysanoğlu, 1990) Osmanlı hakimiyetinin 400 yıl kadar hüküm sürdüğü Diyarbakır'da kentsel yapı Celali İsyanları ile büyük tahribata uğramıştır. (Yılmazçelik, 1995)

3.1 Kentin Yapısı Ve Sosyoekonomik Durumu

İlk olarak surların belirlediği alanda gelişen Diyarbakır, nüfus artışı ile birlikte sınırlarını genişletmiştir. Tarihi kent dokusu surların içinde kala kısımdır. (Şekil 4) Tarihi eserlerin bir çoğuda Sur içi bölgesinde yer alır. Bunlardan en önemlileri; Meryem ana kilisesi, On gözlü köprü, Ulu camii, Hasan Paşa Hanı'dır. Bu eserler gibi birçok tarihi eser niteliği taşıyan yapı vardır fakat günümüzde çoğu tahrip olmuş, yıkılmış ya da atıl durumdadır.

Şekil 4. Diyarbakır Surları

1940'lara kadar Sur içi bölgesinde geleneksel mimariye hakim Diyarbakır evlerinde yaşayan halkın büyük bir çoğunluğu şu an surların dışında kalan, kısmen planlı fakat büyük bir bölümü çarpık yapılaşma ile oluşmuş bölgede yaşamaktadır. Diyarbakır kentleşme oranı, Türkiye kentleşme oranına göre oldukça yüksektir. (Çatalbaş, 2011)

Nüfus (1000 kişi)	1960	1970	1980	1990	2000	2008	2009
Türkiye (kentsel)	8860	13691	19645	33656	44109	53611	54807
Diyarbakır ili (kentsel)	125	239	347	595	818	1052	1079
Diyarbakır Büyükşehir (kentsel)	81	152	240	392	629	799	874

Çizelge; 1

4 SUR İÇİ BÖLGESİ

Diyarbakır'ın surlarla çevrili, eski şehir olarak tanımlanabilecek Sur içi kent tarihinin ilk yerleşim alanı olarak tanımlanabilir. Surların toplamı 5 km uzunluğunda olup yükseklikleri ise 8-12 metre arasında değişiklik gösterir. (Güneli, 2001) Geçmişte, kente giriş surlarda yer alan kapılar sayesinde gerçekleşirdi. Bunlar Urfakapı, Yenikapı, Mardinkapı ve Dağkapı olup, günümüze kadar ayakta durmayı başaramışlardır. (şekil 5,6,7,) Ayrıca surlarda 82 adet burç bulunur. Burçlar, yapıldıkları dönemin taş işçiliğinin örneklerini yansıtan süsleme ve kabartmalarla bezelidir.

Şekil 5. Dağkapı

Şekil 6. Urfakapı

Şekil 7. Mardinkapı

'Diyarbakır sur içindeki alan, son ölçümlere göre kuzey-güney doğrultusunda 1040 km, doğu-batı doğrultusunda 1400 km olan, iki ana koordinatla belirlenir.' (Parla, 2005)

Geleneksel Diyarbakır mimarisini en belirgin şekilde yansıtan Diyarbakır evlerini de sur içinde görebiliriz. (Şekil 8,9) Cephelerinde mütevazı bir tasarım olsa da Diyarbakır evlerinin kapısından içeri girildiğinde, avlu ve avluyu çevreleyen duvarların tasarımında ki zenginlik ve estetik unsurlar oldukça göz alıcı bir tasarıma sahiptir. (Gölcük, 2010)

Günümüzde Diyarbakır kenti nüfus artışıyla genişlemiş, daha önce sur içinde yer alan sivil mimari kuzey ve batı yönlerinde sur dışına taşmıştır. Tam olarak planlı geliştiği söylenemeyen bu yeni yerleşim alanları, sur içi bölgesinin de fiziki ve sosyal değişime uğramasına sebep olmuştur.

Şekil 8. Sur İçi Sokakları ve Evlerin Dış Cepheleri

Şekil 9. Geleneksel Diyarbakır Evi İç Avlu Cepheleri

Diyarbakır kent tarihinin en eski yerleşimi olarak tanımladığımız sur içi, birçok tarihi esere de ev sahipliği yapar. Özellikle Osmanlı dönemine ait cami, hamam, medrese vakıf gibi kamusal binalar, o dönemde bu bölgede konumlandırılmıştır.

“Yerleşmede genelden özele doğru giden bir hiyerarşi hakimdir. Bu hiyerarşik kurgu, meydan ya da meydancık, sokak ya da sokakçık, avlu ve konut dizgeleriyle oluşur.” (Yıldız, İ., 2011)

2011 yılında yapılan çalışmalar incelendiğinde ise sur içi bölgesindeki yapıların kullanım amaçları farklılaşmış, yapıların geneli tarihi dokularını kaybetmiştir. Yapıların büyük bir çoğunluğu konut olarak kullanılmaktadır. Fakat kullanıcı değişiklikleri ve bilinçlenmemiş toplum sebebiyle tarihi eser niteliği taşıyan bu geleneksel sivil mimari örneklerinin birçoğu tahrip olmuştur.

4.1 Sur İçi kentsel dönüşüm süreci

Diyarbakır kent planlaması ilk defa 1937 yılında ortaya konulmuş bir proje olsa da pek fazla bilgi günümüze ulaşamamıştır. 1950’li yıllarla birlikte tarihi yapılar tescil altına alınmaya başlamıştır. Bu dönemde haritalar ve kadastro çalışmaları yapılmış ve kent planı oluşumlarının ilk adımları atılmıştır. (Kezanlı, T., Dinçer, İ., 2011)

Hızlı bir kentleşmenin gözlemlenebildiği bu yıllarda, kat mülkiyeti yasası ile tarihi eser niteliğindeki sivil yapılar yıkılmaya ve yerine betonarme apartmanlar inşa edilmeye başlamıştır. Bu plansız kent genişlemesi tarihi dokunun bozulmasına sebep olmuştur.

1973 yılında kabul edilen, “Eski Eserler Yasası” ile ilk ciddi koruma planları oluşmaya başlamıştır. (Kezanlı, T., Dinçer, İ., 2011)

Sur içi tarihi dokuyu taşıyan ve geleneksel Diyarbakır mimarisini yansıtan bir merkez olduğundan, 1988 yılında sit alanı ilan edilmiştir ve yine bu yasayla birlikte anıtsal yapılar yanı sıra tarihi eser niteliği taşıyan sivil yapılar da tescillenip, koruma altına alınmaya başlanmıştır.

80’lerde geliştirilip, genişletilen, koruma ve tescil altına almayı sağlayan yasalar sayesinde, Sur içi tahrip olup yok olmaktan bir nebze de olsa kurtulmuştur. (Kezanlı, T., Dinçer, İ., 2011)

1990 yılında, güneydoğu ve doğu Anadolu bölgelerinde yaşanan “zorunlu göç” politikası ile kent merkezleri çok yoğun göçe maruz kalmıştır. Sur içi bölgesinde de gözlemlenen bu yoğunluk, alt yapı yetersizliği ve ticaret alanlarının bu bölgede sıkışmış olması sonucu, kentsel dokunun bozulmasına ve sosyoekonomik yıpranmalar oluşmasına sebep olmuştur. (TMMOB, Kent sempozyumu). Göçün getirdiği sorunlar, yasaların yetersiz olduğunu ortaya çıkarmış ve yeni düzenlemeler yapılmıştır. Bu yıllarda yapılan yeni yasa düzenlemeleri ile birçok tescillenmemiş anıt ve sivil yapı kayda alınmıştır. Fakat 90’lı yıllar ticari alanlardan ziyade sivil mimari örneklerinin neredeyse yok olduğu dönemdir. Anıtsal yapılar ve sokak dokuları da bu yıllarda özelliklerini kaybetmişlerdir. (Çatalbaş, 2011)

Geleneksel dokuya sahip olmayan sur dışında kalan bölgeyle ilgili hiçbir çalışma yapılmamış, ayrıca nüfus artışını engellemek içinde önlem alınmamıştır.

4.2 2000’li yıllar Sur İçi kentsel dönüşüm aşamaları ve sonuçları

Sur İçi bölgesi 2000’li yıllara gelindiğinde kaçak yapılarla bozulmuş, tarihi dokunun neredeyse tamamı yok tahrip olmuş ve geleneksel mimari unsurlar yeni yapı tasarımlarıyla bütünleşmemiştir. Diyarbakır belediyesi tarafından 2004 yılında hazırlanan planlar, kent gelişiminin sağlıklı olmasını amaçlar. Kentin genel yapısı incelendiğinde, Sur İçi bölgesinde nüfusun fazla olması, bu bölgenin korunabilmesi için farklı yerleşim ve ticaret merkezleri oluşturulması gerekliliğini yaratmıştır. Geleneksel ticari yapıların Sur içinde yoğunlaşıp, sıkışmış olması doğru bir planla dağılım yapma gereğini doğurmuştur. (Çatalbaş, 2011) Belirlenen bu yapısal bozukluklar doğrultusunda oluşan planlar ise yeterince sağlıklı ve ihtiyaçlara cevap verebilecek nitelikte olmamıştır.

‘2009 yılında Diyarbakır Valiliği, TOKİ, ve Diyarbakır Büyükşehir Belediyesi arasında imzalanan protokolün ardından Sur İlçesinde dört mahallede (Cevatpaşa-Fatihpaşa, Alipaşa-Lalebey) kentsel dönüşüm kapsamına alınmış ve bu mahallelerde ikamet edenlerin bir kısmı Kayapınar ilçesinin Çölgüzeli mahallesindeki TOKİ konutlarına taşınmıştır.’ (Arslan ve diğerleri, 2016)

2012 yılında ise resmi gazetede yayınlanan afet riski altında olarak görülen bölge için yenileme planları yapılmış, bu planların amacının bölgeyi çarpık ve sağlıksız yapılaşmadan arındırmak, tarihi dokuyu ön plana çıkarmak, kültürel turizmi canlandırmak ve alt yapıyı iyileştirmek olarak tanımlanmıştır. (Çevre ve Şehircilik Bakanlığı) Fakat son dönemde yaşanan ablukalar, yıkımlar, bölgenin siyasi durumu, planlanan projelerin yetersiz ve özensiz oluşları sebebiyle dönüşüm sürecinin başarılı olduğu söylenemez.

Bu gelişmelerle birlikte tarihsel süreçte Sur İçi kentsel dönüşüm süreci için şu sonuçlara varılabilir.

- Tarihi eserlerin bir kısmı yok olmuş, bir kısmı ise tahrip edilmiştir.
- Doğru ve zamanında tescilleme yapılmamış ve tarihi yapılar korunamamıştır.
- Geleneksel yapılara ek alanlar inşa edilmiş ve bu alanlar yapıyla bütünleşmemiş, tasarımda geleneksel doku ön planda tutulmamıştır.
- Tarihi kent dokusunda bina yükseklikleri aynı olmasına rağmen, inşa edilen yeni yapılarda yükseklikler artmış ve kaçak katlara göz yumulmuştur.
- Bölgede inşaat alanı yoğunluğuna izin verilmiştir.
- Kent planlamasında ön görülen sosyal alan, kamu alanı, yeşil alan gibi yerlere kaçak binalar inşa edilmiştir.
- Nüfus yoğunluğu artmasıyla sosyoekonomik durumlar farklılık göstermiş ve toplum tarihi dokuyla ilgili bilinçlendirilmemiştir.
- Belediyeler ve siyasiler geleneksel dokuya yeterli önemi vermemiş, kentsel dönüşüm süreci hiçbir dönemde sağlıklı planlanmamıştır.

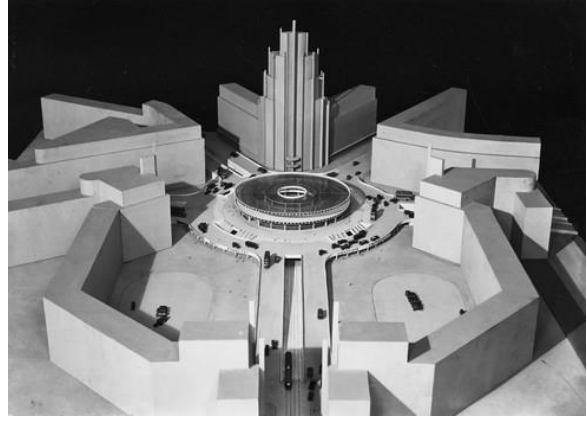
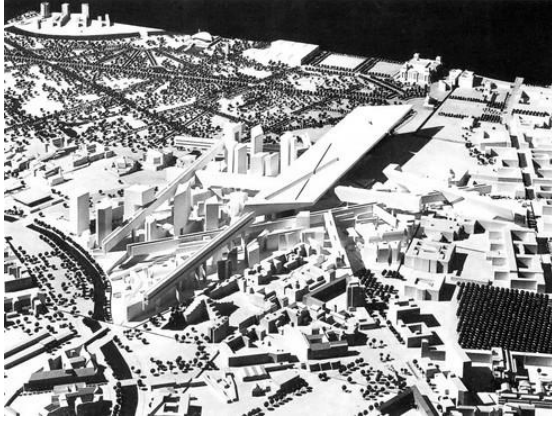
5 BERLİN POTS DAM MEYDANI KENTSEL DÖNÜŞÜMÜ

Pots Dam Meydanı (Şekil 12) Almaya’nın başkenti olan Berlin’in merkezinde yer alır. Soğuk savaş dönemi doğu ve batı olmak üzere ikiye ayrılan şehir uzun bir duvar örülerek bölünmüştür. (Şekil 13) 1961 yılında doğu kanadı hükümetinin aldığı kararla yapımına başlanan duvar, soğuk savaş döneminin de temsilcisi olmuştur. Şehrin sembolü haline gelen duvar, 1990 yılında yıkılmıştır.

Pots Dam Meydanı savaş dönemi tüm şehir gibi yerle bir olmuştur. Meydan için düşünülen dönüşüm projesi, savaş öncesi bölgenin eski halini yansıtmayı amaçlamıştır. (Kurt, 2014)

Yeni merkez planı için öncelikle yarışma düzenlenmiş ve bu yarışmaya Daniel Libeskind, Martin Wagner gibi ünlü mimarlar katılmışlardır. (Şekil 10,11) Fakat yapılan birçok tasarım proje aşamasında kalmış, dönüşüm için Hilmer ile Sattler planları kabul görmüş ve uygulanmıştır. Savaş sonrası tasarımdan uygulamaya geçemeyen Libeskind ve Wagner projeleri, kent planlaması için düşünülmüş

fakat hayat bulamamış birçok proje ile Gerçekleştirilmemiş Berlin projeleri adı altında açılan sergide sunulmuştur. (Kayım, 2010)

Şekil 10. Daniel Libeskind Tasarımı

Şekil 11. Martin Wagner Tasarımı

“Uygulamaya giden süreçte ikinci adım ise, 1992’de Daimler-Benz, Berlin Senatosu ve Tiergarten Belediyesi tarafından açılan ikinci bir yarışmayla atılmıştır. Bu kez ilk yarışma sonucunda belirlenmiş ana kavram doğrultusunda, Potsdam Caddesi’nin iki tarafındaki adaların planlanması istenmiş, yarışmayı Renzo Piano ve Christoph Kohlbecker kazanmıştır. Bu yarışmayı öteki arsa sahipleri (sony v.d.) için açılan yarışmalar izlemiş ve en son aşamada tek tek binaları tasarlayacak mimarlar belirlenmiştir.” (Köksal, 2000)

Şekil 12. Berlin Pots Dam Meydanı Savaş Öncesi Hali

Şekil 13. Berlin Duvarı

5.1 Kentsel Dönüşüm Projesi Hedefleri

Berlin duvarının yıkımıyla Pots Dam Meydanı şehrin tam merkezi haline gelmiş ve dönemin yöneticileri tarafından Avrupa'nın da simgesi olabileceği savunulmuştur. Bu derece önem taşıyan meydanın kentsel dönüşümü ile amaçlanan unsurları;

- Savaş öncesi meydanın sahip olduğu tarihi dokuyu tekrar canlandırmak ve bu dokuya kaybetmeden meydanı tekrar tasarlamak,
- Meydan en hareketli zamanlarında sadece gündüz değil gece de canlı ve hareketliydi ve bu dönüşüm ile gece-gündüz yaşayan ve sosyal ihtiyaçları karşılayabilen bir merkez haline getirebilmek,
- Toplumu meydana yönlendirebilecek ve meydanı cazip kılacak çok amaçlı unsurlar yaratmak,
- Ticari yapıları bünyesinde barındırıp, alışveriş birimleri ile ekonomiyi canlandırmak,
- Sivil konut yapıları eski halinde olduğu gibi meydana hakim konumlarda yer alacak ve savaş öncesi var olan sosyal yapıyı tekrar kazanmak,
- Modern kentleşmenin başlangıcı olan 1950'li yıllara hitap eden kültürel platformlar meydan da yer alacak,
- Kent planlamasının geneline uyum sağlayabilecek bir meydan oluşturmak olarak sıralayabiliriz. (Keser, 2010)

5.2 Kentsel Dönüşüm Planlanması ve Örgütlenmesi

Berlin'de savaş sonrası oluşan yeniden yapılandırma süreciyle kent, tekrar bir bütün haline gelmiş ve ülkenin sosyal ekonomik ve siyasi merkezi haline gelmiştir. Kent planlaması kapsamında, özel sektör tarafından yeniden satın alınan araziler, devlet kontrolünde yeniden yapılandırılmış ve dönüşüm sağlanmıştır. II. Dünya savaşı öncesi Pots Dam meydanını da kapsayan bu geniş kent planlamasına Tiergarten parkı, Berlin Flarmoni Orkestrası binası, Landwehr Kanalı ve Ulusal Kütüphane gibi sosyal alanlar, kamu alanları ve yapıları da dahil edilmiştir. (Derman, 2002)

Bir bütün olarak düşünülen meydan planı, toplum için birleşme alanı oluşturmuş, kent yoğunluğundan sıyrılacak sosyal bir ortam oluşmasını sağlamış, ticari ve kültürel etkinlikleri bir araya toplamıştır. Şehir planlamasında önemli rol oynayan meydan, sivil toplum örgütleri ve meslek odaları dahil edilerek dönüştürülmüştür. Bu örgütlenme sayesinde toplumun ihtiyaçlarını karşılayan, tarihi dokusundan uzaklaşmayan aynı zamanda modern çağa ayak uydurabilen bir yeniden yapılanma sağlanmıştır. (Keser, 2010)

Ayrıca Pots Dam meydanının şehir için önemi düşünüldüğünde Berlin kentsel dönüşüm planları ile bağlantılı, kente entegre olabilecek ve bütünlüğü sağlayabilecek tasarımlar uygulanmıştır. Aynı zamanda kendine özgü bir geçmişi ve dokusu olan meydanın özelliğini yitirmemesine de özen gösterilmiştir. Meydanı oluşturan unsurlar, tek tek ele alınmış fakat genel bir tasarım konseptinin içine dahil edilmiştir.

6 DEĞERLENDİRME SONUÇ

Tüm bu bilgiler doğrultusunda kentsel dönüşümün en önemli amacını insan yaşamının kalitesini arttırmak olduğu söylenebilir. Yaşadığı çevreyle kendini tanımlayan ve bir kimlik edinen bireyler, aynı zamanda toplumu da tanımlayıp bir kimlik kazandırır. Kentsel dönüşümün belirgin amaçlarından biri de kent kimliğini tarihiyle bütünleşen aynı zamanda geleceğe uyum sağlayabilecek niteliklere sahip, yaşayan toplumun sosyoekonomik ve kültürel durumunu geliştirmeyi hedefleyerek yapılmış planlamalar olduğu söylenebilir.

Çok katmanlı tarihi yapıya sahip Sur İçi bölgesi için tarihsel süreçte planlanmış tüm projeler ne kendi dönemlerinde ne de sonrasında kente beklenen katkıyı sağlayamamıştır. Bölgede halkın günümüzde yaşadığı olumsuz sosyal, ekonomik ve siyasi koşullar kentin ihtiyacı olan kentsel dönüşüm fırsat vermemektedir. Halkın eğitim seviyesi ve bilinçlendirilmeyişi, uygulanabilecek planların sürdürülebilirliğini düşündürür.

Pots Dam kentsel dönüşümünde uygulanan planlama yöntemleri başlangıç aşamasında doğru ilerlemiş, doğru amaçlara hizmet vermek hedeflenmiştir. Projenin planlama aşamasına dâhil edilen sivil toplum örgütleri ve meslek odaları gibi kurumlar, çok yönlü bakış açısı oluşmasını sağlamıştır. Gerçek amacın kullanıcı kitlesinin çıkarları olması dönüşümün rant için değil halk için olduğunu gösterir. Savaştan çıkmış ve tamamen yıkıma uğramış bölge için tarihi kimlik ön planda tutulmuş, yeni inşa edilen yapılar dahi geçmişin izlerini taşımıştır. Dünyanın önde gelen tasarımcılarının katıldığı yarışma ise meydanın dönemin yöneticileri tarafından önemini gösterir.

Sur içinin hali hazırda bulunan tarihi dokusu kentsel planlamaya ışık tutmalı, ilk hedef ise kullanıcı kitlenin memnuniyeti olmalıdır. Sosyal kimliğin geliştirilmesi gerektiğini göz önünde bulundurularak, ekonomiyle bağlantısı düşünülerek, kentin kendini kalkındırması sağlanabilmelidir.

Post dam dönüşüm projesi çok uzun zaman önce başarıyla tamamlanmış, planlama, uygulama ve sürdürülebilirlik açısından örnek teşkil edebilir, tarihi dokuya oluşuyla, sur içi kentsel dönüşümüne birebir katkısı olacağı düşünülebilir.

7 KAYNAKÇA;

- Acar, O.,** (2011) Dünyada Kentsel Dönüşüm Uygulamaları. (Yüksek Lisans Tezi) Bahçeşehir Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü. İstanbul.
- Aras, M. O., Alkan, L.,** (2007) Kentsel Dönüşüm Uygulamalarının Ankara Kent Makroformu Üzerinde Ekonomik, Politik, Sosyokültürel Etkilerinin İrdelenmesi 11. Türkiye Harita Bilimsel Teknik Kurultayı. Ankara.
- Arslan, s. ve Diğerleri** (2016) Sur'da Yıkımın İki Yüzü: Kentsel Dönüşüm Ve Abluka, Zan Vakfı Yayınları, Diyarbakır.
- Beysanoğlu Ş.,** (1990) Anıtlar ve Kitabeleri ile Diyarbakır Tarihi 2.Cilt, Diyarbakır Büyükşehir Belediyesi. Ankara.
- Çatalbaş, F.,** (2011) Kentsel Dönüşüm Projelerinin Mekansal ve Sosyoekonomik Etkileri : Diyarbakır ili Sur içi Bölgesi Örneği (Yüksek Lisans Tezi) Ankara Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü. Ankara.
- Çevre Ve Şehircilik Bakanlığı,** Kentsel Dönüşüm Ve Diyarbakır, Altyapı Ve Kentsel Dönüşüm Hizmetleri Şube Müdürlüğü, Ankara

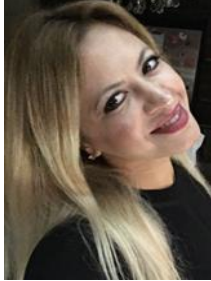
- Derman, B.,** (2002) Kentin Yeniden Yapılanması: Berlin Pots Dam Meydanı, Mimarlık Dergisi, Mimarlar Odası, Sayı: Ağustos, İstanbul
- Gölcük, A.,** (2010), Kentsel Planlama Sürecinde Kent Formundaki Değişimlerin Diyarbakır Kenti Örneğinde Araştırılması, Çukurova Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Adana
- Güneli, Z.,** (2001) Kaybolmakta Olan Tarih Kültür Ve Mimari Miraslar Kenti, Kale-Kent Diyarbakır, Türkiye Mühendislik Haberleri, Sayı: 412, Ss:27-30 Diyarbakır.
- Kandaroğlu, N.,** (2012) Kentsel Dönüşüm Ve Bir dağıtım Modeli (Doktora Tezi) İstanbul Teknik Üniversitesi Fen bilimleri Enstitüsü. İstanbul.
- Kaya, Ş.,** (2011) Diyarbakır Mehmet Uzun Evi Restorasyon Projesi (Yüksek Lisans Tezi) İstanbul Teknik Üniversitesi Fen bilimleri Enstitüsü. İstanbul.
- Keleş, R.,** (1998) Kent Terimleri Sözlüğü. İmge Kitabevi Yayınları. Ankara.
- Kejanlı, T., Dinçer, İ.,** (2011) Diyarbakır Kale Kentinde Koruma Ve Planlama Sorunları, Megaron Dergisi, Cilt:6, Sayıno:2, Ss:95-107
- Keser, M.,** (2010), Kentsel Yenileme Alanlarının Belirleme Ve Uygulama Süreçlerinin İncelenmesi: Yenikapı Yenileme Alanı Örneği, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Teknik Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Şehir Ve Bölge Planlama Anabilim Dalı, İstanbul
- Kurt, G.,** (2014) Yerinde Ve Katılımcı Dönüşüm İçin Ada Bazlı Uygulamalar: Kağıthane Örneği, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Fatih Sultan Mehmet Vakfı Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul
- Köksal, A.,** (2000) Yitik Kentin Peşinde, XXI Mimarlık Kültürü Dergisi, Sayı:2, Haziran
- Parla, C.,** (2005) Diyarbakır Surları Ve Kent Tarihi, ODTÜ Mimarlık Fakültesi Dergisi, Sayı:11 Ss:57-84
- Roberts, P. ve Sykes, H.,** (2008) The Evolution, Defination and Purpose Of The Urban Regeneration, Urban Regeneration Of A Handbook, Der: Peter Roberts ve Hugh Sykes, SAGE Publications, London S.26 – 35
- Sekmen, S.,** (2007) Kentsel Dönüşüm Üzerine Bir Model Önersi : İzmir Ferah Mahallesi Örneği. (Yüksek Lisans Tezi) Dokuz Eylül Üniversitesi Fen bilimleri Enstitüsü. İzmir.
- Şişman, A. ve Kibaroglu, D.,** (2009) Dünyada Ve Türkiye’de Kentsel Dönüşüm Uygulamaları TMMOB Harita ve Kadastro Mühendisleri Odası, 12. Türkiye Harita Bilimsel ve Teknik Kurultayı. Ankara.
- Yılmaçelik, İ.,** 1995 19.Yüzyılın İlk Yarısında Diyarbakır. Türk Tarih Kurumu Basımevi. Ankara.
- Yurt Ansiklopedisi,** 1981 Diyarbakır Maddesi Türkiye: İl, İl: Dünü Bu günü Yarını . 4.Cilt S.2310 – 2331 Anadolu Yayıncılık. İstanbul.

- Sekil 1 <http://www.projepedia.com> (e.t. 12.09.2016)
- Şekil 2 <http://www.ankara.bel.tr> (e.t. 12.09.2016)
- Şekil 3 <http://www.yapihaberleri.net> (e.t. 12.09.2016)
- Şekil 4 <http://www.ilkha.com> (e.t. 28.09.2016)
- Şekil 5 <http://www.wowturkey.com> (e.t. 11.10.2016)
- Şekil 6 <http://www.wowturkey.com> (e.t. 11.10.2016)
- Şekil 7 <http://www.wowturkey.com> (e.t. 11.10.2016)
- Şekil 8 <http://www.diyarbakirkulturturizm.org> (e.t. 20.10.2016)
- Şekil 9 <http://www.diyarbakirkulturturizm.org> (e.t. 20.10.2016)
- Şekil 10 http://www.stadtentwicklung.berlin.de/planen/staedtebau-projekte/leipzig_platz/de/planungen/wettbewerb/teilnehmer/index.shtml (e.t. 28.10.2016)
- Şekil 11: http://www.stadtentwicklung.berlin.de/planen/staedtebau-projekte/leipzig_platz/de/planungen/wettbewerb/teilnehmer/index.shtml (e.t. 28.10.2016)
- Şekil 12: <http://web.ics.purdue.edu/~felluga/eng241/potsdamer.html> (e.t. 28.11.2016)
- Şekil 13: <http://listelist.com/berlin-duvari-neden-yapildi-yikildi/> (e.t. 28.10.2016)

ÖZGEÇMİŞ

1985 Yalova doğumlu. Yalova Anadolu imam hatip lisesi ardından İstanbul Aydın Üniversitesi Mimarlık ve Tasarım Fakültesi İçmimarlık bölümünü bitirdi. Şuan İstanbul Aydın Üniversitesi yüksek lisans bölümünde mimarlık yüksek lisansı yapmaktadır.

Diyabakır Sur İlçesi Kentsel Dönüşüm Metotları ve Turizmin Katkısı

Ezgi YILMAZ

İstanbul Aydın Üniversitesi

ezgiyilmaz10@gmail.com

ÖZET

Yenileme çalışmaları kapsamında Diyarbakır Sur ilçesi bölgesinin yeniden planlanmasında, kentsel dönüşüm metotları ve kalkınma yöntemleri içerisinde sürdürülebilir turizm kavramı ele alınmıştır. Diyarbakır kentsel doku ve geleneksel yaşam şekline farklı bakış açıları ile yaklaşmıştır. Son yıllarda yaşanan negatif olayların birikimleri ve bölgeye verdikleri zararlar ortaya konmuş olup, Diyarbakır tarihi kent dokusu öneminin ve tarihi değerlerinin yeniden kazanılması gereğinin üzerinde durulmuştur. Bu zararların tespiti ve çözüm önerileri Macaristan-Budapeşte'nin yeniden kalkınma örneği ile açıklanmıştır. Diyarbakır kenti ve Sur ilçesinin yeniden kalkınması, kimliğinin ve tarihi dokunun bu bağlamda geri kazanımı ve korunması ele alınmıştır. Bölgenin önceki özgün kent analizi ile birlikte oluşan kimliği ile ve sonraki uğradığı zararlardan sonraki kent analizi ortaya konmuş olup, Çevre ve şehircilik bakanlığının hazırladığı yeni imar projeleri araştırma kapsamında incelenmiştir. Yapılan incelemelerde, öncelikle Budapeşte örneğinin başarısı da göz önüne alındığında Diyarbakır'ın özgün kentsel tarihi dokusu geri kazandırılmalı ve kent halkının geleneksel yaşayış biçimleri de düşünülerek, yeni yapılan kentsel tasarım projeleri bu bağlamlarda tasarlanmalıdır. Geri kazanılacak kimlik için diğer yapılması gereken, mimari projelerin Diyarbakır Sur mimarisinin özelliklerine uygun standartlarda oluşturulmasıdır.

Anahtar Kelimeler: Diyarbakır Sur ilçesi, Diyarbakır Kentsel Dönüşüm, Diyarbakır sürdürülebilir Turizm

1 GİRİŞ

Tarihi geçmişe sahip Diyarbakır Sur İlçesinin yenilenme süreci açısından, kentsel dönüşüm metotlarının analiz edilmesi ve sürdürülebilir turizm bağlamında değerlendirilmesinin ele alınması ile birlikte, Sur ilçesinin tarihsel sürecini araştırılmıştır ve bölgedeki mevcut durum değerlendirilmiştir. Son yıllardaki mevcut önerilerin keşfi yapılmıştır. Analiz çalışması ve bölgenin geliştirilebilmesine örnek olarak, sürdürülebilir turizm önerisi olan, savaş tahribatına uğramış Budapeşte örneği ele alınmıştır.

Bu kapsamda sürdürülebilir turizmin gerekli maddeleri ortaya koyularak, sonrasında elde edilebilecek çevresel, kültürel ve ekonomik gelişmeler ile birlikte, turizmin kent üzerindeki önemli olumlu etkileri anlatılmıştır. Bütüncül bir anlayış ile oluşması gereken bu inceleme biçimi, kentin yeniden kalkınabilmesi ve gelişmesi için en doğru çözümlerin başında gelmektedir.

Uygulanan yöntem örnek veriler ile açıklanmış olup, sur ilçemizin ve kent halkının öncelikle gelişmesini sağlayabilmek amaçlanmıştır. Kültürel, sosyal ve ekonomik kalkınma uygulamaları için,

önceki özgün kent yapısı incelenmiş olup, tahribattan sonraki durum analizleri de yapılarak uygun kalkınma yöntemi belirlenmiştir.

2 DÖNÜŞÜM METOTU AÇISINDAN TURİZM KAVRAMI

Sur içi bölgesinin köklü bir tarihi geçmişe sahip olmasına rağmen, turistik açıdan yeterince gelişmemiş olmasından dolayı kent gereken ilgiyi görememektedir. Önemli sorunlarından en başında gelen çarpık ve kaçak yapılaşmanın bölgede yoğun görülmesidir. Bunun en önemli sebeplerinden biri de Diyarbakır bölgesinde yaşanan problemlerden dolayı, sur bölgesine yoğun alınan göç problemidir. Diğer bir büyük problemi ise; bölgede yaşanan terör problemleri mevcut dokunun büyük bir bölümünü bozmuş ve kalkınma çalışmalarının duraklamasına sebep olmuştur. Bu durumlardan dolayı kentin ekonomik ve sosyal durumunun gelişemediği görülmektedir. Turizmin bir dönüşüm metodu olarak değerlendirilmesinin en önemli nedeni, Avrupa'nın savaş tahribatına uğramış bazı kentlerinin uyguladığı ve başarılı olduğu bir metot olmasıdır. Ayrıca Sur bölgesinin özgün tarihi yapıları da bu metodun uygulanabilirliğini önemli ölçüde etkin kılmaktadır.

2.1 Koruma Planı ve Sürdürülebilir Turizm Kavram

Diyarbakır Sur bölgesinin yeniden kalkınması için hazırlanmış olan kentsel tasarım ve planlama projelerinin sürdürülebilir olabilmesi için öncelikle, kentin ve kentte yaşayan kent halkının yaşamının ve tarihsel sürecinin ele alınması gereklidir. Turizm, öncelikle yaşanan terör olaylarından dolayı kentte hedeflenen boyutta sürdürülememiş ve canlandırılmamıştır. Daha sonrasında uygulanan yanlış turizm ve koruma politikaları ile ekonomik ve siyasal problemler bölgede uygulanmak istenen koruma planlarının gerçekleştirilmesine de engel olmuştur.

Toplumların en büyük mirasları kimliklerimiz olan ve geçmişten günümüze ulaşan tarihi yapılarımız ve tarihi dokularımızdır. Eğer bu yapılar ve dokular insanlar ile bağ kurabilirlerse, turizm açısından da değerlendirilebilirler. Bunun en büyük sebebi toplumun onlara değer verip, ayakta kalabilmeleri için gerekli önlem ve tedbirlerin alınmasını sağlamalarıdır. Eğer bu bağ kurulabilirse, sosyal, ekonomik, kültürel ve vb. birçok alanda da kazanç sağlanabilir. Yalnız bilinçsiz bir biçimde yapılacak olan turizm faaliyetleri, tarihi yapılarımıza ve dokumuza geri dönüşü olmayan zararlar verebilir. Bu açıdan yapılacak tüm müdahaleler eksiksiz ve doğru uygulanmalıdır. Uygulanmadığı takdirde diğer beraberinde getireceği sorunlardan biri de, turizmi oluşturan değerler olan, tarihi miras ve kimliğin, zarar görmesinden ötürü, turizmin olumsuz etkilenip talebin azalmasına sebep olabileceğidir. Bu nedenle, turizm için hazırlanan projelerin, sürdürülebilir ilkelere göre hazırlanması gerekmektedir. Tarihi çevrelerde sürdürülebilir turizm ilkelerinin gerçekleştirilebilmesi için, doğru ve bilinçli kişiler ile uygun bir turizm planlaması hazırlanmalıdır. Sürdürülebilir turizmin mümkün olabilmesi için, hazırlanacak profesyonel bir planlama ile, bu tarihi yapı ve dokular, öncelikle koruma alınmalı ve ön plana çıkarılmalıdır.

Sürdürülebilir Turizm Planlamasının Amaç ve İlkeleri

Ulusal, uluslararası ve yerel boyutta bir metot olan sürdürülebilir turizmin sosyal, fiziksel ve ekolojik çevreye saygılı turizm gelişimi için hedefledikleri açıklanmıştır [Keleş, 2003].

- Turizm aracılığı ile çevre ve ekonomiye katkı sağlamak,
- Tarihi, doğal ve fiziksel çevreye sektörlerdeki eşit gelişimi sağlarken saygılı davranmak,
- Kentte yaşayan halkın yaşam standartlarını iyileştirmek ve ilerletmek,
- Kente gelen turistlere üst düzey bir hizmet vermek, ziyaret ettikleri ülke ve kent hakkında doğru bilgileri aktarabilmek,
- Çevresel kaliteyi turizme ve diğer hedeflenenlere bağlı olarak elde edebilmek.

Turizm planlaması açısından tarihi şehirlerde hedeflenenler: [Orbaşlı 2000]

- Turizm faaliyetlerinin sürdürülebilirliğinin sağlanabilmesi için, kentsel çevrede devamlılığı teşvik etmek,
- Yüksek kaliteye sahip olan bir ürün üretmek ve devamlılığını sağlamak,
- Turizmin gelişebilmesi için sürdürülebilir bir zemin oluşturmak,
- Geliştirilen ürünü sektöre doğru ve etkili bir biçimde çıkarmak,
- Uygun bir idare metodu ile yararları en yükseğe çıkarmak, etkileri en düşüğe indirmek.

Sürdürülebilir turizm planlaması yapılırken öncelikle düşünülmesi gereken ilkelerin başında talepten önce arzların gelmesidir. Bunun sebebi kent halkına saygı duyulması gerekliliği, öncelikle kentin sahibinin onlar olduğunun unutulmaması gereğidir. Turizmin tüm yıl boyunca beklenebilmesi için öncelikle, kent kimliğinin ve kültürünün korunması ile başlanmalıdır. Sonrasında kentte yaşayan halkın katılımı yani bağ kurabilmesi ile birlikte, toplu taşıma ağlarının yeterli düzeyde ve konforda oluşturulması, yeterli derecede enerji kullanımı, mevcutta bulunan yapı stokunun kullanılabilir hale getirilmesi, turizm için yapılacak yatırımlarının uzun vadeli olup, esnek bir tutum ile ve gelişmeye açık olması gerekmektedir.

“Koruma Alanlarında Sürdürülebilir Turizm İçin Avrupa Beyannamesi” kapsamında katılan kişiler, 1991 tarihinde sürdürülebilir turizm açısından, koruma alanlarını kapsayan 8 ilke belirlemişlerdir [Gürer 2003].

- Turizm idaresine bütüncül olarak yaklaşım sağlamak
- Doğal tüm kaynakların korunması ve çıkan atıkların azaltılması
- Koruma sorumluluğunun ortak üstlenilmesi ve tarihi değerlerin yükseltilmesi
- Yerel yaşayan toplumun ilgisini çekmek ve bağ kurabilmek
- Yerel ekonominin arkasında durmak
- Turizm için geliştirilen ürünlerin uygun ve kaliteli olmasını sağlamak
- Toplumu bilinçlendirmek için eğitim ve uygulama ve pratik yapmalarını sağlamak
- Duyarlı uygulanacak pazarlama işleri ve tanıtımları

2.2 Avrupa’nın Tarihi Kentlerinden Macaristan-Budapeşte’nin Sürdürülebilir Turizm Planlaması Açısından İncelenmesi

Macaristan-Budapeşte Örneği: Macaristan bir Orta Avrupa üyesi olup, Avusturya, Slovakya, Ukrayna, Romanya, Sırbistan, Hırvatistan ve Slovenya ile komşu olan bir ülkedir. Macarca resmi dilidir, Avrupa Birliği’nde olduğundan Schengen üyesidir. Ülkenin başkenti olan Budapeşte’nin denize kıyısı bulunmamaktadır.

Budapeşte 1873 yılında kurulmuştur ve Macaristan’ın öncelikle sanat ve kültür merkezi olarak görülmektedir. Yaklaşık olarak 1.7 milyon nüfusu olan Budapeşte, ülke nüfusunun yüzde 17’sine eşit gelmektedir ve [Budapest 2014], Tuna Nehri ile Buda ve Peşte olmak üzere önemli ölçüde bir tarihsel mirasa sahip olup, ikiye ayrılmaktadır. Vorosmarty Meydanında Tuna karnavalı yapılmaktadır ve 30’u aşkın tiyatronun bulunduğu kent ayrıca, birçok kültürü bir arada yaşatmaktadır.

Tarihi yapılara ev sahipliği yapan ve eski kent merkezi olan Buda; organik bir yol dokusuna sahip, tüm yolları kiliseye doğru çıkmakta olup ve ayrıca sokaklar iklimden dolayı genellikle güney tarafına açılıyorken; yeni kentin merkezi olan Peşte’ de, ızgara (grid) biçiminde olan bir yol dokusu tasarlanmıştır [Yalçiner 2004]. Taş parke eski kent merkezinin yollarına kaplanmış olup, mimari disiplin olarak kent öncelikle, Barok ve Rönesans, daha sonra da komünizmden etkilenilmiştir.

Osmanlı’nın egemenliği altına da bir dönem giren kentsel bölge; İkinci Dünya Savaşında, tarihi geçmişi çok zengin mirasa sahip olmasına bile rağmen, neredeyse tamamen tarihi kentsel dokusu bildiğimiz harabeye dönmüştür, fakat uygulanan kentsel koruma, kalkınma ve yenilenme çalışmaları, politikaları ve uyguladığı uygun programlamalar ile UNESCO’nun Dünya Mirasları Listesi’ne girmeye hak kazanmıştır.

Bütüncül bir politika bakış açısı ile Budapeşte, tarihi kentlerin ve çevrenin korunması, kalkınması ve yenilenmesi kısmında tekrardan nasıl hayat bulabileceğini ve yalnızca turizm sektöründe değil, gündelik hayatta nasıl geriye özgün biçimde tekrardan sahip olunabileceğini önümüze çıkaran iyi bir örnek kent olması açısından çok önemlidir [Yalçiner 2004].

Özgünlüğünün bozulmamasından dolayı kent, günümüzde turizm sektörü açısından etkileyici ve yüksek oranda tercih edilen kentler arasında yer alabilmeye hak kazanmıştır.

Devlet, “Korunması gerekli kamu yapılarının” restorasyonlarının maliyetlerini karşılamaktadır. Devlet, şahıslara özel mülkiyetteki korunması gerekli tarihi yapıların maliyetlerinin belirli bir kısmını karşılamaktadır. Bu restorasyonların uygulama ve tasarım yetkileri, merkezi idareye bağlı olarak çalışan planlama ofislerine aittir. Ayrıca yapılan yarışmalar ile tarihi kent bölümleri planlanabilmektedir. Kent karakteristik özelliklerine bakmadan, kentsel planlama asla yapılmaması gerekir.

Budapeşte kentinde meydana gelen koruma, planlama ve turizm bakımından bir takım gelişmeler şöyledir;

- 19. yüzyıldan beri tarihi yapıların korunması ve envanterlerinin çıkarılması için, enstitüler ve gerekli görülen sistemler çalışmakta ve uygulanmaktadır,
- 1960-1980 yılları arasındaki tarihi araştırma, mimaride uygulanan deneyler, geliştirilen özel koruma pratikleri, öne çıkmaktadır,
- Tarihi miras ve yönetimi konusunda 1989-1990'daki demokratik değişimler, farklı seçimleri de ortaya çıkarmış olup, o yıllardan şimdiki yıllara, kentsel tasarım, kalkınma ve koruma çok etkenli, gelişmeler ve teknolojinin çokça öne çıktığı bir hale gelmiştir,
- Tek tarihi anıt veya yapı korumasından ziyade, bütüncül bir bakış açısı ile yaklaşarak kentsel korumaya doğru ilerlenmiş olup ve yerel idare olarak (Budapeşte Büyükşehir Belediyesi ve Bayındırlık Bakanlığı) profesyonel koruma yöntemleri geliştirilmiştir,
- Tarihi yapıların korunmasında yönetimde çok katılımlı bir ortam oluşturularak öncelikle merkezi ve yerel yönetim, sivil toplum kuruluşları (STK)ve halk ile yerel idare, kentsel koruma için birlikte işbirliği yapmışlardır,
- Özel sektör 1990'dan sonra koruma planlamalarına dahil olmakla birlikte, kamusal mekanların restorasyonlarında sponsor olarak yer aldıkları gibi, merkez bulunan tarihi yapıları merkez yapmış ve bu yapıların hem dışını hem de içini de restore etmişlerdir, - Ayrıca özel sektör, yapı işçilerinin eğitimlerini sponsor oldukları koruma ve restorasyon gibi durumlarda da karşılamaktadır,
- Koruma olgusu yönlü olgular olarak düşülmeye başlanmış olup , restorasyon süreçlerinin tamamen farklılaşmasını sağlamıştır; bu süreçten sonra içinde yaşanılacak tarihi yapılar için binanın tesisat yönetiminde, restorasyon tekniklerinde, teknik olarak kalitesinde, malzeme kullanımı konularında ve konfor ile işlevsellik birlikte değerlendirilerek yeni ve teknolojik gelişmeler sağlanmıştır,
- Değişik seçenekler ile öne sürülen restorasyon programları, 1980'lerden bu güne başarılı olmuş; öncelikle de büyük köşklerin ve kimi köy evlerinin restorasyonları hızlıca uygulanarak, bu tarihi yapıların ve çevrelerinin komşu olduğu sokakların turistik cazibe merkezleri olabilmeleri sağlanmıştır ve bu büyük bir başarıdır,
- Düşük gelirli olan ailelerin oturduğu yapılar hariç, yapılan uygulamalar ile Buda Sarayı ve çevresindeki mahallelerin iyileştirilmesiyle “slum” bölgeleri olmaları engellenmiş ve tarihi kent merkezinde bulunan 19. yüzyıl yapılarından kısmen 200.000 daire tek tek yenilenme programına alınmıştır,
- 19. yüzyıl ve 20. yüzyıl yapılarının korunması 2000 yılından beri yapılmaktadır,
- Ayrıca bu çalışmaların yanında okullarda, temelden yüksekokul eğitime kadar, koruma bilincini aşılama için zorunlu dersler verilmektedir. Ayrıca meslek yüksekokulları bu alana yönelik tekniklerler eğitmektedir.

Büyükşehir Belediyesi, Budapeşte'nin koruma planlamasında önemli bir rol oynamaktadır. Görev olarak belediye; bir master plan çerçevesinde kent merkezinin, kentsel gelişim programlarını hazırlamak, kent planı kanunlarını yürütmek, özel koruma alanlarını, tarihi çevreyi ve Kültürel Miras Bölgesi'ni kontrol altında tutmak, korunması gerekli tarihi yapıların ve çevrelerin onarım ve restore edilmesi için gereken şartları sağlamalıdır. Koruma uygulamalarında belediye, mülk sahiplerini kontrol etmektedir. Ayrıca yerel idare, daha önceden kamuya ait olan kiralık konutların, oturanlara satıldıktan sonra da korunmak zorunda olduklarından dolayı, finansal yardımı mülk sahiplerine yapmaktadır.

Belediye “Belediye Kentsel Yenileme Fonu” oluşturarak 1996 yılında, 1770 konuta, 8.3 milyon Euro finansal yardım yapmış, 2000’lerden bugüne kadar, tarihi yapıları kendisi satın alarak, yapıların içlerine sosyal yardıma muhtaç olan kişileri yerleştirmeye devam etmektedir [Anıl 2007]. Bu gelişmeler ile birlikte Budapeşte’de uygulanan hem koruma hem de turizm alanı ele alındığında, olumlu sonuçların ortaya çıktığı söylenebiliriz. Bu sebepten dolayı kent günümüzde, turistik açıdan tercih edilen kentlerin arasında önemli sırada yer almaktadır.

3 BÖLGENİN TARİHİ YAPISI

Diyarbakır’ın dört merkez ilçesinden biri Sur İlçesidir. Diyarbakır Büyükşehir Belediyesi sınırları kapsamında 5747 sayılı kanunla, Diyarbakır’ın en eski yerleşim merkezinde 2008 yılında kurulmuştur. Diyarbakır surları ilçe merkezini çevirdiğinden, Sur adını almıştır. Sur ilçesi Güneydoğu Anadolu Bölgesi’nin ortasında yer almaktadır. Dicle Nehri’nin yanında, Karacadağ’ın lavları üzerine, denizden 660 metre yükseklikte kurulmuştur. İlçede hüküm sürmüş eski büyük devletlerin bıraktıkları kalıntılara ve çok sayıda var olan tarihi yapılara, ilçenin dört bir yanında rastlanabilir.

3.1 Diyarbakır ve Sur İlçesinin Tarihsel Gelişim Süreci ve Kent Yapılaşması

MÖ 7500 yıllara dayanan çok eski bir tarihi geçmişi bulunmaktadır. Dünyadaki en eski yerleşim bölgelerinin, son yıllardaki yapılan arkeolojik kazılara bakıldığında, bu bölgede var oldukları öngörülmüştür.

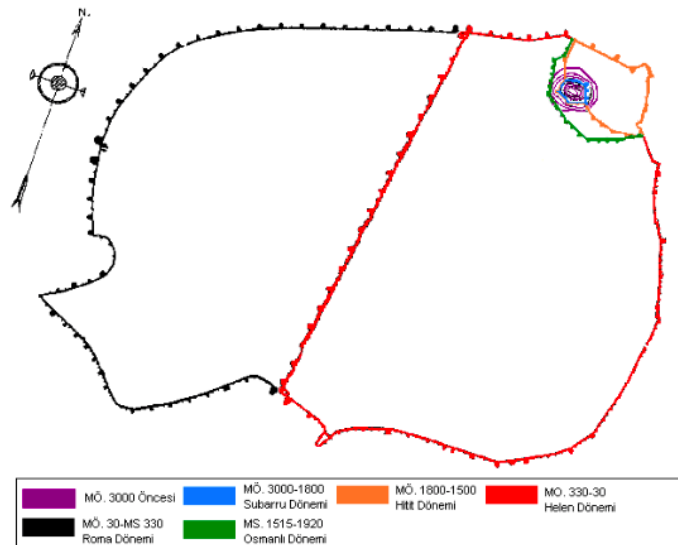
İlçede sırasıyla; Subarrular, Hurriler, Mitanniler, Aramiler, Asurlar, Urartular, Asurlular, İskitler, Medler, Persler, Büyük İskender, Selevkoslar, Partlar, Büyük Tigran, Romalılar, Bizanslılar, Araplar, Emeviler, Abbasiler, Şeyh Oğulları, Hamdaniler, Büveyhoğulları, Mervaniler, Büyük Selçuklular, İnanoğulları, ...

Osmanlılar gibi birçok 30’a yakın uygarlıklar hüküm sürmüşlerdir. Tabiki son olarak Türkiye Cumhuriyeti Devletinin hüküm sürdüğü bölgedir.

DÖNEM	MEDENİYET
M.Ö. 3000-1800	Subarrular
M.Ö. 1800-1500	Hititler (Hurriler)
M.Ö. 1500-1255	Mittaniler
M.Ö. 1255-900	-
M.Ö. 900-825	Aramiler
M.Ö. 825-775	Asurlular
M.Ö. 775-736	Urartular
M.Ö. 736-654	Asurlular
M.Ö. 654-625	İskitler
M.Ö. 625	Medler
M.Ö. 550	Persler
M.Ö. 550-330	-
M.Ö. 330-323	Büyük İskender (Helenler)
M.Ö. 323-140	Selevkoslar
M.Ö. 140-85	Partlar
M.Ö. 85-69	Büyük Tigran
M.Ö. 69-M.S. 395	Romalılar
M.S. 395-639	Bizanslılar
M.S. 639	Bekr Bin Vail'e Bağlı Arap Kabilesi
M.S. 639-661	-
M.S. 661-750	Emeviler
M.S. 750-869	Abbasiler
M.S. 869-899	Şeyh Oğulları
M.S. 899-930	Hamdaniler
M.Ö. 930-978	-
M.S. 978-984	Büveyhoğulları
M.S. 984-1085	Mervaniler
M.S. 1085	Büyük Selçuklular
M.S. 1097-1142	İnaloğulları
M.S. 1142-1183	Nisanoğulları
M.S. 1183-1232	Artuklular
M.S. 1232-1240	Eyyubiler
M.S. 1240-1302	Anadolu Selçukluları
M.S. 1302-1394	Mardin Artukluları
M.S. 1394-1401	Timur
M.S. 1401-1507	Akkoyunlular
M.S. 1507-1515	Safeviler
M.S. 1515-1920	Osmanlılar
M.S. 1920-...	Türkiye Cumhuriyeti

Çizelge 1. Diyarbakır'da hüküm süren medeniyetlerin kronolojisi [Kejanlı ve Dinçer 2011]

Diyarbakır Kent Sınırlarının Bölümleri

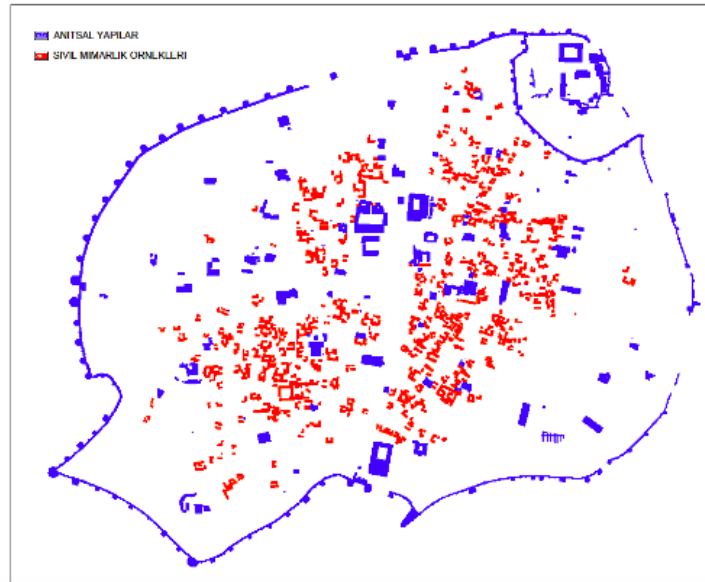

Şekil 1. Diyarbakır kentinin sınırının aşamalı olarak konumu [Kejanlı ve Dinçer 2011]

Diyarbakır kurulduğu günden bu güne hiç yer değiştirmemiş, tarih boyunca Güneydoğu Anadolu'nun ilim, kültür, sanat ve ticaret şehri olmuştur. Aynı zamanda bu özelliğinden dolayı, sayılı yerleşim merkezlerinden birisidir [Ekmekçiler 2011]. Diyarbakır şehri, konumu açısından önem taşımaktadır, fakat bu durumun dezavantajlarına da maruz kalmıştır. Kentsel problemlerin ortaya çıkmasını süratle hızlanmış kentleşme süreci ortaya çıkarmış olup, plansız yerleşimleri de, bölgeye yapılan yoğun göç ve yerel halkın ekonomik sıkıntıları sebep olmuştur. Diyarbakır'da planlanan ilk imar planı olma özelliği taşıyan, Cumhuriyetten sonra 1932 yılında yürürlüğe giren uygulama ile, kale içinde kalan kentin, dışarı çıkarılabilmesi ve yeni yerleşim bölgelerinin oluşturulması hedeflenmiştir. [Dursun 2008]. 1945 yılından sonra yine de, kent nüfusunun, Sur dışına çıkmaya başladığı söylenebiliriz. Sur dışına çıkmaya başlayan ilçenin yaşamı için, ilk olarak Yenişehir bölgesinde, daha sonra da adım adım Bağlar ve Kaya Pınar bölgesinde fazlalaşmıştır. Günümüzdeki kent gelişiminin ise, kuzeybatı ve batı yönlerine yönelmiş olduğunu gözlemlemekteyiz.

3.2 Tarihi Doku

Diyarbakır köklü bir tarihi geçmişe sahiptir ve birçok medeniyetin hüküm sürdüğü bir bölge olduğundan, birçok tarihi yapıya ve bu yapıları çevreleyen kendisine özgü bir tarihsel dokunun sahibidir. Bu doku, Sur içi denilen bölgede yer almakta olup, günümüzde çevresindeki çarpık ve kaçak yapılaşmayla her ne kadar tahribata uğramış olsa da, yine de hala önemini korumaktadır. Birçoğunun Sur içinde olduğu, Diyarbakır kent merkezindeki tescilli yapıların rakamı 738'e varmıştır (Diyarbakır Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu Müdürlüğü). Bu yapıların sivil mimari örneği 342'si iken, 396'sı anıtsal yapıları oluşturur.

Şekil 2. Sur İçi Bölgesinde tescilli yapı dağılımı [Diyarbakır Büyükşehir Belediyesi]

Diyarbakır Sur Analiz ve Grafikleri :
Bölgenin İklim Verileri

Aylar	Ortalama Sıcaklık (°C)	Ortalama Güneşlenme Süresi (Saat)	Ortalama Yağışlı Gün Sayısı	Aylık Toplam Yağış Miktarı Ortalaması (kg/m2)
Ocak	1.8	3.9	12.4	70.1
Şubat	3.6	4.8	11.6	66.9
Mart	8.5	5.7	11.9	67.0
Nisan	13.8	7.0	11.7	68.0
Mayıs	19.3	9.5	9.0	43.3
Haziran	26.3	12.1	2.9	8.5
Temmuz	31.2	12.4	0.5	0.5
Ağustos	30.3	11.6	0.3	0.4
Eylül	24.8	9.9	1.1	3.8
Ekim	17.2	7.4	5.8	32.3
Kasım	9.3	5.5	8.2	52.6
Aralık	3.9	3.8	11.6	72.5

Çizelge 2. Diyarbakır ilinin bir yıllık iklim verilerinin resmi istatistikleri (1954-2013) [MGM 2014]

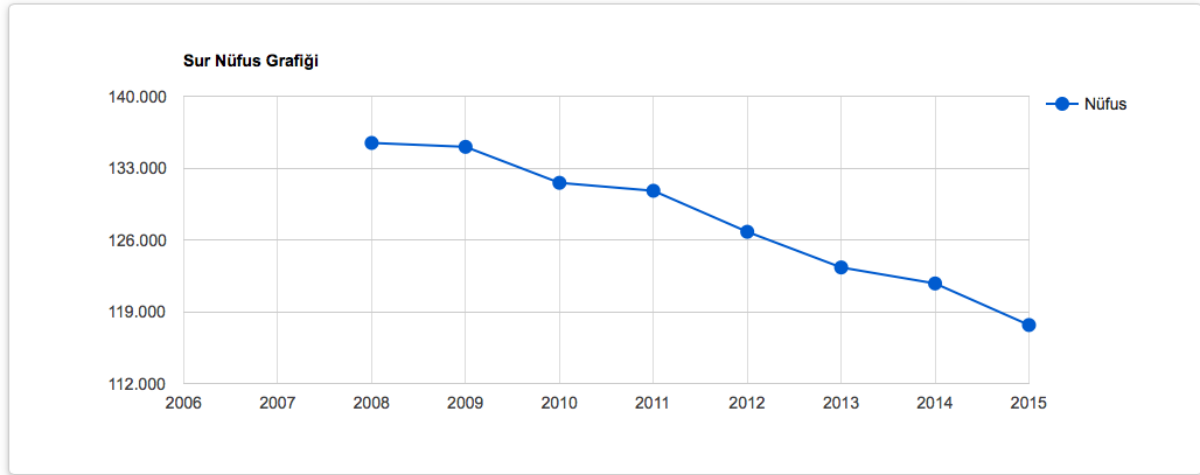
Son Yılların Nüfus Grafikleri

Yıllara Göre Sur Nüfusu

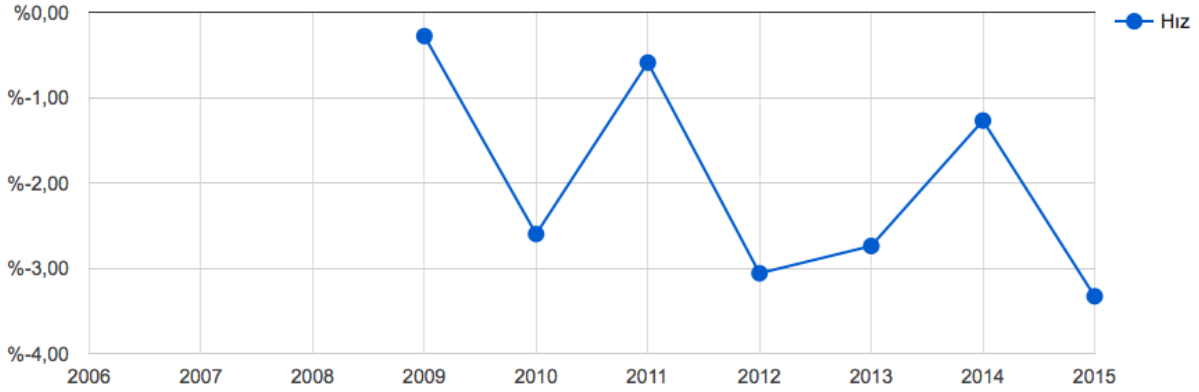
Yıl	Sur Nüfusu	Erkek Nüfusu	Kadın Nüfusu
2015	117.698	58.079	59.619
2014	121.750	60.098	61.652
2013	123.311	61.037	62.274
2012	126.785	64.242	62.543
2011	130.784	66.434	64.350
2010	131.558	66.154	65.404
2009	135.065	69.245	65.820
2008	135.446	68.861	66.585

Çizelge 3. Diyarbakır ilinin son yıllardaki nüfusu sayısı [TÜİK 2014]

Sur Nüfus Grafiği

Sur Nüfus Artış Hızı

Bölge Ekonomisi

Diyarbakır'ın ekonomik yapısı incelendiğinde, kentin ekonomisinin, coğrafi konumu, uygun iklim şartları ve en önemlisi Ortadoğu pazarına çok yakın olması gibi sebeplerin yatırımcılar adına birçok önemli avantajlar sunmasına rağmen, gelişmemiş olduğu gözlemlenmektedir. GAP (Güneydoğu Anadolu Projesi) Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde; Adıyaman, Batman, Diyarbakır, Gaziantep, Kilis, Mardin, Siirt, Şanlıurfa ve Şırnak illerini kapsayarak uygulanmaktadır. Ancak Diyarbakır kentinin Kalkınma Ajansları üzerinden Şanlıurfa'ya bağlanması, yine Diyarbakır'ın Öncelikli Turizm Kentleri arasında gösterilmemesi gibi sebeplerden ötürü, 60. Hükümet döneminde, GAP İdaresi Kalkınma Ajanslarına dönüştürülürken, kentin GAP eylem planından yeterli ve gerekli desteği alamadığını ortaya koymuştur.

Kentin Ekonomik Yapısı

Bölgede güven ortamının sağlanamamasından dolayı, sermaye akışının durduğu ve yatırımların gerçekleşmediği bir Diyarbakır tablosu ortaya çıkmaktadır. Bunun sonucunda, kent kendi potansiyelini kullanamamakta ve diğer illere göre geri kalmış ve ilerleyememiştir. Bu durumdan dolayı da bölge, gelir dağılımından en az pay alan bölge olmak durumunda kalmıştır. 1972 yılı Devlet Planlama Teşkilatı'nın (DPT) verilerine göre il; sosyal ve ekonomik gelişmişlik sıralamalarında 27. sırada yer almıştır, 2000 yılı itibarıyla da 54. sıraya doğru gerilemiştir. 2003 yılı itibarıyla da 81 il arasında 63. sırada kalmıştır. 2000 yılı itibarıyla, Türkiye İstatistik Kurumu'nun verilerine bakıldığında Diyarbakır, genel istihdam oranı bakımından 50. sıralarda yer almaktadır. Kişi başına düşen gelir yılda 8029 dolar olan Diyarbakır, gelir dağılımından en az payı alan bölge olarak Güneydoğu Anadolu bölgesi içerisinde yer almaktadır. Genel olarak bakıldığında kent, büyük ölçüde girişimcilik

potansiyeline sahiptir. Ekonomisi büyük ölçüde tarım ve hayvancılığa bağlıdır. Kalkınmada birinci sıradayken, bölgede Gaziantep'ten sonra gelen ikinci sanayi merkezi olan bölge, bu bakımdan önde gelen iller arasında bulunmaktadır. Sur içi bölgesinde yaşayanların ekonomik durumlarına bakıldığında, bölge halkının durumunun genel hatlarıyla zayıf olduğu gözlemlenmektedir. Sur içi bölgesinde yaşayan kent halkının, birçoğunun göçle yerleşmiş olması, bölgedeki iş potansiyeli ve istihdam imkanlarının yetersiz ölçüde kalması, mülklerin düşük kira değerlerine sahip olması sebebiyle, genel olarak ekonomik geliri düşük fertler tarafından seçilmiş olması gibi durumlar, bölgenin genelinde ekonomik refah seviyesini aşağıya çekmektedir. Sur bölgesinin mahallelerindeki işyeri, konut ve çalışan sayılarının birbirleri ile karşılaştırılması:

SUR BELEDİYESİ MAHALLELER İSTATİSTİKLERİ					
Mahalle	Konut Sayısı	Apt. Sayısı	İşyeri Sayısı	Yaşayan Sayısı	Çalışan Sayısı
1. Hasırh	2.197	20	229	8.761	295
2. Fatihpaşa	1.695	15	152	7.916	132
3. İskenderpaşa	1.823	181	283	8.636	657
4. Alipaşa	1.266	0	315	5.952	768
5. Melikahmet	1.535	107	361	8.605	673
6. Lalebey	1.177	25	246	4.797	455
7. Dabanoglu	1.020	37	541	4.502	1.042
8. Cevatpaşa	1.036	46	364	4.244	1.248
9. Ziya Gökalp	878	44	566	4.570	893
10. Savaş	702	30	514	3.424	916
11. Cemal Yılmaz	580	10	181	2.695	378
12. Camii Nebi	645	47	1.897	2.826	5.365
13. Kıtılbıl	385	11	40	2.586	2.134
14. Camii Kebir	501	22	959	1.863	1.503
15. Abdaldede	240	4	210	1.305	391
16. Süleyman Nazif	163	2	907	762	1.417
Genel Toplam	15.843	601	7.765	73.444	18.267

Çizelge 4. Sur Belediyesi mahalleler istatistikleri (Diyarbakır Sur Belediyesi 2010-2014 Stratejik Planı)

4 KENT YAPISI

Günümüzde terör olaylarına maruz kalan şehirlerimizden Diyarbakır şehrinin kent yapısında büyük değişiklikler meydana gelmiştir.

Şekil 3. Sur İlçesinin yıkım öncesi hava görüntüleri [www.arkitera.com]

Şekil 4. Sur İlçesi yıkım sonrası hava görüntüleri [www.arkitera.com]

4.1 Geleneksel Diyarbakır Mimarisi

Doğu-batı yönünde Yenikapı ile Urfa kapı'yı, kuzey-güney yönünde Mardin kapı ile Harputkapı'yı birbirine bağlayan, surlarla çevrili olan Diyarbakır şehri, iki ana yol ile dört dilime ayrılmıştır. Sur içerisinde dini, ticari ve sivil amaçlı cami, mescit, medrese, han, hamam, türbe, çeşme gibi birçok tarihi yapı inşa edilmiştir. Tarihi belge ve kayıtlardan açıkça görüldüğüne göre, bu yapılardan birçoğunun birtakım sebeplerden dolayı günümüze ulaşmadığı bilinmektedir.

24 cami ve 21 mescit adı, 1900 tarihli Diyarbakır Salnamesi'nde geçmesine rağmen, birçoğu günümüze ulaşamamıştır. Büyük Selçuklu dönemine kadar dayanmakta olan şehirdeki mevcut olan tarihi camilerden, en erken dönemden olan Ulu Cami, dikkat çekmektedir. Akkoyunlu dönemi ile birlikte artmaya başlayan cami rakamındaki asıl artış, Osmanlı döneminde de artarak devam etmektedir. Ulu cami dışında kentin Osmanlı öncesinden kalan camilerinin, İnaloğulları ve Akkoyunlu dönemlerinden günümüze geldiği bilinmektedir.

Büyük Selçuklulardan sonra devam eden İnaloğulları döneminin, Ulu cami ile özdeşleşmiş olduğu gözükmemektedir. Diyarbakır'ın cami mimarisine herhangi bir katkıları olmayan medeniyetler, Anadolu Selçukluları, Artuklu ve Eyyubiler'dir. Akkoyunlu ve devamındaki Osmanlı dönemlerinde cami mimarisindeki asıl olan önemli gelişmeler kaydedilmiştir.

4.2 Diyarbakır Konut Mimarisi

Diyarbakır evlerinin tasarımını etkileyen en önemli sebep bölgenin iklimidir. Evlerin tasarımında dikkat edilen unsurlar, yaz aylarında güneşten korunmak ve güneşten kış aylarında ise yararlanmaktır. Bundan dolayı evlerde yazlık, kışlık ve mevsimlik alanlar oluşturulmuştur. Diyarbakır evlerinde yerleşim ve yaşam avluların etrafında yoğunlaştığından, avluların büyük önemi vardır. Eski Diyarbakır evlerinde tüm birim veya birimler genellikle avlu içine doğru yönelirler. Bu birimler güneşin yönüne uygun olarak yerleştirilmişlerdir. Yazlık birimlerinin yeri her zaman sabittir ve avlunun güneyinde bulunur. Genel olarak bu birimlerin içinde niş biçiminde, avluya doğru bakan ve genellikle havuza sahip olan eyvan birimi bulunur. Eyvan, yarı açık olan bir alandır ve çevresinde yaşamın oluşturulduğu avlu ise açık alan biçimindedir. Geleneksel Diyarbakır Evleri ortasında bulunan bir avlu (kare, dikdörtgen ve yamuk planlı) ve onu çevreleyen yapı birimlerinden (bir, iki, üç ya da dört yapı kütle) meydana gelmektedir. Zemin katta bulunan mutfak, tuvalet, ahır ve nadiren banyo gibi ıslak hacim mekânları yanında havuzlu

eyvanlar ve odalar gibi çok amaçlı kullanılan yaşam alanları bulunmaktadır. Odalar üst katta bulunurken, eyvanlar ve nadiren de merdivenin ara bölümünde ya da üst sahanlığında bir tuvalet bulunur. Avlunun genel olarak kuzeyinde bulunmakta olan yaşam bölümleri kışlık yaşam alanlarıdır. Bu alanlardaki bütün açıklıklar güneye doğru bakmaktadır. Bu sebeple gündüz saatleri bu bölümler, güneş ışığından faydalanırlar. Yazlık, kışlık ve baharlık (son baharlık ya da ilkbaharlık) olarak, bu evlerde üç tip oda bulunur. Yazlık odalar yüksek tavanlı yapılı, büyük ve ferah olan alanlardır. Kışlık odalar ise yazlık odalara nazaran daha küçük yapılı ve açıklıkları alabilecekleri soğuk rüzgârlara tamamen kapalıdır. Harem ve selamlık bölümleri büyük ve zengin ailelerin evlerinde bulunmaktadır ve bu alanlar iki ayrı ev gibi görünmektedir. Fakat bir geçit ile bağlantı kurulmuştur. Diyarbakır evlerinde kullanılan taş, Anadolu mimarisinin ilk dönemlerinden itibaren kullanılmıştır. Bazalt (volkanik taş) Diyarbakır mimarisinde kullanılan taş türleri arasında ilk sırada bulunmaktadır. Gözeneksiz olan bazaltın yoğunluğu yüksek oranda olduğundan dayanma gücü de yüksektir. Gözenekli yapıda olan bazalt, yapısından dolayı bozulmaya ve bu sebepten deforme olmaya daha yatkın bir özelliğindedir.

Kireç taşı, Diyarbakır'da mimari süslemede kullanılan ikinci taş türü olarak da adlandırılan kalkerdir. Sarıdan griye doğru rengi değişir. Renkli taş birlikteliği yapılarda çok fazla olarak kullanılmıştır. Tuğla ve kiremit türünden olan taş malzemeler de yapılarda kullanılmıştır.

Ahşap kirişler tüm mekânların tavan örtüsünü oluşturur. Çeşitli boyalarla boyanan ahşap kirişlerin (direkler) her biri, türlü desenlerle ve oymalarla süslendiği özel tavan örnekleri genellikle zengin ailelerin konutlarında oldukça yaygın kullanılmıştır. Aynalı ahşap tavanlar bazı evlerde süslemeli şekilde görülmektedir.

Toprak dolgu üzeri taş kaplama ya da ahşap kirişli döşeme üstü horasan harcı odaların zemin döşemelerinde kullanılmıştır. Taşıyıcı olan duvarlar taştan yapılırken, taşıyıcı olmayan ara duvarlar ise taş veya ahşap karkas arası kerpiç dolgudan yapılmaktadır.

Taş malzeme genel olarak eyvan döşemeleri için kullanılırdı. Yaz aylarında eyvanlar çok yıkandığından ve taşlar gözenekli yapıya sahip olduğundan dolayı, üzerlerinde su tutmazlardı.

Girişte sokaktan avluya doğru girerken, dışarıdan avlunun görülmemesi için ayırıcı bir eleman (duvar, ahşap kafes) kullanılmıştır.

Geleneksel Diyarbakır evleri çok amaçlı kullanılan mekânlar (açık mekânlar-avlu, dam, gezemek ve balkon, yarı açık mekân-eyvan ve kapalı mekânlar -oda, aralık, serdap) ve servis temizlenme bölümlerinden (ahır, kiler, depo, mutfak, banyo, tuvalet) oluşmaktadır. Balkon biçimindeki açık bir çıkma olan gezemek, üst katların avluya bakan kısımlarında mekânlar arası geçiti de sağlamaktadır. Evde balkon az sayıda bulunur. Balkonlar küçük boyutlu olup, avluya doğru yönlendirilmiştir. Gezemeklerle ile yapım tekniği benzer özellikler gösterir.

Büyük evlerde özellikle serdap görülür. Serdap yeri, bodrum katı veya avlu kotundan birkaç basamak aşağıdadır. Avluda, eyvanda ve serdaplarda havuzlar bulunmaktadır. Ayrıca havuzun hem eyvanında hem avlusunda bulunduğu evler de vardır.

Dicle Vadisi'nden oldukça yüksek ve geniş "Suriçi" olarak isimlendirilen ve yüksek sur duvarlarıyla çevrelenmiş olan tarihi kent, bir bazalt düzlük üzerine kurulmuştur.

4.3 Diyarbakır Genel Mimarisi

Hiyerarşinin hâkim olduğu yerleşim genelden özele doğru gider. Meydan ya da meydancık, sokak ya da çıkmaz sokak, avlu ve konut dinleri bu hiyerarşik kurgudan oluşur. Diyarbakır sokakları tanımlanırken, tarihi kentte bina bulunmayan az miktardaki boş alanları ve binalara ait avluları dışında kalan boşluklardır.

Evlerde genellikle iç mekânların büyük çoğunluğu avlu içine baktığından dolayı, sokağa yönelmiş olan mekân sayısı az sayıdadır. Bazı konutların sokağa taşan odalarının (sokağın üzerine kurulan odalar) alt bölümleri, sokakta kabaltı olarak isimlendirilen geçitleri oluşturur.

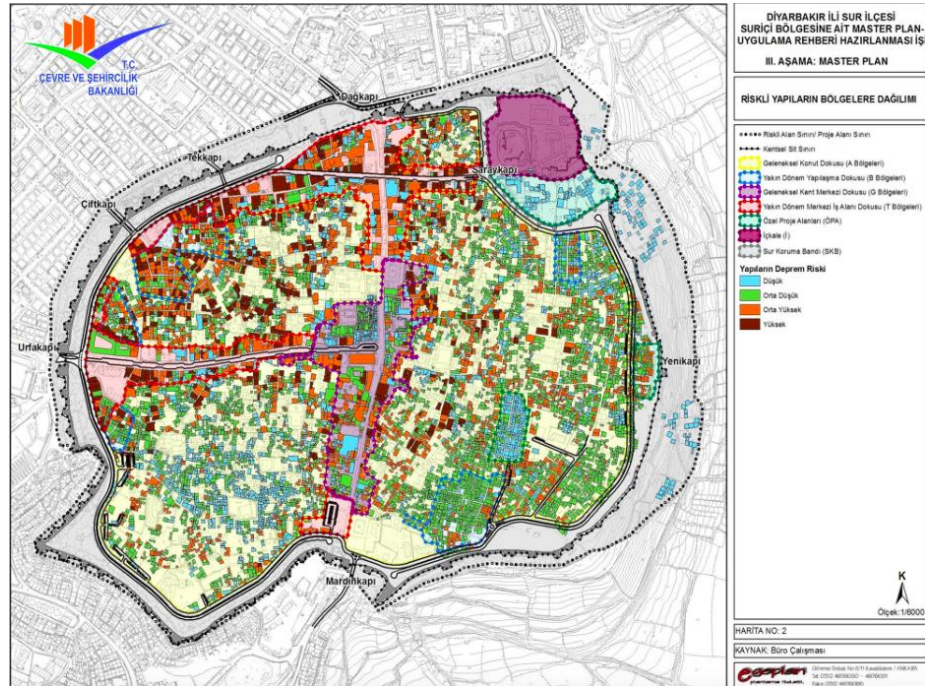
5 DÖNÜŞÜM KAVRAMLARI

Dönüşüm kavramları kentsel dönüşüm bağlamında incelenmiş, maddeler halinde yazılıp ve açıklanmıştır.

5.1 Kentsel Dönüşüm

Kentsel dönüşüm, genel bir kavram olarak mevcuttaki kent yapısının yenilenmesi için yapılan uygulamaları içinde barındırır. Ancak bir çok farklı görüş bu uygulama şekillerinin açıklanmasında ortaya çıkmaktadır. En önemli sebebi ise, farklı ülkelerinde bulunan bilim insanlarının değişik kelimeler ile adlandırdığı bu uygulama şekillerinin, Türkçe'ye dönüştürülmesinde uzman kişi ve kuruluşların dil birliği oluşturamamasıdır. Kentsel dönüşümün içindeki dokuz farklı uygulama biçimi şöyledir:

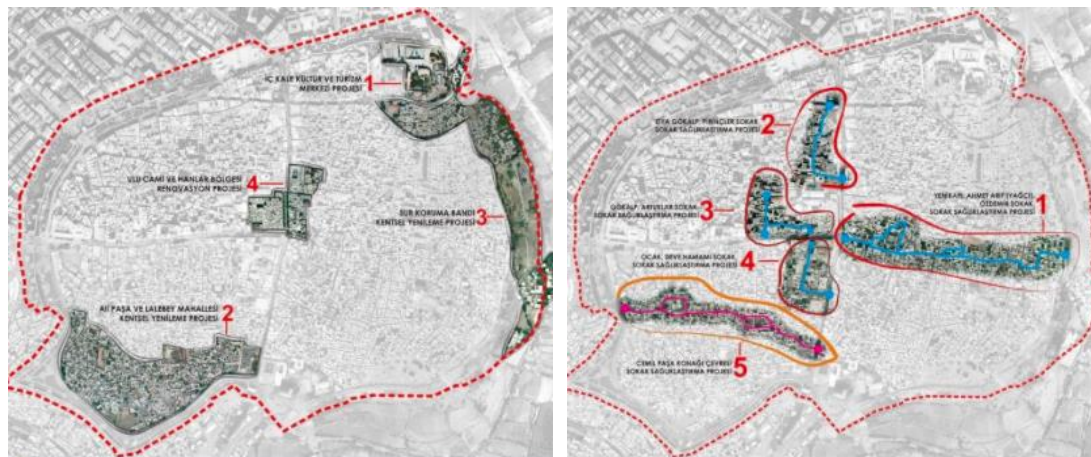
- Yenileme (renewal)
 - Sağlıklaştırma (rehabilitation)
 - Koruma (conservation)
 - Yeniden canlandırma (revitalization)
 - Yeniden geliştirme (redevelopment)
 - Düzenleme (improvement)
 - Temizleme (clearance)
 - Boşlukları doldurarak geliştirme (infill development)
 - Tazeleme
- **Yenileme (Renewal)** Yapıların tamamının ya da bir kısmının sağlık koşullarının iyileştirilmesi olanağının mevcut olmadığı bölümlerde yerinden kaldırılarak tekrardan imal edilmesi işidir. Hem yerleşim düzeni hem de mevcut yapıların durumu açısından yaşama ve sağlık koşullarının iyileştirilmesi hedeflenir.
- **Sağlıklaştırma (rehabilitation)** “Eski kent dokusunun yenilenerek çöküntü alanlarının kısmi olarak giderilmesi” olarak açıklanır.
- **Koruma (conservation)** Toplumun geçmişten gelen sosyal ve ekonomik durumlarını, kültürel değerlerini gösteren yapısının, yaşanan değişim ve gelişimler sebebi ile yok olmasının engellenmesi, kentsel dokunun çağdaş yaşamla bütüncül olarak düşünülmesi, kültürel değerlerin topluma yararlı, ekonomik ve işlevsel koşullarla sağlıklaştırılması hedeflenmektedir.
- **Yeniden canlandırma (revitalization)** Sosyal önlemler alınarak eski canlılığını kaybetmiş kentsel alanların, öncelikle de tarihi kent merkezlerinin yeniden canlılık kazanmasını sağlamaktır.
- **Yeniden geliştirme (redevelopment)** Ekonomik ve yapısal özelliklerinin iyileştirilmesi mümkün olmayacak olan alt gelir gruplarının konutlarının yıkılması ve oluşturdukları kent bölümlerinin yeni bir tasarım biçimi şeklinde geliştirilmesi hedeflenmektedir.
- **Düzenleme (improvement)** Bir kentin, bir kasabanın tümünün veya bir yerleşim yerinin bir kısmının kendi kendine gelişmesine engel olmak, bu gelişmeye toplum faydasına şekil vermek hedefiyle, yerleşim yerinin işlevleriyle toprak kullanımı arasında bağlantı kuran, geleceğe yönelmiş bir kamusal bir eylem türüdür.
- **Temizleme (clearance)** Sağlığa aykırı niteliklere sahip olan alt gelir gruplarının yaşadığı bölgelerdeki konutları hedeflenmektedir.
- **Boşlukları doldurarak geliştirme (infill development)** Kent yapısında var olan değerlendirilebilir kullanımda olmayan alanların geliştirilerek entegrasyonudur.
- **Tazeleme - parlatma (refurbishment)** Sosyo-kültürel yönden tahribat görmüş, eskimiş, bundan dolayı da fiziksel çevresi de bozulmuş bölümlerde, özellikle de tarihi kent kısımlarında sosyal yapının geliştirilmesi olarak tanımlanmaktadır.
-

Şekil 6 Riskli yapıların bölgelere göre dağılımı [www.csb.gov.tr]

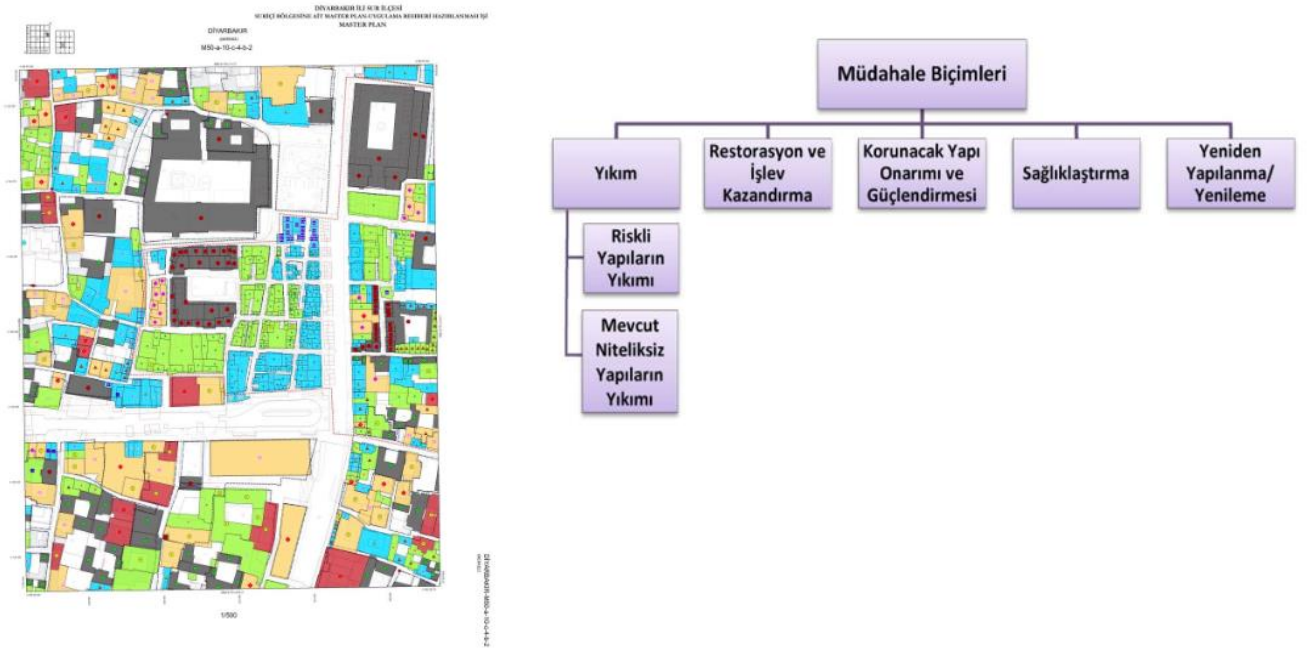
Yenileme Projeleri

Korumaya bağlamında yapılan uygulamaların ve riskli yapıların yenilenmesi için yapılacak uygulamaların kapsamlı olarak yenileme ve sağlıklılaştırma projeleri ile birlikte desteklenmelidir. Suriçi’nde günümüzde değişik kısımlarda devam eden dört birbirinden farklı yenileme projesi ve beş farklı yerde, başlanmış ve projelendirme kısmı devam eden sokak sağlıklılaştırma projeleri vardır.

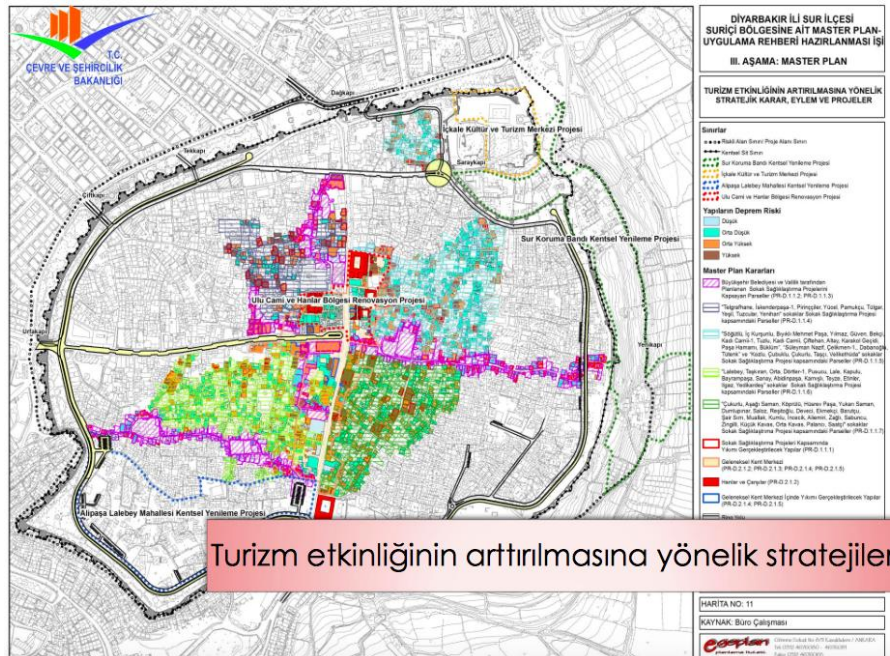
Şekil 7. Projelendirme Aşamaları [www.csb.gov.tr]

Uygulama Biçimleri

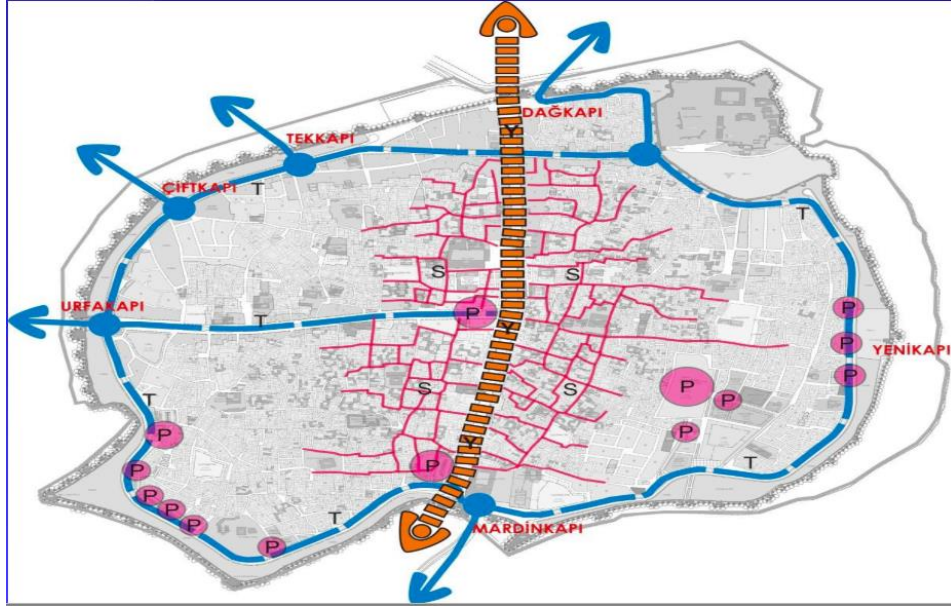

Şekil 8. Uygulama Biçimleri [www.csb.gov.tr]

Bütüncül bir dönüşümün gerçekleştirilmesi adına bu kapsamda, alan içinde şimdiye kadar yer yer müdahaleler şeklinde yada da “sağlıklaştırma”, “canlandırma”, “yenileme” uygulamaları birlikte ve yoğun bir biçimde uygulanacaktır.

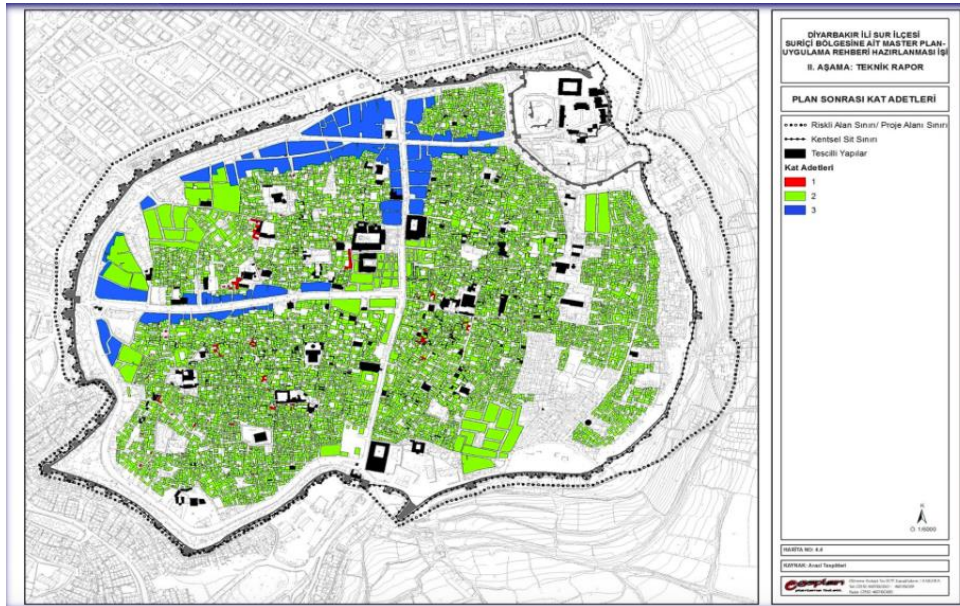

Şekil 9 : [www.csb.gov.tr]

Şekil 12. Ulaşım Kriterleri [www.csb.gov.tr]

Bakanlığın Hazırladığı Proje Sonrası Durum

Şekil 13. Proje Sonrası Durum [www.csb.gov.tr]

6 SONUÇ VE ÖNERİLER

Bir model teşkil etmekte olan Diyarbakır kale kentinin planlanması, kalkınması ve korunması girişimleri, bu türde gelişmekte olan kale ile çevrili bazı yerleşme alanları için yararlı olabilir. Diyarbakır kale içi bölgesi cumhuriyet döneminden günümüze kadar olan sürede kentsel ölçekte bağlamında korunamamıştır. Politik kararlar sonucu Diyarbakır Sur İçi'nin gelişimi, büyük ölçüde etkilenmiştir ve ayrıca planlama çalışmalarını, nüfusun hareketini ve uygulamadan sorumlu idarelerin kararlarını duraksatmıştır. Yasal olarak yapılacak uygulama biçimlerinin, uzun bir süreçte üretilmiş olması sebebiyle, Anıtsal ve sivil yapıların korunması çalışmaları sağlanamamıştır. Sorumlu idareler oldukça yanlış uygulamalar yapmış ve süratle artan nüfus ve değişen sosyal ve kültürel çevre, kent yapısının

tahribatına sebep olmuştur ve ayrıca kaçak yapılaşmaların önüne geçilememiştir. Eğer planlama yer yer uygulanabilseydi, planlamalar daha kısa sürebilirdi. Yoksullukla mücadele eden insanların çoğu Sur İçi'nin çoğunluğunu oluşturmaktadır. Bu yüzden de burada yaşayan insanların da korunmaya alınması gerekmektedir. Halk katılımı koruma amaçlı planın oluşturulmasında çok önemlidir. Politik kararlarla birlikte, teknik çözümlere profesyonel kişiler ile ulaşılmalıdır. Korunması gereken tarihi yapılar ve çevrelerini korunmasını kolaylaştırmak için uygun koruma yöntemleri oluşturulmalıdır.

7 REFERANSLAR

- Anıl, M. 2007. Tarihsel alanlarda turizm olgusunun tasarım-koruma ilişkisi üzerindeki etkileri: Bodrum örneği. Yüksek Lisans tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, İzmir, 218.
- Budapest 2014 General informations about Budapest.
Erişim: <http://budapest.hu/sites/english/Lapok/General-informations-aboutBudapest.aspx>. Erişim Tarihi: 2016
- Dursun, F. 2008. Diyarbakır kent merkezindeki zeminlerin jeolojik ve mühendislik özelliklerinin incelenmesi. Yüksek Lisans tezi, Dicle Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Diyarbakır, 134.
- Ekmekçiler, Ü. S. 2011. Kırsal göç hareketlerinin ekonomik ve sosyal etkileri: Diyarbakır ili örneği. Doktora tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 276
- Gürer, N. (2003). Kırsal geleneksel konut dokusunun turizm balgamında değerlendirilmesi, Cumalıkızık örneği. Gazi Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara.
- Keleş, A. 2003. Sürdürülebilir turizm planlaması ve Türkiye'de yat turizmüne ekolojik yaklaşım. Yüksek Lisans tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 125
- Kejanlı, D. T., Dinçer, İ. 2011. Diyarbakır kale kentinde koruma ve planlama sorunları. Megaron Dergisi, 6 (2): 95-108
- Orbaşlı, A. 2000. Tourists in Historic Towns, Urban Conservation and Heritage Management. Spon Press, 221, London, GBR
- Yalçın, Ö. 2004. Macaristan'da kentsel koruma-yenileme ve kültürel miras: Budapeşte örneği. Mimarlık Dergisi, (318): 58-63.
- <http://www.toki.gov.tr/haber/diyarbakirda-toki-odemeleri-tamam> - Erişim Tarihi: 2016
- <http://www.diyarbakirkulturturizm.org/Yapit/> - Erişim Tarihi: 2016
- <http://www.arkitera.com/haber/27240/diyarbakir50> - Erişim Tarihi: 2016
- <https://www.tripadvisor.com.tr/Attractions-g297994-Activities-Diyarbakir.html>-ErişimTarihi: 2016
- <http://milliyet.com.tr> - Erişim Tarihi: 2016
- <http://yoktez.gov.tr> - Erişim Tarihi: 2016
- <http://www.diyarbakir.bel.tr> - Erişim Tarihi: 2016
- <http://sur.bel.tr/turkce/> - Erişim Tarihi: 2016
- http://diyarbakir-tarih.org.tr/diyarbakir_koskler_sokaklar_evler.asp - Erişim Tarihi: 2016
- http://www.emo.org.tr/ekler/fcd5cf1ebcd4213_ek.pdf - Erişim Tarihi: 2016
- <http://docplayer.biz.tr/345845-Tarihi-cevrelerde-surdurulebilir-turizm-planlamasi-diyarbakir-tarihi-sur-ici-bolgesi-ornegi.html> - Erişim Tarihi: 2016
- http://www.journalagent.com/megaron/pdfs/MEGARON_6_2_95_108.pdf - Erişim Tarihi: 2016
- <http://www.imo.org.tr/resimler/ekutuphane/pdf/3918.pdf> - Erişim Tarihi: 2016
- <http://www.csb.gov.tr/db/diyarbakir/eduardosya/1.pdf> - Erişim Tarihi: 2016

ÖZGEÇMİŞ

14.01.1986 tarihinde Bursa 'da doğdum. ilköğretimi Oğuzkaan Koleji'nde, ortaöğretimi Bahçeşehir Koleji'nde, liseyi Haydar Akçelik Anadolu Meslek Lisesi İç Mekan Düzenleme bölümünde, lisansımı Beykent Üniversitesi İçmimarlık ve Çevre Düzenleme bölümünde okudum. İş hayatıma 2008 yılında Kasaba İnşaat 'ta çalışarak, Gürpınar 'da 72 dairenin içmimarlık işlerinin tasarım ve uygulamasını yaparak başladım. Tüm daireler bittikten sonra şirket başka inşaat yapmadığından buradan ayrıldım ve Neska Mimarlıkta İçmimar olarak 2009-2016 yılları arasında çalıştım. Şuanda kendim serbest çalışıyorum.

The effect of Islam and Christianity on the St. Mary Church and Ulu Mosque in Diyarbakır

Faraneh GHASSER

İstanbul Aydın Üniversitesi

faranehghasser@gmail.com

ABSTRACT

Nowadays, the history of a country will be recognized by its old buildings, books and also people and traditions. Religion is also one of the important things that always have a powerful effect on a history. By reading the history, we will be notified that the effects of religion on the history are come from the religion buildings and its traditions and ceremonies. So, by analyzing the religion places like churches and mosques and their architecture we will be know about its history and values. In this essay, we will analyze two different religion places, one of them is the St. Mary church and the other one is Ulu mosque that both are located in Diyarbakır.

Key Words: Building, Tradition, History, Religion, Church, Mosque, Architecture, Diyarbakır

1 INTRODUCTION

The target of this project is to finding out that what are the main attractions in a city or a country for a tourist from different culture and religion. For this reason, we choose two of the most important and famous buildings in Diyarbakır that also have religious value:

- 1) St. Mary Church
- 2) Ulu Mosque

By reading the history and analyzing them we will reach our main aim that is the effect of religion on the traditional buildings like churches and mosques as sightseeing in a city.

2 DİYARBAKIR

2.1 City Introduction

Diyarbakır is a city in turkey and located in the southeast. It is the second largest city in this country.

Figure 2.1.1. Geographic Situation of Diyarbakir

2.2 History and economy

Diyarbakir approximately has a great economy and it is famous for many products such as almond, apricot, and wool and copper.

Diyarbakir is an old city and it has many ancient and historical places that have been built in different periods of time. There are so many mosques, churches, museums and bridges.

One of the values of this city is based on the ancient main sights that are also very attractive for tourists.

3 HISTORY

3.1 History of St. Mary church

St. Mary church or Meriam Ana klisesi is a famous and old church in Diyarbakir and it is related to the orthodox religion. First it was a temple in the 1st century BC, then in the 3rd century it was constructed as a church. This church is constructed many times and it is an important place in Diyarbakir which every year so many people and tourists visit there. There are many relics in the church such as the bones of the apostle Thomas and St. Jacob of Sarug. The church also has a large and very significant collection of old manuscripts [4].

Figure 3.1.1. St. Mary Church inside

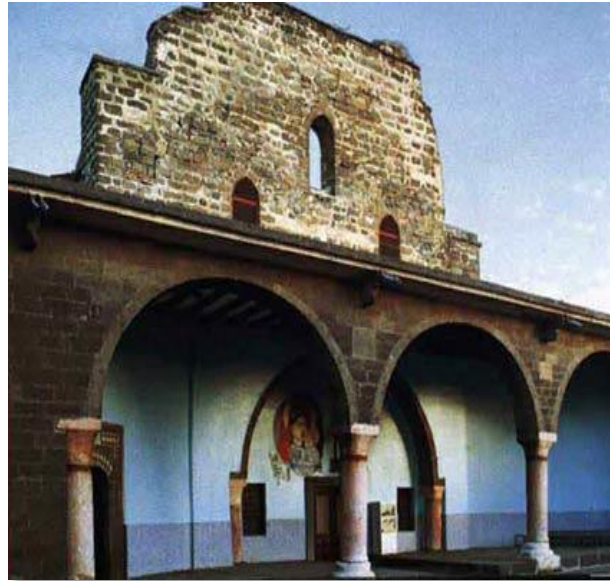

Figure 3.1.2. St. Mary Church outside

3.2 History of the Ulu mosque

Diyarbakir is full of ancient buildings with a powerful historical background. There was a Christian church in Diyarbakir which called St. Thomas that in history is a very old church. Then, the church constructed and the new building transferred to a mosque that is today we know it as the great mosque of Diyarbakir or the Ulu mosque. This mosque is famous for hosting four different Islamic traditions [3]. It was built in 1091 by the Seljuk ruler Malik- Shah. The design influenced by the Umayyad mosque in Damascus, used the locally found black basalt rock [1]. Even after the transformation the church into the mosque, it was used by both Muslims and Christians. The mosque is combination of buildings around a huge yard which is 63 meter long.

Figure 3.2.1. The Ulu Mosque Inside

Figure 3.2.2. The Ulu Mosque Country Yard

Figure 3.2.3. The Ulu Mosque Outside View

4 RELIGION

At the turn of the 19th century, the Christian population of the city was mainly made up of Armenians and Syriac orthodox Christians. There was also a small group of Jewish community in the city. [2]
At the present day, there are a part of Alevi Turkmen villages around the Diyarbakir city center and also Muslims and Christians.

5 CULTURE AND RELIGION

Society and culture are come together by the codes of behavior. In many countries, the identity of a culture is based on the religion of that area. For example: the religion will be appearing in everything in people's life such as: home, marriage, relationships, birth and death. Religion is always giving our life a purpose and a target to inspire life to be complete. In the all religions, there are values and values will guide us to behavior such as do good and right in the society.

6 CONCLUSION

By analyzing the Diyarbakir city we noticed that this is a historical place and the ancient elements in this City are more than anything, especially in mosques and churches. Which built are different times are we count them as cultured heritages. Though the turkey is a Muslim country and Diyarbakir is located in there, but in aspects of historical there are both Islam and Christianity. that this factors attracts tourists with different cultures Although there are too many differences and problems among every religions but the historical collection In this city attracts people and keeps these values as a result we will understand that difference in religion Has no impact on the art and aesthetic but it can be more helpful for a city. The St.Mary church and the ulu Mosque are two important and amazing historical element in Diyarbakir and the aesthetic in them rely on their simplicity. in both place there are so much simplicity in interior and exterior designs and also In using of the material we can see it obviously. Although, famous mosques and churches in the world are obey from other concepts of design like baroque and these two place shows simplicity in geometric Forms, colors and materials.

7 REFERENCES

1. Diyarbakir Wikipedia
2. Joost Jongerden; Jelle Verheji (2012). *Social relations in ottoman Diyarbakir 1870- 1915. P.20*
3. "100 manuscripts found during restoration of Diyarbakir historic Ulu mosque. [http](http://soc-wus.org/ourchurch/archd.htm)
4. [http://soc-wus.org/ourchurch/archd,htm](http://soc-wus.org/ourchurch/archd.htm)

ÖZGEÇMİŞ

I was born in 1990 in Tehran, Iran. I graduated from high school in the field of mathematic and then I started my bachelor in the Tehran University in the field of architecture. I have done my B.A in four years and in 2014 I graduate from the university. I speak Persian, but I also could speak English fluently. In 2015 I came to Istanbul, turkey and I started to learn Turkish in Istanbul Aydin University. During the one year I got my Turkish certificate, and now I study M.A of architecture in Istanbul Aydin University.

Kentsel Dönüşüm Proje Uygulaması Beyrut-Solidere Tarihi Kent Merkezi Örneği

Gizem BİDECI

İstanbul Aydın Üniversitesi

gizembidecii@hotmail.com

ÖZET

Son yıllarda dünyanın birçok ülkesinde, kentsel dönüşüm üzerine birçok tartışma yapılmaktadır. Kentsel dönüşümü tanımlamak gerekirse kentsel sorunlara çözüm üretmek amacıyla, değişime uğramış olan bir bölgenin; fiziksel, ekonominin yanı sıra sosyal ve çevresel koşullarına kalıcı bir çözüm arayışına giren kapsamlı bir eylem biçimi olarak ifade edilmektedir. Kentsel dönüşümün hedefleri arasında en temel olan ise fiziksel çöküşü durdurmak ve tarihi dokunun devam edilebilmesini sağlamak, ekonomik yaşama destek verip canlandırmak, kentsel yaşam kalitesini ve mimariyi arttırmak, kültüre dayalı dinamikleri canlandırıp harekete geçirmek, dönüşüm sürecine katkı sağlamaktır. Bununla birlikte çalışmanın amacına bakıldığında kentsel dönüşüm konusuna açıklık getirmek ve Solidere'nin kent merkezi içinde işlevini yitirmiş bölgelerde gerçekleştirilecek bu projeyi yukarıda anlatılan hedefler doğrultusunda incelenmesi sağlanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Kentsel Dönüşüm, Tarihi Kent Merkezi, Solidere

ABSTRACT

In recent years, various debates have been made on the concept of urban transformation in many countries of the world. Urban transformation is described as a comprehensive action that aims to provide a permanent solution to the economic, physical, social and environmental conditions of a changing area in order to solve urban problems. The main objectives of urban transformation are stopping physical collapse and ensuring sustainability of historicity, revitalizing economic life, increasing the quality of architecture and urban life, activating culture-based dynamics, and ensuring the involvement of relevant actors at all levels in the transformation process. In this context, the aim of this study is to clarify the concept of urban transformation and to analyze the project carried out in the regions that lost their function in Solidere city in accordance with the objectives given above.

1 GİRİŞ

Kentler; zaman içerisinde savaş, göç, afet, sanayileşme gibi nedenlerden dolayı değişime uğramaktadır. Bunlar ile birlikte tarihi kent merkezlerinin tahrip olması, kentin dokusunun bozulması, ulaşım ve mekân sorunlarının ortaya çıkışı bunların yanı sıra deprem, yangın gibi doğal afetlerden dolayı kentler ihtiyaçlarını karşılayamaz hale gelmektedir. Birçok kent terk edilmektedir. Kentlerdeki bu değişimler yaşama alanlarının cazibesini kaybetmesine neden olmuştur. Yaşanan bu olayların sonucunda kentlerle ilgili olumsuzlukların giderilmesi amacıyla kentsel dönüşüm projeleri hazırlanıp uygulanmaktadır.

Dönüştürülmüş alanların kullanıcı tarafından sahiplenip veya sahiplenmemesi sonucu kentsel dönüşümün sonucunu almaya yöneliktir. Bu bağlamda çalışma dört ana başlık altında incelenmiştir. Çalışmanın birinci bölümünde kentsel dönüşüme yönelik bir değerlendirme yapılmıştır. Bunun dışında, Solidere'nin tarihsel süreç içerisindeki yerine vurgu yapılmıştır. Çalışmanın ikinci bölümünde Lübnan'ın tarihsel süreci, tarihsel süreç içerisinde Solidere, Lübnan'ın coğrafi konumu, Osmanlı döneminde Beyrut, iç savaş döneminde Beyrut, savaş sonrası Solidere konularını kapsamaktadır. Çalışmanın üçüncü bölümünde ise; proje konsepti, kentsel dönüşüm projesi, planlama deneyimleri konularını kapsamaktadır. Projeye bakıldığında on beş yıllık savaş döneminde tarihi kent merkezinin hasar görmüş ve tamamen yok edilmiş bölgelerin yeniden inşası anlatılmaktadır. (Douaidy, M. 2003)

Sonuç ve değerlendirme bölümünde, çalışmanın genelini kapsayan bir değerlendirme ve bu değerlendirmenin sonucunda ulaşılan hedefler ve yaklaşım oluşturmaktadır.

2 KENTSEL DÖNÜŞÜM KAVRAMI

Kentsel dönüşüm terimini, ilk defa Avrupa'da endüstri devrimiyle birlikte şehir yapılanmasında oluşan sorunları çözmeye amacı sonucunda görüyoruz. Kentsel dönüşümün başlıca uygulama alanları olarak sosyal ve fiziksel alanlar, gece kondu alanları, afet riski taşıyan yerleşim bölgeleri olarak sıralayabiliriz. (Kandaroğlu, 2012)

Kent, insanların yaşamlarını geçirdikleri sosyal mekânlardır. Zamanla değişir ve gelişirler. Bu gelişim süreci, insan yaşamını doğru şekilde sürdürebilmesi için, sorumlu ve planlı ilerlemesi gerekir. Kentlerin planlanması, yerel yönetimler ve merkezi yönetimlerle birlikte birliktir. Kentlerin konu ile ilgili bilim dallarından faydalanarak ilerlediği bir dönemden oluşmalıdır. Doğru yapılmış bir planlama bu sürecin en gerçekçi parçasıdır. (Roberts ve Sykes, 2008)

2.1 Kentsel Dönüşümün Hedefleri

Kentsel dönüşüm, var olan kent yapısının üzerinden yenilemek için yapılan uygulamalardır. Kentsel dönüşümün kendi içinde barındırdığı dokuz f uygulama biçimi vardır.

- Yapının yenilenmesi
- Yapılarda sağlamlaştırma
- Yapılarda yeniden canlandırma
- Yeniden geliştirme ve değiştirme
- Yapıların düzenlenmesi
- Yapıların temizlenmesi
- Boşlukları doldurarak geliştirme
- Tazeleme-parlatma

Kentlerin oluşma süreci insanların sosyal-kültürel yaşantılarıyla ilişkilidir. Bölgede var olan sosyal kimlik orada oluşan kentin yapısını ve özelliklerini de anlatır. Doğru bir planlamayla oluşmamış sosyal alanlar, kültürel alanlar, kentsel dönüşümle beraber sağlıklı hale getirilebilir, bölgeler arası sosyal farklılıklar azaltılabilir, farklı sosyokültürel yapılara sahip kesimler bir araya getirilip kent planlamasına dâhil edilebilir (Çatalbaş, 2011). Sosyal yapıdaki bozulmalar, kent yapısının da bozulmasına etki eder ve planlanan hedefler sayesinde iyileştirmeler yapılabilir.

Fiziksel olarak gelişim ve değişimi kontrol altında tutulmamış kentlerin, zamanla kimlikleri kaybolabilir. Nüfus artışı, göç vb. etkilerle çoğalan kent sınırları denetim ve kontrol altında olmazlarsa bozulmuş bir dokuya sahip olabilirler. Kentsel dönüşüm ise bozulan bu dokuya tekrar kimlik kazandırmayı amaçlar. Aynı zamanda hızlı ilerleyen büyümeler doğru çözümlenmeyen altyapı sorunlarına sebep olur. Fiziksel dönüşümün bir diğer amacı ise kalıcı bir altyapı oluşturmaktır. Kentsel dönüşüm, sınırları genişleyen şehirlerde ihtiyaç duyulmayan yayılma alanlarının da oluşmasını engeller. (Acar, 2011)

Ekonomi yönünden baktığımızda ise, bir kentin var olup yaşamını sürdürebilmesini sağlayan en önemli etkidir. Planlanmamış bir kent yapısı sonucu ortaya çıkan ekonomik bozulma, kentsel dönüşümle canlanabilir duruma gelmektedir. Dönüşüm, yeni dinamik ekonomilere geçebilmeyi ya da var olan ekonomik faaliyetleri geliştirmeyi amaçlamaktadır. Fiziksel dönüşümün kalıcı olabilmesi için, ekonomik dönüşümün doğru planlanması ve gerçekleştirilmesi gerekir (Kandaroğlu, 2012) .

Kentsel dönüşümün temel amaçları arasında sadece fiziksel iyileştirme değil, aynı zamanda sosyo-ekonomik eşitsizliklerin azaltılması ve gelir guruplarının kentte farklılaşmasını azaltıcı olması gerekmektedir. (Aras, Alkan, 2007)

2.2 Kentsel Dönüşümün Tarihteki Süreci

“ Kentsel dönüşüm uygulamaları ilk olarak 19. Yüzyılda, Avrupa da yaşanan kentsel büyüme hareketlerinin sonucunda bazı bölgelerin yıkılıp yeniden yapılanması şeklinde ortaya çıkmıştır. ” (Şişman, 2009)

Endüstri devrimi sonrası ortaya çıkan işçi sınıfının yerleştiği kent bölümlerinin plansız oluşması, bu yapılaşmanın olumsuz koşulları, nedeniyle kentsel dönüşüm fikrinin ortaya çıkarılmasına neden olmuştur. “ Türkiye’de ilk kentleşme hareketleri cumhuriyet döneminde başladığını söyleyebiliriz.” (Keleş, 1998). “1950 ler de ise kırsal kesimden kentlere göç yoğunluğu görülmektedir. ” (Sekmen, 2007) .

Bu göçün sebebinin, sanayileşmenin ilerlemesiyle birlikte tarımsal faaliyetlerin azalması olarak görebiliriz. Teknolojinin gelişmesi, tarımda insan gücüne ihtiyacın azalmasına sebep olmuştur. Sanayileşmenin olduğu yerlerde iş olanakları daha güçlüdür. Bu sebeple kentlere göç artmıştır.

Göç ile birlikte fiziksel kentlerde çarpık bir yerleşim ve altyapı sorunları meydana çıkmıştır. Özellikle Ankara, İzmir, İstanbul gibi büyük şehirlerde kontrolsüz bir büyümenin başladığı da bu dönemlerde gözlemlenir. 1980 sonrası yerli ve yabancı yatırımcıların kar etmelerini amaçlayan konut projeleri toplumsal sınıf ayrımına yol açmış ve bu projeler göç eden kitlelerin konutlarını kendileri inşa etmelerine sebep olmuştur. Gecekondulaşma olarak tabir edilen çarpık yapılaşma da bu dönemde görülür. (Sekmen, 2007)

3 KENTSEL DÖNÜŞÜM PROJELERİNİN KENT ÜZERİNDE ETKİSİ / ÖRNEK ALAN LÜBNAN- BEYRUT TARİHİ KENT MERKEZİ KENTSEL DÖNÜŞÜM PROJESİ ÖRNEĞİ

“ Kentsel mekan da yenileme ve canlandırma projelerinin uygulama süreçleri İkinci Dünya Savaşı sonrasında başlamıştır. ” (Demirsoy, 2006). Bu süreçten sonra kentsel alanlardaki çeşitli disiplinlerin (ekonomik, sosyal, işlev ve fiziksel kayıplar nedeniyle koruma ve iyileştirme, kentsel tasarım) ilgi odağı olmuştur. Kent dönüşüm stratejileri; Kentsel kimlik yapısı çerçevesinde Solidere- Beyrut tarihi kent merkezi incelenmeye alınacaktır. Bu değerlendirme ile Lübnan’ın tarihi süreci, tarihsel süreç, tarihsel süreç içerisinde Beyrut-Solidere, Beyrut’un coğrafi konumu, Beyrut kent alanı planlaması, proje konsepti gibi konuları kapsamaktadır. (Demirsoy, 2006)

3.1 Solidere Tarihi

Beyrut Akdeniz kıyılarında, liman arkasında bulunan dağların yamacında gelişmiştir. Önemli bir noktada yer almaktadır. Akdeniz havasını Orta doğuya bağlayan bölümdedir. (Şekil: 1,2)

Şekil 1. Beyrut Solidere Planı (URL:1)

Şekil 2. Beyrut Solidere Günümüzden bir bakış (URL:2)

“ Beyrut’un ilk yerleşimi bugün mevcut olan liman alanının çevresinde Milattan Önce 2300 yıllarına kadar uzanmaktadır. ” (Demirsoy, 2006). Bu dönemden sonra Mısır Hititleri, Fenikeliler, Babil, Pers, Roma, Bizans, Emeviler, Abbasiler, Fatımiler, Selçuklular, Memlukler ve Osmanlı İmparatorlukları dönemlerinde kentsel alan ve liman özelliğini korumuştur.

“ 1850’li yıllardan sonra Osmanlı İmparatorluğunun içerisine girmiş olduğu batılılaşma sürecinin hız kazanmasıyla, Suriye bölgesinin dünya açısından dışa dönük yapısı Akdeniz kıyılarında Beyrut ve Hayfa kentlerine taşınarak, Ortadoğu ile Akdeniz arasındaki bağlantı noktası olma özelliği güçlenen Beyrut, ekonomik aktivitenin arttığı, kapitalin yer seçtiği bir kıyı yerleşimi halini alır. ” (Demirsoy, 2006).

Osmanlının bulunan Beyrut, Osmanlının batılı tarafını temsil etmesi nedeniyle, dönemin Suriye Valisinin isteği üzerine, kent merkezinin yenilenme kararı alınır. 15 hektarlık bir alanı içinde barındıran kent merkezinde kamulaştırma ve yıkım faaliyetleri başlar. Ancak bu yıkım faaliyetleri kente Fransızların girmesi ile yarım kalır. Beyrut kent merkezi Fransızların himayesinde yeniden inşa sürecine girmiştir.

.Buradaki planlama stratejisi ise;

- Yol bütünlüğünün kurgulanarak merkezin başka merkezlerle olan ilişkisinin kurulması,
- Önceden açılmış olan yolları dik kesen yol ağının oluşturulması,
- Aksların birleşme noktalarında kamusal kullanım için kent meydanları,
- Sahil bölgesinde seyir terasları oluşturulması ile kentin Akdeniz kent imajına bürünmesi vurgulanması hedeflenmiştir (Demirsoy, M.S. 2006).

3.1 Osmanlı Dönemi Beyrut

“ 1850’li yıllardan sonra Osmanlı İmparatorluğunun içerisine girmiş olduğu batılılaşma sürecinin hız kazanmasıyla, Suriye bölgesinin dünya açısından dışa dönük yapısı Akdeniz kıyılarında Beyrut ve Hayfa kentlerine taşınarak, Ortadoğu ile Akdeniz arasındaki bağlantı noktası olma özelliği güçlenen Beyrut, ekonomik aktivitenin arttığı, sermayenin yer seçtiği bir kıyı yerleşimi halini alır. ” (Demirsoy, 2006). Bu dönemde sermayeli şirketlerin etkisi ile bir yandan liman, demiryolu ve karayolu yapımı ile kent; Ortadoğu’ya bağlanan bir merkez haline girerken diğer yandan imar faaliyetleri ile kentin peyzajı değişime uğramıştır.

“ 1863’te belediyenin (İlk Osmanlı Belediyelerinden) kurulmasıyla, tramvay hattı, sokak aydınlatması, şebeke suyu, pis su atım sistemi gibi modern kentsel altyapı çalışmaları gerçekleştirilir. ” (Erez, 2004) .
(Şekil: 3, 4, 5)

Şekil 3. Osmanlı döneminde Beyrut (URL:3)

Şekil 4. Osmanlı Döneminde Beyrut (URL:4)

Şekil 5. Osmanlı Dönemi Beyrut (URL:5)

3.2 Solidere İç Savaş Dönemi

Ülkenin bütünlüğü, Arap İsrail atışması sonucu Lübnan'a gelen Filistinlilerin çoğalması ile kopukluk göstermiştir. Müslümanlar egemenlik faktörünü ele alarak ülke yönetimini Hristiyanlardan alma mücadelesi başlatmışlardır. Bu ayrım (Hristiyan-Müslüman) iç savaşa dönüşmüştür. Bu savaş kent merkezini, Beyrut halkını etkilemiştir. Kent merkezi yaşanmaz hale gelmiştir. (Şekil:6, 7, 8)

Şekil 6. Beyrut şehir merkezi savaş öncesi ve sonrası görüntüsü (URL:6)

Şekil 7. Solidere savaş sonrası şehir merkezi

Şekil 8. Solidere savaş sonrası şehir merkezi (URL:7)

3.3 Savaş Sonrası Beyrut

Savaşın sona ermesi ile artık Lübnan'ın yeniden hayata geçmesi, yapılandırılması için ilk adımlar atılmıştır. İnsanları artık savaşın bittiğine inandırmak gerekiyordu. Buna yöntem olarak ise Beyrut'un geleneksel olarak idari, kültürel, ticari anlamını oluşturan kentin merkezinin geliştirilmesi ve yeniden yapılandırılması gerektiği düşünülmekteydi. “ Tüm bu endişelerin ışığında, 1994 te Beyrut merkez bölgesinin geliştirilmesi ve yeniden yapılanması amacıyla bölgedeki mülkiyet hakkı sahipleriyle yatırımcıların ortaklığında oluşan Solidere (The Lebanese Company for Development and Reconstruction of the Beirut Central District s.a.l)) adında bir Lübnan anonim şirketi kurulur. ” (Tadmori K. 2004).

Savaşın sona ermesiyle Beyrut'ta karşılaşılan sorunlar yalnızca fiziksel yapının bozulması ile ilgili değil, sosyal yapısının da hasar görmüş olmasıdır. Lübnan'ın savaş sonrasında ulus olma çabası, kentin geleneksel kimliğine uygun olmayan bir biçimde ikiye bölünerek dine bağlı bir ayrıma gidilmiş olmasıyla çelişmektedir. Ana konulardan biride kentin sosyal dokusunun bütünlüğüdür. Bu bütünlüğü sağlamanın yolu ise, ticaretin yanı sıra kent merkezinin kültürel ve sosyal açıdan da kentleri, buraya çekmesi ve kentin yakasında bir arada olmasını hedeflemiştir. (Eres Z. 2004)

4 SOLİDERE PROJESİ

Lübnan'ın stratejik konumu ve Beyrut'un başkenti Ortadoğu'nun bu bölgeye olan ilgisi arttırmıştır. Bu nedenle iç savaş sonrası Lübnan'ın yeniden yapılanma döneminde ise konuyu Beyrut açısından ele almasının nedenlerinde;

- Akdeniz havzasının Doğu noktasının liman özellikleri ve yeni hava limanı,
- Ekonomik sistem, özgür basın olanakları
- Bankacılık sektörü ve pazarda hâkimiyet olgusu
- Eğitim, sağlık gibi sektörlerin güçlülüğü ve çalışanların eğitim seviyeleri,

- Bir araya gelen ırkların aynı sosyal dokuya sahip olmaları, İngiliz, Fransız ve Arap birlikteliği,
 - Beyrut'un başlangıç noktasındaki seçilmesinde ki avantaj arkeolojik ve kültürel geçmişinin olması.
- (Şekil 10: Solidere Kentsel Dönüşüm Alanı Yakın Çevre İlişkisi)

Şekil 9. Solidere Kentsel Dönüşüm Alanı Yakın Çevre İlişkisi (URL:9)

İç savaş sonrası karşılaşılan sorun, fiziksel yapının yanı sıra sosyal yapının da oldukça hasar görmüştür. “Bunu sağlamanın en iyi yolu olarak da, kent merkezinin; yenilenerek kentin doğu ve batı tarafını bir birine bağlanması, merkezin, ticaretin yanı sıra sosyal ve kültürel aktivitelerle de tüm kentlileri buraya çekmesi ve böylece kentin iki yakasında yaşayanların burada bir araya gelmesi hedeflenmiştir.” (Erez, 2004)

Master planın tarihi kent merkezinin yeniden ele alınması ve proje alanı stratejileri ise; (Şekil:10)

Şekil 10. Beyrut Master Planı (URL:10)

- Şehrin en büyük tarihi mimarisini yeniden restore etmek,
- Beyrut'ta finans, kültür ve eğlence işlevleri bölgedeki diğer yerleşim merkezine oranla daha avantajlı bir üretime gidilmesi,
- Arkeolojik bulguların, şehir ile bağlantılı hale getirmek,
- Beyrut'un bugünkü ekonomik kalkışının ticari, işyeri ve konut ile olacağı beklentisi

- Beyrut merkezinin var olan geleneksel üstünlüğü, merkezi konumu, limana yakınlığı, şehrin diğer bölgelerine ve havalimanına ulaşılabilirliği,
- Şehrin yenilenmesinde akılcı yaklaşım modeli oluşturulması, bununla birlikte yaşam düzeyinin belirlenmesi ve çeşitli zenginliklerden yararlanarak çekici bir çevre oluşturmak,
- Beyrut ve çevresinin merkez bölgesi olduğu göz önüne alındığında tarihi, mimari ve arkeolojik mirasının kapsam açısından tek oluşu,

“Eğer proje kapsamında kimlik olgusu üzerine kurulan sistem, yönetilebilir ve başarıya ulaştırılabilirse aynı zamanda bütün olarak kentsel dönüşüm başarılıymış yani dönüşümün diğer bileşenleri de projeye adapte edilmiş olacaktır.” (Demirsoy, 2006).

Beyrut şehir merkezinin çevreyle olan ilişkisi göz önünde bulundurularak kentsel dönüşümün hedefleri hızla planlanmaktadır. Buradan da anlaşılacağı üzere; temel prensip olarak ele alınan kentin tarihi bölgesinin gelecek nesillere aktarılmasıdır. Kentin kimlik olgusu olarak sosyal, kültürel ve ekonomik birlikteliğin sağlanması üzerinde durulmuştur.

Kent konum olarak liman bölgesinin kullanılarak ticari açıdan gelişimine katkı sağlayacağı düşünülmektedir. (Şekil: 11)

Şekil 11. Solidere Liman Bölgesi Hava Fotoğrafı (URL: 11)

“Proje objektif bir şekilde, 15 yıllık iç savaş döneminde hasar görmüş veya tamamen yok edilmiş olan Beyrut’un geleneksel kent merkezinin yeniden inşası, ticari aktiviteyi bu bölgeye çekmek, Lübnan’ın k albi olan başkentin yeniden şekillenışı ve yerleşimi ile bölgede yarışan-meydan okuyan kent bağlamının da yer edinmeyi hedeflemektedir.” (Douaidy, M. ,2003).

Projenin temel hedefleri;

- Tarihi binaların yapısını bozmadan iyileştirmek,
- Yeni oluşturulacak alanlar için kentsel tasarım çevresi oluşturulmalı,
- Deniz görünümünün her yerden görülecek şekilde seviyeye ulaştırılması,
- Kentsel alanın denize açık tasarlanması,
- Alt yapı sisteminin modern bir şekilde sağlanması,
- Yaya yollarının yapım ve organizasyonu, kamusal alanlar ve seyir teraslarının oluşumu,
- Şehir manzarasını ve sağlam kalmış binaları korumak,
- Geleneksel mimari ile modern mimariyi harmanlamak,
- Komşuluk ilişkilerini kurmak ve şehrin dokusunu yakalamaya çalışmak,

- Sürekli yaşayan bir kent oluşumu,
- Pazarlamanın ve gelişmenin bütününde sürdürülebilir çevre yaratımını geliştirmek ve bunun için öneriler getirmek,
- Şehir merkezinin yenilenmesi için cazibe olanakları yaratmak,

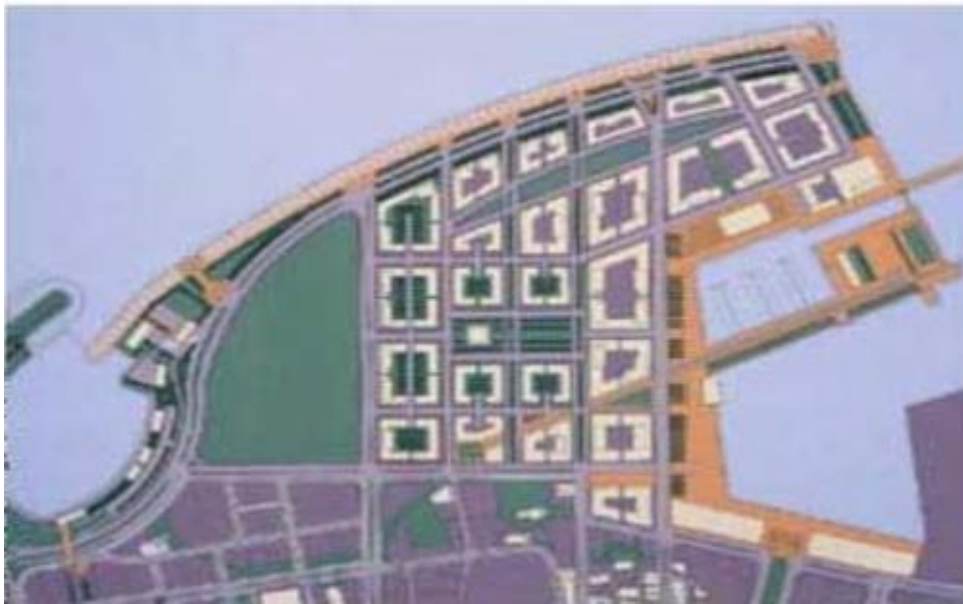
Bölgede uygulanacak projenin ilk önce mevcut mülkiyet haklılığı tespit edilmiştir.

” Proje alanına iç savaş döneminde yerleşmiş olan mülteci ve fakir halk için herhangi bir yasal hakları olmamasına rağmen, uzlaşmacı yaklaşımla ve sosyal dengeyi korumak için tespit edilen tazminatlar ödenerek işgal ettikleri alanları boşaltmaları sağlanmıştır. ” (Demirsoy M. S.,2006)

Beyrut tarihi kent merkezi kentsel dönüşüm proje lokasyonu belirlenmiştir. (Şekil: 12)

Şekil 12. Beyrut Kentsel Dönüşüm Proje Lokasyonu

Şekil 13. Yeni Yapılan Liman Bölgesi

Slidere tarihi kent merkezinin ve yeni liman bölgesi birbirine bağlanmıştır. (Şekil:14)

Şekil 14: Projenin Son Durumunu

5 SONUÇ

Savaşın bitmesi ile ülkenin yeniden yapılanması sürecinin başladığını göstermek ve kimlik değerinin yeniden kontrol edilmesi bakımından Beyrut Solidere tarihi kent merkezinin yeniden yapılanmasına yönelik kentsel dönüşüm projesine ihtiyaç olduğu anlaşılmıştır. Bu bağlamda iki etap kentsel dönüşüm proje süreci başlamıştır. Bu bölge için yeniden canlandırma, iyileştirme, yenileme vb. kentsel dönüşüm stratejileri uygulanarak kent merkezinin bir sonraki nesillere aktarılması sağlanacaktır. Bu amaç ile birlikte Solidere kentsel dönüşüm projesi ile tarihi kent merkezi ve yeni liman bölgesi birbirine bağlanarak kentin finans özelliği oluşturulmuştur. Bu bağlamda çeşitli özellikleri ile proje kendi kendini finanse ederek kamuya ek yük getirilmemiştir. Bu özelliği ile tarihi kent merkezi projesi dünya çapında önemli bir örnektir.

6 KAYNAKÇA

- Acar, O., (2011)** Dünyada Kentsel Dönüşüm Uygulamaları. (Yüksek Lisans Tezi) Bahçeşehir Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü. İstanbul.
- Aras, M. O. ve Alkan, L., (2007)** Kentsel Dönüşüm Uygulamalarının Ankara Kent Makroformu Üzerinde Ekonomik, Politik, Sosyokültürel Etkilerinin İrdelenmesi 11. Türkiye Harita Bilimsel Teknik Kurultayı. Ankara.
- Çatalbaş, F., (2011)** Kentsel Dönüşüm Projelerinin Mekansal ve Sosyoekonomik Etkileri : Diyarbakır ili Sur içi Bölgesi Örneği (Yüksek Lisans Tezi) Ankara Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü. Ankara.
- Demirsoy, M.S (2006)** Lübnan-Beyrut-Solidere Kentsel Dönüşüm Proje Örnek Alan İncelenmesi, İstanbul.
- Eres, Z.(2004)** Savaş Sonrası Beyrut Tarihi Kent Merkezinin Yenilenmesi, Yaşanılır Kentler / Yaşanılır İstanbul, TMMOB Mimarlar Odası, Teknik Kongre, s. 48
- Kandaroğlu, N. (2012) Kentsel Dönüşüm Ve Bir dağıtım Modeli (Doktora Tezi) İstanbul Teknik Üniversitesi Fen bilimleri Enstitüsü. İstanbul.
- Keleş, R. (1998) Kent Terimleri Sözlüğü. İmge Kitabevi Yayınları. Ankara.
- Roberts, P. ve Sykes, H., (2008)** The Evolution, Defination and Purpose Of The Urban Regeneration, Urban Regeneration Of A Handbook, Der: Peter Roberts ve Hugh Sykes, SAGE Publications, London S.26 – 35
- Sekmen, S., (2007)** Kentsel Dönüşüm Üzerine Bir Model Önersi : İzmir Ferah Mahallesi Örneği. (Yüksek Lisans Tezi) Dokuz Eylül Üniversitesi Fen bilimleri Enstitüsü. İzmir.
- Şişman, A. ve Kibaroglu, D. (2009)** Dünyada Ve Türkiye’de Kentsel Dönüşüm Uygulamaları

URL:1

<https://www.google.com.tr/url?sa=i&rct=j&q=&esrc=s&source=images&cd=&ved=0ahUKEwjP6qu4zoPRAhWEORQKHS5oDEQjxwIAw&url=http%3A%2F%2Fprojectivecities.aaschool.ac.uk%2Fpo>

rtfolio%2Fyasmina-el-chami-from-multipli-city-to-corporate-city%2F&psig=AFQjCNG7botJM0fV20-7wlL82qSqpnSBMw&ust=1482352200585136

URL:2

<https://www.google.com.tr/url?sa=i&rct=j&q=&esrc=s&source=images&cd=&ved=0ahUKEwjP6qu4zoPRAhWEORQKHS5oDEQQjxwIAw&url=http%3A%2F%2Fprojectivecities.aaschool.ac.uk%2Fportfolio%2Fyasmina-el-chami-from-multipli-city-to-corporate-city%2F&psig=AFQjCNG7botJM0fV20-7wlL82qSqpnSBMw&ust=1482352200585136>

URL:3 <https://tr.scribd.com/doc/101184653/Osmanl%C4%B1-Hakimiyetinde-Beyrut-Kur%C5%9Fat-Celik>

URL:4 <https://tr.scribd.com/doc/101184653/Osmanl%C4%B1-Hakimiyetinde-Beyrut-Kur%C5%9Fat-Celik>

URL:5 <https://tr.scribd.com/doc/101184653/Osmanl%C4%B1-Hakimiyetinde-Beyrut-Kur%C5%9Fat-Celik>

URL:6

https://www.google.com.tr/url?sa=i&rct=j&q=&esrc=s&source=images&cd=&ved=0ahUKEwjP6qu4zoPRAhWEORQKHS5oDEQQjxwIAw&url=http%3A%2F%2Fwww.womenist.net%2Ftr%2Fp-2849%2Fgunduz-uyuyup-gece-ayakta-kalinmasi-gereken-sehir-beyrut.html&psig=AFQjCNGL_6jrA5yV2H7Q-2fyFaSp-mEIZg&ust=1482352405085541

URL:7

https://www.google.com.tr/url?sa=i&rct=j&q=&esrc=s&source=images&cd=&ved=0ahUKEwjP6qu4zoPRAhWEORQKHS5oDEQQjxwIAw&url=http%3A%2F%2Fwww.womenist.net%2Ftr%2Fp-2849%2Fgunduz-uyuyup-gece-ayakta-kalinmasi-gereken-sehir-beyrut.html&psig=AFQjCNGL_6jrA5yV2H7Q-2fyFaSp-mEIZg&ust=1482352405085541

URL:8

https://www.google.com.tr/url?sa=i&rct=j&q=&esrc=s&source=images&cd=&ved=0ahUKEwjP6qu4zoPRAhWEORQKHS5oDEQQjxwIAw&url=http%3A%2F%2Fwww.womenist.net%2Ftr%2Fp-2849%2Fgunduz-uyuyup-gece-ayakta-kalinmasi-gereken-sehir-beyrut.html&psig=AFQjCNGL_6jrA5yV2H7Q-2fyFaSp-mEIZg&ust=1482352405085541

URL:9 <http://www.area-arch.it/en/beirut-central-district-reconstruction-as-development/>

URL:10 <http://www.area-arch.it/en/beirut-central-district-reconstruction-as-development/>

URL:11 <http://www.neotur.com.tr/tur852.html>

URL:12 <http://www.neotur.com.tr/tur852.html>

URL:13 <http://www.area-arch.it/en/beirut-central-district-reconstruction-as-development/>

URL:14

https://www.google.com.tr/url?sa=i&rct=j&q=&esrc=s&source=images&cd=&ved=0ahUKEwjP6qu4zoPRAhWEORQKHS5oDEQQjxwIAw&url=http%3A%2F%2Fwww.womenist.net%2Ftr%2Fp-2849%2Fgunduz-uyuyup-gece-ayakta-kalinmasi-gereken-sehir-beyrut.html&psig=AFQjCNGL_6jrA5yV2H7Q-2fyFaSp-mEIZg&ust=1482352405085541

ÖZGEÇMİŞ

1991 İstanbul doğumlu. Yeşilköy 50. Yıl Lisesi ardından İstanbul Aydın Üniversitesi Mimarlık ve Tasarım Fakültesi İçmimarlık bölümünü bitirdi. Şuan İstanbul Aydın Üniversitesi yüksek lisans bölümünde mimarlık yüksek lisansı yapmaktadır.

Architecture Treatments to Control wind-blown sand and dust in the Architecture Desert Sand – Dust – Desert

Mohamad Thaer AKKAM

İstanbul Aydın Üniversitesi

m.t.akkam@hotmail.com

ABSTRACT

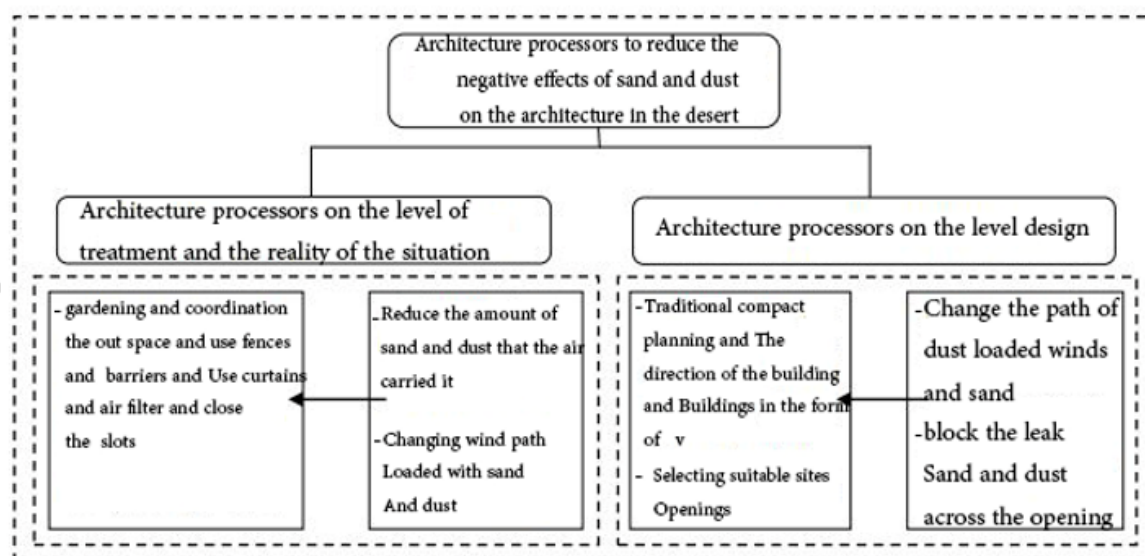
The wind carrying dust that blows in the desert area which is full of people is dangerous environmental phenomenon by which the desert architecture; where it is a significant issue taking an attraction by architects in all over the world. Those architects work hard to find the suitable solution to put an end to the phenomenon for its dangerous effects on the environmental on people. This research presents architecture treatments resisting the bad effects of sand and dust on desert architecture in two levels: the first one tackling the initial design of buildings, and the second one presents the suggested architectural treatments for decreasing the negative effects resulting from sand and dust, throughout dealing with the present buildings that built in the past. Thus, the research falls into two parts: the first one deals with the design process resisting the negative influence of sand and dust, while the second tackles the architectural amendments on the present architecture amendments on the present architecture for reducing the for mention effects. The study concludes with certain recommendations that enable the architects to find the suitable solutions for reducing the negative effects of sand and dust on the desert buildings.

Key Words: Windblown, Dust, Sand, Desert

1 INTRODUCTION

The problems that caused by the desert climate is not limited to thermal comfort problems only, but there are ways more than the inconvenience of air pollution with dust and sand. As it is the duty of the Elhoudran architects and designers who practice their profession in the desert areas to be aware of and significantly to the importance of dealing with the negative effects of dust and sand on the architecture in the desert But this awareness is rarely translates into a suitable design solutions . In recent years affected designs implemented in the desert settlements considerable influence concepts imported from temperate regions. As the outline of the designers and planners who practice their work in the desert areas is based on the practical experience of a lack of theoretical studies to provide principles and foundations in the understanding of the impact of buildings on the deposited dust.

Table 1. Architecture processors to reduce the negative effects of sand and dust

2 THE NEGATIVE EFFECTS OF SAND STORMS AND DUST

The term of dust is used to describe the soft dust granules, which are transmitted over the air currents. The surface dust is a term given to the dust, which is found on the ground and in the ways. Dust also uses the term to describe a very small solid particles which are present in the environment after the deposition. The dust sources are either natural or artificial. Sand or dust storms are familiar phenomena in the dry or semi- dry areas in the world Where is the dust storms of the most important phenomena of desertification indicators And it occurs when the wind is sufficient to raise the strength of the granules of sand and dust And also there is a misunderstanding in terms of sandstorms Because of the failure to Discrimination between the sand and the dust.

3 SAND AND DUST EFFECTS

Sand and dust effects negative on environmental Architecture and the Urban Environment even we can study these effects through three basic processes for the movement of sand and dust It is deflation And transport And sedimentation Where the moving sand particles and dust through the air depending on its mass and aerodynamics forces and Rarely rise of large -grained above ground through the influence of the smaller granules described their movement as a superficial creep movement The grains of soft sand with Diameter 125-250 Maekeroa meter moving by jumping through Repeated crash With the surface of the ground and rarely up to high 1m Granules with a diameter less than 100 may be a micro-meter founded in the air and a commentator for various periods of time Depending on the mass and on-air properties such as unrest and instability in the atmosphere The granules which have a diameter of less than 20 micro meters may move for a distance of thousands of kilometers from its source may Reflect even oceans The grain size distribution of dust in the air in a function of height above the surface of the earth and its concentration decreases with height together.

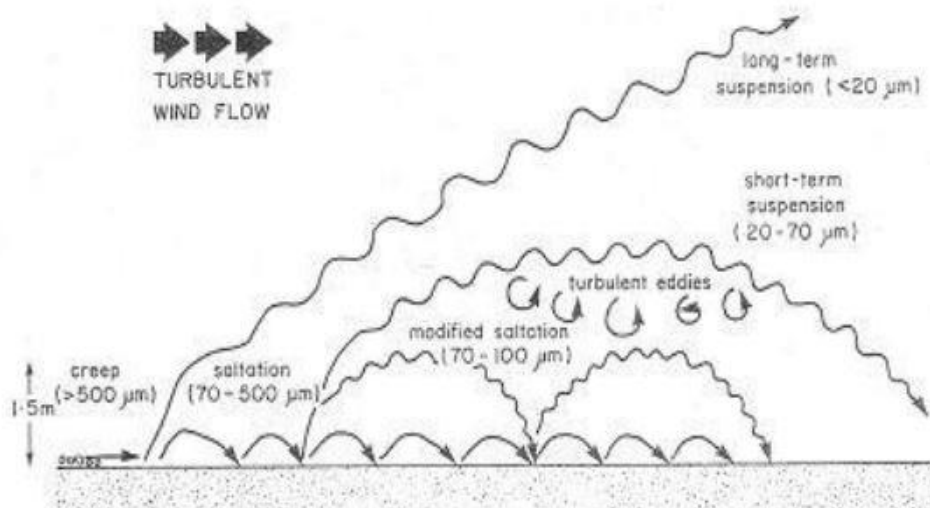

Figure 3.1. The movement of grains of sand roads

3.1 Effects of deflation

The transfer of sand and dust by the wind from the desert lands have revolted crust multiple environmental. Such as removing Important, such as silt, clay and organic matter, which has lagged the fundamental particles of soil components Rough, and thus lead to lower fertility levels and reduced ability to retain water. These effects can be permanent on the soil where the crust dry land cannot be renewed quickly. Which leads to making poor soil vegetation therefore be a source of sand and dust transferring to the urban environment.

3.2 Effects caused by transport

Resulting from the transfer of dust and sand a range of negative effects on the most prominent architecture.

3.2.1 Friction problems

Cause continuing impoverishment of the soil to the prejudice and organic ingredients leaving them vulnerable to erosion Corrosion, and thus could have raised serious negative for some types of living plants and organisms. It can also result in direct friction of sand and dust of buildings and structures to damage it.

3.2.2 Effects on the environment

Resulting from dust significant changes in the atmosphere, where it produces two effects are inseparable, the first effect Cooling by blocking solar radiation and dust obscured and the second effect heating by dust absorb heat and radiate toward the atmosphere also fine dust particles as well as play a role in either intensifying atoms clouds, and thus the formation of the withdrawal of the rain. For this, the dust concentration in the air is necessary to delay the survival of clouds and rain clouds in the air.

3.2.3 Effects on Health

The dust particles suspended in the air and dust storms and sand of the most important factors that rob Human comfort in the desert climate where the cause inhalation of dust in the occurrence of a number of diseases respiratory. Where the seriousness of the disease depends on the amount of dose inhaled and the nature of dust. The organisms responsible for the creation and transfer of many diseases Infectious usually present in the dust. These objects may settle on the skin and in which injuries occur especially if inhaled or swallowed by man, as the multiple types of germs can stay on alive and live in a dormant for a long time in the dust. As is dangerous Dust on human health through pregnancy and the transfer of bacteria and fungus to infect humans for mushy inhalation injury, which only serve a variety of human diseases, like flu, infections and pulmonary

3.2.4 The effect of high-rise building on the urban wind

Experimental studies using wind tunnels showed that rise in the elevation of a building increases the distance of the wind shadow, and minimizes the air flow in leeward direction, i.e. behind the building at the street level, while increasing the depth till four times of its height does not affect the wind shadow (fig.3) (Sleeper, 1981). Near high-rise buildings the local wind speed is high even in summer (fig.5). In addition, high rise buildings create a turbulent flow of the gradient wind as a result of increasing the roughness of the boundary layer surface. Urban areas with higher density and buildings similar in elevations have better ventilation conditions than areas with lower density and fixed height of buildings (fig. 4) (Givoni, 1998). Thus, a compact horizontal urban mass with gradient height, aerial Spain and bended crossing allies- as was in medieval and Islamic architecture- protects the ground surface from the solar radiation and allows the air flow and the nocturnal ventilation.

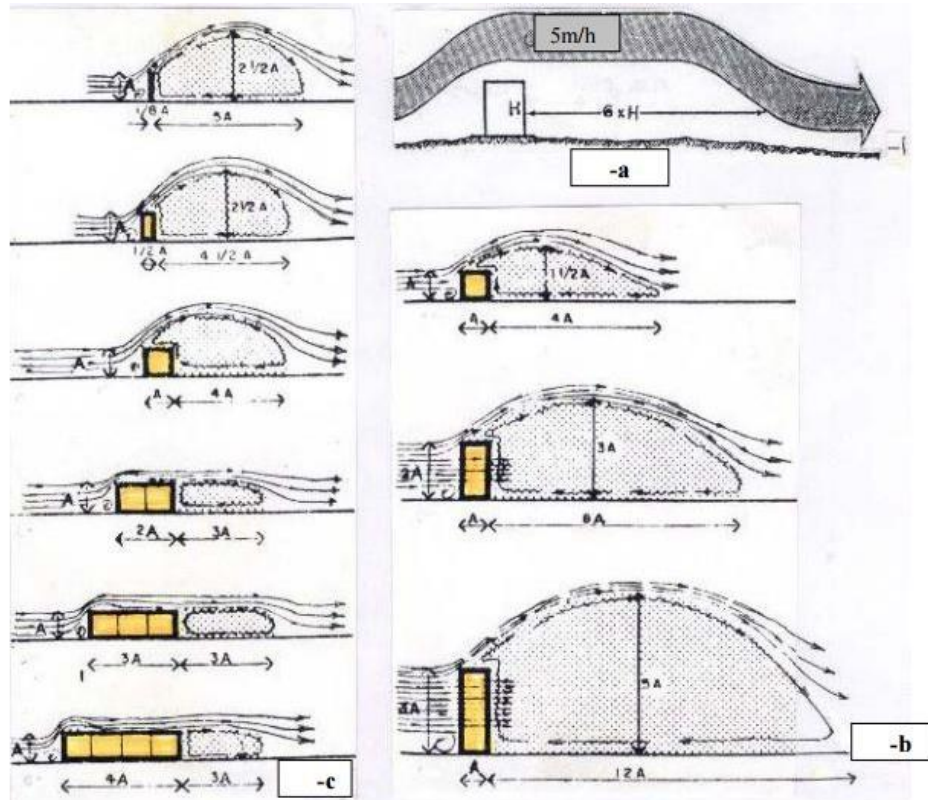

Figure 3.2.4.1. Wind shadow increases: a. by increasing the air velocity, b. increasing building height, c. it doesn't increase by increasing building depth- till four times of building height (Sleeper 1981).

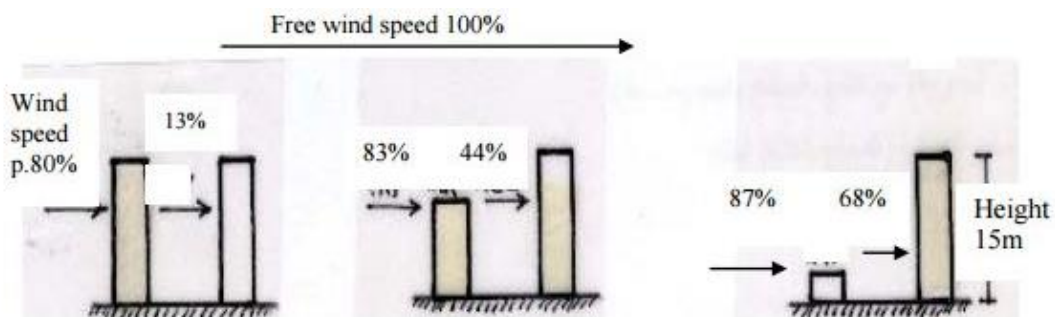

Figure 3.2.4.2. Wind speed proportions in out door spaces through buildings with deferent height (Drawn by Aldeberky A. 2005 after Fathy, N. 1997).

4 ARCHITECTURE PROCESSORS TO RESIST THE NEGATIVE EFFECTS OF SAND AND DUST ON ARCHITECTURE DURING THE DESIGN PROCESS

The designer can follow several architectural processors during the design process to resist the negative effects of sand and dust, which are exposed architecture in the desert.

- Traditional compact planning: Compact buildings provide adequate protection from the dust -laden air in the absence of high- rise buildings is twice the average height of the buildings that display the movement of wind -laden path of dust and sand and in the case of osteoporosis large open spaces between buildings, it becomes a repository of Sand and dust.
- Patio: Foreign and open spaces surrounded by a group of buildings that do not exceed 25% of their slots surroundings provide good protection from the wind.
- Buildings in the form of (v): Wind speed increases in the narrow areas, which leads to raise dust, sand, and therefore deposition in the wide areas it is possible to get rid of this case if the building height does not exceed 15 in both longitudinal sides and the length of the class does not exceed 100 m and here we can put the trees to mitigate the wind.
- High-rise buildings: Here are deposited sand behind the buildings and on the sides and increase friction on the Chiefs can minimize the damage brought wind breakers on the vertical length of the building.

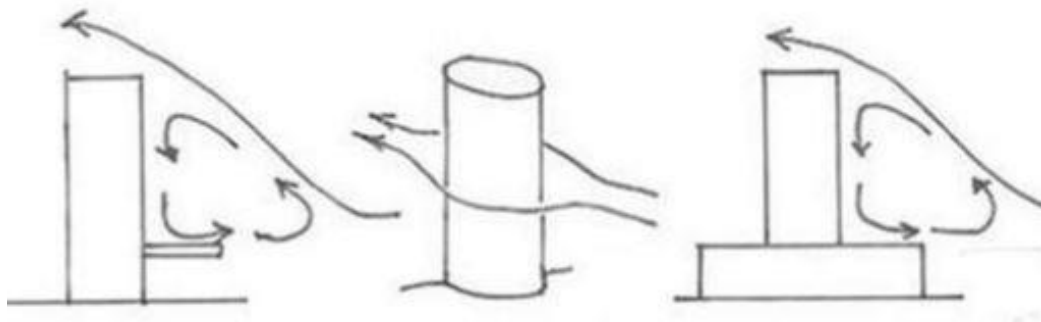

Figure 4.1

- Modular buildings :When the buildings are of staggered arrangement happens a decrease in air pressure When the buildings are of staggered arrangement happens a decrease in air pressure in the event was less than average height will lead to reach the dust-laden wind

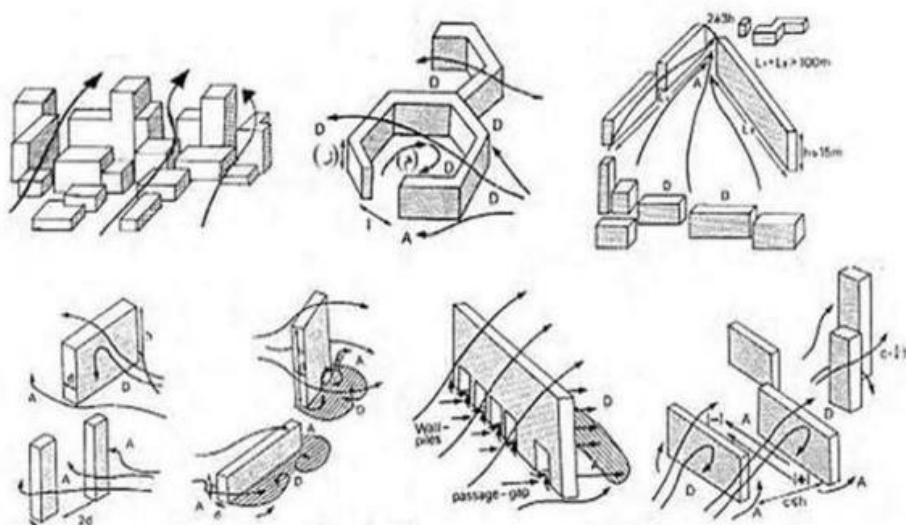

Figure 4.2

5 ARCHITECTURE PROCESSORS TO RESIST THE NEGATIVE EFFECTS OF SAND AND DUST ON ARCHITECTURE THROUGH PROCESSING BUILDING

There are a range of processor architectures that can be taken by the architect on the reality of the situation to avoid or resist the negative effects of sand and dust on architecture by making some appropriate amendments to the reality of the situation:

- For afforestation by planting green belts or a vegetation cover to protect the Earth from Stripping. To catch the sand and dust particles before they leave are the source.
- Use of the Detaining fences on the outskirts of cities provide appropriate protection from crawling sandy.
- Change the path of dust-laden wind using barriers (vertical and horizontal, and diagonal) for Spaces with delicate use Kalmaicp sleep to improve the internal environment in which .
- Use Trees as barriers to convert wind dust-laden path as well, but reduce Swash air velocity of dust laden air last pure.

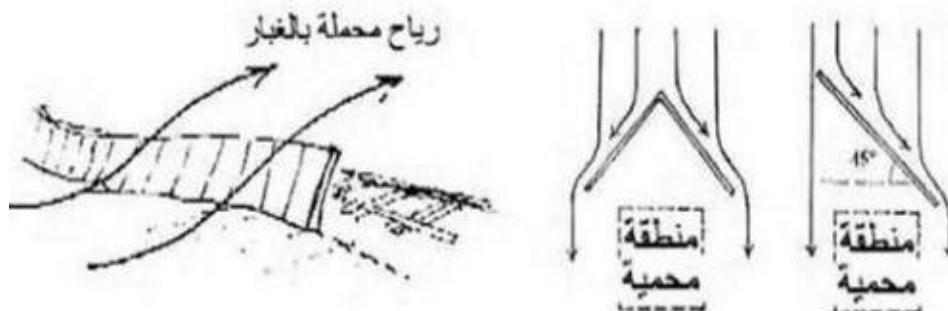

Figure 5. Use of prefabricated walls to change the dust-laden wind path

- The use of external and internal sliding curtains drawn and animated, and provides an important role to protect to increase protection from dust and soil in different spaces
- To avoid damage to the air, especially in enclosed places such as backyards and balconies free air Alaterph and dust.

7 REFERENCES

1. A.C. Achudume & B.O. Oladipo, " Effects of dust storm on health in the Nigerian environment", Biology and Medicine, Vol 1 (4): 21-27, 2009.
2. A.Cook and others, " Impact of Natural Dusts on Human Health", Elsevier B.V.,pp178-186, 2011.
3. E. Erell & H. Tsoar, "An experimental evaluation of strategies for reducing airborne dust in desert cities", Building and Environment, May1997, vol. 32,pp.225-236.
4. H. Tsoar, " Types of Aeolian Sand Dunes and Their Formation", Department of Geography and Environmental Development Ben-Gurion University of the Negev Beer-Sheva,2000.
5. Rizvi, Amjad Ali. "Planning Responses to Aeolian Hazards in Arid Regions." Architecture and Planning, King Saud Univ., 1989, pp. 59-74.
6. Stathopoulos, T. & R. Storms, "Wind Environmental Conditions in Passage between Buildings." Journal of Wind Engineering and Industrial Aerodynamics, 1986 , pp. 19-31.'
7. D. Lorenzi and others , "Determination of polycyclic aromatic hydrocarbons in urban street dust: Implications for human health", Journal homepage:, 2011 , pp. 970-977.
8. Merghani, A.H. "Control of wind-blown sand and dust by town planning and building design _ with special reference to Khartoum , Sudan" , Unpublished MPhil dissertation, Department of Architecture, University of Cambridge, UK, 1998.
9. Merghani, A. "Control of wind-blown sand and dust by town planning and building design." In proceedings of: Physical Development in Arid Zones and the Associated Construction Problems – Ministry of Public Works and Housing, Riyadh, Saudi Arabia, 2-4 November 2002, pp. 721.

Diyarbakır Sur İlçesi Tarihi ve Ulu Camii'nin Özellikleri

Melek YILDIRIM

İstanbul Aydın Üniversitesi

melekyildirim@yyg.com.tr

ÖZET

Bu çalışmada ilk olarak Diyarbakır Sur ilçesinin tarihi geçmişine değinilmiştir. Ardından ise geçmişten günümüze müteaddit dini ve kültürel çeşitliliği barındırarak birçok medeniyete ev sahipliği yapmış olan dini yapılar incelenip ve detaylı bir şekilde gözlemlenmiştir. Bölgenin tarihine hâkim olmayan herhangi biri bile dini yapıların şu anki suskunluğundan geçmişin izlerini duyabilir. Bu kapsamda bölgedeki camilerin genel özelliklerine değinilecek ve Diyarbakır Sur Ulu Cami örnek olarak plan ve mimari özellikleri incelenmiştir. Ulu Camii'nin mimari özellikleri incelenerek Sur bölgesindeki bir başka tarihi camii olan Hz. Süleyman Camii ile karşılaştırıldığında, Ulu Camii'nin çok daha görkemli olduğunu görmekteyiz.

Anahtar Kelimeler: Diyarbakır, Sur, Ulu Camii, mimari, dini yapı

ABSTRACT

At first, this study focuses on the history of Diyarbakır's Sur province. Additionally, it focuses on the historical and religious buildings in the region which has been hosting for different civilization from past until today. In Diyarbakır, we can see the religious and cultural diversity in all the buildings. Even someone who does not know fabulously about the history of the region, can hear the silence of the religious buildings from past up till now. Consequently, in this context, the characteristics of the mosques in the region, the plan, and the architectural characteristics of Diyarbakır Sur Ulu Camii will be analyzed as an example. Then it will be compared with Hz. Süleyman Camii, which is another mosque from Sur province. It is obviously obvert that Ulu Camii is much more magnificent in its historical place.

1 GİRİŞ

Bu ödevin amacı, Diyarbakır Sur İçi'nde bulunan Ulu Camii'nin mimari özelliklerini incelemektir. Ulu Camii'nin mimari özellikleri incelenerek, Türkiye'nin Güneydoğu Anadolu Bölgesi, bölgenin tarihi ve bölgede bugüne kadar varlık göstermiş uygarlıklar ile ilgili bilgi edinmek, ayrıca Ulu Camii'nin inşa edildiği dönemle ilgili şehirdeki kültüre ışık tutmak amaçlanmaktadır. Bu amaçla, Ulu Camii, bölgedeki Hz. Süleyman Camii ile karşılaştırılacak ve Ulu Camii'nin ayırt edici özellikleri incelenecektir. Bu ödevin ilginç bir başka özelliği de, son zamanlarda Diyarbakır bölgesinde gitgide daha büyük bir sorun haline gelen terör olayları sonrasında bölgede yaşanan yıkıma ışık tutuyor olmasıdır. Çünkü Sur içi şu anda eski haline göre oldukça zarar görmüş bir bölge olup, bu ödevde bahsedilen tarihin büyük kısmı yok olmuştur.

Bu ödev, Diyarbakır ve Diyarbakır'ın önemli ilçelerinden biri olan Sur ilçesinin tarihini kapsamaktadır. Bu nedenle, ödevde ilk önce Diyarbakır ve Sur İlçesi'nin tarihinden bahsedilmekte, sonrasında ise, Sur

içindeki Ulu Camii'nin mimari özelliklerinden, bölgenin kültürünün bu mimari özellikleri nasıl etkilediğinden ve Ulu Camii'nin kendine özgü özelliklerinden bahsedilecektir. Bu özelliklerin belirlenmesi için, Ulu Camii, Diyarbakır'ın ünlü bir başka camii olan Hz. Süleyman Camii ile karşılaştırılacaktır.

Araştırmada kullanılacak yöntem ise kaynak taraması olacak ve Diyarbakır Sur ilçesi ve Ulu Camii ile ilgili çeşitli kaynaklar taranarak bu camiinin en önemli mimari karakteristikleri ödeve yansıtılmaya çalışılacaktır.

2 DİYARBAKIR ve SUR İLÇESİ'NİN TARİHİ

Diyarbakır, Türkiye'nin en önemli şehirlerinden biri olmakla birlikte, Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nin de en önemli ve en tarihi şehirlerinden olup, pek çok medeniyete ev sahipliği yapmıştır. Türkiye'nin en kalabalık on ikinci şehri olan Diyarbakır şehrinin nüfusu, 2014 nüfus sayımına göre 1.635.048'dir.

Sur, Diyarbakır'ın dört merkez ilçesinden biridir. 2008 yılında, 5747 sayılı kanunla, Diyarbakır Büyükşehir Belediyesi sınırları içerisinde, Diyarbakır'ın en eski yerleşim merkezinde kurulmuştur. Sur adını, ilçe merkezi ile çevirili bulunan tarihi Diyarbakır surlarından almıştır. Diyarbakır, uzun yüzyıllardan beri Mezopotamya ve Anadolu medeniyetlerine ev sahibi olmuş ve bu devirlerin arkeolojik özelliklerini yansıtmaktadır. Diyarbakır'da egemenlik kurmuş çeşitli devletler; Asurlular, Aramiler, Urartular, İskitler, Medler, Persler, Makedonyalılar, Selevkoslar, Partlar, Büyük Tigan İdaresi, Romalılar, Sasaniler, Bizanslılar, Emeviler, Abbasiler, Şeyhoğulları, Hamdaniler, Mervaniler, Selçuklular, İnaloğulları, Nisanoğulları, Artuklular, Eyyübililer, Moğollar, Akkoyunlular, Safeviler ve Osmanlılar'dır (Diyadinnet). Diyarbakır'da inşa edilen camiler ise, Müslüman devletlerin özelliklerini yansıtmaktadır. Diyarbakır'ın önemli ilçelerinden biri olan Sur ilçesi de bu camileri barındırmakta olup, bu açıdan tarihi öneme sahiptir.

Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nin orta bölümünde yer alan Sur ilçesi, Dicle Nehri'nin kenarında, denizden 660 metre yükseklikte, Karacadağ'ın lavları üzerine kurulmuştur. Şekil 2'de Sur ilçesinin haritadaki yeri gösterilmektedir. İlçede egemen olmuş büyük uygarlıkların bıraktıkları izlere ve çok sayıda tarihi eserlere, ilçenin her yerinde rastlamak mümkündür. İlçenin adı ise, ilçede bulunan tarihi Diyarbakır surlarından kaynaklanmaktadır.

Tarihi geçmişi; çok eskilere, MÖ 7500 yıllarına kadar uzanmaktadır. Son dönemde yapılan arkeolojik kazılarda dünyadaki en eski yerleşim alanlarının bu bölgede olduğu görülmüştür.

İlçe çok sayıda uygarlığın izlerini taşıyan, zengin tarihi ve kültürel birikimi ile farklı uygarlıkların yerleşim alanı ve merkezi olmuştur. İlçe bir tarih ve kültür merkezi olma özelliğini her zaman koruyabilmeyi başarmıştır. Her uygarlık kendi kültürünü, öncekilerle kaynaştırıp, daha zengin hale getirerek yeni kuşaklara adeta bir ‘‘Açık Hava Yazıtlar Müzesi’’ şeklinde sunmuştur.

Şekil 1. Diyarbakır Sur İlçesi

Diyarbakır Surları uzunluk olarak Çin Seddi'nden sonra dünyada ikinci sıradadır ve dünya kültür mirası olarak kabul edilen Diyarbakır Surları, ilçe merkezini çevrelemektedir. Kalkan sırtı görünümlü surlar yöreye ait volkanik bazalt taşlarından örülmüştür. İç Kale ve Dış Kale olmak üzere iki kısımdan meydana gelmektedir.

Şekil 2. Diyarbakır Sur İlçe Haritası

Dış Kale, Dağ Kapı (kuzey), Urfa Kapı (batı), Mardin Kapı (güney) ve Yeni Kapı (doğu) olmak üzere dört kapı ile dışarıya açılır. Dış Kale 5,5 km uzunluğunda ve 82 burç bulunmaktadır. Burçların yükseklikleri 10- 12 metre, kalınlıkları ise, 3-4 metredir. Dış Kale'nin kuzeydoğu köşesinde ayrı bir sur ile çevrili İç Kale bulunmaktadır. İç Kale'de, Virantepe diye adlandırılan tepe üzerinde gerçekleştirilen kazılarda 13.yüzyılın başına ait bir Artuklu Sarayı ortaya çıkarılmıştır.

İlçe içinde tarihi Diyarbakır evleri, pek çok kilise (Meryem Ana Kilisesi, St George Kilisesi, Ermeni Protestan Kilisesi gibi), Hasanpaşa Hanları, Kadı Hamamı, gibi çeşitli tarihi eserlerin yanında çeşitli camiler vardır. Bu camilerin en önemlilerinden biri olan Diyarbakır Ulu Camii bu ödevin ana konusunu oluşturmakla birlikte, bir başka önemli camii olan Hz. Süleyman Camii ile karşılaştırılacaktır.

Diyarbakır'ın surlarla çevrili şehir dokusunda Ulu Cami önemli bir yer tutmaktadır. Ulu Cami, M.S. 639 yılında, Diyarbakır'ın en büyük ibadethanesi olan Martoma Kilisesi'nin camiye çevrilmesi sonucu oluşmuştur. Tarihi oldukça eskidir ve bu süreçte çok sayıda onarım görmüştür. Cami ve müştemilatta; yapının tarihsel sürecinin belirlenmesine yarayan yapım ve eklemelere ilişkin kitabelerle birlikte; tarihsel veri olarak yapının duvarlarında karşımıza çıkmaktadır. Kitabeler Selçuklu döneminden Osmalı dönem sonuna kadar yapıya ait bilgileri içermektedir. Yapıdaki kitabeler, hem süsleme hem de tarihi

veri olmaları ile dikkat çekmiştir. Yapıldıkları ve yazıldıkları döneme ait yazı karakterini belirlememize yarayan kitabeler, üzerlerinde yönetici, banî ve usta gibi birçok ismi barındırmaktadır. “ Camideki Büyük Selçuklu Dönemine ait en erken tarihli kitabe, harimin avluya bakan kuzey cephesinin batısında pencereler üzerinde, 0,37 x 23,90 m ölçülerinde kufî hatla, Arapça olarak tek satır halinde uzanmaktadır. Kitabe H. 484-M. 1091 tarihli olup, Sultan Melikşah’ın emriyle, veziri Ebûl Mansur Muhammed’in valiliğinde, Ebu Nasr Muhammed bin Abdülvahid eliyle Kudüslü Ahmed bin Muhammed vekâletiyle binanın yapıldığı anlaşılmaktadır (KONYAR, 1936, s.53).”

2.1. Ulu Camii Yılan Efsanesi

Diyarbakır ve Sur ilçesi çok eski ve çok tarihi yerleşim yerleri olmalarından kaynaklanan bir nedenle, farklı uygarlıklara ait pek çok efsaneye ev sahibi yapmaktadırlar. Ulu Camii ile ilgili en bilinen ve popüler efsanelerden biri ise, şeytanın yılan kılığına girmesi ile başlayan ünlü yılan efsanesidir. Efsaneye göre, Diyarbakır’da, Ulu Camii çevresinde Allah’ın sevdiği kullarından biri yaşamakta ve dini vecibelerini Ulu Camii’de yerine getirmektedir. Bir gün, bu kişi seccadesini Ulu Camii’nin avlusuna serip namaz kılmaya karar verir; ve, iblis tam da bu sırada, yılan kılığına girerek bu kişinin boynuna dolanıp namaz kılmamasını engellemeye çalışmıştır. Ama bir demir parçasına dönüştürülerek amacına ulaşamamıştır. Demir parçasına dönüşen iblisin cismi, ibreti âlem olması için ulu caminin taşları arasına yerleştirilmiştir. Bugün Ulu Camii’yi gezerken bu demir parçasını kütüphane olarak kullanılan iç avludan baktığımızda görmemiz mümkündür. (İha, 2015) Şekil 3 ve Şekil 4’de yılan efsanesine konu olan demir parçası görülmektedir.

Şekil 3. Ulu Camii yılan efsanesi

Şekil 4. Ulu Camii yılan efsanesi

3 HZ. SÜLEYMAN CAMİİ

Diyarbakır Sur bölgesindeki bir başka tarihi ve mimari bakımından önemli camii de Hz. Süleyman Camii’dir. Hz. Süleyman Camii’nin mimari belli olmamakla birlikte, kesin yapım tarihi de bilinmemektedir. Ancak, camiinin yaklaşık olarak 1155-1160 yılları arasında, Nisanoğlu Ebul Kasım tarafından yaptırıldığı, camideki kitabelerin üzerindeki bilgilerden anlaşılmaktadır.

Şekil 5. Hz. Süleyman Camii Sahabeler Türbesi

Dini açıdan oldukça büyük önem taşıyan camiinin en önemli özelliği, Diyarbakır'ın fethi olayındaki rolüdür. Zira, Hz. Ömer'in Diyarbakır'ın fethine buradan başladığına inanılır. Bunun dışında, camiide, Ulu Camii'den farklı olarak bir türbe bölümü bulunur. Bu türbe bölümünde 27 tane şehit sahabe yatmaktadırlar. Şekil 5'de Sahabaler Türbesi görülebilir. Sahabeler, Diyarbakır'ın Osmanlı Devleti hükümdarlığı zamanında Araplar tarafından fethi sırasında şehit düşen Halit Bin Velid oğlu Süleyman ve onun sahabeleridir. Bu kısma Meşhed denmektedir.

Şekil 6'de de görülebileceği üzere, Hz. Süleyman Camii, Ulu Camii'nin aksine, gösterişli ve önemli süslemelere sahip bir camii değildir. Camiinin büyük kısmı taştan yapılmış ve batıda ve güneyde iki tane girişi bulunmaktadır. Camiinin girişinde bir kemer bulunmakta ve camiinin ikinci katı bu kemerin üzerinde yer almaktadır. Ayrıca, caminin güney duvarı dışında mihrabın tam arkasına rastlamak üzere arkada üçgen, yanlarda birer dikdörtgen şeklinde dayanaklarla beslenmiştir.

Caminin bulunduğu alanda yerin eğimi cami mimarisinde zorluklar çıkarsa da kısmi aksaklıklar giderilmiş ve düzgün bir görünüme kavuşmuştur. Surlarla bitişik kısımda ikinci bir katın durumu da yer eğiminden kaynaklanmaktadır. ("H.Z. Süleyman Camii", 2016)

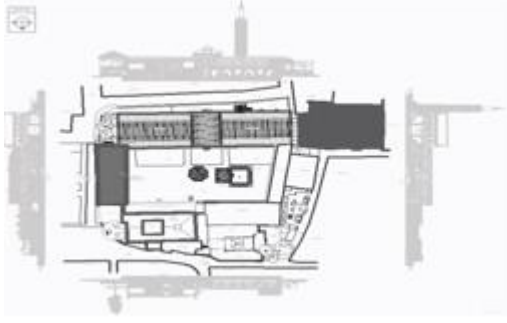

Şekil 6. Hz. Süleyman Camii

4 DİYARBAKIR SUR ULU CAMİ- PLAN VE MİMARİ ÖZELLİKLERİ

4.1 Vaziyet Planı

Diyarbakır Ulu Cami külliyesindeki yapılar; bir avlu etrafına yerleştirilmiş iki cami, iki maksure, iki medrese, şadırvan, havuz ve helâdan meydana gelmektedir. Şekil 7'de Ulu Camii'nin vaziyet planı incelenebilir. Yapıların ortasında bulunan avlu, bunun güneyindeki harim mekânı ile batı ve doğusundaki maksureler külliyesinin ilk yapılarını oluşturmaktadır. Şekil 8,9 ve 10 Ulu Camii avlusu hakkında detaylı bir izlenim edinmemiz için bize yardımcı olacaktır. Yapının güneyindeki harimin yani asıl ibadet mekânı ile bütünleşmiş üç tarafı revak ve maksurelerle çevrili avludan oluşmaktadır. Avlunun kuzeyine doğu ve batı taraflarına sonradan eklenen binalar ile Ulu Cami bugünkü şeklini almıştır. Avlunu dışında sadece batı taraftaki Zinciriye Medresesi bulunmaktadır. Harimin kuzey tarafında bulunan avlu, doğu-batı yönünde düzgün olmayan dikdörtgen planlı ve 31.50 x 77.00 m ölçülerindedir. Avluya üç giriş vardır. Bu girişler kuzey, güney ve batıdandır. Doğudaki giriş eyvan şeklinde dışa açılmaktadır.

Şekil 7. Ulu Camii Vaziyet Planı

Şekil 8. Ulu Camii Avlu doğudan görünüşü

Kuzey kapısından avluya uzunca bir aralık ile ulaşılmaktadır. Kuzey girişin doğusunda Mesudiye Medresesi, batısında Şafiîler Camii ile helâlar yer almaktadır. Batı kapısı, caminin kuzey kösesinde maksure ile birleştiği yerde bulunmaktadır. Buradan Zinciriye Medresesine ulaşan dar sokağa çıkılmaktadır ve caminin batı duvarının dibinde bulunan dar aralığa da çıkılmaktadır. Avlu zemini, revakların alt kısmı ve geçit kısımları bazalt taşıyla kaplıdır. Avlunun orta kısmındaki şadırvan, namazgâh ve havuz Osmanlı döneminde ilâve edilmiştir. Şadırvan sekizgen planlıdır ve sekizgenin köşelerinde mermer sütunlara oturan saçaklı, sivri külahlı bir ahşap çatı ile örtülmüştür. Namazgâh kare planlı dört köşesi ve aralardaki sekir mermer sütuna oturan külah şeklindeki ahşap çatılıdır. Batı tarafında ise havuz yer almaktadır.

Şekil 9. Ulu Cami Avlu batı girişi

Şekil 10. Ulu Cami Avlu kuzey tarafı

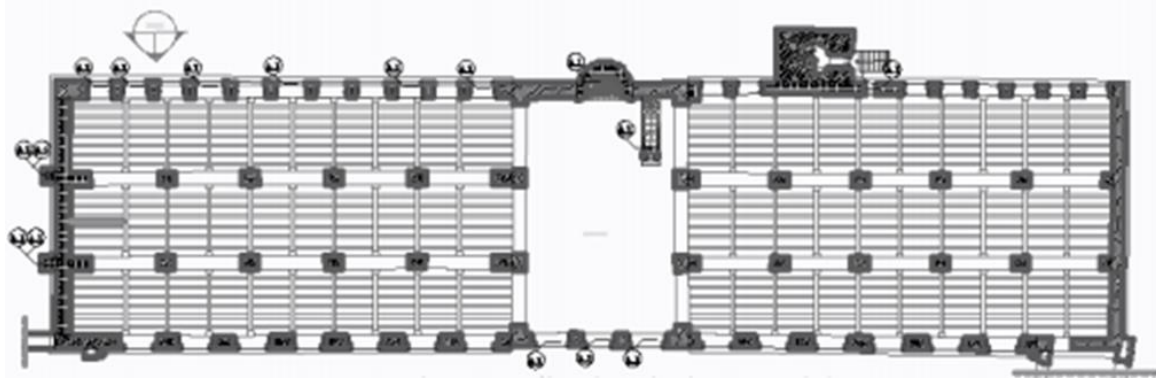

Şekil 11. Ulu Cami Avlu güney tarafı

4.2 Hanefiler Bölümü:

Güney cephesinde dıştan avluya kısmına bakmakta olan 18.66 x 77.00 m ölçülerindeki cami, yatay da dikdörtgen şeklinde bir plan olarak yapılmıştır. Harim kısmı iki taraflı kible duvarına paralel olmakla

birlikte üç kısımdır ve mihraba dik uzanan orta ekseninde dikey bir sahvından oluşur. Bu caminin plan özelliğinden dolayı transept planlı camiler grubuna dahil olmuştur.

Şekil 12. Ulu Camii Hanefiler Bölümü Planı

Hanefiler Bölümü'nün planı Şekil 12'de görülebilir. Harimin ana giriş cephesi kuzey kısımda olup, orta kesimi yan kanatlara nazaran daha yüksektir. Kanatların doğu ve batı kısmındaki alt kesime ikişer kapı ile bu kapıların arasına beşer pencere açıklığı konumlandırılmıştır. Pencere ve kapıların üzerinde denk gelen üsteki açıklıklar sivri kemerli pencere ile düzenlenmiştir. Doğu kanatta bulunan üst pencerelerin orta ekseninde iki yana simetrik olan yarım daire planındaki nişler yerleştirilmiştir.

4.3 Doğu Maksuresi

Camilerdeki parmaklıklarla çevrilmiş kısımlara maksure ismi verilir. Diyarbakır Ulu Camii'nde de doğu ve batı maksureleri olmak üzere iki maksure bulunmaktadır. Doğu Maksuresi Şekil 13 ve 14'de görülen gibi iki katlı olup, avlunun doğu tarafında bulunmakta ve kuzey-güney istikametinde uzanmaktadır. Maksurenin ölçüleri dıştan 12.24 X 31.50 m. Olmakla birlikte, güneyden harim kuzey duvarına kadar ve kuzeyden Mesudiye Medresesi önündeki revağa kadar devam etmektedir. İki katlı maksurenin zemin katı günümüzde dükkân olarak kullanılmaktadır. Maksurenin batı cephesi avluya bakmaktadır.

Doğu Maksuresi de Ulu Camii'nin tarihini yansıtan mimari öğelerle donatılmıştır. Öncelikle, maksurede, İnaloğulları'na ait bir kitabe maksurenin avluya bakan cephesindeki alt kat revak kemerlerinin üzerinde bulunmakta ve H. 557, M. 1164 tarihli bu kitabenin, Nisanoğlu Abdülkasım Ali tarafından İlaldı oğlu Ebül Muzafferin zamanında, mimar Güranlı Hibbetullah tarafından yapıldığı anlaşılmaktadır. Ayrıca, aynı maksurenin doğu cephesinde ortadaki giriş kemerinin üstünde tarihsiz olan kitabede Nisan oğlu Hasan oğlu Ali'nin ismi geçmektedir. (Konyar, 1936, s. 64)

Şekil 13. Doğu Maksuresi batıdan görünüşü

Şekil 14. Doğu Maksuresi doğu cephesi

4.4 Batı Maksuresi

Batı maksuresi de Doğu maksuresi gibi iki katlı olup, avlunun batı tarafında ve kuzey-güney istikametinde uzanmaktadır. Maksurenin batı tarafından görünüşü Şekil 15’de gösterilmektedir. Maksurenin ölçüleri dıştan 7.30 X 32.50’dir ve maksure güneyden harim kuzey duvarı ve kuzeyden Şafiiler Camii’ne kadar devam etmektedir.

Maksurenin en dikkat çeken detayı, farklı cephelerdeki sütun detaylarıdır. Sütun detayları farklı cephelerde S ve T şeklini almakta ve her ne kadar çoğu kısmı geçen yıllar ve bölgedeki terör olaylarından dolayı tahrip olmuş olsa da, asma dalı, yaprak ve lotus şekillerinde çeşitli bitkisel süslemeli sarkıtlar bulunmaktadır. Şekil 16’da Batı maksuresinin batı kapısından bir detay görülebilir.

Şekil 15. Batı Maksuresi

Şekil 16. Batı Maksuresi batı kapısı detay batıdan görünüşü

4.5 Mesudiye Medresesi

Mesudiye Medresesi, Ulu Camii’nin kuzey doğusunda yer almakta olup, camiye Artuklular döneminde eklenmiştir. Tek eyvanlı ve iki katlı bir medrese olmakla birlikte, doğu-batı istikametinde olup dikdörtgen bir alan kaplamaktadır. Medresenin kapısı siyah bazalt taşı ve açık renk kalker ile yapılmış olup, kapı girintisi fazla derin değildir.

Medresenin avlusunun ölçüleri 6.70 X 7.70 metre ölçülerindedir. Avlunun güney cephesinde görünüşü şekil 18’de görülebilir. Avlunun doğu tarafında bir eyvan bulunmakla birlikte, diğer üç tarafı Şekil 17’de görülen gibi revaklarla çevrelenmiştir. Avlunun batı tarafından açılan kapı ile bir mescide girilmekte, ve mescidin iki tarafında birer oda yer almaktadır. Avlu cepheleri, revaklar ve doğu tarafındaki eyvan ise zengin bir kesme taş işçiliği barındırmaktadır. Alt kattaki revaklarda ise mimari ve süslemeler oldukça zenginlik göstermekte ve tarihi bir yapı barındırmaktadırlar.

4.6 Zinciriye Medresesi

Zinciriye Medresesi, Ulu Camii’de Mesudiye Medresesi’nden sonraki ikinci medresedir. Tıpkı Mesudiye Medresesi gibi Artuklu döneminde inşa edilen yapı, kuzey-güney istikametinde uzanmakta olup ölçüleri 21.50 X 22.60’tır. Zinciriye Medresesi dıştan iki eyvanlı, avlulu ve tek katlı bir medresedir. Şekil 19 ve 20’de görülen Zinciriye Medresesi avlusunun ölçüleri ise 5.80 X 6.75 olup, ana eyvanı medresenin güney tarafındadır.

Şekil 17. Ulu Camii Mesudiye Medresesi Avlu Revakları

Şekil 18. Mesudiye Medresesi Avlusu

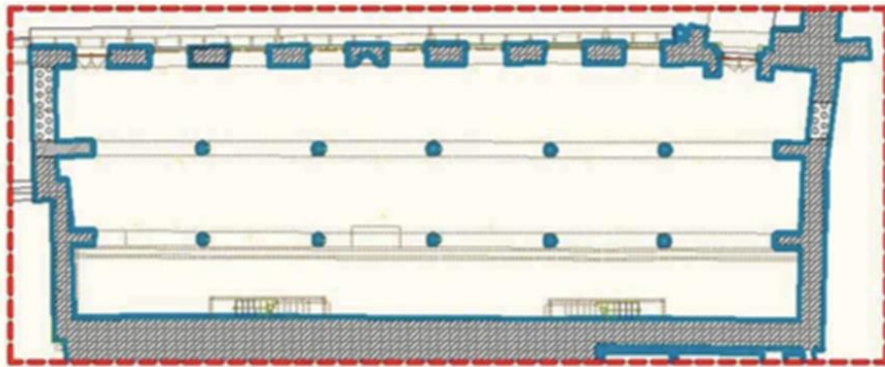

Şekil 19-20. Diyarbakır Ulu Camii Zinciriye Medresesi

4.7 Şafiiler Cami

Şafiiler Camii, Ulu Camii'nin ikinci camisi olup, avlunun kuzey-batısında inşa edilmiştir. Caminin boyutları dıştan 12.30 x 34.00 metre olup, doğu-batı doğrultusunda dikdörtgen şeklindedir. Caminin batı ve kuzey cepheleri başka yapı ve binalarla kapanmış olduğundan, hareketlilik güney ve doğu cephelerindedir. Şafiiler bölümü ve caminin içinin yerleşim planı Şekil 21'de görülebilir. Özellikle güney cephesi oldukça hareketlidir ve işçiliği oldukça özenlidir.

Caminin kible duvarı diğer duvarlara göre daha ince olup, taş mihrap bu duvarda bulunmaktadır ve boyutları 1.80 x 3.60'dır. Mihrabın yan kısımlarında bir silme bulunmaktadır.

Şekil 21. Ulu Camii Şafiiler Bölümü Planı

4.8 Şadırvan

Ulu Camii'nin şadırvanı Osmanlı Devleti'nin son döneminde yapılmış olup, namazgah ve havuzun doğu kısmında bulunmaktadır. Sekizgen planlı bir şadırvandır ve üst kenarları şekil 22'de görülen şekilde sivri bir külahla birleştirilmiştir. Şadırvanın tavanı ve ortasındaki sekizgen havuzun üst kısmı ahşap malzemeden yapılmıştır.

Şekil 22. Diyarbakır Ulu Camii Şadırvanı

4.9 Namazgah

Ulu Camii'nin namazgahı da şadırvan gibi Osmanlı İmparatorluğu'nun son döneminde yapılmış olup, kare şeklindedir ve caminin avlusunda ve şadırvanın batısında bulunmaktadır. Namazgahın üzeri ahşap bir külahla kapatılmış ve bu külah sekiz mermer direk üzerinde bulunmaktadır. Tavanın yüksekliği 0.70 metredir.

Şekil 23. Ulu Camii Namazgah ve Şadırvan

Şekil 24. Ulu Camii Havuz, Namazgah ve Şadırvan

4.10 Havuz

Ulu Camii'nin havuz bölümü ise namazgahının batı tarafında yer almaktadır ve tıpkı namazgah ve şadırvan gibi, Osmanlı'nın son döneminde, 1888 yılında yapılmıştır. Havuz, namazgah ve şadırvanın camii içindeki toplu görünümü Şekil 24'de gösterilmiştir.

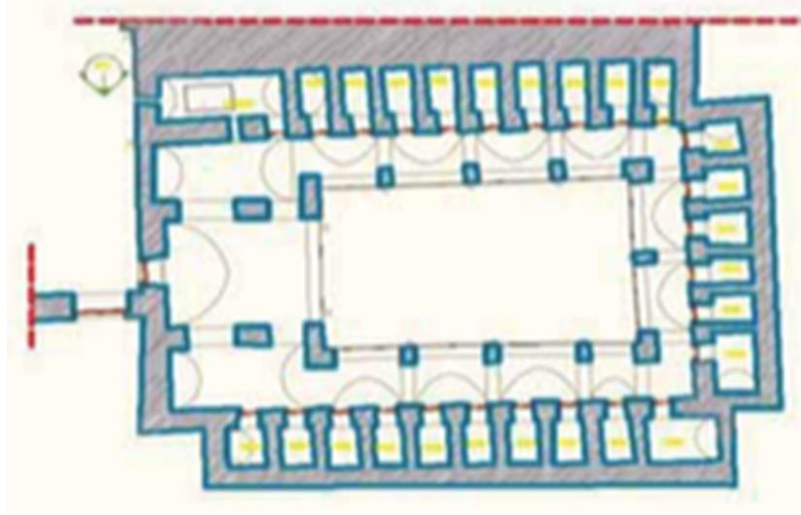
Kare şeklinde olan açık havuzun avlu tarafındaki kenarı korkuluk fonksiyonu görmekte olup, üst kenar çevresinde musluklar bulunmaktadır.

4.11. Abdestlik Tesisleri

Şekil 25'de Ulu Camii'nin abdestlik tesislerinin planı görülebilir. Abdestlik tesisleri, Şafiiler Camii'nin kuzeyinde bulunmaktadır ve külliye ile aynı zamanda inşa edilmiştir. Abdestlik tesislerinin fonksiyonu

abdest alma yerleri bulundurmasıdır. Bunun dışında, tesisin içinde boy abdesti alma bölümü de bulunmakta olup, tesis dikdörtgen şeklindedir ve doğu-batı doğrultusunda uzanmaktadır.

Abdestlik tesisinin avlusu dikdörtgen şeklinde ve üç tarafı revaklarla çevrilidir. Revakların arkasında helaların olduğu bölüm bulunmaktadır. Ve abdestliğe su temin eden bir akarsu tesisi, ve tesisin hamam kısmında boy abdesti alınması için inşa edilmiş derin bir havuz bulunmaktadır.

Şekil 25. Ulu Camii Abdestlik Tesisleri Planı

5 SONUÇ VE ÖNERİLER

Diyarbakır, yüzyıllar boyu pek çok farklı medeniyete ev sahipliği yapmış ve bu medeniyetlerin özelliklerini hem mimarisine hem kültürüne yansıtmış bir şehirdir. Bu yansımalar dini yapıtlarda da görülmektedir. Ulu Camii, Diyarbakır Sur bölgesinde bulunan ve Artuklular dönemine kadar uzanan bir tarihe sahip olan, oldukça önemli bir camiidir. Ayrıca, camii Artuklular döneminden sonra, Osmanlı döneminde de çeşitli yenilemeler geçirmiştir. Bu farklı kültürler camiinin mimari yapısında görülebilir. Bu nedenle, Ulu Camii birden fazla kültürün özelliklerini barındırması açısından da oldukça büyük bir öneme sahiptir.

Bu ödevin amacı Ulu Camii'nin mimari özelliklerini açıklamak ve Ulu Camii'nin yaşattığı kültürü gözler önüne sürmek olmuştur. Ulu Camii hem Diyarbakır Sur bölgesinin ve Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nin kültürünü gözler önüne sermesi açısından, hem de yüzyıllar boyu pek çok uygarlığa tanık olmuş bir tarihi eser olması bakımından önemlidir.

Ulu Camii Nisanoğlu Ebul Kasım tarafından inşa ettirilen Hz. Süleyman Camii ile kıyaslandığında süslemeler açısından daha zengin bir camiidir. Bu nedenle, Diyarbakır'ın en görkemli mimari yapılarından biri olan Ulu Camii'nin Diyarbakır mimarisi ve kültürü açısından önemi oldukça büyüktür.

Şekil 26. Terör Saldırılarından Sonra Ulu Camii

Ancak, Diyarbakır'ın Sur bölgesi son aylarda çok trajik olaylara sahne olmuş bir bölgedir. Bölgedeki siyasi olaylar tarihi eserlere de oldukça hasar vermiştir ve bölgenin mimari eserleri de bu olaylarından oldukça etkilenmiştir. Bu nedenle, bölgede tarih ve kültür bakımından şu anda bir kaç sene önce olandan oldukça farklı bir ortam hüküm sürmektedir. Şekil 26'da Ulu Camii'nin son zamanlarda aldığı hasar görülebilir, ve bu hasarları gidermek amacıyla Ulu Camii restorasyon çalışmalarına tabi tutulmaktadır.

Şekil 27. Terör olaylarından sonra Sur'da ki Fatih Paşa Camii

Her ne kadar Ulu Camii veya Hz. Süleyman Camii olaylarda büyük zarar görmemiş olsalar da, 1516 yılında yapılan Fatih Paşa Camii'nin Şekil 27'de görülen son hali bize Diyarbakır'daki tarihi eserlerin bu olaylarından sonra ne kadar zarar gördüğüne dair bir fikir verebilir.

Diyarbakır sürekli olarak tehdit altında olan ve şiddet olaylarının sık sık yaşandığı bir şehirdir. Bu nedenle, Diyarbakır'ın önemli tarihi eserlerinde iyileştirilmeler yapılmalı ve sanat eserlerini terör facialarından ve çeşitli saldırılardan korumak yetkili otoritelerin en önemli görevlerinden biri olmalıdır. Ulu Camii yüzyıllar boyu süren bir tarihi içinde barındırmaktadır. Ulu Camii'ye zarar gelmesi demek, çok önemli ve çok zengin bir tarihe zarar gelmesi demektir. Bu nedenle Ulu Camii ve bölgedeki benzeri yapıların korunması oldukça önemlidir.

6 KAYNAKLAR

- H.Z Süleyman Camii. (2016). Inzardergisi.com. Erişim Tarihi: 23 Kasım 2016, <http://www.inzardergisi.com/Yazar/Makale/HZ-Suleyman-Camii.html>
- KONYAR, Basri (1936-I), Diyarbakır Tarihi, I, Ankara.
- KONYAR, Basri (1936-II), Diyarbakır Kitabeleri, II, Ankara.
- PINAR, İ. (1999), "Gezinlerin Gözüyle Diyarbakır (1701-1924)", Diyarbakır: Müze Şehir, WILSON, Charles (1895), Handbook For Travels in Asia Minor, Transcaucasia, Persia, London. PARLA, Canan (2005), "Diyarbakır Surları ve Kent Tarihi", ODTÜMFD, 2005/1 Ankara, s. 57- 84 İstanbul. (2015), Diyarbakır Ulu Camii'nin Bilinmeyen Yönleri Erişim Tarihi: 21 Kasım 2016, <http://www.ih.com.tr/haber-diyarbakir-ulu-camiinin-bilinmeyen-yonleri-451028/>
- Diyarbakır Tarihi ve Tarihçesi Tarihsel Gelişimi Erişim Tarihi: 21 Kasım 2016, <http://www.diyadinnet.com/YararliBilgiler-638&Bilgi=diyarbak%C4%B1r-tarihi-ve-tarih%C3%A7esi-tarihsel-geli%C5%9Fimi>
- Şekil 1: <http://www.diyarbakirkulturturizm.gov.tr/>
- Şekil 2: <http://www.diyarbakirkulturturizm.gov.tr/>
- Şekil 5: <http://www.diyarbakirkulturturizm.org/Yapit/Details/CAMILER/16/Hz-Suleyman-Cami--Kale-Camii-120>
- Şekil 6: <http://www.diyarbakirkulturturizm.org/Yapit/Details/CAMILER/16/Hz-Suleyman-Cami--Kale-Camii-120>
- Şekil 7- 25: YILDIZ, İ. (2011), "Medeniyetler Mirası Diyarbakır Mimarisi", Diyarbakır.

Şekil 26: <http://www.haberler.com/sur-da-tarihi-camiye-teror-saldirisi-7946090-haberi/>

Şekil 27: <http://www.haberler.com/sur-da-tarihi-camiye-teror-saldirisi-7946090-haberi/>

ÖZGEÇMİŞ

1979 İstanbul / Fatih doğumluyum. Lise öğrenimimi açık öğretimde tamamladım. 2013 yılında Beykent Üniversitesi Mühendislik- Mimarlık Fakültesi İç Mimarlık bölümünü tamamladıktan sonra Yıldız Teknik Üniversitesi bünyesinde Proje Yöneticisi Sertifika programına katıldım. DAP Yapı ve DUMANKAYA firmalarında çalıştıktan sonra YILDIRIM YAPI GRUBU bünyesinde İç Mimar olarak çalışmaya devam etmekteyim.

Diyarbakır Kalesi ve Surlarının Tarihsel Gelişim ve Mimari Yapısı

Merve KARAKOÇ

İstanbul Aydın Üniversitesi

mervekarakoc1@gmail.com

ÖZET

Bu makalede Diyarbakır Sur İlçesinin tarihi değerlerinden biri olan Diyarbakır Kalesi ve Surları ele alınacaktır. Diyarbakır'ın ilk yerleşim yeri olan Sur İçi Bölgesi, tarihin her döneminde belirli değerlere sahip bir yerleşim sahası olmuştur. Birçok uygarlığa beşiklik etmiş, uzun yıllar önemli ticaret ulaşım aksında yer alarak ticari bir merkez görevi görmüş ve bu durumun kentin gelişiminde önemli bir rolü olmuştur. Güneydoğu Anadolu bölgesinde yer alan kent, çevresindeki medeniyetlerin kültüründen etkilenmiş ve karma bir morfolojiye sahip olmuştur. Şehir, kale duvarları ve surlar ile çevrilmiş genel olarak bütünlüğünü günümüze kadar sürdürmeyi başarmıştır. Bu çalışma, Diyarbakır Kalesi ve Surlarının tarihsel sürecini ve mimari yapısını incelemeyi amaçlanmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Diyarbakır Sur İlçesi, Diyarbakır Surları, Diyarbakır Kalesi, Surların Mimari Özellikleri, Kent Tarihi, Mimarlık.

In this article Diyarbakır Fortress and the city walls which are the historical assets of Diyarbakır Sur are described. Diyarbakır's first settlement, the walled city district has had certain importance in all periods of history. It has been a cradle to many civilizations, for many years has been a trading access point which has played a large role in the development of the city. This city, situated in the Southeastern region of Anatolia has been affected by modernized culture steles around it and has a combined morphology. Surrounded by Fortress walls this city has been able to sustain its unity today. This study aims to analyses the Diyarbakır Fortress and the city walls historic process.

Key Words: Diyarbakır Sur District, Diyarbakır Walls, Diyarbakır Castle, Architectural Properties of Walls, Urban History, Architecture.

1 GİRİŞ

Diyarbakır, Mezopotamya'nın kuzeyinde Dicle ve Fırat ırmakları arasında yer almaktadır. Malatya, Elazığ, Bingöl, Muş, Mardin, Urfa, Batman ve Adıyaman illeriyle çevrelenmiştir. Diyarbakır kenti kesin olarak ne zaman kurulduğu bilinmemekle birlikte merkezi 7 bin 500 yıllık bir geçmişe sahiptir. Diyarbakır'ın tarih içinde aldığı isimler konusunda değişik anlatımlar vardır. Genel kanı, şehrin isminin zaman içinde "Amidi, Amida, Âmid, Kara-Amid, Diyarbekr, Diyarbekir" olarak geçtiği ve Cumhuriyet sonrası Atatürk'ün şehre yaptığı 1937'deki son gezisinde şehri ismi "Diyarbakır" olarak değiştirmiştir (Çelik, 2008).

Şehir tarihin her döneminde büyük uygarlıkların, kültürel ve ekonomik hareketlerin odağı olarak kabul edilmiştir, M.Ö.3000 yıllarında Hurriler ile başlayarak Osmanlılar'a kadar uzanan eski bir tarihi geçmişi

olan Diyarbakır'da hayatını sürdürenler şehire bıraktıkları izlerle kenti ebedileştirmişlerdir. Bu eserlerin başında, kuşbakışı bir kalkan balığını andıran şekliyle kenti baştanbaşa kuşatan surlar gelmektedir.

Diyarbakır surları günümüz itibariyle uzunluk bakımından Çin Seddi'nden sonra dünyada ikinci, ama eskilik bakımından birinci sırada kabul edilmektedir (Çelik, 2008).

Diyarbakır Surlarının yapım tarihini incelerken çeşitli kaynaklarda yer alan bilgiler, genelde İç Kale'nin Subaru (Huri-Mittani) Dönemi'nde yapıldığına işaret etmektedir.. Surların İç Kale'nin dışında kalan birinci bölümü Dağkapı'dan Mardin Kapı'ya kadar uzandığı bilinmektedir. Nusaybin'den şehre gelip sığına lar, Efsel Bahçeleri'ne ve civarına yerleştirilmiştir. Surlar, kuşatma tehlikelerine karşı bu yerleşimcileri de içine alacak biçimde günümüzdeki şeklini almıştır.

Diyarbakır ili son dönemde yaşadığı siyasal ve sosyal sebeplerden dolayı tahrip olmuş ve değişim sürecine girmiştir. Yenileme çalışmaları söz konusudur. Çalışmadaki amaç yenileme yaparken surların ve kalenin orijinalliğinin bozulmadan yapılması ve değerlerin korunması için belgeleme yapmaktır.

Diyarbakır Kalesi ve surları bugün bulunduğu durum, tarihsel geçmişi, mimari durumu incelenecektir. Çalışmanın yöntemi Diyarbakır kalesi ve surları konusunda makaleler yüksek lisans ve doktora tezleri, çeşitli yerli ve yabancı yayınlar oluşturmaktadır.

2 DİYARBAKIR FİZİKİ VE SOSYAL YAPISI

2.1 Coğrafi Konumu

Diyarbakır İli doğudan Batman il merkezi, Beşiri, Kozluk, Sason, Hasankeyf ve Gerçüş, Muş İl Merkezi, Hasköy; Şanlıurfa'nın Siverek, Viranşehir; Adıyaman'ın Gerger; Malatya'nın Pötürge, Doğanyol; kuzeyden Elazığ'ın Solhan İlçeleriyle sınırlandırılmıştır, (Şekil 1)

Diyarbakır İli'nin İlçeleri sırasıyla şöyledir; Bismil, Çermik, Çınar, Çüngüş, Dicle, Eğil, Ergani, Hani, Hazro, Kocaköy, Kulp, Lice ve Silvan'dır. (Diyarbakır İl ve Çevre Durum Raporu,2011)

Şekil 1. Diyarbakır ve Çevre İller Haritası

'Diyarbakır İli Güneydoğu Anadolu Bölgesinde, 37 derece 30 dakika ve 38 derece 43 dakika kuzey enlemleriyle, 40 derece 37 dakika ve 41 derece 20 dakika doğu boylamları arasında yer almaktadır. Yüz ölçümü 15.355 km² 'dir. İl merkezinin denizden yüksekliği 670 m'dir. 2007 ADNKS (Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemi) veri tabanına göre ilin toplam nüfusu 1.460.714 olup, bunun 855.389'u İl ve İlçe Merkezlerinde, 605.325'i bucak ve köylerde yaşamaktadır. İl topraklarının % 45 'i sürüme elverişlidir.

Toprakların % 95 'i ise tarıma elverişli nitelik taşımaktadır. % 37 'sini dağların kapladığı il alanında ovaların payı % 31 dolaylarındadır'(Diyarbakır İl ve Çevre Durum Raporu,2011).

'Diyarbakır çevre il ve ilçelere devlet karayolları ile bağlanmış durumdadır. Türkiye'nin nüfus bakımından gelişmiş kentlerden bir olan Diyarbakır, Güneydoğu Anadolu Torosların güneyinde kalmaktadır. Dicle Irmağı ile Güneydoğu Toroslar arasında uzanan geniş alana Diyarbakır havzası denir. Bu bölümün güneyinde ise orta yükseklikteki dağlardan oluşan Mardin yükseltisi yer alır. Kuzeybatı Güney doğrultusunda uzanan Karacadağ yükseltisi, Diyarbakır Havzasıyla batıdaki Şanlıurfa yaylasını birbirinden ayırır. Sönmüş bir Volkan olan Karacadağ 1.954 m. yüksekliği ile yörenin en yüksek noktasıdır. Bölgenin batıdaki sınırlarını Fırat Nehri oluşturmaktadır. Doğuda bulunan Ambar ve Göksu Çayları Dicle Nehrine karışır'(Diyarbakır İl ve Çevre Durum Raporu,2011).

'Batısında Şanlıurfa, Güneydoğusunda Mardin kuzey batısında Elazığ ve doğusunda Batman illeri bulunan Diyarbakır'da karasal iklim gözlenir. Gündüz ile gece arasında belirgin sıcaklık farkları yaşanır. Doğal bitki örtüsü ve Orman alanları gelişmemiştir. Daha çok makilik ve çalılık alanları gözlenmektedir'(Diyarbakır İl ve Çevre Durum Raporu,2011).

2.2 Jeolojik Yapısı

'Beysanoğlu, 1963'e göre Diyarbakır'ın jeolojik yapısını, kentin güneybatısında bulunan Karacadağ'dan akan lavlardan oluşan bazalt tabakalarından meydana gelmektedir ve aynı zamanda bu tabakaların altında marnlar, konglomeralar ve yumuşak kalkerler bulunmaktadır. Kentin yaklaşık 30 km güney doğusuna kadar uzanan bazalt akıntılar üç kat bazalt tabakasından oluşmaktadır. Bu tabakaların kalınlığı kentin bulunduğu alanda 20–25 metre kalınlığa kadar inmektedir'(Korkmaz, 2006).

'Geleneksel sivil, dini ve askeri mimarlık eserlerinin büyük bir çoğunluğunda bazalt taş ocaklarından çıkarılan bazalt taş malzeme kullanılmıştır. Günümüzde ise eski eser onarımı ve kentsel altyapı imalatlarında bazalt yapı malzemeleri kullanılmaktadır' (Korkmaz, 2006).

2.3 İklimi ve Bitki Örtüsü

'Diyarbakır havzasının, etrafı dağlarla çevrili, ortasının çukur olması, kentin iklimini önemli derecede değiştirmektedir. Kentin, kuzeyinde bulunan dağlardan dolayı yazın dağlık kesimlerden oluşan serin havanın girişini bu dağlar engeller. Kışın ise aynı bölgede yüksek basınçlı soğuk hava kenti etkisi altına almaktadır. Kent, kış ve sonbahar aylarında doğu Akdeniz ve Sibirya'nın, ilkbahar ve yaz aylarında ise Basra körfezinin sıcak alçak basıncın etkisinde kalmaktadır'(Beysanoğlu, 1963).

'Diyarbakır'ın kışı yağışlı ve serin yazı kurak ve sıcak-kuru karasal özellik gösteren iklime sahipken günümüzde kentin, karasal iklim özelliği kısmen değişerek Akdeniz iklimi özellikleri göstermeye başlamıştır. Kuru ve sıcak karakterli Basra alçak basıncını etkisine girmektedir. Diyarbakır'da Haziran-Temmuz-Ağustos ve Eylül aylarında yurt genelinde en yüksek sıcaklık değerlerinde iken kışın kuzeyden gelen soğuk hava ve Güneydoğu Toroslar nedeni ile çok fazla etkili değildir. Diyarbakır'da yaz günleri, Nisan ayı ortalarında başlarken, Ekim ayı sonlarında bitmektedir'(DVIÇOM, 2005).

'Kent'in hakim rüzgar yönü kuzey ve kuzey batıdır. Yağış rejimine bakıldığında en çok yağış oranı kış aylarında görülmektedir. Bu nedenle nispi nem değerleri en çok kış aylarında en az ise yaz aylarındadır. Diyarbakır'ın iklim durumu, orman tahripleri ve meraların hayvancılık gibi nedenlerle sürekli kullanılması gibi etkenlerden bitki örtüsü yönünden kent, çok fakirdir. Bugün kırsal bölgelerde yer yer küçük orman alanları ve fundalıklar bulunmaktadır. Eskiden Karacadağ ve Mazıdağı etekleri meşe ormanlarıyla kaplıyken günümüzde bu ormanlar yok olmuş ve yerlerini fundalık ve çalılıklar almıştır'(Güney, 1990).

2.4 Sosyal ve Demografik Yapı

'Diyarbakır ortaçağ zamanından kalma eski bir yerleşim kentidir. Kentte bulunan Sur Kaleleri, Dicle vadisinden 100 metre kadarlık bir yüksekliğe geniş bir alan üzerine kurulmuştur. İç ve dış kale olmak üzere iki kısımdan oluşmaktadır'(Yılmazçelik, 1995). '1940'lı yıllara kadar halkın büyük bir çoğunluğu surların kenti kuşattığı bu kalede hayatlarını sürdürmekteydi. Sur dışına ilk çıkış 1869–1875'li yıllarda Sur dışına kışla, hastane, cami gibi yapıların taşınmasıyla halkta Sur dışına yerleşmeye başlamıştır.

Ticaretle uğraşan insanların büyük çoğunluğu Sur dışına 1950 yıllarında ilk çıkan kesimler olmuştur. (Arslan, 1999)’

‘Kent nüfusunun hızlı bir şekilde artmasının en önemli sebebi kırsaldan kente olan göçlerin artmasından kaynaklanmaktadır. Bu durumla birlikte son zamanlarda yaşanan siyasi ve sosyale sebeplerden dolayı oluşan zorunlu göçler kent nüfusunun artmasında önemli bir rol oynamaktadır. Kentin yeni iş olanakları sağlaması ve cazibesinin yanında son dönemlerde yaşanan sosyal olaylardan kaynaklanan zorunlu göçler kent nüfusunu artıran başlıca etkenlerdir (DİE, 2004).

Diyarbakır’ın kültüründe bulunan geniş aile yapısı zamanla kaybolmuş ve kendini çekirdek aile denile küçük ailelere bırakmıştır. Fakat hala içerisinde büyük aileler barındırmaktadır. Bu oran 6,76’dır. Bu oran kentin sur içi bölgesinde zamanla daha da artmaktadır. Bu oran Türkiye’de ki oranlarla kıyaslandığında oldukça fazla olduğu anlaşılmaktadır. Doğum oranı olarak diğer illeri geçerek 81 il içinden 10. sırayı almaktadır. (DİE, 2004)

‘Kentın ana geçim kaynağı olarak en önemlilerinden biri tarımdır. Halkın büyük çoğunluğu yaklaşık %63,86’sı tarım sektöründe geçimini sürdürmektedir. Sanayi iş kolunda ise % 3,86’lık bir oran istihdam edilmektedir’(DPT, 2003).

3 DİYARBAKIR KALESİ VE SURLARI TARİHSEL GELİŞİMİ

3.1 Diyarbakır’ın Tarihçesi

Diyarbakır, M.Ö. 3000–1260 yılları arasında, kente Huri-Mitani egemenliği vardı. M.Ö. XIV yüzyıl sonlarında kenti, Asurlular hâkimiyetinden sonra M.Ö. 775–736 yıllarında ise Urartular tarafında yönetilmiştir. Daha sonraları kent, sırasıyla

- İskitler (M.Ö. 653– M.Ö. 625),
- Medler (M.Ö. 625– M.Ö. 550),
- Persler (M.Ö. 550– M.Ö. 331),
- Makedonyalılar (M.Ö. 331–323),
- Selevkoslar (M.Ö. 323– M.Ö. 140),
- Partlar (M.Ö. 140– M.Ö. 85),
- Büyük Tigran İdaresi (M.Ö. 85– M.Ö. 69),
- Romalılar (M.Ö. 69– M.Ö. 53),
- Sasaniler (M.S. 226– M.Ö. 395),
- Bizanslılar (M.S. 395– M.Ö. 639),
- Emeviler (M.S. 661– M.Ö. 750),
- Abbasiler (M.S. 750– M.Ö. 869),
- Şeyhoğulları (M.S. 869– M.Ö. 899),
- Hamdaniler (M.S.930– M.Ö. 978),
- Mervaniler (M.S. 984– M.Ö. 1085),
- Selçuklular (M.S. 1085– M.Ö. 1093),
- İnaloğulları (M.S.1097– M.Ö. 1142),
- Nisanoğulları (M.S. 1142– M.Ö. 1183),
- Artuklular (M.S. 1183– M.Ö. 1232),
- Eyyubiler (M.S.1232– M.Ö. 1240),
- Moğollar(M.S. 1394– M.Ö. 1401),
- Akkoyunlular (M.S. 1401– M.Ö. 1507),
- Safeviler (M.S.1507– M.Ö. 1515) ve
- Osmanlılar (1515-) Diyarbakır’a egemen olmuşlardır. (Beysanoğlu, 1963)

Kent surların üzerinde bulunan birçok medeniyete ait kitabe, süsleme ve figür farklı medeniyetlerin bu kentte yaşadığına işaret etmektedir. Kent bu medeniyetlerin bıraktığı izlerle doludur. Bugün sur içinde bu medeniyetlerin bıraktığı sayısız anıtsal yapı ve eser bulunmaktadır.

3.2 Diyarbakır Kalesi Tarihi ve Kitabeler

‘Diyarbakır’ın en önemli kültürel mirası olan ve adını da kendisinden almış olduğu kaleler 20. Yy kadar önemini hep koruyarak günümüze kadar gelmiştir. Şehrin her bir noktasını koruyan kaleler geçmişte yaşamış insanlar açısından farklı bir öneme sahip olmuştur. Yapılan çalışmalarda sadece Anadolu’da 1000 civarında kale olduğu tespit edilmiştir’(Diyarbakır Mimarisi 2011). Kaleler daha çok Türkler tarafından kullanılmıştır. Geçmişten günümüze kadar ki uzun süreçte Türk halkı kale mimarisinde büyük gelişmeler göstermişlerdir. Bu gelişmeler askeri açıdan Türklere büyük başarılar getirmiş ve üç kıtayı yönetmişlerdir. Bu anlayış Göktürk, Uygur, Karahanlı, Gazneli, Büyük Selçuklu, Anadolu Selçuklu ve Osmanlı Devleti’nin batılılaşma sürecine kadar sürmüştür. Bu bağlamda Orta Asya’dan Anadolu’ya, Anadolu’dan da 3 kıtada yüzlerce kale inşaa edilerek medeniyet tarihine Türkler önemli bir katkı daha sağlamıştır’(Diyarbakır Mimarisi 2011).

‘Geçmişten günümüze Türk mimarisi özgünlüğünü koruyarak dünya dünya mimarisi açısından önemli bir konumda bulunmaktadır. Öztürkçede kila: kütlev ve kalav: kargir anlamlarında kullanılan kale Azerice de ‘gala’ Kazakça’da ‘korğan’ Kırgızca’da ‘çep’ şeklinde söylenmektedir. Türkler İslamiyet’i kabul etmeden önce kale yerine ‘balık’ kelimesini de kullanmışlardır. İslamiyet’i kabulden sonra balık yerine kale sözcüğü yaygınlaşmıştır’(Diyarbakır Mimarisi 2011).

‘Diyarbakır Kalesi; Dicle Nehri’nin batısından, Karacadağ sınırlarına kadar genişleyen Bazalt Yaylası’nın üzerinde kurulmuştur. Dicle Vadisi’nden 100 m yüksekte bulunmaktadır. Arazinin topoğrafik yapısı, kalenin şekil açısından sınırlı tutmuştur’(Diyarbakır Mimarisi 2011). (Şekil:2-3-4).

Şekil 2. Kale ve Surların doğu görünüşü

Şekil 3. Kale ve Surların güneybatı görünüşü

Şekil 4. Kale ve Surların batı görünüşü

‘İç Kale bölümü ‘Fis Kayası’ adı verilen sarp kayalığın üzerine kurulmuş olup, Diyarbakir kalesinin çekirdeğini meydana getirmektedir. Diyarbakir İç Kalesi’nin inşa tarihi bilinmemektedir. Hurriler zamanında (M.Ö. 200’li yıllar) burada bir kale yapıldığı sanılmaktadır. M.S. 349’da Roma İmparatorluğu döneminde şehrin etrafı surlarla çevrilmiş, 365-375 yılları arasında da surun batıya doğru genişlemesiyle dış kale asıl halini almıştır. Dış Hz. Ömer zamanında İyaz b.Ganem tarafından (639) İslam Topraklarına alınmıştır. 899 yılında Abbasiler tarafından surlar yeniden yaptırılmış, 1011 yılında ise Mervaniler surları tamir ettirmiştir, (Şekil 5-6).

Nasır-ı Hüsrev, 1950, s.13-14’a göre 10 Aralık 1046’da Diyarbakir’a gelen İranlı ünlü şair ve bilgin Nasır-ı Hüsrev: ‘Ben dünyanın dört bucağında Arap, Acem, Hint, ve Türk memleketlerinde birçok kentler ve kaleler gördüm. Fakat yeryüzünde hiçbir ülkede Amid kentinin kalesine benzer bir kale ne gördüm, ne de başka bir yerde bunun gibi bir kale gördüm diyeni duydum’ şeklinde kaleden bahsetmektedir’(Diyarbakir Mimarisi 2011).

Şekil 5. Diyarbakir Surlarının Havadan Görünüşü

Şekil 6. Diyarbakır Surlarının Havadan Görünüşü

Kalenin onarılması Büyük Selçuklu Sultanı Melihşah döneminde gerçekleşmiştir. Üzerine ise onarım kitabesi eklenmiştir.

Nisanoğulları (1142-1183)

Artukoğulları (1183-1232)

Eyyubiler (1232-1240)

Anadolu Selçukluları (1240-1302)

Akkoyunlular (1401-1507)

1515 tarihinden sonra Osmanlı Döneminde kale kısmı onarılmıştır. Daha sonrasında ise 1524-26 tarihleri arasında Kanuni Sultan Süleyman tarafından Sur kalelerinin iç kale bölümü genişletilip günümüze kadar gelmiştir(Diyarbakır Mimarisi 2011).

1815 yılında iç kale ve dış kale birlikte onarılmıştır ayrıca Cumhuriyet döneminde ufak onarımlar yapılmıştır. Hemen hemen tamamı günümüze kadar ulaşmıştır. Surlarla çevrili Diyarbakır kentinde sayısız kültür varlığı bulunmaktadır. Şehirdeki eserlerin başında, Ulu Cami Mesudiye Medresesi Zincirli Medrese Vahap Ağa Hamamı Safa Camii Kara Camii Taceddin Mescidi Behram Paşa Camii Eski Suriye Kilisesi Ali Paşa Camii Hızır İlyas Kilisesi Deve Hamamı Deliller Hanı Hüsrev Paşa Camii Hamam (Yıkık durumda) Şeyh Said Mescidi Protestan Kilisesi Kaide Kilisesi Kadı Hamamı Veza Camii Hasan Paşa Hanı Fatih Paşa Camii Nasuh Paşa Camii, Peygamber Camii, İskender Paşa Camii, Melik Ahmet Paşa Camii, Lale Bey Camii'dir.

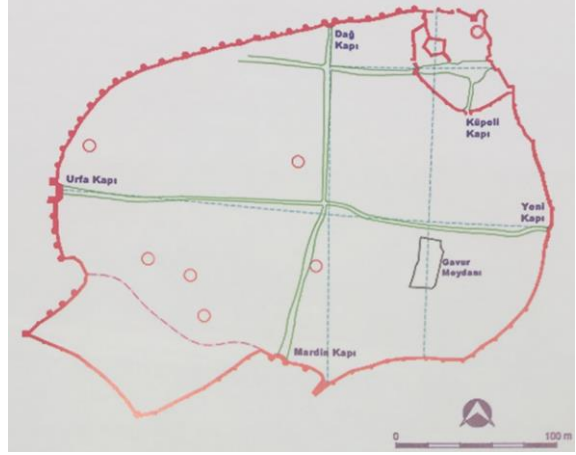
İç Kalede; Eski kilise, Hapishane, İç Kale Cami, Yönetim Binaları bulunmaktadır.

Tarih boyunca sürekli el değiştiren şehir surları üzerinde sadece 70'e yakın kitabe günümüze kadar ulaşabilmiştir. Bu kitabelerden altısı, Bizans, beşi Roma (dördü Yunanca, biri Latince) dönemine aittir. Diğerleri İslam dönemine ait olup bunlar; sekizi Abbasi dönemi, onbiri Mervani dönemi, dördü Büyük Selçuklu dönemi, üçü İnanoğulları ve Nisanoğulları dönemi, beşi 'Artuklu dönemi, biri Suriye Selçukluları dönemi, biri Osmanlı dönemine aittir. Savaşlar ve doğal afetlerle sürekli tahrip olan surlar yeniden onarılmış ve tahkim edilmiş olduğundan surlarda daha fazla kitabesi olması gerekmektedir'(Diyarbakır Mimarisi 2011).

3.3 Diyarbakır Kalesinin Öğeleri

Diyarbakır surlarının Kuzey-güney ve doğu-batı yönlü olmak üzere iki ana yolu ve bu yollarla bağlantılı dört ana kapısı ve gizli geçitleri bulunmaktadır. Günümüzde ise yıkılmış veya yapılmış binaların karakterize edilmesi ile kent günümüz dokusuna kavuşmuştur. Arazinin topografyasına göre yapılan Diyarbakır Kalesi, köşeleri yuvarlatılmış dikdörtgen biçiminde plana sahiptir. Dış kale surları doğuda

Dicle Vadisi'nin sarp yamacı ile güneybatıda Ben-ü Sen sel yatağı hakim bazalt plato üzerinde topografyaya uygun şekilde yapılmıştır,(Çizim1). 'Dış kale, 1.3*..7 km'lik düz bir alanı kaplamaktadır. Dışta bulunan sur iç tarafta bulunan surla göre daha alçak ve birbirine paralel şekilde konumlandırılmıştır. Sonrasında ise Diyarbakır'daki surların çevresi 15 metreden 6 metreye doğru daralan bir hendekle çevrelenmiştir. Dış kale surları 10-15m yükseklikte ve 3-5 m genişliktedir. Dağ Kapı ve Urfa Kapı arasında düşman saldırısına daha açık olan yerlerde burçların yuvarlak ve sık inşa edilmiştir. Dicle vadisine bakan surların tabii korunması olduğundan burçların çok köşeli seyrek olarak inşa edilmiştir. Günümüze ulaşmayan dış surun bir bölümünün kalıntıları, İç Kale'nin kuzeydoğusunda bulunmaktadır. Dört ana kapısı olan kuzey yöne açılan Dağ (Harput) Kapı, batı yöne açılan Urfa Kapı, güney yöne açılan Mardin Kapı ve doğu yöne açılan Yeni Kapı'dır' (Çizim2), (Diyarbakır Mimarisi 2011).

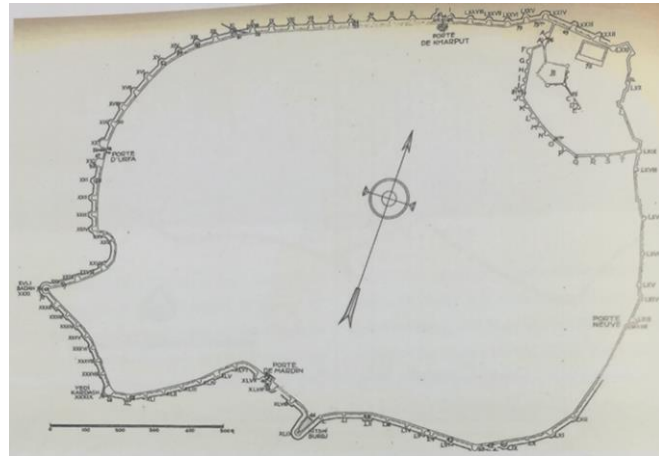

Çizim 1. Diyarbakır Surlarının Planı (Gabriel'den)

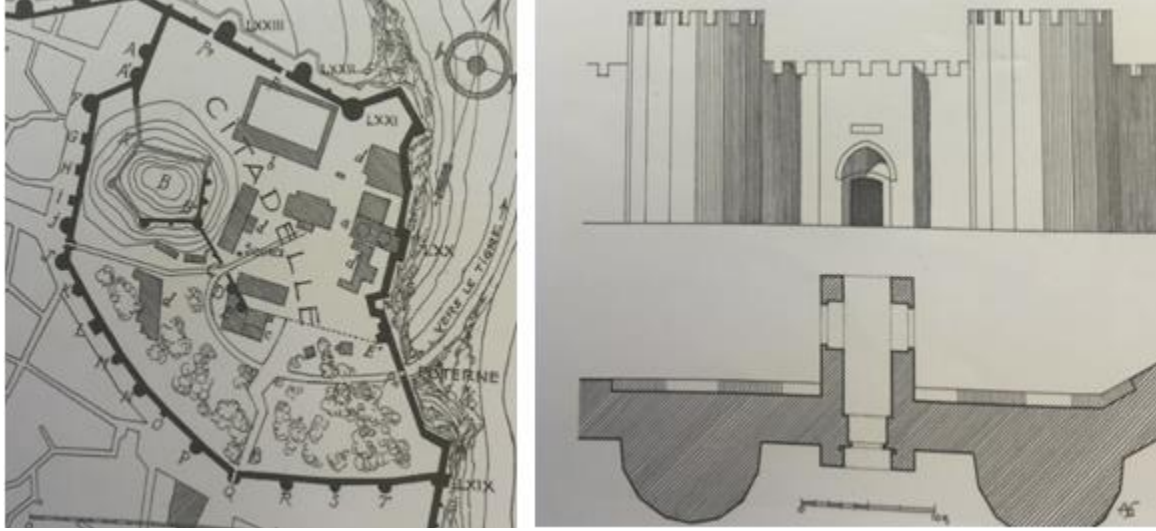
Çizim 2. Diyarbakır Surlarının Planı

3.1 İç Kale

İç kale 'Fis Kayası' adı verilen sarp kayalığın üzerine kurulmuş olup, Diyarbakır kalesinin asıl çekirdeğini meydana getirmektedir,(Çizim:4). İç kale hendekönü duvarıyla kentten ayrılmış olup beşgen bir plana sahiptir. İç kale surları farklı biçim ve boyuttaki 19 burçla sağlamlaştırılmıştır. Burada Hapishane, Kilise, Adliye, Müze, Çeşme, İç Kale Camii, yıkılan Hamza Bey Mescidi gibi yapılar bulunmaktadı. Diyarbakır'ın Osmanlı İdaresi altına girmesinin ardından kent eyalet merkezi olmuş iç kalede yönetim merkezi haline getirilmiştir. İç kaleye 953 / 1526-1527 tarihinde burç eklenmiş ve Saray dört kapısı olan iç kale berylerbeyleri ve üst düzey yönetim sınıfının kaldığı mekân halini almıştır, (Çizim3-5). (Diyarbakır Mimarisi 2011)

Çizim 3. Diyarbakır Surlarının Planı

Çizim 4. Diyarbakır İç Kalesinin Planı

Çizim 5. İç Kale Giriş Kapısı

3.2 İç Kale Kapıları

İçkale Milattan 2500-300 yıl önce kentin ilk çekirdeği, günümüzdeki İçkale'nin Virantepe de olarak bilinen noktasında, Hurri-Mitaniler döneminde yer almaktadır. Daha sonraki dönemlerde çevre genişletilerek, bazalt platonun Dicle vadisine bakan uçurum doğal korunganlık özelliğinden dolayı doğuda sınır oluşturmuştur. 16 burçlu İçkale'nin dört kapısı bulunmaktadır. Fetih ve Orgun kapıları dışa, Saray ve Küpeli kapıları ise içe açılmaktadır.

3.2.1 Fetih Kapısı

Fetih Kapısı İçkalede cezaevinin kuzeyinde yer almaktadır(Güncüt, s. 66). Gabriel bu nun batısında, Un Fabrikası yıkılınca gün yüzüne çıkana bu adı vermiştir. Kuzeydeki “Fetih K pısı” amacına uygun olup kaçmaya, kurtulmaya uygundur. Batı yüzü kuzey ucundaki kapı ancak üstündeki yazıtlar kadar eski olup, höyük nedeniyle şehre buradan açılması tra fiğine (görevine) uygun düşmüyor(Haspolat,2014).

3.2.2 Orgun Kapısı

Oğrun (Oğurun, Konya, II. S. 8, Uğrun) Kapı, Hazreti Süleyman Camisi güneyinden geçip doğu yönde Dicle Vadisine inen kapının adıdır(Haspolat,2014).

3.2.3 Saray Kapısı

Saray kapısının kitabesinde ; “ Al-i Osman'dan, faziletleri besleyen cihanın efendisi, İskender rütbeli Süleyman Han zamanında bu kale bina edildi.(1526 – 1527) yazmaktadır. Kanuni Sultan Süleyman, Diyarbakır Valisi olan Hüsrev Paşa'ya verdiği ilk emir İç Kale'nin genişletilmesi olmuştur. Beylerbeyinin ve diğer üst yöneticilerinin ikamet edecekleri yer İç Kale'ydi. İç Kale Osmanlılara küçük geldiğinden dolayı, İç Kale'yi büyütme gereği ortaya çıkmıştır. İç Kale'nin kapladığı alan iki katına çıkartılmıştır(Haspolat,2014).

3.2.4 Küpeli Kapısı

Küpeli Kapısı Kanuni'nin eklemelerinden sonra ortaya çıkan kapıdır (Şekil7) (Haspolat,2014).

Şekil 7. Küpeli Kapısı

3.3 Dış Kale

Diyarbakır surlarının uzunluğu, kaleyi ayıran bölümün dışında, 5.5 kilometredir. Hendekönü duvarının kalınlığı 3-5 metre arasında değişmektedir. Dış kalenin yüksekliği 8-12 metreye varır. Dış kale üzerindeki kapılar dört ana yöne açılmaktadır. İç kaleye eklenerek gelişen ve Artuklu zamanında son halini alan dış kalenin surları 82 burçla tahkim edilmiştir. Bu burçlar genellikle iki katlı, bazıları ise üç, dört katlı olup alt katları depo ve ambar üst katları savunma amaçlıdır. Bedenler arasında yer alan burçların çoğu silindirik planlı, bir kısmı ise dört ya da altıgen planlıdır. Savunma amacına göre düşman saldırısına açık olan Dağ kapı ve Urfa Kapı arasındaki burçların planı yuvarlak ve sık olarak inşa edilmiştir. Surlara düşman saldırısı esnasında kullanılacak gizli kapılar dışa açılmaktadır. Kalede bazalt taş malzeme kullanılmıştır.

Dış kaledaki 82 burçtan Ulu Beden, Yedi Kardeş, Keçi, Nur, Fındık, Mervani, Kral Kızı ve Akrep burçları günümüzde en çok bilinenlerdir. (Diyarbakır Mimarisi 2011)

3.4 Dış Kale Kapıları

XX. yüzyıl başlarına kadar dış kaledaki dört kapı güneşin doğması ile açılır ve günün batımı ile kapılar kapatılırdı. Bu kapılar, bugün kullanılan isimleriyle kuzeyde Harput Kapısı, batıda Urfa Kapısı, güneyde Mardin Kapısı ve doğuda Yeni Kapı'dır. Yeni Kapı, bir rampa ile başlayıp dolambaçlı bir yolla Dicle kıyısına bağlanır. Öteki üç kapı, üç büyük yolun başında yer alırlar. Birincisi Harput ve Fırat'a ikincisi Urfa'ya ve Kuzey Suriye'ye üçüncüsü ise Mardin'e ve oradan Mezopotamya'ya açılır. Kaleden ise, gizli bir sur kapısıyla doğu yönünden doğrudan doğruya vadiye inilmektedir. (Diyarbakır Mimarisi 2011)

3.4.1 Dağ Kapı (Harput Kapısı, Bab-ı Cebel)

Dağ Kapısı Dış Kalenin kuzey bölümünde bulunmaktadır. Geçmişten günümüze kapı birçok evre geçirmiştir(Şekil8). Kapının üzerinde bulunan 367-375 ve 479 tarihli Latince kitabeler Roma ve Bizans dönemine ait olduğu sanılmaktadır. Kapının üstünde İslam dönemine ait 3 kitabe bulunmaktadır. Bunlardan en eskisi 297/909 yılında Abbasi Halifesi El-Muktedir'e aittir. İkinci kitabe ise 386/996 yıllarında Mervaniler zamanında Ebu Ali el Hasan'a aittir. Üçüncüsü ise 447/1056 yıllarına aittir. Dağ Kapı, daire biçimli iki burç arasında dış ve iç bölgeye açılmış olan iki kapı ile aralardaki bölümlerinden oluşmaktadır(Şekil8-9-11). 1ya sahiptir. Ortadaki kapıda yuvarlak yapıya sahip kemerli niş bulunur. Giriş kısmı zemin kat ve birinci kat olmak üzere iki katlıdır. İkinci katta bir mescit bulunmaktadır. Giriş kapısı, geçit, kemerli odalar, yarım kubbeli ve beşik tonozlu odalardan oluşmaktadır. Bu odalar toprak seviyesinde olup buraya iki giriş kapısı açılmaktadır. Birinci kata merdivenle çıkılmaktadır(Şekil10)(Çizim6-7).

Giriş kapısını çevreleyen yuvarlak kemerin üstünde bazalt üzerine küfi yazı türü hak edilmiş dört satırlık kitabe ile cephenin en üst kısmına da beyaz kalker üzerine küfi yazı türü hak edilmiş yarım bir kitabe kuşağı bulunmaktadır. Dağ Kapı'nın doğu ve batı olmak üzere iki yönünde bulunan burçlara çeşitli kabartmalar yapılmıştır. Nişin iç yüzeyinin ortasında kuş kabartması ve iki yanında birer dağ keçisi-

boğa figürü gibi figürler bulunmaktadır. Abbasi dönemine ait bu kitabelerin üst kesiminde karşılıklı iki kaplan yüksek kabartma tekniği ile işlenen figürlerin vücutları profilden, başları cepheden verilmiştir. Ön ayaklarını öne atmış şekilde kaplanların kuyrukları yukarıya doğru kıvrılarak sırt üstünde devam etmektedir. Yüzde kulaklar, gözler, burun ve ağız belirtilmiştir. Dil dışa çıkık vaziyettedir. Kaplan figürlerinin üstünde yer alan ortada bir hayat ağacı ve iki yanında birer kuş figürüne yer verilmiştir. (Creswell, 1998, s.2-7; Gabriel, 1993, s. 10-20; Parla, 2005, 70, Baş, s.204-220)

Şekil 8. Dağ Kapı (Harput Kapısı) Genel Görünüş

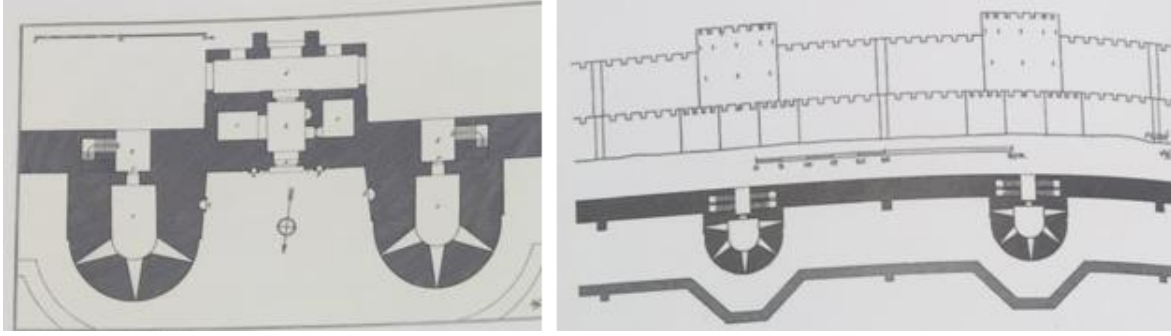
Şekil 9. Dağ Kapı (Harput Kapı)

Şekil 10. Dağ Kapı'nın (Harput Kapı) İçten Görünüşü

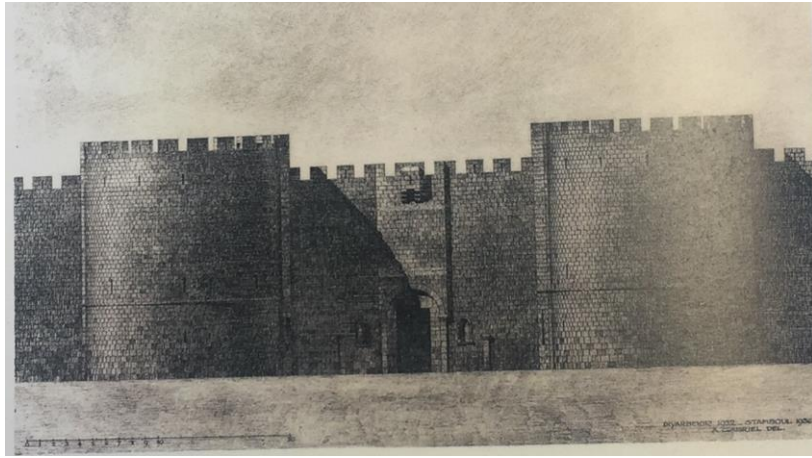

Şekil 11. Dağ Kapı (Harput Kapı) (Gabriel'den)

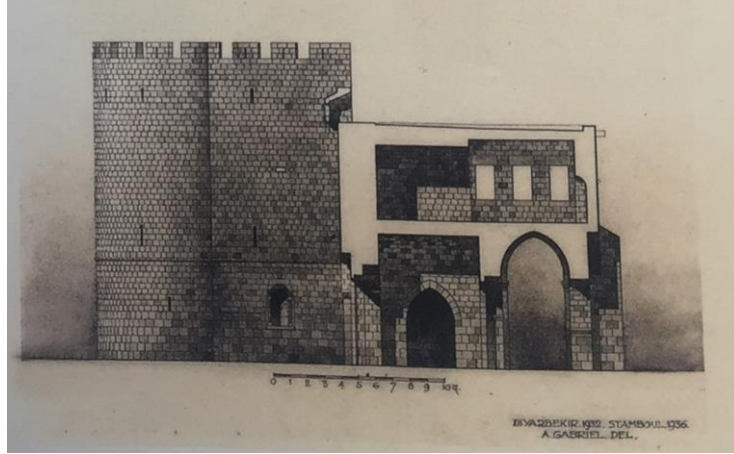

Çizim 6. Harput Kapı Zemin Kat Planı

Çizim 7. Harput Kapı ile Urfa Kapı Arasındaki Bedenler ve Hendekönü Duvarı (Gabriel'den)

Çizim 8. Harput Kapısının Restitüstonu (Gabriel'den)

Çizim 9. Harput Kapısının Restitüstonu (Gabriel'den)

3.4.2 Urfa (Rum, Anadolu) Kapısı

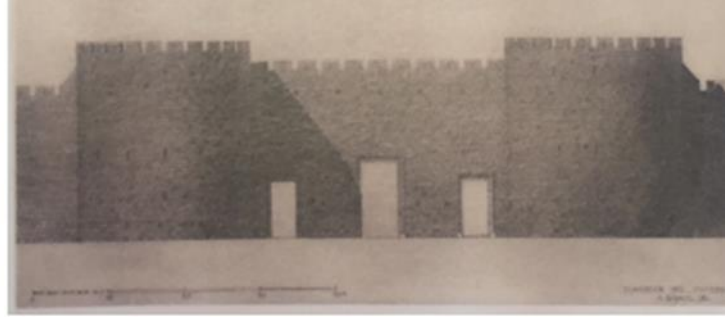
Urfa Kapısı kalenin batısında bulunmaktadır. Kapının üzerinde bulunan kitabeye göre Artuklu hükümdarı Karaslan oğlu Artukoğlu Muhammed tarafından 579/1184 senesinde yaptırılmıştır. 2 dairesel beden arasında yer alan kapı çeşitli değişikliklerle günümüze ulaşmıştır. İki burcun arasındaki mesafe 35.50m olup, burçların çapı ise 22.75 m'dir. İki katlı olarak düzenlenen bu kapının üst kısmında seyirdim yeri devam etmektedir. Katlardaki giriş merdivenleri ile top yuvarlarının eski hali günümüzde sağlam durmaktadır(Şekil12-13-14)(Çizim10-11).

Üç girişten ortadaki kapatılmış olup yanlardaki girişler günümüzde sağlamdır. Ortadaki kapının Osmanlı döneminde Humayun kapısı olarak işlev gördüğü, Sultanın sefer zamanında bu kapının açılıp sonrasında örtüldüğü sanılmaktadır(Şekil15). Güney girişin üst kesimlerine karşılıklı birer boğabaşı kabartması yer almaktadır. Yine buradaki kitabenin üstünde stilize bir boğa başına yer verilmiştir. Bu figürün üstünde boğa başına basar şekilde bir kartal kabartması bulunmaktadır(Şekil16). Kartalın güçlü şekilde boğa başlarına basar şeklindeki tasviri, boğanın yenilen karşı gücü simgelediğini göstermektedir. Burada Artukoğullarının İnanoğullarını yenmesi anlatılmaktadır.

Şekil 12. Urfa (Rum) Kapısı

Çizim 10. Urfa Kapı Zemin Kat Planı

Şekil 13. Urfa (Rum) Kapısı

Çizim 11. Urfa Kapının Cephe Çizimi

Şekil 14. Urfa (Rum) Kapısı (Gabriel'den)

Şekil 15. Urfa (Rum) Kapısı Genel Görünüş

Şekil 16. Urfa (Rum) Kapısındaki Figürler

3.4.3 Mardin (Tel Kapı, Bengü Kapı) Kapısı

Diyarbakır Kalesi'nin güneyinde bulunan Mardin Kapısı zamanla kalıcı değişimler geçirmiştir. Yapıldığı dönemde üç girişi bulunmaktadır. Ancak günümüzde sadece ortadaki kapı sağlam kalabilmiştir(Şekil17-19-20). Kapısı üzerinde bulunan kitabeler incelendiğinde Abbasi halifesi Muktedir Billah dönemine ait olduğu anlaşılmaktadır(Şekil21) Ortadaki kapının haricindeki iki kapı daha sonraları duvarla örülerek kapatılmıştır. Mardin kapısı iki katlıdır ve zemin planı dikdörtgensel bir yapıya sahiptir. İlk kata ulaşımı sağlayan merdivenler zamanla tahribata uğrayıp yok olmuştur ve günümüze ulaşamamıştır. Birinci kat ortasında dikdörtgen alanlı ve iki yanda yarım daire planlıdır. Yarım dairelerin ortası planlıdır ve üç yönde dikdörtgen mekanlara açılır(Şekil18)(Çizim12).

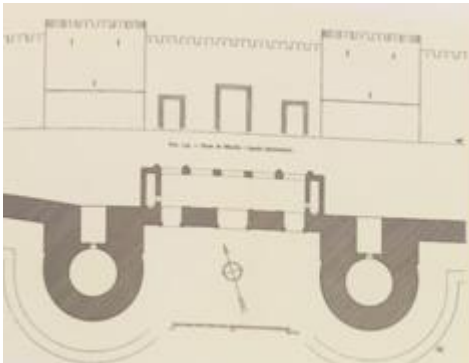
Daha sonraları kapı, değiştirilip iki tane silindirik şeklinde burç ile sağlamlaştırılmıştır. Günümüzde varlığını koruyan kapının sağ tarafında bulunan kemerli geçit, İslami döneme aittir. Bu giriş şehre ve dışa açılan kapıları ile çift geçitli olarak düzenlenmiştir.

Şekil 17. Mardin (Tel) Kapısı
Şekil 18. Mardin (Tel) Kapısı

Şekil 19. Mardin (Tel) Kapısı (Gabriel'den)
Şekil 20. Mardin (Tel) Kapısı (Gabriel'den)

Çizim 12. Mardin Kapı Zemin Kat Planı
Şekil 21. Mardin (Tel) Kapısı

3.2.5 Yeni Kapı (Irmak Kapısı, Dicle Kapısı, Bab-el Dicle, Su Kapısı)

Osmanlı döneminde inşa edilmiş olan bu kapı basık kemerlidir ve tek girişlidir. Yeni kapı kentten Dicleye inışı sağlamaktadır. Dıştan, dayanak duvarları üzerine yerleştirilmiş sağlam bir rampa ile kapıya girilir(Şekil22-23)

Şekil 22. Yeni Kapı (Dicle Kapısı) (Bell'den)

Şekil 23. Yeni Kapı (Dicle Kapısı)

4 SURLARIN MİMARİ ÖZELLİKLERİ

Diyarbakır surlarının çevre uzunluğu yaklaşık 5200m.dir. İç Kale'nin, Suriçi'nde kalan bölümünün uzunluğu 599m, İç Kale ile birlikte sur duvarlarının toplam uzunluğu yaklaşık 5800m.dir. Sur duvarlarının yaklaşık 645m.lik bölümü çeşitli sebeplerle yıkılmış veya yıktırılmıştır. İç Kale dâhil, sur duvarlarının çevrelediği toplam alan yaklaşık olarak 1,57km²'dir(Dalkılıç ve Nabikoğlu 2013)

4.1 Burçların Mimari Özellikleri

A. Gabriel dış surlar üzerinde 82, İç Kale'de ise 18 adet burç tespit etmiştir. 29, 30 Burçlar arasında; Dağ Kapı burçları, Selçuklu Burcu, Ulu Beden Burcu, Yedi Kardeş Burcu, Nur Burcu, Keçi Burcu, Leblebi Kıran Burcu ve Fındık Burcu; yazıtları, formları ve boyutlarıyla en çok dikkat çeken ve bilinen burçlardır. En büyük boyuttaki burçlar, kuzeyde ve batıda; en küçük boyutlu burçlar ise, doğuda ve güneybatıda yer almaktadır(Dalkılıç ve Nabikoğlu 2013).

Surların ihtişamlı bir görüntü sunmasında, burçların ve sur duvarlarının yükseklikleri etkili olmuştur. İlgili kaynaklarda surların kalınlığı genellikle 3-5m, yüksekliği 8-12m arasında gösterilmiştir. Günümüzde yapılan ölçümler bu bilgilerin eksik ve hatalı olduğunu göstermektedir. Burçların ve sur duvarlarının kalınlığı yaklaşık 1,40-5,00m arasında değişmektedir. En ince kesitli burçlar, kentin

doğusundaki burçlardır. Bu bölgede duvar kalınlığı çoğunlukla 1,40-2,60m arasındadır. En kalın kesitli burçlar ise, kentin kuzey ve batı tarafında yer alan burçlardır. Bu bölgedeki burçların kalınlığı 4,5-5m kadardır. Dairesel burçların duvarları ise daha kalın kesitlidir. Burçların ve sur duvarlarının yüksekliği yaklaşık olarak 7,6-22m arasında değişmektedir. Bugün surların etrafındaki toprak dolgu dikkate alındığında, özgün yapıda yüksekliğin daha fazla olduğu açıktır. Burçların üst bölümleri tahrip olduğundan, birçok yerde net bir ölçü almak mümkün değildir. Ancak burçların yüksekliğinin birçok yerde 20m civarında olduğu görülmektedir(Dalkılıç ve Nabikoğlu 2013).

Diyarbakır Dış Kale Surları üzerinde yer alan burçlar, plan formlarına göre; dairesele, dörtgen ve çokgen olmak üzere üç tipe ayrılmaktadır. Aynı bölgedeki burçların genellikle benzer plan ve form özelliklerine sahip oldukları görülmektedir(Dalkılıç ve Nabikoğlu 2013).

Dörtgen planlı burçlar, güneyde ve doğuda, Dicle Vadisi'ne bakan Yeni Kapı çevresinde görülmektedir. Mardin Kapı burçları, Artuklu Dönemi'nde eklenen Ulu Beden Burcu, Yedi Kardeş Burcu, Keçi Burcu dairesele planlıdır(Dalkılıç ve Nabikoğlu 2013).

4.2 Sur Duvarlarının Mimari Özellikleri

Mardin Kapı'dan başlayarak Yeni Kapı'ya doğru uzanan surların doğu ve güneydoğu bölümü kayalık zemin üzerine, ulaşımı zor alanlara konumlandırılmıştır. Doğal bir savunma görevi gören Dicle Nehri ile çevrelenen bu bölgede, düşmanın yamaç yönünden gelmesi beklenmediğinden ve ağır top, mancınık vb. yerleştirecek alan olmadığından, burçlar seyrek aralıklarla düzenlenmiştir. Yapılan ölçümlerde, bu bölgede burçlar arası mesafenin değişkenlik gösterdiği, ancak bazı noktalarda iki burç arasındaki uzaklığın çok arttığı yaklaşık 282m, 85m ve 125m arasında değişkenlik gösterdiği görülmektedir(Dalkılıç ve Nabikoğlu 2013).

Düzlük arazide yer alan kuzey-kuzeybatı arasındaki sur duvarlarının kalınlığı 3-5m, güney-güneybatı arasındaki sur duvarlarının kalınlığı 2-3,5m.dir. Yamaçta yer alan güney-güneydoğu ile doğu surlarında ise, duvar kalınlığı 1,40- 2,50m kadardır. İç Kale'de ise sur duvar kalınlığı 3,5-4,5m arasında değişmektedir(Dalkılıç ve Nabikoğlu 2013).

Burçları birbirine bağlayan sur duvarları üzerinde, duvarların düzlüğünü gideren; destek, payanda, duvar dirseği ve mahmuz gibi isimlerle adlandırılan dikdörtgen formulu destekler yer almaktadır. Yalnızca, surların doğusunda dairesele ve yarım daire formunda bir destek vardır. Surların doğusunda burçlar arası destek duvarları sayısının arttığı, bazı bölümlerde bu sayının 4'e kadar çıktığı tespit edilmiştir. Kuzeydeki nispeten sık aralıklı burçların arasındaki destek duvar sayısı genellikle birdir. Diğer bölümlerde, iki burç arasında çoğunlukla iki veya üç destek duvar görülmektedir(Dalkılıç ve Nabikoğlu 2013).

Dikdörtgen formulu payandaların enleri 150x120cm, 140x120cm, 150x130cm, 180x200cm arasındadır. Yükseklikleri ise, destek oldukları duvarlarla aynı boyuttadır(Dalkılıç ve Nabikoğlu 2013).

4.3 Sur Kapılarının Mimari Özellikleri

Yirminci yüzyılın başlarına kadar sur kapılarının geceleri kapatılarak kente giriş çıkışın denetlendiği bilinmektedir. Diyarbakır surlarının üzerindeki ana kapılar, küçük kapılar yani poterne'ler ve sonradan açılanlar olmak üzere toplam 34 kapı bulunmaktadır.

Dış surların 4 ana kapısı bulunmaktadır. Surlar, Dağ Kapı (Harput Kapısı) ile kuzeye, Urfa Kapı (Rum veya Halep Kapısı) ile batıya, Mardin Kapı (Tell Kapısı) ile güneye, Yeni Kapı (Su, Satt veya Dicle Kapısı) ile doğuya açılmaktadır. Dağ Kapı-Urfa Kapı arası 1120m, Urfa Kapı-Mardin Kapı arası 1560m, Mardin Kapı-Yeni Kapı arası 1170m, Yeni Kapı-Dağ Kapı arası ise 1350m uzunluğundadır(Dalkılıç ve Nabikoğlu 2013).

Surların kuzeydoğusunda bulunan İç Kale; Saray Kapı ve Küpeli Kapısı ile sur içine, Oğrun Kapı ve Fetih Kapı ile de sur dışına açılmaktadır(Dalkılıç ve Nabikoğlu 2013).

Ana kapıların dışında küçük boyutlu 25 küçük kapı yani poterne mevcuttur. Gabriel sur duvarlarının 18 poterne'si olduğunu belirtmiştir. Bugün yapılan incelemelerde 7 poterne daha tespit edilmiştir. Daha sonraki yıllarda araç geçişi için Tek Kapı ve Çift Kapı açılmıştır(Dalkılıç ve Nabikoğlu 2013).

4.4 Yapım Tekniği ve Malzeme Seçimi

Yığma sistemle inşa edilen Diyarbakır Surlarının ana yapı malzemesi bazalttır. Surların uzunluğu ve genişliği göz önüne alındığında, yapı malzemesinin temin edildiği taş ocaklarının yeri ve üretim şekli dikkate değer bir olgudur. Böylesine büyük bir yapının inşası sırasında, taş ocaklarının uzaklığının ve malzemeyi ana kayadan ayırıp taşınabilir boyuta küçültmenin maliyeti artıran bir faktör olduğu bilinmektedir(Dalkılıç ve Nabikoğlu 2013).

Kentin yakın çevresinde yüzeyleyen bazaltlar, fiziksel parametreler ve inşaat alanına yakınlığından dolayı surların inşasında kullanılan tek kaya türü olmuştur. Bazalt platosundan sağlanan kaya kütleleri maliyeti düşürmüş, kısa bir taşıma mesafesiyle inşaat alanına taşınmış; böylece zamandan, işgücünden ve maliyetten tasarruf edilmiştir. Bazalt lavının soğuma çatlakları, kaya kütlelerinin basit mekanizmalarla ana kütleden koparılmasını sağlamıştır. Sur çevresindeki yapay sarplıkların tümü “antik taş ocağı” statüsünde olduğundan bunların korunması ve tanıtımı yöreye yarar sağlayacaktır(Dalkılıç ve Nabikoğlu 2013).

Bazalt lavlar üzerinde kurulan surların temel derinliği konusunda yeterli bilgi yoktur. Ancak surların temellerinin, oyularak içeri girilemeyecek kadar sağlam yapıldığı düşünülmektedir. Bazı burçların çevresinde duvarlara destek olan üçgen piramitler yapıldığı, bazılarında ise temellerin geniş tutularak dışa taşkın bir şekilde inşa edildiği görülmektedir. Bu durum, özellikle güneybatı ve güneydeki burçlarda yaygındır. Temeller konusunda gerekli bilgilerin elde edilebilmesi için surların çevresinde araştırma kazıları yapılmalıdır(Dalkılıç ve Nabikoğlu 2013).

Burçların zemin katındaki özgün döşeme hakkında net bir bilgi yoktur. Son yıllarda restorasyon uygulaması yapılan burçlarda, zemin bazalt döşeme yapılmıştır. Üst kat döşemelerin yıkılan bölümlerinde, tuğla tonoz ve kubbelerde bol kireç harçlı moloz taşların dolgu maddesi olarak kullanıldığı, bazı yerlerde ise üzerine taş döşeme yapıldığı görülmektedir(Dalkılıç ve Nabikoğlu 2013).

Bütün Geç Antik, Ortaçağ ve sonrası geleneksel yapılarda olduğu gibi, Diyarbakır surlarında da duvar örülürken yapı ustaları duvarın dışına ve içine taşları birer veya ikişer sıra olarak dizer ve aralarını harç ve moloz taşla doldururlardı. Bu dolgu moloz taş, daha az özenle dizilmiş iri ve küçük taşların bir karışımı olup bol harç içine yatırılmaktaydı(Dalkılıç ve Nabikoğlu 2013).

Surların dış yüzeyleri daha özenli bir işçiliğe sahiptir ve taşlar daha büyüktür. Dış çeperlerde, eni 40-70cm, yüksekliği 30-50cm ve örgüye giren derinliği 15-45cm arasında değişen boyutlarda taş lara sıklıkla rastlanmaktadır. Sur duvarlarının bazı yerlerinde ise taş boyutlarının arttığı ve boyu 178cm ve yüksekliği 53cm'e ulaşan taşların kullanıldığı görülmektedir. Surların duvar örgüsünde iç cephedeki bloklar daha özensiz ve küçük boyutludur; ölçüleri ise çok değişkendir(Dalkılıç ve Nabikoğlu 2013).

Bazı burçların iç duvarlarında tuğla ve bazalttan, almalı örülmüş duvar görülmüştür. Bağlantı duvarlarında 3-5 sıra tuğla örgü hatıllar yapılmıştır. Bazı burçlarda ise duvar örgüsünün içine dik olarak oturan silindirik taşlar kullanılmış ve bunların yuvarlak ön yüzleri cepheye yansıtılmıştır. Bu taşların, ölçülebilen uzunlukları yaklaşık 80-125cm, çapları ise 38- 46cm arasında değişmekte olup bazı taşların kabartmalı yapıldığı gözlenmektedir(Dalkılıç ve Nabikoğlu 2013).

Sütunlar yalnızca Keçi Burcu ve Yedi Kardeş Burcu'nun içinde vardır. Dağ Kapı Burcu'nun dışındaki nişlerin kenarlarında ise sütuneler vardır.

Açıklık geçişleri ile mekân örtülerinde kullanılan ve yöre toprağından üretilmiş olan tuğla, boyut bakımından diğerlerinden farklıdır. Tuğlalar yaklaşık 22x29x5cm ve 30x40x5cm boyutlarındadır. Kireçtaşı yazıtlarda ve süslemelerde, demir ise ana kapılar, pencere ve kanatlarda kullanılmıştır(Dalkılıç ve Nabikoğlu 2013).

Üst örtü, tonoz veya kubbedir. Dikdörtgen formundaki geçitlerin, giriş eyvanı, merdiven üstleri, mazgal odaları ve bazı iç mekânların üst örtüleri çoğunlukla beşik tonoz, bazen de tekne tonoz veya çapraz tonozdur; daire ve kare formlu iç mekânların üst örtüsü ise kubbedir. Bazı büyük mekânlarda beşik tonoz ile birlikte çeyrek kubbe ve yarım kubbe de kullanılmıştır. Kubbelere geçişte pendentifler görülür(Dalkılıç ve Nabikoğlu 2013).

Kubbe ve tonozların ana yapı malzemesi tuğladır. Kubbe, tonoz ve kemerler çoğunlukla çift örgü sıralıdır ve derzler şaşırtmalı olarak düzenlenmiştir. Tuğlalar, tüm kavisli geçişlerde merkeze bakacak biçimde dizilmiş, çoğunlukla sıvasız bırakılmıştır(Dalkılıç ve Nabikoğlu 2013).

Surlarda kullanılan bağlayıcı malzeme, yoğun kireç esaslı yapı harcıdır. Kırk beş numaralı burcun restorasyon çalışmaları için, İstanbul Restorasyon ve Konservasyon Merkez Laboratuvarı'nda yapılan özgün harç analizi sonucunda; harcın %47 oranında kireçten, geri kalan malzemenin de farklı boyutlarda agrega ile organik maddeler ve taş tozundan oluştuğu tespit edilmiştir. Ancak surlarda kullanılan harcın doğru tespit edilebilmesi için surların birçok noktasından farklı dönem harç örnekleri alınarak analiz yapılması sağlanmalıdır(Dalkılıç ve Nabikoğlu 2013).

5 SONUÇ

Zengin bir kültürel değere sahip olan Diyarbakır'ın, tarihsel zenginliğinin izleri olan surlar bugün yeterince korunamamaktadır. Tarihsel süreç içinde bu bölgede yaşamış olan medeniyetler veya halkların bir bölümü bugün bu bölgede yaşamamaktadırlar. Ancak, bu eşsiz kültürel mirası bize bırakan, günümüzde bu yok olmuş veya göç etmiş kültürlerin mirasının korunması ve gelecek nesillere iletilmesi gerekmektedir.

Diyarbakır tarihi içinde önemli bir yere sahip olan dışkale içkale ve surlar yok olma tehlikesi ile karşı karşıyadır. Geçmişte ve günümüzde yaşanan sosyal, siyasi ve kentsel olaylar nedeniyle kentte ağır tahribatlar söz konusudur. Yapılan çalışmadaki amaç yenileme projeleri hazırlarken kentin geçmiş tarihini yok etmeden gelecek nesillere aktarılmasının sağlanabilmesi için belgeleme yapmaktır.

Diyarbakır Dışkale surlarının etrafında yakın zamanda oluşan ve surlara büyük zarar verebi me tehlikesi olan gecekondulaşmaya çözüm getirilmesi gerekmektedir. Günümüze büyük bir bölümü sağlam olarak ulaşan Diyarbakır Kalesini, kapılarını, burçlarını, iç kalesini, şehir içindeki eşsiz tarihi eserlerin korunmasını gelecek nesillere aktarılmasını sağlamak bizlerin asli görevidir.

6 KAYNAKLAR

Çelik, Y. (2008). *Diyarbakır Surlarında Hayvan Figürleri*, Yüksek Lisans Tezi, Dicle Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Diyarbakır,

Diyarbakır İl ve Çevre Durum Raporu, (2011). Diyarbakır Valiliği Çevre ve Şehircilik İl Müdürlüğü, 1-2.

Korkmaz, N. (2006). *Diyarbakır Kiliseleri Kapsamında 'Surp Sargis Kilisesi' Koruma ve Restorasyon Önerisi*, Yüksek Lisans Tezi, Yıldız Teknik Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul, **DVİÇOM, (2005),** Diyarbakır 2004 İl Çevre Durum Raporu, T.C. Diyarbakır Valiliği İl Çevre ve Orman Müdürlüğü, Diyarbakır.

Beysanoğlu, Ş. (1963), Bütün Cepheleriyle Diyarbakır, Diyarbakır Ticaret ve Sanayi Odası Yayını No:3, İstanbul.

Güney, E., (1990), Diyarbakır ve Yöresinde Doğa-Kültür Turizmi, Dicle Üniversitesi Yayınları No:4, Diyarbakır.

Yılmazçelik, İ., (1995), XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Diyarbakır (1790 - 1840), Türk Tarih Kurumu, Ankara.

Arslan, R. (1999), Diyarbakır Kentinin Tarihi ve Bugünkü Konumu, Diyarbakır Müze Şehir, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.

DİE, (2004), Türkiye İstatistik Yıllığı, T.C. Devlet İstatistik Enstitüsü.

DPT, (2003), <http://www.dpt.gov.tr/bgyu/ipg/guneydogu/diyarbakirPER.pdf>, 2006.

Diyarbakır Mimarisi (2011), Medeniyetler Mirası Diyarbakır Mimarisi, Y.Doç. Dr. İrfan Yıldız (ed.)

Gabriel, A., (1940), Voyages Archéologiques dans la Turquie Orientale, C.II., Paris: e. DE Boccard.

Nabikoğlu A. ve Dalkılıç N.(2013). ‘Diyarbakır Surlarının Günümüzdeki Durumuna Yeni Bir Bakış’ Dicle Üniversitesi Mimarlık Fakültesi

Haspolat, Yusuf Kenan (2014). Diyarbakır Surları Prof. Dr. Yusuf Kenan Haspolat, 1. Baskı. (khaspolat@hotmail.com)

ŞEKİLLER

Şekil1: <http://www.csb.gov.tr/db/diyarbakir/webmenu/webmenu3229.jpg>(Erişim Tarihi:14.11.2016)

Şekil2:NABİKOĞLU A. ve DALKILIÇ N.(2013). ‘Diyarbakır Surlarının Günümüzdeki Durumuna Yeni Bir Bakış’ Dicle Üniversitesi Mimarlık Fakültesi

Şekil3: NABİKOĞLU A. ve DALKILIÇ N.(2013). ‘Diyarbakır Surlarının Günümüzdeki Durumuna Yeni Bir Bakış’ Dicle Üniversitesi Mimarlık Fakültesi

Şekil4: <http://img.webme.com/pic/g/gizliilimler/dakidiyarbakir8gm.jpg> (Erişim Tarihi:12.11.2016)

Şekil5:<http://www.diyarbakir.bel.tr/images/diyarbakir/surlar.jpg>(ErişimTarihi:12.11.2016)

Şekil6:Diyarbakır Valiliği Arşivi (Erişim Tarihi:2009)

Şekil7: Haspolat, Yusuf Kenan (2014). Diyarbakır Surları Prof. Dr. Yusuf Kenan Haspolat, 1. Baskı. (khaspolat@hotmail.com)

Şekil8: Diyarbakır Valiliği Arşivi (Erişim Tarihi:2009)

Şekil9:Diyarbakır Valiliği Arşivi (Erişim Tarihi:2009)

Şekil10:Diyarbakır Valiliği Arşivi (Erişim Tarihi:2009)

Şekil11:Diyarbakır Valiliği Arşivi (Erişim Tarihi:2009)

Şekil12:Diyarbakır Valiliği Arşivi (Erişim Tarihi:2009)

Şekil13: Gabriel, A., (1940), Voyages Archéologiques dans la Turquie Orientale, C.II., Paris: e. DE Boccard.

Şekil14: Gabriel, A., (1940), Voyages Archéologiques dans la Turquie Orientale, C.II., Paris: e. DE Boccard.

Şekil15:Diyarbakır Valiliği Arşivi (Erişim Tarihi:2009)

Şekil16:Diyarbakır Valiliği Arşivi (Erişim Tarihi:2009)

Şekil17: Gabriel, A., (1940), Voyages Archéologiques dans la Turquie Orientale, C.II., Paris: e. DE Boccard.

Şekil18:Diyarbakır Valiliği Arşivi (Erişim Tarihi:2009)(Anonim)

Şekil19: Gabriel, A., (1940), Voyages Archéologiques dans la Turquie Orientale, C.II., Paris: e. DE Boccard.

Şekil20: Gabriel, A., (1940), Voyages Archéologiques dans la Turquie Orientale, C.II., Paris: e. DE Boccard.

Şekil21:Diyarbakır Valiliği Arşivi (Erişim Tarihi:2009)

Şekil22: BELL, Gertrude (1924), Amurath to Amurath, London.

Şekil23:Diyarbakır Valiliği Arşivi (Erişim Tarihi:2009)

ÇİZİMLER

Çizim1: Gabriel, A., (1940), Voyages Archéologiques dans la Turquie Orientale, C.II., Paris: e. DE Boccard.

Çizim2: Parla, C., (1990), Türk-İslam Şehri Olarak Diyarbakır, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

Çizim3: Gabriel, A., (1940), Voyages Archéologiques dans la Turquie Orientale, C.II., Paris: e. DE Boccard

Çizim4: Gabriel, A., (1940), Voyages Archéologiques dans la Turquie Orientale, C.II., Paris: e. DE Boccard

- Çizim5: Gabriel, A., (1940), Voyages Archéologiques dans la Turquie Orientale, C.II., Paris: e. DE Boccard
- Çizim6: Gabriel, A., (1940), Voyages Archéologiques dans la Turquie Orientale, C.II., Paris: e. DE Boccard
- Çizim7: Gabriel, A., (1940), Voyages Archéologiques dans la Turquie Orientale, C.II., Paris: e. DE Boccard
- Çizim8: Gabriel, A., (1940), Voyages Archéologiques dans la Turquie Orientale, C.II., Paris: e. DE Boccard
- Çizim9: Gabriel, A., (1940), Voyages Archéologiques dans la Turquie Orientale, C.II., Paris: e. DE Boccard
- Çizim10: Gabriel, A., (1940), Voyages Archéologiques dans la Turquie Orientale, C.II., Paris: e. DE Boccard
- Çizim11: Gabriel, A., (1940), Voyages Archéologiques dans la Turquie Orientale, C.II., Paris: e. DE Boccard
- Çizim12: Gabriel, A., (1940), Voyages Archéologiques dans la Turquie Orientale, C.II., Paris: e. DE Boccard

ÖZGEÇMİŞ

1993 yılı İstanbul doğumluyum.2007 yılında Şehit Öğretmen Hamit Sütmen İlköğretim okulundan mezun oldum. 2011 yılında Hüsnü Mehmet Özyeğin Anadolu Lisesinde eğitimimi tamamladım.. Aynı yıl Bartın Üniveristesi Peyzaj Mimarlığı bölümünü kazandım. 2015 yılında mezun oldum ve şuanda çalışmaya devam etmekte olduğum Peyzaj firmasında işe başladım. 2016 yılında İstanbul Aydın Üniversitesi Yüksek lisans eğitimime başladım ve devam etmekteyim.

Urban and Tourism Development Projects for Cities Citadels (Aleppo and Diyarbakır)

Mohamed Nawar GHADRI

İstanbul Aydın Üniversitesi

nawarghadri@hotmail.com

ABSTRACT

This research addresses the points present in the creation of a theoretical framework about the strategies adopted in the development of the Aleppo and Diyarbakır Citadels. These particular citadels were chosen not just because of, according to the urban and cultural aspects, they have many shared points, but also because Aleppo's Citadel is considered a universal paradigm of which many positives aspects are present in the development strategy. It is on focused the comparison of these points with the ones adopted by Diyarbakır's Citadel.

Key Words: Diyarbakır City, Diyarbakır Citadel, Aleppo City, Aleppo Citadel, Tourism, Heritage

1 INTRODUCTION

Tourism is considered, in many countries, the most important foundation upon the national income. The concept of tourism is to move from one place another in order to learn and enjoy the different sites, including inside and outside tourism. It is divided according to the tourism product quality into recreational tourism, cultural, religious and therapeutic, and various types of tourism based on several factors, including the tourism product and human resources management, finance and marketing.

Figure 1. Aleppo Citadel

Figure 2. Diyarbakır Citadel

Figure 3. Citadel of Aleppo

The Citadel is a mini-city within a city and is always the cities located in the highest places of the land, because its main function is to protect and defend. Citadels contain all the elements of the city, like a court, which is for the governor of the Palace, as well as features like the market, a large courtyard, baths, sectors for housing and places of work ship can be all found in Aleppo and Diyarbakır Citadels and other citadels. The position may be different for each city, depending on the characteristics and typography of city.

Selecting the cities of Aleppo and Diyarbakır, and their citadels, as an example, is because of their big importance for tourism. They began to realize the importance of the relationship between tourism and architectural heritage sites of their citadels, in a way to show the culture of different civilizations and the development of information through attendance of members from various communities.

1.1 The Main Similar Features between These Two Citadels Are

- Forming the central point of both cities, the urban growth occurred automatically around it
- Before the population increased and consequently the city expanded, both Citadels had represented the entire cities
- Geographical features; both cities are sited in a central plain territory, located in the intersection of old trade routes
- Both City Citadels were formed as a result of the accumulation of several civilization, since the roman era
- As for the main difference between both Citadels, the Aleppo's Citadel is larger and the oldest if we compare it with Diyarbakır Citadels.

2 IDENTIFICATION OF THE PROPERTY

Table 1. Diyarbakır and Aleppo

City	Country	Name of Property
Aleppo	Syria	Aleppo Citadel
Diyarbakır	Turkey	Diyarbakır Citadel

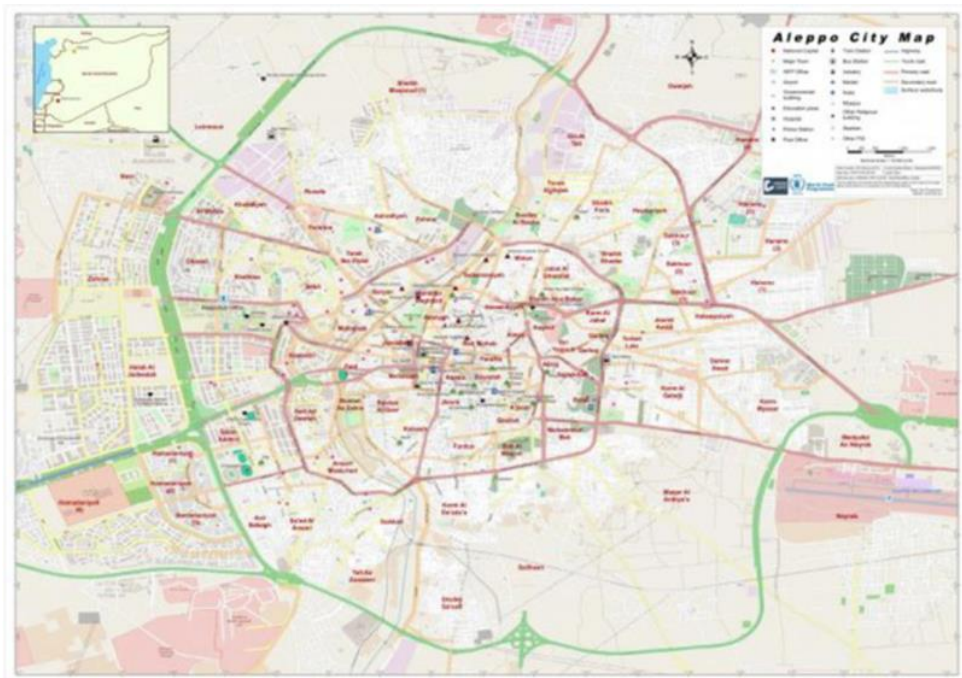

Figure 4. Aleppo Map

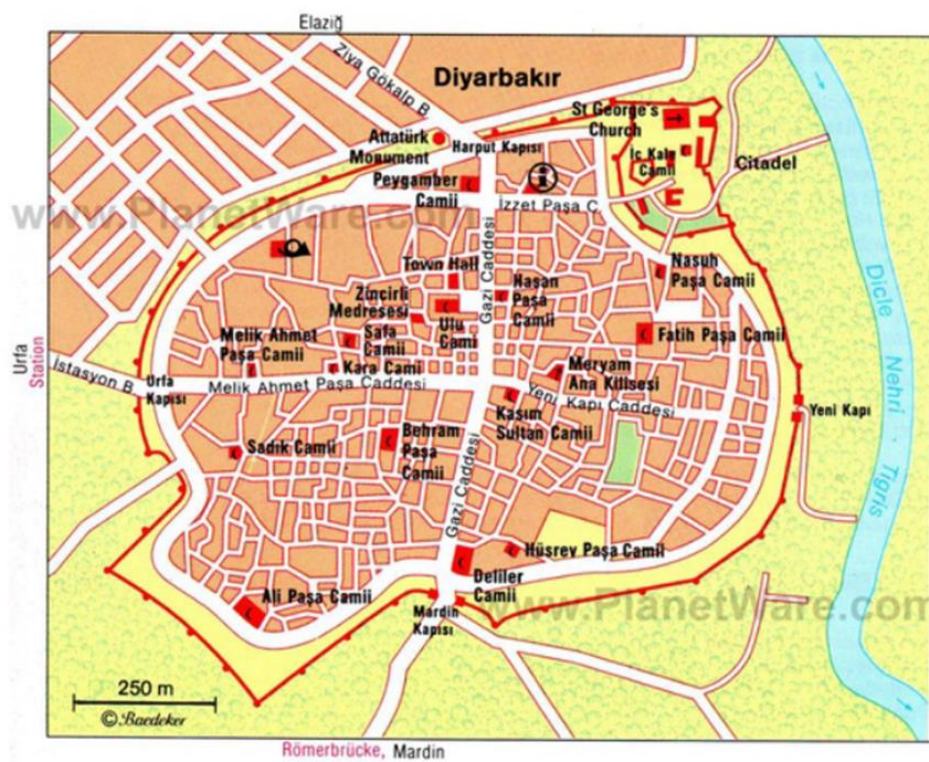

Figure 5. Diyarbakır Map

3 DIYARBAKIR CITADEL

Figure 6. Diyarbakir Citadel from the outside

3.1 Description of the Property

The Nominated Property consists of the Tigris River that has created civilizations along with the Hevsel Gardens formed by the river which have been preserved for long periods of time, the mills inside the gardens that feed the city and the Ten-Eyed Bridge hosting civilizations across the Tigris River for many years and most importantly the protective City Walls enriched with traces of each civilization that has lived in the ancient city teeming with life since 5000 BC.

Diyarbakir is also important as a whole with its various monumental structures representing all the periods of the development of urban history, its traditional housing identity and the documental values left behind by the strong civilizations that have ruled the region. The Castle and City Walls are one of the most important elements of the Nominated Property. The Castle encompasses Diyarbakir Suriçi District which is the urban site covering an area of about 158 hectares. The City of Diyarbakir, in which one can find traces of uninterrupted life dating back 7 thousand years, has generally preserved the characteristics of a Roman City. The city having been capital of many civilizations has had a significant importance since it is located on important trade routes. During the Islamic period, it was the capital of Artuqids and the Aq Qoyunlu Dynasty and then it became a center of Ottoman Principality and an important trade and culture city. The Hevsel Gardens which have enriched the city have accompanied it for centuries with their marvelous view and fed the city. The Castle was besieged many times to take over the city and had to surrender when its connection with the Hevsel was cut resulting in famine.

3.2 İçkale

It was founded on the steep rocky region on the eastern section of the city, known as Fis Kaya. As it is geographically on a rocky hill, it is in a commanding position to all nearby areas. Therefore, all civilizations who ruled the city used this part as their control center and through accretions in different periods and by being used as the State Center in the Ottoman period, it expanded to its current size.

Figure 7. İçkale, The city plan drawn by Gabriel

This area covers an approximately 700 square metres of land. İçkale Area gained a new function with “İçkale Museum Project” started in 2000. The buildings located there have been functionalized by being evaluated within the museum complex. Within İçkale, there is the Prison, Church, Courthouse, Museum, Aslanlı(Lion) Fountain, İçkale Mosque (Prophet Suleiman Mosque) and the Arch, located on the entrance of İçkale, from the Artuqid Period and built to give İçkale’s entrance a grand view. There are numerous springs in İçkale. This is one of the main reasons why the mound was established here. The Aslanlı Fountain located in İçkale, the water of the İçkale Mosque, and the pool water of Küpeli located just inside of Küpeli Gate which is in İçkale are provided their water requirements from the spring under the Mound. The mound on the area, named as the Amida.

4 ALEPPO CITADEL

Figure 8. Aleppo’s Citadel from the outside

Aleppo' Citadel is located in the old city centre and is one of the greatest Citadels in the Arabic World. It was the bulwark of successive nations such as, the Hittities, Arameans, Seleucids, Romans and Byzantines and it contains the oldest human settlements in the world and also connected to the old global trade routes, between the Mediterranean and Mesopotamia, being considered the most important commercial centres of the ancient world. Aleppo's Citadel was exposed to the Mongols invasion, led by Holako in 658 AH / 1260, which was responsible for the demolition of many of its landmarks. The Citadel was liberated after the victory of the Arabs against the Mongols in AynJalut. After this, the King Ashraf Qalawoon ordered the renovation of what was destroyed.

In 803 AH / 1400 AD, the Tamerlane came and demolished the city and the citadel, which were, later on, restored again by the Mamluks that were seized by the Ottomans in the year 923 AH / 1516. Ibrahim Pasha, son of Muhammas Ali Pasha of Egypt, came in 1831 and ruled the city and the citadel until 1257 AH / 1840, being responsible for establishing military barracks and making the citadel the seat of his soldiers. The citadel repairs and renovations are taking place, since 1950, by the Syrian Directorate General of Antiquities, and the archaeological excavations conducted to learn about the history of this citadel before Islam.

The citadel is surrounded by a double fence, in more than one section, which was ruined in many occasions and its still waiting for some restoration. It has also three stately towers, being the most prominet the high entrance tower and the tower of the former bridge entrance. At the opposite side, to the south, the huge third tower rises at the foot of the wall of trench-coated stone, created by Prince Mamluk(Jkm), and later on. It was renewed by the Sultan Ghouri Qansouh and it was embossed in 916 AH / 1508.

The most important sections of the citadel, in its history, dates back to King's Zahir Ghazi son, Slah al-Din, which was the ruler of that era (1190). Between them we can identify, on the outside, the fort entrance and a wall built on the slope, creating a trench around it and on the inside, a mosque and a few palaces. Salah's wife became Queen of Aleppo, living in one of the citadel's palaces and was the first to be buried in it.

4.1 Urban Development Strategy Adopted by Aleppo's Citadel

Phasing 2000 → 2010

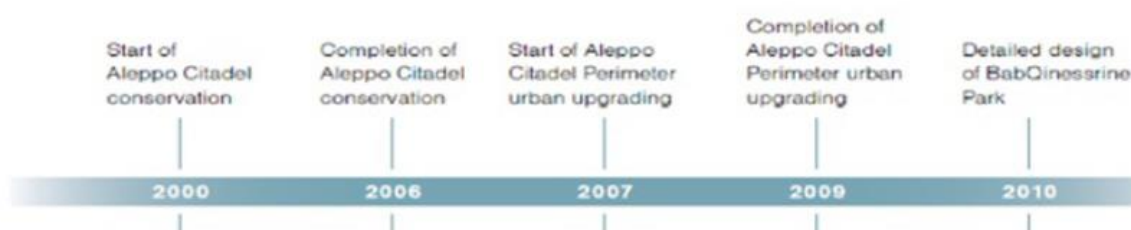

Figure 9. The Aga Khan-Historic cities program

In 1999, the Organization of the Aga Khan, sponsors of arts and culture, in collaboration with the Ministry of Antiquities and Heritage and Kaplan And Wilson Karndt, prepared a projected with the aim to rehabilitate the citadel and to turn it into a city for pedestrians. This project also intended to repair some of the buildings and chance its use in line with tourism, and jobs, making them a point of attraction not just for tourists but also for local people, creating a link between the citadel and the city. The steps adopted on the project can be summarized as:

- Create external spaces for visitor to sit on, inside the citadel, in a way to rest and observe the old landmarks.
- Rehabilitation and restoration of the eastern wall, making it thicker, and creating a point of monitoring and protection of the citadel, the city and the Euphrates River.
- Use of traditional markets, from Roman and Byzantine times, reopening them inside the citadel with the aim to sell traditional products to tourists and visitors
- Restoration and rehabilitation of the summer theatre, using it as a platform for lectures and tourists and visitors entertainment
- Rehabilitation of some existing mosques, such as the Abraham Mosque, allowing its usage again
- Restoration of Ibrahim Pasha barracks, built by the Egyptians in the Ottoman era, and turn them into a museum, using its first floor as a cafeteria.

4.2 Strategy for the Development of Urban-Based Development in the Citadel's Fabric Perimeter (Aleppo)

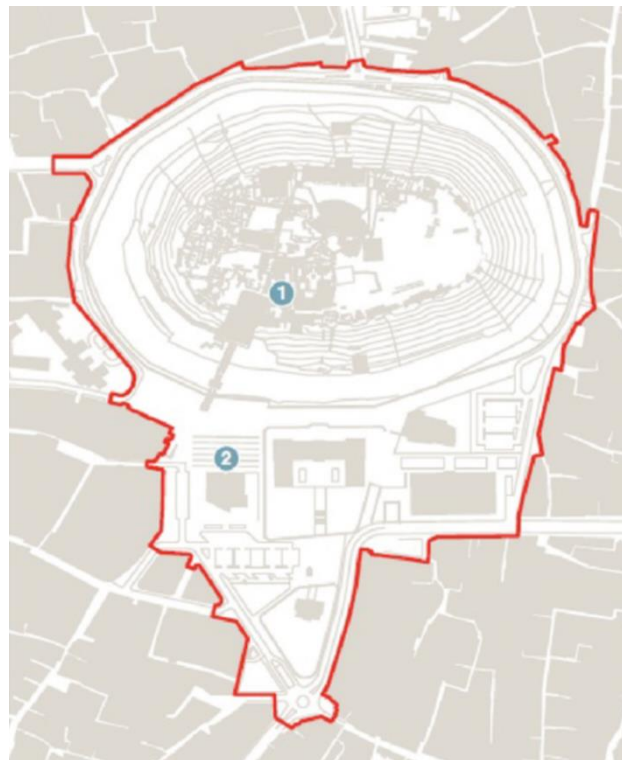

Figure 10. Citadel's Fabric Perimeter, The Aga Khan-Historic cities program

The citadel is considered the historical city centre it's significant of Aleppo's city. The strategy consists of the development of the city as whole, referring also to the adjacent neighbourhoods and recreational areas, in order to revive the ancient city program protocol and make them a touristic and cultural Syrian attraction. The Historic Cities Support for the Aga Khan Foundation for Culture program in cooperation with the German Agency Technical Cooperation (GTZ), 3002, have developed an urban development strategy for the fabric of the surrounding area of the citadel, consisting of these points;

- Design of a major ring road around the citadel, intersecting with other roads distributed all over the city, in a way to provide easier access to the hill where the citadel is located
- Conversion of the axis that links the old citadel to the market, for the heritage area to pedestrians, distributing the axis by the traditional shops selling merchandise related to the city's heritage.

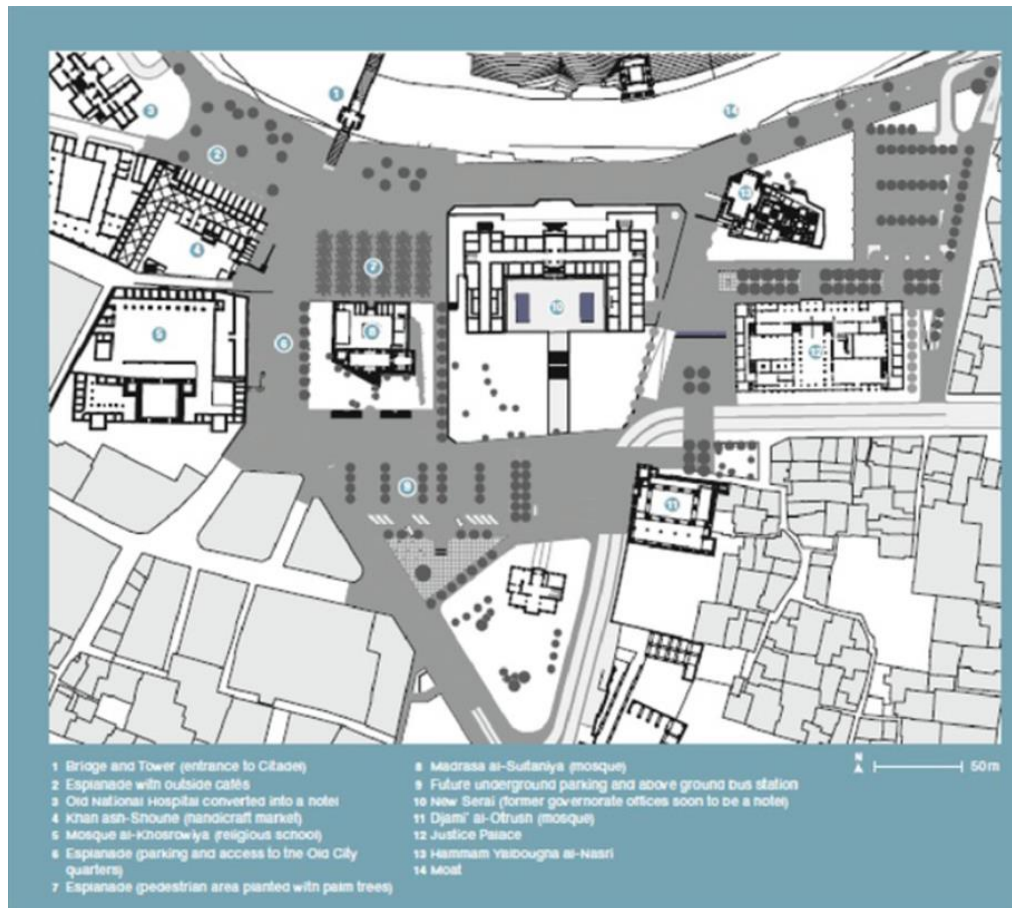

Figure 11. Citadel's Fabric Perimeter, The Aga Khan-Historic cities program

- Preservation of the urban fabric on the citadel's perimeter, during the repairs and restoration of heritage houses and places, according to their era, materials and design and reuse the function as cafeterias or restaurants to serve tourists and visitors.

Note that the link between the citadel and the city, its integration with the surrounding urban fabric, the urban centre and the legislations that have been taken for the development of the citadel were considered correct procedures, in terms of maintaining the heritage environment and increasing the link to the city's citadel. The change of the circulation between traditional market and the citadel to the axis of pedestrians, has led to the preservation of the structure's fabric from degradation caused by the vehicles, giving greater access to visitors to visit the inherent culture heritage and buy goods from the market places.

5 CRITICISM TO THE DEVELOPMENT STRATEGY

The restoration and rehabilitation of buildings and their reuse as cafeterias or restaurants for tourists, has given the opportunity for visitors to sit down and enjoy the atmosphere of heritage, not only at the level of tourism, but also at the level of the city local residents. It is also provided the possibility to run a business using these old buildings to generate funds and economic power. Rehabilitating the museums and the summer theatre, the city will be able to implement better recreational and cultural activities, attracting more and more visitors.

6 ABSTRACT THEORETICAL FRAMEWORK FOR THE OPTIMAL DEVELOPMENT STRATEGY OF DIYARBAKIR CITADEL

It is possible to classify two different levels:

6.1 First Citadel Level

6.1.1 Cultural

Citadel regarded as historical and cultural value

6.1.2 Social

Revive the social structure of the citadel, through the creation of opportunities to achieve continuity of works

6.1.3 Economical

Economic development and rehabilitation of buildings, to attract local and international tourism

6.1.4 Constructional

- Improve the services and infrastructure; Rebuild the deterioration of the fabric
- Rehabilitation of buildings and maintenance of mosques, public and heritage and historic buildings
- Reorganize the movement system to link its architectural and urban
- Emphasis on pedestrian traffic to protect buildings and work to support tourism

6.2 Second Citadel's Surrounding Fabric

6.2.1 Cultural

- Considered the city of cultural cities and the lack of change and cultural landmarks;
- Improve the cultural level of the city and strengthening the role of the community in preserving the cultural attractions in the city; -Preservation of cultural heritage and industries and heritage crafts.

6.2.2 Social

Social support interaction

6.2.3 Economical

Encourage tourism and recreational use while maintaining the residential use; -Provide job opportunities in addition to the socio-cultural heritage crafts.

6.2.4 Constructional

- Maintain the pattern of the city and urban fabric as content of the citadel;
- Integration in the movement of pedestrian system between the citadel and around it (by linking the citadel in ways to the of pedestrians and vehicles movement and also converting some areas into pedestrian only);
- Exploitation of land available in the external spaces.

7 CONCLUSIONS

- Citadels are considered one of the historic landmarks known as the identity of the city's history, as in Aleppo and Diyarbakir Citadel. These citadels contributed to the defensive nature of its structure and structural rigidity in its continued existence. Like a museum tells us the history, naturally buildings contain the history of civilization.
- The position of the citadel contributes to the city because of its impact. Selecting Diyarbakir's citadel as an example, being a central site, the city urban fabric grows according to the topographical potential around the citadel and become the urban centre of the city.

- The development strategy requires a comprehensive vision of the cultural and historical values in addition to the reality of the situation and the age requirements. This can be achieved by taking advantage of the experiences of others, like specialists and contribution of several competent actors, including academic and professional as well as those responsible
- The urban development strategy includes: social, economical and cultural. The construction side considers more factors in changing urban characteristics of the city and other contents.
- The urban development strategy is based on maintaining and rehabilitating the citadel and take advantage of its heritage buildings, re-used for other functions that suit the historical and heritage status of the building present in the surrounding fabric and the level of re-integration with the citadel, highlighting its role in the formation.

8 REFERENCES

- Diyarbakır Fortress and Hevsel Gardens Cultural Landscape ,
- Nomination for Inscription on The World Heritage List , Diyarbakır (2014) ,
- Gonnella, Julia: “The Citadel of Aleppo”, The Aga Khan Trust for Culture, Switzerland, Geneva, The second edition, 2008.
- GTZ: Urban Development in the Old Cities of Aleppo, Syria, printed by Gutendruck, Berlin, 2006 - 51 Reicher, Christa
- Architecture of the Islamic World, its History and Social Meaning, 1978, London (50-54).

Arabic References

- Aga Khan: Urban Study of the Area Around the Citadel of Aleppo, a project to revive the new city, 2004.
- Dr. Emad Al Saleh, Organizational Policies to Deal with the Architectural Heritage. Policy in the Upgrading of the Old City of Aleppo, a Target for Overall Development - Aleppo University - Faculty of Architecture Engineering

Mohamed Nawar Ghadri,

Date of Birth: 17/11/1988 – Syria/Aleppo

Mother Tongue: Arabic – Other Languages: English and Turkish

Academic Achievements:

Architecture Engineering – University of Aleppo, Syria – June 2012 – Architectural

Design / Interior Design / Developmental Planning / Renovation of Buildings

Experience:

-Graduation Project, June 2012: Museum of Modern Arts – It links Modern Arts with the classic style of architecture

-Designer at Data Group Privat Company, November 2010-December 2012:

-Architect at Kreon Mimarlık Privat Company in Istanbul, February 2013- up to now.

Diyarbakır Sur İçindeki Tarihi Değerler Ve Meryem Ana Kilisesi

Murat TEKİN

İstanbul Aydın Üniversitesi

mimarmurattekin@gmail.com

ÖZET

Bu makalede Diyarbakır Sur İlçesini tarihi ve tarihi mekanları ele alınacaktır. Diyarbakır Sur ilçesinin geleneksel mimari yapısıyla sur ilçesinin ev kültürü, mekanlardaki iç planlama, mekansal hareketlilik ve mimaride kullanılan malzeme seçimi incelenecektir. Diyarbakır sur içinde kalan evlerin geleneksel mimariye, iklime, toplumsal yapıya göre tasarlanmaları, doğayla iç içe ve uyumlu olmaları, evlerin ekolojik açıdan incelenerek ilgili bir araştırılma yapılmasına neden olmuştur. Diyarbakır surları ve sur içerisindeki tarihi mekanlar yapıldıkları dönemden bu güne kadar, endüstrileşmeyle birlikte oluşan çevre kirliliği sonucunda doğanın sömürülmesi hız kazanmış, nüfusun fazlalaşmasıyla da bu sömürü daha geniş alanlara yayılmıştır. Bu araştırmada genel olarak Sur ilçesi incelenecektir.

Anahtar Kelimeler: Diyarbakır Sur İlçesi, Tarihi Değerler, Sur ilçesi ekonomi ve ticari, mekânsal hareketlilik

ABSTRACT

This essay is about the history of Sur, Diyarbakır and its important historic sites. The traditional architecture of the district of Sur, Diyarbakır and its house culture inner plan of the buildings, structural mobility, and architectural materials selection will be analyzed. The houses that take place in the inner part of the city walls are designed according to the traditional architecture, climate, social structure and this causes these houses to be analyzed in terms of ecology. The exploit walls of Diyarbakır and the historical buildings of it has become faster with the environment pollution with industrialization since its construction and with the population growth it expanded to wider places. In this research the district of Sur, Diyarbakır will be analyzed in general.

Key Words: District of Diyarbakır Sur, Historical values, Sur district economy and trade, spatial mobility

1.GİRİŞ

1.1 Çalışmanın Amacı ve Önemi

Diyarbakır, Osmanlılar öncesinde Hristiyanlık döneminde Süryaniler için üçüncü derecede bir dini merkez olarak kabul edilmiştir. Birçok etnik gruplara göre şehir şekillenmiş, dini merkez kabul edilmesinden dolayı mimari eserleri de burada yerini almıştır. Süryaniler, 20 yüzyılın ortalarına kadar Diyarbakır'da yaşamışlar ve bölgede yaşanan toplumsal olaylar ve kentleşme hareketlerinden dolayı büyük kentlere ve yurtdışına göç etmişlerdir. Süryani Cemaatinin Diyarbakır'dan ayrılmasından sonra,

bu tarihi yapılar kullanılmadığından yıkılmaya yüz tutmuştur. Geçmişte, bölgede yaşanan sosyal, siyasal ve kentsel alanlardaki gelişmeler ve olaylar kentte Süryani nüfusunda değişmelere neden olmuştur. Bu nedenle kentte çok az sayıda Süryani kökenli aile yaşamaktadır. Diyarbakır'da daima etkin bir nüfus ve ekonomik güce sahip olan gayrimüslimlere ait çok sayıda kilise vardır. Bu kiliselerin hemen hemen hepsi Diyarbakır Sur İçi Bölgesi'nde yer almaktadır. Bu kiliseler cemaatlerini kaybetmelerinden dolayı bakımsız kalmışlar ve günümüzde harap durumdadırlar. Bu kiliselerin mülkiyeti çeşitli vakıflara ait olduğundan bakım ve onarımları vakıflarca yapılmaya çalışılmaktadır. Bu vakıfların kaynaklarının yetersiz olmasından dolayı bugün bu kiliseler korumasız kalmıştır. Günümüzde Diyarbakır Sur İçi Bölgesinde yaşayan kesim genellikle kırsaldan kentte göç etmiş, ekonomik ve eğitim seviyesi düşük insan gruplarından oluşmaktadır. Bu nedenle sur içinde bulunan sayısız anısal yapı, kültürel mirası koruma bilincinden yoksun insanlar tarafından bilerek ya da bilmeyerek tahrip edilmektedir. Bu çalışmanın amacı; Diyarbakır kentinde yaşamış olan Süryani ve diğer cemaatlere ait kiliselerin mimarisini ve tarihsel süreçlerini incelemek ve kilise yapılarının en önemlilerinden biri olan Meryem Ana Kilisesi'ni kentte bulunan diğer kiliselerle ile karşılaştırarak Meryem Ana Kilisesi'ni tanımlamaktır. Bu çalışmalar doğrultusunda kilisenin koruma projelerini hazırlayıp, koruma önerilerini oluşturmaktır.

1.2 Çalışmanın Kapsamı ve Yöntemi

Makale kapsamında, Diyarbakır Sur İçi Bölgesi'nde yer alan kiliseler ve Meryem Ana Kilise yapısının bugün bulunduğu durum, tarihsel geçmişi, mimari ve akademik bir ortamda hiç çalışılmamış olması nedenleriyle çalışma alanı olarak belirlenmiştir. Kilisenin orijinal durumunu kısmen kaybetmiş olması, eski fotoğraf ve belgelerine ve Diyarbakır'da aynı dönem yapılmış olan Ermeni Kiliselerinin plan, cephe, yapım sistemi ve yapı malzemesi özellikleri ile karşılaştırılması ile elde edilen veriler dayanarak hazırlanan öneri restitüsyon çalışmaları doğrultusunda uygulanması önerilen restorasyon projesi oluşturulmuştur. Bu bağlamda, kent tarihi, Süryanilere ve diğer gayrimüslimlere ait kiliseler hakkında literatür taraması yapılmıştır. Dicle Üniversitesi Kütüphanesi, Yıldız Teknik Üniversitesi Kütüphanesi, İstanbul Teknik Üniversitesi, Atatürk Kütüphanesi, Alman Arkeoloji Kütüphanesi ve Diyarbakır Tanıtma Vakfı Kütüphanesi'nde literatür araştırma çalışmaları yapılmıştır. Ayrıca Dicle Üniversitesi Elektronik Veri Tabanlarında çeşitli bilimsel makalelerden yararlanılmıştır. Ayrıca, Yüksek Öğretim Kurulu, Tez Tarama Bölümünden kiliseler ve Diyarbakır Sur İçi'nde yer alan eski eserler için yapılan doktora ve yüksek lisans tezleri incelenmiştir. Aynı zamanda kentte bulunan Hristiyan gruplara ait dini yapılar yerinde incelenerek bu yapılar hakkında yerli halk ile görüşmeler yapılarak, çeşitli tespitler yapılmıştır.

2. DİYARBAKIR'IN FİZİKİ VE SOSYAL YAPISI

Bu bölümde Diyarbakır'ın coğrafi konumu, topografyası, jeolojik yapısı, iklimi, bitki örtüsü, nüfusu ve sosyo-ekonomik yapısı incelenecektir.

2.1 Coğrafi Konumu ve Topografyası

Diyarbakır, Türkiye'de Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nin en önemli kentlerden biridir. Yukarı Mezopotamya'da yer alan Diyarbakır, aynı zamanda geçmişten bugüne güneyi kuzeye, doğuyu batıya bağlayan önemli bir kavşak noktasıdır. (Şekil 1)

Şekil 1. Türkiye Haritasında Diyarbakır İli

(<http://www.lafsozluk.com/2012/01/diyarbakir-ilinin-turkiye-haritasindaki.html>) (22.11.2016)

Kuzey Mezopotamya’da bulunan kent, doğusunda; Muş ve Batman, güneyinde; Şanlıurfa ve Mardin, batısında; Malatya ve Adıyaman, kuzeyinde; Bingöl ile Elazığ şehirleriyle çevrilmiştir. Dicle nehri ile ikiye ayrılan kentin batı bölümü 1800 m yüksekliğindeki Karacadağ’dan başlayan bir kaya dizisi üzerindedir (Konyar, 1936). Diyarbakır, Karacadağ’dan Dicle’ye uzanan denizden 650 m yükseklikteki geniş bazalt platosunun doğusuna kurulmuştur. Kent, Dicle Nehri’nden yaklaşık 100 m yükseklikte bu bazalt plato üzerindedir (Erginbaş, 1953).

Diyarbakır, 37° 30' ve 38° 43' kuzey enlemleriyle, 40° 37' ve 41° 20' doğu boylamları arasında bulunmaktadır. Şehrin kapladığı alan 15.355 kilometre karedir. Şehir merkezi 670 metre rakıma sahiptir. Diyarbakır havzası, Dicle Nehri ile Güneydoğu Toros Dağları arasında kalan makro alana denir. Havzanın güney kısmında orta büyüklükte dağlardan meydana gelen Mardin yükseltisi bulunur. Diyarbakır’ın KB-G istikametinde bulunan Karacadağ, Diyarbakır Havzasıyla Urfa yaylasının sınırları arasında kalarak bu iki bölgeyi ayırmaktadır. Bölgenin en yüksek noktası, sönmüş volkan dağı olan Karacadağ 1954 metre yüksekliğe sahiptir. Fırat Irmağı ise yörenin batı sınırı konumundadır (DVIÇOM, 2005).

2.2 Jeolojik Yapısı

Diyarbakır’ın jeolojik yapısını, kentin güneybatısında bulunan Karacadağ’dan akan lavlardan oluşan bazalt tabakalarından meydana gelmektedir ve aynı zamanda bu tabakaların altında marnlar, konglomeralar ve yumuşak kalkerler bulunmaktadır. Kentin yaklaşık 30 km güney doğusuna kadar uzanan bazalt akıntıları üç kat bazalt tabakasından oluşmaktadır. Bu tabakaların kalınlığı kentin bulunduğu alanda 20–25 metre kalınlığa kadar inmektedir (Beysanoğlu, 1963). Geleneksel sivil, dini ve askeri mimarlık eserlerinin büyük bir çoğunluğunda bazalt taş ocaklarından çıkarılan bazalt taş malzeme kullanılmıştır. Günümüzde ise eski eser onarımı ve kentsel altyapı imalatlarında bazalt yapı malzemeleri kullanılmaktadır.

2.3 İklimi ve Bitki Örtüsü

Diyarbakır havzasının, etrafı dağlarla çevrili, ortasının çukur olması, kentin iklimini önemli derecede değiştirmektedir. Kentin, kuzeyinde bulunan dağlardan dolayı yazın dağlık kesimlerden oluşan serin havanın girişini bu dağlar engeller. Kışın ise aynı bölgede yüksek basınçlı soğuk hava kenti etkisi altına almaktadır. Kent, kış ve sonbahar aylarında doğu Akdeniz ve Sibirya’nın, ilkbahar ve yaz aylarında ise Basra körfezinin sıcak alçak basıncın etkisinde kalmaktadır (Beysanoğlu, 1963).

Diyarbakır'da kış mevsimi bol yağışlı ve soğuk, yaz mevsimi karasal iklime sahipken günümüzde kentin, karasal iklim özelliği kısmen değişerek Akdeniz iklimi özellikleri göstermeye başlamıştır. Diyarbakır'da 7,8,9 ve 10. Aylarda en sıcak günlerini yaşarken, kış aylarında Güneydoğu Toros Dağları sayesinde soğuk hava geçişini kestiği için soğuk hava pek etkili değildir. Şehirde yaz mevsimi, Nisan ayında başlarken, Kasım ayı başlarında bitmektedir (DVİÇOM, 2005).

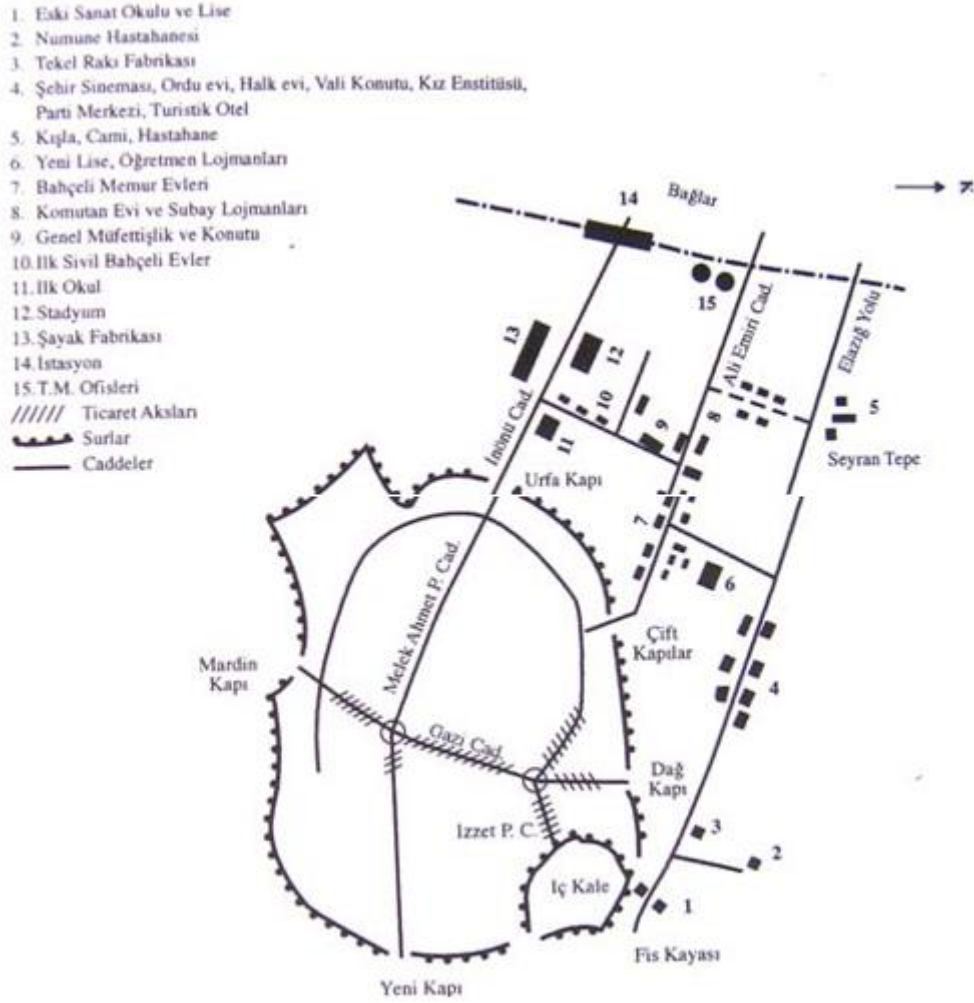
Kentin hakim rüzgar yönü kuzey ve kuzey batıdır. Yağış rejimine bakıldığında en çok yağış oranı kış aylarında görülmektedir. Bu nedenle nispi nem değerleri en çok kış aylarında en az ise yaz aylarındadır. Diyarbakır'ın iklim durumu, orman tahripleri ve meraların hayvancılık gibi nedenlerle sürekli kullanılması gibi etkenlerden bitki örtüsü yönünden kent, çok fakirdir. Bugün kırsal bölgelerde yer yer küçük orman alanları ve fundalıklar bulunmaktadır. Eskiden Karacadağ ve Mazıdağı etekleri meşe ormanlarıyla kaplıyken günümüzde bu ormanlar yok olmuş ve yerlerini fundalık ve çalılık almıştır (Güney, 1990).

2.4 Sosyal ve Demografik Yapı

Diyarbakır, Türkiye üzerinde kurulduğu yer itibari ile birçok uygarlığa misafirperverlik yapmıştır. Şu anda bu şehir orda yaşayan medeniyetlerin sosyal, demografik ve kültür özelliklerini yansıtmaktadır. Şehri Müslümanlar aldıktan sonra diğer dinden gruplarla beraber yaşayabilmişlerdir. Daha sonrasında sosyolojik problemlerden dolayı Müslüman olmayan insan sayısı burada azalmıştır.

Şehir, bir ortaçağdan gelen kale şehridir. Şehrin kale kısmı Dicle ovasına yaklaşık 100 m. yukarıda, oldukça geniş bir havzaya kurulmuştur. Kale iki kısımlıdır, iç kale ve dış kale (Yılmaz Çelik, 1995). 20yy.ortalarına kadar kale içi kısmında ortalama 40 bin insan yaşamaktaydı. Kale dışında yaşam zamanın vadisi Kurt İsmail Paşa döneminde olmuştur. Nedeni ise sur dışında askeri tabur, hastane vb. umumi yapıları taşımasıdır. Kale içinde yaşayan halk ve iş yeri sahipleri ise 20 yy. ortalarında başlamıştır (Arslan, 1999).

Bunlardan dolayı köyden kente göç dolayısıyla şehir nüfusunu yükseltmiştir. 20yy. sonlarında şehir nüfusu 600 bine yakın iken, 21.yy başlarında 820 bin civarına ulaşmıştır(DİE, 2004).Şehirde geniş aile kavramı git gide bozularak çekirdek aile kavramına yerini bırakmıştır, fakat konutta oturan kişi sayısı ortalama 7 dolaylarındadır. Bu sayı Sur bölgesinde gün geçtikçe yükselmektedir. Ülkemiz geneli ortalamamıza bakıldığında 4.5 ile kıyaslısak sur bölgesinin oranı bir hayli yüksek çıkmaktadır. Ülke geneli doğum oranı sıralamasından 10. sırada yer almaktadır (DİE, 2004).Şehrin geçim kaynağının büyük bölümü tarımdan gelmektedir. Çalışan nüfusun %64'ü tarımda çalışmaktadır. %4 kısımlık nüfusunda sanayide çalıştığı gözlenmektedir. Şehir sosyo-ekonomik ülke basamak sırasında 56. basamakta yer alır (DPT,2003).

Şekil 2. 1950 yılların başlarında Diyarbakır'ın gelişimi (Arslan, 1999)

2.5 Gayrimüslimler ve Diyarbakır

Osmanlı İmparatorluğu'nun dayandığı temel unsur dini, milleti ne olursa olsun devlet içinde yaşamaktaydılar. Ancak, bu grupların yaşadığı kentlerin sayısı çok azdır. 19. yüzyılda Diyarbakır'a bakıldığında bu dini ve etnik grupların yaşadığı görülmektedir. Kentin mahallelerinin bir bölümünü bu gayrimüslim halktan oluşmaktadır. Bu gruplar aynı, farklı ve karışık mahallelerde yaşamışlardır. Diyarbakır'da 65 adet Müslüman, 13 adet Müslüman olmayan ve 42 adet karışık mahallelerden meydana gelmektedir. Gayrimüslimlerin XVIII. ve XIX. Yüzyıllarda yaşadıkları 13 adet mahalle adları aşağıda belirtilmiştir (Yılmazçelik, 1995).

- Hacı Maksud
- Meryem-i Sağır
- Mar-Habib
- Köprüyan
- Küçük Kinisa
- Sarraf İskender
- Meryemun
- Meryemi-Kebir
- Bekçiyan
- Yahudiyan
- Şemsiyan
- Molla Hennis
- Rumiyan

Bu mahallelerde yaşayan Müslüman olmayan halk, Musevi ve Hristiyan dinlerine inanmaktaydılar. Bununla beraber bu halk Yahudi, Rum ve Ermeni milletlerinden oluşmaktadır (Yılmaz Çelik, 1995). Ancak, Diyarbakır'da büyük bir çoğunlukla Müslümanlar yaşamaktaydı. 19 yüzyılın ikinci yarısında kentin nüfusu 312444'tür. Nüfusun, 240574'ünü Müslüman, 45291'ini Ermeni, 1437'sini Rum, 6332'sini Katolik, 13649'unu Süryani, 3975'ini Protestan, 1170'ini Yahudi ve 16'sıda Latin halklardan oluşmaktadır. (Yılmaz Çelik, 1995) Kent nüfusunda çeşitli dönemlerde değişimler yaşanmıştır. Nüfustaki bu değişimlerin nedeni, salgın hastalıklar, kıtlık ve sosyal olaylardır. Günümüzde ise gayrimüslimlerin sayısı yok denecek kadar azdır. Sosyal olaylar ve kentleşme hareketleri bu sayının azalmasına neden olmuştur. Diyarbakır'da tarım ve dokumacılık en önemli üretim sektörlerinin başında gelmekteydi.

Osmanlıların fethinden sonra kentte para basılan, deri işlemeciliği, kırıy yapılan, boya işleri yapılan yer ve sakatat yeri gibi tesisler kurmuşlardır. Yörede üretilen pamuğun daha sonra iplik ve kumaş olarak değerlendirilmesi ve buna bağlı olarak iplik boyama sektöründe oluşumu ile dokumacılık alanında büyük gelişmeler kaydetmiştir. (Yılmaz Çelik, 1995).

Tanzimat sonrası Diyarbakır merkezde ciddi bir sanayi üretimi yapılmaktaydı. Üretilen malların kenti içi tüketim fazlası olan % 40–60 oranlardaki ürünler dış ülkelere ihraç edilmekteydi. Bunlar, dokuma, işlenmiş deri ile madenler, kuyumculuk ürünleri ve işlemeli kumaşlardan oluşan mallardır. Dış satım işlerini daha çok Ermeni ve Süryanilerin elindeydi. (Arslan, 1999). Ayrıca kentte 1971 tarihli Diyarbakır Vilayet Salnamesinde, üç Ermeni, bir Protestan, bir Rum Katolik, bir Keldani, Süryani ve Yahudilere ait toplam dokuz adet gayrimüslim okulu vardı. (Tuncer, 2002)

3.DİYARBAKIR'IN TARİHSEL GELİŞİMİ

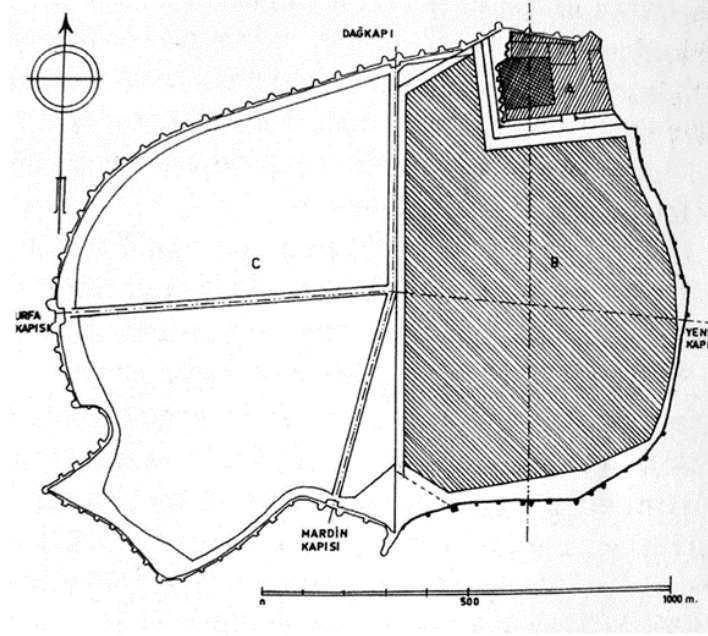
3.1 Diyarbakır'ın Tarihçesi

Diyarbakır'da, M.Ö. 30 yy ile 13. yy vakitlerinde, şehre Huri-Mitani hakimiyeti mevcuttu. M.Ö. 14. yy bitiminde şehri, Asurlular egemenliğinden sonra M.Ö. 775–736 yıllarında ise Urartular tarafından hakimiyet kurmuştur. Bunun devamında kent, sırasıyla İskitler, Medler, Persler, Makedonyalılar, Selevkoslar, Partlar, Büyük Tigran İdaresi, Romalılar, Sasaniler, Bizanslılar, Emeviler, Abbasiler, Şeyhoğulları, Hamdaniler, Mervaniler, Selçuklular, İnaloğulları, Nisanoğulları, Artuklular, Eyyubiler, Moğollar, Akkoyunlular, Safeviler ve Osmanlılar Diyarbakır'da hakimiyet sürmüşlerdir (Beysanoğlu, 1963). Kent surların üzerinde yer alan çeşitli medeniyetlere ait birçok kitabe, süsleme ve figür birçok medeniyetin bu kentte yaşadığını göstermektedir. Kent bu medeniyetlerin bıraktığı izlerle doludur. Bugün sur içinde bu medeniyetlerin bıraktığı sayısız anıtsal yapı ve eser bulunmaktadır.

3.1.1 Roma ve Bizans Dönemi

Romalılar, Büyük Tigran ve Part egemenliğine son verdikten sonra M.Ö 69 yılında kenti ele geçirmişlerdir. Kent, bu tarihten itibaren çeşitli dönemlerde Romalılar tarafından garnizonlar oluşturulmuştur. Roma tarihçisi Antakyalı Ammianus Marcellinus kentin surlar ile yapılmadan önce küçük bir kale kenti olduğunu belirtmektedir. * II. Constantinus tarafından 330 yılında kale onartılmış ve yarım daire şeklinde doğu surlarını yaptırmıştır. M.S. 359 yılında kentin nüfusu 20.000 kadardı. Nusaybin'den göç ederek Diyarbakır'a gelen Hristiyan Nibis halkı kentin batı surlarını önündeki yere yerleştiler (Şekil 3.1). M.S. sonra 367–375 yıllarında I. Valentinian ve kardeşi Valentin döneminde Nibislileri de içeri alacak şekilde şimdiki Dağ Kapı, Urfa Kapı, Mardin Kapı arasındaki surlar yapıldı ve kenti ikiye bölen batı surları yıkıldı. (Arslan,1999)

Diyarbakır surlarının ilk bölümü, bugün İçkale Bölgesinde yer alan bölgede, M.Ö. 3000 yılında Huriler tarafında yaptırılmıştır. (Değertekin,1999)

Şekil 3. Diyarbakır kent surlarının gelişimi (Gabriel, 1940)

A bölümü İçkale Huriler, B bölümü Roma imparatoru Constantinous, C bölümü ise I.Valentinian ve kardeşi Valentin tarafından batı surlarının yıkılarak inşa edilmiştir. Böylelikle kent surları bugünkü halini almıştır. (Arslan,1999)

Albert Gabriel'e göre; Mardin Kapı ve Yeni Kapı arasında kalan dört burçta tarihi olmayan altı adet Bizans kitabesi bulunmaktadır. Bunlardan 52. burçta bulunan Justinianus'un yaptığı tahkime ait olduğunu belirtmektedir. (Gabriel, 1940)

3.1.2 Araplar ve Mervaniler

Diyarbakır, Arap egemenliği altına girdikten sonra kentteki Hristiyanlarla anlaşip onların kentteki yaşamlarına devam etmelerini sağlamışlardır. Kentteki ilk değişim Mar Thoma Kilisesi'nin Ulu Camii'ye dönüştürülmesidir. Kent surlarını onarımı ve tamamlanmasında önemli çalışmalarda bulunmuşlardır. Aynı zamanda kentteki diğer unsurların kullandığı dillerin yanı sıra Arapça'da etkin bu dillerin arasına girmiştir. (Arslan,1999)

Mervaniler, 1056 yılında Mescit ve Dicle köprüsünü yaptırmışlardır. Surlar üzerinde yer yer izlerini taşıyan kitabeler bulunmaktadır. Bu dönemde özellikle ilim ve edebiyat alanında önemli ilerlemeler kaydedilmiştir. (Arslan,1999)

3.1.3 Artuklular ve Akkoyunlular Dönemi

1183 yılında Diyarbakır, Artuklular tarafından ele geçirilmiştir. Artuklular tarafından Evlibeden ve Yedikardeşler Burçları kent surlarına eklenmiş olup İç kale'de onarılarak buraya bir saray yaptırılmıştır. Lokman II zamanında Mesudiye ve Zinciriye medreseleri yaptırılmıştır. Fakat 1394-1401 yıllarında Moğol İstilas ile beraber kent yaşanan bu hızlı gelişme tersine dönmüş ve kent bir yüzyıllık istikrarsızlığa sürüklenmiştir. (Arslan,1999)

Akkoyunlular ile birlikte kent tekrar gelişme sürecine girmiştir. Kent yetmişbeş yıl Akkoyunlular'a başkentlik yapmıştır. Birçok anısal yapı bu dönemde yaptırılmıştır. Bunların başlıcaları Ulu Cami'nin onarımı, Safa Camii ve birçok mescit ve hamam yapılarıdır. (Arslan,1999)

3.1.4 Osmanlı Dönemi

Diyarbakır, 1515 yılında Osmanlı egemenliğine geçmesi ile bulunduğu bölgenin eyalet merkezi olmuştur. Osmanlılar kentin imarı açısından önemli katkılar sağlamışlardır. Özellikle 16.yüzyılda anıtsal yapılar bakımından kent, en parlak dönemini yaşamıştır. Bıyıklı Mehmet Paşa tarafından İç kalede bir saray yaptırmış ancak bu saray günümüze kadar gelememiştir. Bu yapıların başlıcaları, Fatih Paşa Camii (1516-1521), Hüsrev Paşa Camii (1521-28), 16 yüzyılın ilk çeyreğinde yapılan Kürtler ve Çardaklı Hamamları, 1527 de Deliller Hanı, 1534-1537 Ali Paşa Camii ve Hamamı, 1551 İskender Paşa Camii, 1564-1572 Behram Paşa Camii, 1564-1567 Kadı Hamamları, Vahap Ağa, Melek Ahmet Paşa, Deva Hamamı, 1574 Çifte Han ve Hasanpaşa, 1581'de Cağaloğlu, Salos, Kavas-ı Kebir, Dabanoğlu, Kavas-ı Sagır, Mescitleri, 1537 Ali Paşa ve Muslihiddin Lari Medreseleri, 1594 Defterdar, 1601-1611 Nasuh Paşa, 1644-1650 Arap Şeyh Camii, 1769 Ali Paşa Camii Şafiiler kısmıdır. Ayrıca, İçkale'ye 16 burç eklenerek genişletilmiştir. Kanuni döneminde Hamravat suyu diye anılan yeni bir su kente getirilmiştir (Arslan,1999).

3.1.5 Cumhuriyet Dönemi

1928 yılında Birinci Genel Müfettişliğin Diyarbakır'da kurulması ile kentte önemli gelişmeler sağlanmıştır. Kent idaresine verilen bu yetki ve sorumluluk alanından dolayı kent bölgesel merkez haline gelmiştir. Kent 1928–1945 yılları arasında sur içinden çıkarak sur dışına yerleşmeye başlamıştır. Sur dışına çıkış nedenlerinin başında, genel müfettişlik yapıları ihtiyaç duyulması ve bunu karşılayacak yeterli alanlarının bulunmaması, demiryolunun kente gelmesi ile istasyon kent arasında bir ilişkinin oluşması, kentin, bölgenin en etkili ticari merkezi olması ve beraberinde yeni ticari ve konut alanlarını sur içinde yetersiz kalması, ordu ve yönetim personeli için lojmanlarının sur dışında yapımı ve imar hareketlerin uygulanması ancak sur dışında mümkün olabiliyordu. (Arslan,1999)

1950'lili yıllarda kat mülkiyeti kanunun çıkması ve hızlı kentleşmenin yaşanması kente hem sur içinde hem sur dışında önemli imar uygulamalarına yol açmıştır. Kent yeni yerleşim bölgeleri nitelikli ve nitelsiz yerleşmelerden oluşmuştur. 1990 yılında Yıldız Teknik Üniversitesi Mimarlık Bölümü tarafından Diyarbakır Sur İç'i'ne yapılan koruma amaçlı imar planı ile kısmen yok olmuş kültürel miras korunmaya çalışılmıştır.

4. DİYARBAKIR KİLİSELERİNİN GENEL MİMARİ ÖZELLİKLERİ

4.1 Kilisenin Tanımı ve Yapı Türü Olarak Ortaya Çıkışı

Kilise sözcüğü, Yunanca “ekklesia” sözcüğünden kaynaklanır. “Toplantı”, “toplanmak” anlamına gelen bu ad, Hristiyanların ibadet için toplandıkları mekanı anlatır. İlk zamanlarda bu kelime demokratik halk toplantılarını nitelerken, daha sonra her türlü toplantı için kullanılmıştır. (Ahunbay, 1997)

Roma İmparatorluğu'nun Hristiyanlığa tepkisinden dolayı ibadetler önce bazı evlerin yeterli büyüklükteki salonlarında gizli gizli yapılmaktaydı. Bu gizlilik ortaya çıktıktan sonra katakomplarda ve mağaralarda devam etmiştir. Roma İmparatorluğu bu yeni dini devletin kendi dini olarak duyurunca ibadet için ilk kullanılan yerler, çok kişiyi içine alan adliye binaları oldu. (Tuncer, 2002)

İlk yüzyıllarda ayin yöneticilerinin geniş çerçeveli kurallar içinde serbestçe biçimlediği ayin düzenleri, dinin yaygınlık kazanması ve inanç ayrıklıklarından doğan farklılıklardan dolayı daha sıkı denetlenmiş ve ilk yazılı törenler doğmuştur. Daha sonraları kilise binalarının ana çizgilerindeki farklılıkların oluşmasındaki en büyük etken, yöresel mimari gelenekleri ve kullanım alışkanlıkları ile yöresel yapıım teknikleri olmuştur. (Ahunbay, 1997)

4.2 Kilise Mimarisi

Kilise mimarisinde, erken ortaçağın spn evrelerinde birçok faktörü birden içinde barındırabilen güzel düşünülüp tasarlanmış mimari kullanılmıştır. 600 ve 999 yılları içinde gözlenen kilise yapılarında azla katmanlı ama iki dönemde de ortak fikir yansıtan mimari yapılar tasarlanmıştır. Kilise mekanlarının çeşitliliğindeki temel esas Roma fikrindeki fazlaca sayıda tasarlanan sunak düzendir.

Gotik ve Romanesk dönemde kilise yapılarının içinde dinsel yapı oluşturulurken, Rönesans döneminde mimari kuralların ışığında üst düzey mimari tasarım meydana gelmiştir. Barok ise kilise yapıları eskiye nazaran yeni yüzleri ile şehir düzenine ayak uydurmuşlardır (Ahunbay,1997).

Kilisenin Bölümleri

Apsit: Kilise yapılarında, cami yapılarındaki mihrap bölümü gibi yapı dışına taşırılmış, dairenin yarısı kadar olan bölümdür. Genelde üst örtü olarak tonoz kullanılır. Roma yapılarında bu bölüme ‘absida’ adını verirler. Hemen hemen her bazilika yapılarında bulunurdu (Hasol, 1998). Absit yerinde kutsal değerler yer alırdı.

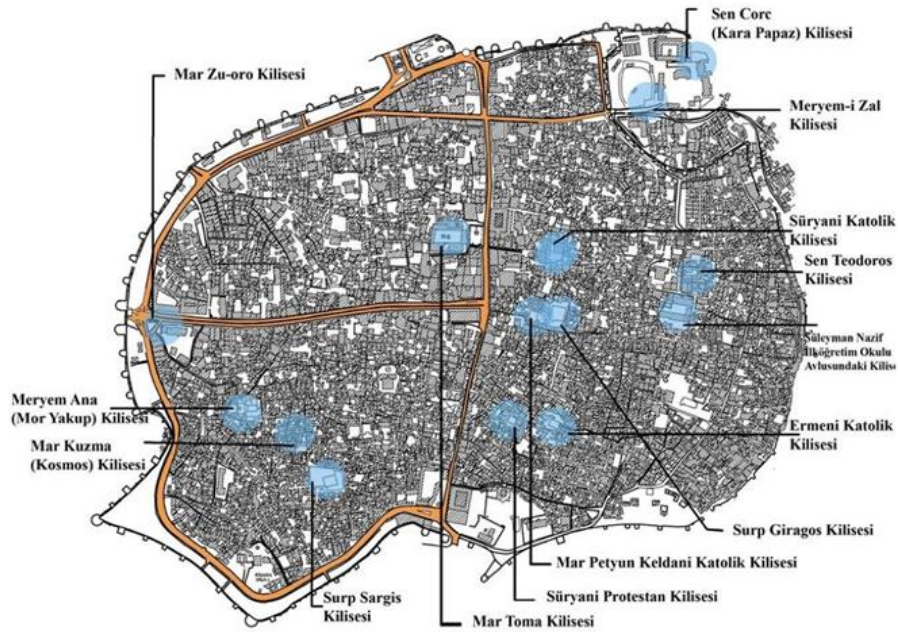
Naos: Kilise yapılarında gelen insanların ibadetlerini ettiği öncelikli yerdir.

Narteks: Kilise yapılarında batikan adında, K-G diziliminde yer alan giriş bölümüdür (Hasol, 1993)

Kadınlar mahfili: Geçmişe dönük Bizans kitaplarına bakıldığında bayanların galeri bölümünde ibadetlerini gerçekleştirdiği, ama ortaçağ kitaplarında Naos’un etrındaki bölümler kadınların ibadet yeri olarak açıklanmaktadır buradan anlaşılıyor ki bayanlar, onlara hangi yer verilirse oraya geçip, ibadetlerini gerçekleştiriyorlar (Ahunbay, 1997). Bölgedeki kilise yapılarında galeri bölümüne, naos ve avlu kısmından yapılan merdivenlerle çıkılmaktadır.

4.3 Diyarbakır Kiliseleri

Diyarbakır Sur içinde yer alan Ermeni Cemaatine ait kiliseler ve diğer Hristiyan cemaatlerine ait kiliseler bu bölümde incelenmiştir. Kiliselerin, konumu, mimari özellikleri, tarihçeleri ve günümüzdeki durumları hakkında ayrıntılı bilgiler verilmeye çalışılmıştır. Şekil 4’te Diyarbakır Sur İçi’nde yer alan yok olmuş veya ayakta kalmayı başarmış kiliselerin konumları hali hazır üzerinden gösterilmiştir.

Şekil 4. Diyarbakır Sur İçi Bölgesi’ndeki kiliselerin hali hazır harita üzerinden görünümü (Tuncer, 2002)

5. MERYEM ANA KİLİSESİ

5.1. Kilisenin Tarihçesi

Adres : Lala Bey Mahallesi, Ana Sokak, No:34

Ada/Pafta/Parsel: 311/15/1-8

Tescil : 21.00.00 (1.0) 43

İnşa Tarihi : 3.yy ?

Günümüzdeki Hali : Kullanım açısından iyi halde

Yapım Türü : Yığma Taş Duvar

Kullanılan Malzemeler : Bazalt – Tuğla

Üst Örtü : Kubbe

Çan Kulesi : Mevcut

Diyarbakır Sur İçi Bölgesi'nin güneybatı diliminde yer alan Meryem Ana Kilisesi Günel'e (1970) göre 3.yy' den daha eski olarak tarihlenmektedir. Kilise çeşitli tarihlerde Süryani Kadim Cemaatinin dini merkezliğini yapmış, günümüzde ise Süryani Ortodoksların ibadetleri için kullanılmaktadır. (Günel, 1970)

Diyarbakır Sur İlçesi'nde Urfa Kapı mevkiinde, Lala Bey Mahallesinde bulunan kilise Süryani Mezhebinden insanların mabet olarak kullandığı yapıdır. Geçmiş dönemlerde farklı dönemlerin izlerini yansıtan, şehrin en tarihi ve en büyük metrekareli mabetlerinden biridir. 1755 yılına ait bir arzda bu tarihi yapının ismi Meryem Ana Manastırı, bir diğer arzda ise Mar Yakup olarak adlandırılmaktadır. Tapu belgelerinde ise yapı, Süryani Kadim Meryem Ana Kilisesi Cemaati Vakfı'na aittir.

Günümüzde kullanılan bu kilise Lala Bey Camisi'nin 390 metre batı kanadında ada olarak 311 ve parsel numarası 8 olarak kayıtlıdır.

Yapının inşa tarihi kesin olarak tahmin edilemeyip, tarihi kalıntılara bakılarak MS.300'lü yıllarda yapıldığı varsayılmaktadır. MS.325 tarihinde Konstantin'in organize ettirdiği İznik konsilinde, Diyarbakır Metropoliti Şemun'un isminin yansması bu kilisenin 3.yy'da bulunduğunun kanıtıdır.

Meryem Ana Kilisesi'nin Hristiyanlık öncesi zamanlarda güneş tapınağı olarak tasarlanan bir mabet üstünde 3.yy'da yapıldığı fikirleri de gündeme gelmiştir.

Araştırılan seyahatnamelerde kilise çok tarihi bir yapıydı, hem de mermerden inşa edilmiş sütunlara oturan kubbe öncesinde pagan tapınağı olarak kullanılmıştır. Bu fikirlere kilise bünyesinde eski heykellerden yapılan incelemelerle varılmıştır.

Meryem Ana Kilisesi Bizans kralının Heraklius emriyle MS.7yy'da yaptırılmıştır. Geçmişte söylenenler dışında kilise devasa bir inşaata sahiptir ve kilise sur dipdibeydi. Şehirde MS.3.yy'da Hristiyanlık inancı mevcutken bu görüş pekte gerçekçi olmamıştır. Kuvveti muhtemel bahsedilen zamanda yıkık bu yapının tekrardan onararak veya sonradan eklemelerle tekrardan inşa edilmiştir. Kilise, farklı zamanlarda ve tarihlerde birçok restorasyon evreleri yaşamıştır. Restorasyon olarak son evre 2005 tarihinde yapılmıştır. Kilise 1297 yılında yangın tehlikesi atlatmıştır, farklı yıllarda restorasyon ve eklemeler yapılmıştır.

Şekil 5. Meryem Ana Kilisesi'nin Diyarbakır Sur İçi hâlihazır haritasındaki yeri (Tuncer, 2002)

5.2 Kilisenin Yapısı

Şehirdeki aktif olarak kullanılan ve Diyarbakır'da Süryanilerin sahip olduğu yalnız bu kilise vardır. İçerisine bakıldığında aşağıdaki maddelerde adı geçenler mevcuttur.

- ✓ Kakmalı kalıplar
- ✓ Süryanice yazılan kitabeler
- ✓ Kök boyalarla kumaş üzerine işlenmiş dini motifler
- ✓ Ahşap işlemeli mihrablar

Yapı, külliye'yi andıran yapı grubu olarak tasarlanmıştır. Bu yapı grubunda kutsal alan, derslikler, 4 avlu ve lojmandan oluşur. Kiliseye giriş kuzey kanadından yapılmaktadır. Giriş kısmı küçük üstü tonozlu eyvandan oluşmaktadır. Buradan ilk avluya ve kuzey tarafındaki ana avluya geçiş sağlanmaktadır. İlk avlunun batı kanadında derslikler sıralanır ve doğu tarafında dersliklere ek konut mevcuttur. Yapının en doğu tarafında ise günümüzde kullanılmayan patriklik kapısı bulunmaktadır.

Ana avlunun güney bölümünde, geçmişte ders verilen ama günümüzde öğrencisi olmadığı için artık aktif olmayan bir mekan bulunmaktadır. Bahçe, avlu bölümünün batı kanadında kalmaktadır. Papaz evi, avlunun kuzeyindedir. Esas kilise yapısı ise avlunun doğu bölümünde yer alır. Avlu bölümüne narteksten geçilmektedir. Kuzey kısmında konut, doğu kısmında Mar Yakup ve güney kısmında kilise yapısı bulunur.

Giriş bölümünde 7 kemere sahip içe dönük bir kapı mevcuttur. Bu ana kapı malzeme olarak bazalt taştan imal edilmiştir. Kapının orijinalliğinde ise yığma söveli olup 9 adet parça kullanılıp basık kemer oluşturulmuştur. Buda Diyarbakır'ın yerel mimari özelliğini kullandığını gösterir. Bununla beraber sağ ve sol bölümlerde kafaları birbirine dönük, suratları sokağa bakan 2 aslan bezemesinede rastlanır. Yapının kullanımında kullanılan harçta MS 1898 yılı ve sol tarafında H 1315 yılları yazılmıştır. Buda gösteriyor ki sokağa bakan tarafı yüz yıl öncesinde tekrardan yapılmıştır. Kapının üst kısmındaki betonarme cumbalı olan kat diğerlerine göre yeni gözükmetedir. Buna zıt olarakta özenle ve büyük yapılan patrik kapısı daha eskidir. Bu kapı patrikliğin merkezini buraya aldıklarında yapılmıştır.

Yapıda içeri girerken dörtgem şeklinde az metrekaireli ilk avluya girilir. Giriş kapısının sağ tarafında bekçi bölümü, sol kısmında ise üst kat odalarına çıkan yaklaşık 10 basamak bulunur. Bu basamakların ortasına denk gelen birde kiler vardır. Doğru bölümünde patrikhaneye kilise avlusunu ayıran duvar

mevcuttur. Kuzey kısmında büyük avluyu bölen bir duvar daha mevcuttur. Bu duvarın kapısından avluya geçiş veren orta kapı hemen kendini belli eder. Dışarıdaki büyük kapının üzerindeki kısımda bir oda ve salon tasarlanmıştır. Bu oda ve salonun duvarında kitabeler bulunur.

Diğer avlu kısmı, doğu tarafında kalmakta, kuzey tarafında kilise, güneyinde servis mekanları bulunur. Patrik 2. Yakup birkaç problemi nedeniyle Mardin'den buraya gelir, ölene dek burada kalır ve buraya gömülür.

Ana avlunun esas unsuru sekizgen biçimde tasarlanmış havuzudur. Bu havuz geleneksel Osmanlı Diyarbakır mimarisi tasarımıyla yapılmıştır. Havuz siyah bazalt taş kullanılarak, etrafındaki su arkı, orta kısmında çanağı, demir parmaklık, musluk ve curunuyla günümüze kadar gelmektedir. Kilisenin en yüksek noktası avlu içinden doğu kanadında bakılınca görünen yaklaşık 14.75 m yüksekliğe sahip onarımdan geçmiş duvar görülür.

Ana avlunun doğu kanadında kilise ve kilise girişi bulunur. İkiisi bağımsız, diğer iki kolunun duvara bağlı olduğu dört tane pembe renkli basık kolon bulunur. Bu kolonların kirişi, yarım daireye yakın şekilde bazalt kemerden oluşur. Ön tarafa bağlı giriş bölümü kilise yüksekliğinin yarısı kadar yukarda kalır.

Kilisenin giriş bölümü enlemesine bir boyutta tasarlanmıştır. Ana kapının iki yakasında küçük pencereler vardır. 3. avluya geçiş yapılan kapının kemeri bazalt taştan imal edilip, üst kısmı beyaz renkli harçla süslenmiştir.

Diğer avluya bu süslü kapıdan geçiş verilir. Kuzey kanadında kalan rengi mavi olan yapı sonradan eklenti olmuştur. Avlunun güney kısmında kilisenin beden duvarı mevcuttur. Burada bulunan kapının üst kısmı tuğladan yapılmış kemer mevcuttur. Kapının her iki tarafında farklı yüksekliğe sahip iki adet pencere vardır. Sağ pencere kadınlar mahfili merdiveni sebebiyle kullanılmamaktadır. Kilisenin çan kulesi özellikleri aşağıda maddeler halinde verilmiştir.

- ✓ Üç dilimli kemer açıklığına sahip
- ✓ Bazalt taştan imal edilmiş
- ✓ Dört sıra yapılan dörtgen kaide üzerinde
- ✓ Dört sütun ile ayakta duran kubbeli
- ✓ Kaide taşlarda motif işleme
- ✓ Kemerlerin üstündeki taşlarda lale motifli korniş süsleme

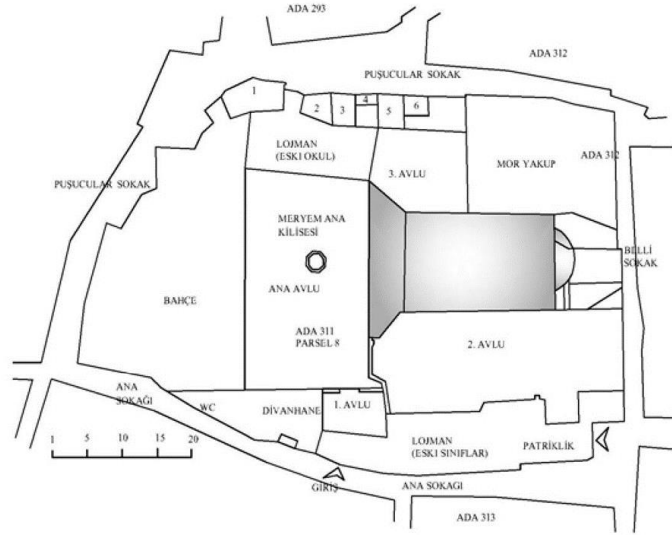
Kilisenin iç kısmında önde bırakılan küçük bölüm ayakkabı konan yerdir. Kubbeyi açıklıkları eş olmayan sekiz adet kolon taşır. Cephenin son kısmı saçaklı silme ile biter. Kuzey kısmında Mar Yakup alanına geçilen 2 kapı 2 pencere bulunur. Doğru kısmında apsis bulunur. Batıda kilisenin narteks bölümü vardır. Narteks bölümü dört kısa pembe mermer sütuna oturan üç yuvarlak kemer açıklığındadır. Beden duvarı, narteksin arka kısmında kalır, daralarak giden üç pencereli duvardır. Narteksin orta kemer bölümünde dua edilen tarafa gidilir. Naos bölümü kubbesi aynalı tuğlayla örtülmüştür.

Doğu kısmındaki duvarda yapının en başta yapıldığı andan kalan akantüs yapraklı sütun başlığı görülür. Yapıdaki mermer kanatlarda Maf Efrem adlı kişinin şiirleri ve yapının hangi zamanlarda yenilediği zannedilen yazılar bulunur. Apsis kısmı Bizans dönemine uygun yapılarak, kapılar ise roman dönemini andıran tasarımlarla yapılmıştır.

Meryem Ana Kilisesi yapısını incelediğimizde çoğunlukla volkanik bazalt taşı ve buna ek olarak kireç, tuğla, toprak ve ahşap malzeme vardır. Duvar inşaatında genelde tuğla-taş bir arada kullanılmıştır. Döşemelerde bakıldığında blok halinde taşlar vardır. Kubbe kısmında bazalt taşın ağırlığı yerine hafif olan tuğla kullanılmış. Süsleme kısmında ise bazalt taşın işlenmeyecek derece sert olması nedeniyle kireç harcı kullanılmış ve son olarak iç mimaride kullanılan mobilya malzemelerinde ahşap ön plandadır.

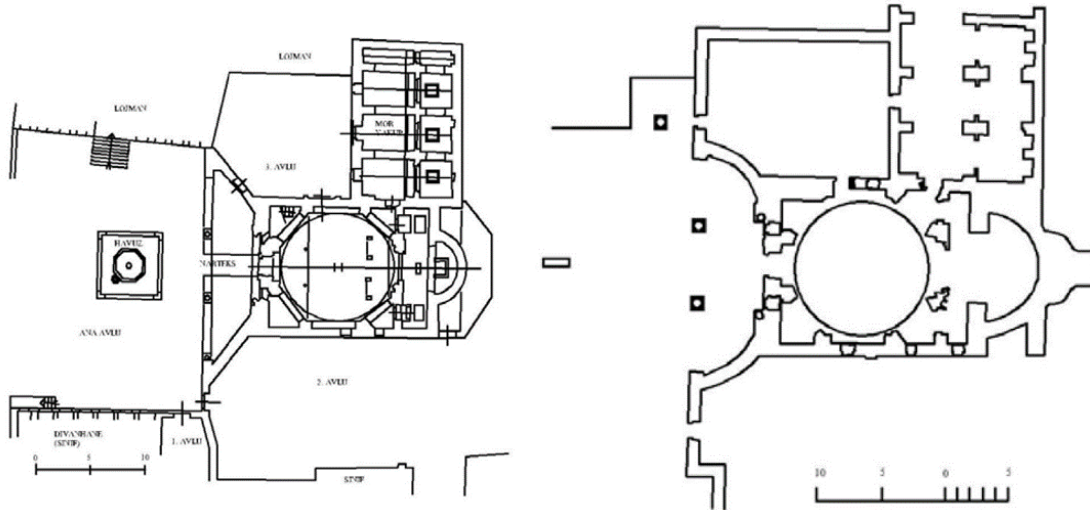
5.2.1 Meryem Ana Kilisesi Vaziyet Planı

Kilise etrafında medrese (sınıf), patriklik, lojman ve Mar Yakup bölümleri bulunmaktadır (Şekil 6). Meryem Ana Kilisesi'nin planına baktığımızda narteks, naos, apsit ve bağlantılı olarak Mar Yakup bölümlerinden oluşmaktadır (Şekil 6).

Şekil 6. Meryem Ana Kilisesi'nin vaziyet planı (Tuncer, 2002)

5.2.2 Meryem Ana Kilisesi Kat Planları

Şekil 7. Meryem Ana Kilisesi Kat Planı (Berchem ve Strzygovksi, 1910; Tuncer, 2002)

Şekil 8. Meryem Ana Kilisesi Kat Planı (Berchem ve Strzygovksi, 1910; Tuncer, 2002)

5.2.3 Meryem Ana Kilisesi Cepheleri

Meryem Ana Kilisesi'nin eski resimlerine bakıldığında ön cephenin sıvalı olduğu görülür (Şekil 9). Yapı 2005 yılında geçirdiği restorasyondan sonra geçmişten beri süregelen bu sıvalar kaldırılmış ve orjinal taş duvar dokusu ortaya çıkarılmıştır. Bu işlem iç mekânda da kubbe için yapılmıştır.(Şekil 10)

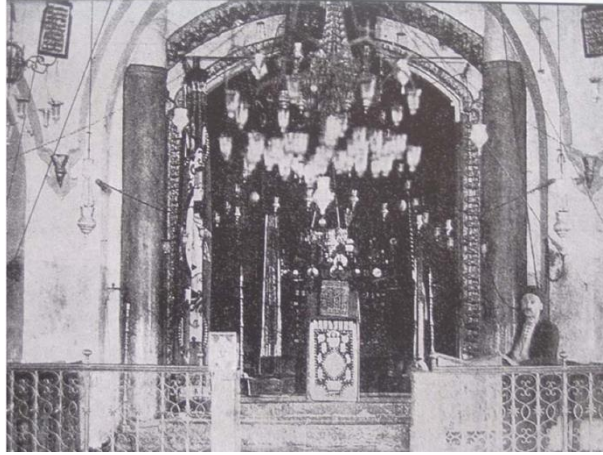

Şekil 9. Meryem Ana Kilisesi batı cephesinin 1909 yılındaki görünümü (Bell, 1909)

Şekil 10. Meryem Ana Kilisesi'nin batı görünüşü (onarımdan sonra)

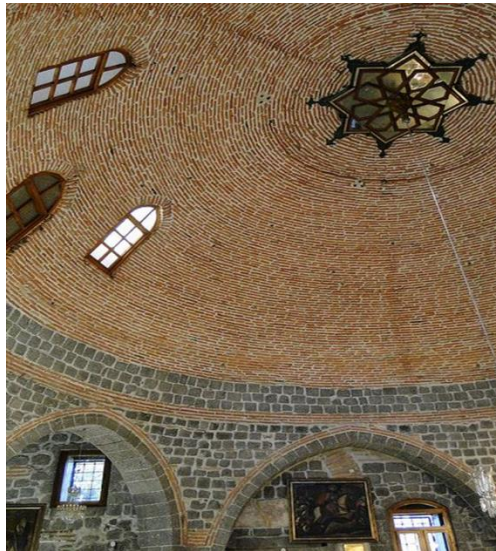
5.2.4 Meryem Ana Kilisesi İç Mekan Görüntüleri

Şekil 11. 20 yy. başlarında Meryem Ana Kilisesi'nin iç mekân görünümü (Berchem ve Strzygovksi, 1910)

Şekil 12. 21 yy. başlarında Meryem Ana Kilisesi'nin iç mekân görünümü
(http://www.diyarbakirresimleri.com/mynet_resimlerim/21_-_meryemana_kilisesi-diyarbakir-fot.nejat_satici.jpg)

Şekil 13. Kilise İç Görünümü
(<https://s-media-cache-ak0.pinimg.com/736x/e3/9c/74/e39c74d0a50460ec203b0e02f64b3bcb.jpg>)

6 SONUÇ VE ÖNERİLER

Diyarbakır Sur İlçesi, birçok medeniyetin faaliyetlerini gösterdiği, gösterişli tarihi ve kültürel birikime sahip medeniyetlere ev sahipliği yapmıştır. Bu tarihi ve kültürel mirastan bize kalan yapılar, Diyarbakır'ın aldığı yoğun göç nedeniyle ağır bir şekilde yıkıntıya uğramış ve birçok tehlikeye maruz bırakılmıştır.

Bu semtin restoresinde ve geleceğe hazırlamada Sur İlçe'si kentsel yenileme projesi büyük önem taşımaktadır. Sur İlçesi, Türkiye ve Dünya'da çok mühim kültür ve inanç turizmi konumundadır. Sur İlçe'si kentsel yenileme projesiyle yapılacak olan, yörenin hali hazırdaki tarihi yapıları tekrar aktif hale getirilip, kültürel eserlerin turizm bakımından değerlendirilerek, yeniden kente kazandırılması sağlanmış olacaktır.

Tarihi yapılarda ve sit olarak kabul görülen bölgelerde turizm amaçlı yenilemelerde birçok sorunla karşılaşılacaktır. Bu sorunların başlıcalarını ele alacak olursak; tarihi yapıların zarar görmesi, kentin kimliğini kaybetmesi, rant amaçlı yaklaşımlar vb sorunlarla karşı karşıya gelinecektir. Sur içi kentsel yenileme projeleri tarihi ve kültürel alanların koruması için faydalı şekilde sürmekte olup, tarihi ve kültürel alanlardaki başarılı yenileme projelerinden biridir.

7. KAYNAKLAR

- Ahunbay, Z., (1997), “Kilise”, Eczacıbaşı Sanat Ansiklopedisi, II:1010–1014, İstanbul.
- Arslan, R. (1999), Diyarbakır Kentinin Tarihi ve Bugünkü Konumu, Diyarbakır Müze Şehir, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul
- Değertekin, H., (1999), Diyarbakır Surlarının Bugünkü Durumu, Diyarbakır Müze Şehir, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.
- DİE, (2004), Türkiye İstatistik Yıllığı, T.C. Devlet İstatistik Enstitüsü
- DPT, (2003), <http://www.dpt.gov.tr/bgyu/ipg/guneydogu/diyarbakirPER.pdf>, 200
- Gabriel, A., (1940), Voyages Archeologiques Dans La Turquie Orientale, Paris
- Günel, A., (1970). Türk Süryaniler Tarihi, Diyarbakır.
- Hasol, D., (1993), Ansiklopedik Mimarlık Sözlüğü, Yem Yayınları, İstanbul.
- Hasol, D., (1998), Ansiklopedik Mimarlık Sözlüğü, Yem Yayınları, İstanbul.
- Tuncer, C. O., (2002), Diyarbakır Kiliseleri, Diyarbakır Büyükşehir Belediyesi Yayınları Ankara.

Özgeçmiş

Murat TEKİN

1993 yılı Yalova doğumluyum. İlköğretimimi Diyarbakır'ın Sur ilçesinde Ali Emiri ilköğretim okulunda okudum. Ortaokulu Mardin'in Nusaybin ilçesinde okudum. 2011 yılında Nusaybin Anadolu Lisesinden mezun oldum. Bir yıl aradan sonra İstanbul Aydın Üniversitesi Mimarlık bölümünü kazandım. 2016 yılında İstanbul Aydın Üniversitesi-Mimarlık Tasarım Fakültesi- Mimarlık bölümünden mezun oldum ve aynı yıl Aydın Üniversitesi Yüksek lisans eğitimime başladım ve devam etmekteyim.

Bursa Tarihi Çarşı Restorasyon Kurallarını Diyarbakır Sur Projesinde Uygulama Yöntemleri

Serdar ARISU

İstanbul Aydın Üniversitesi

serdar-arisu@hotmail.com

ÖZET

Diyarbakır'ın Sur İlçesinde yapılacak yenileme çalışmaları tarihi yapıyı yok etmemek, tarihimizi gelecek nesillere miras bırakmak için alınacak önlemleri, geçmiş yıllarda yapılmış uygulamaların kuralları ele alınarak yapılacaktır. Çalışmaların düzenli ve amaca uygun yapılabilmesi için yapılmış uygulamalarda tarihi yapıların yenileme bilgileri araştırılıp, kuralları ile beraber ortaya çıkarılacak, bu bilgiler ışığında gerçeğine uygun eserler yeniden ayağa kaldırılacaktır. Sonuçta Diyarbakır Sur İlçesi yeniden yapılandırma çalışması, önceki yıllarda yapılmış Bursa Tarihi Çarşı yenileme uygulama kriterlerinde T.C. Başbakanlık Vakıflar Genel Müdürlüğü Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kanunları ele alınarak inşa edilecektir. Çalışma esnasında uygulanacak olan bu kanun ve kurallar disiplinler arası kararları kesin kılıp bir kalıp haline getirip insanlık tarihimizin yok olmasına engel olacaktır.

Anahtar Kelimeler: Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kanunları, yenileme, yeniden yapılandırma

ABSTRACT

The renovation works to be done in the Sur Province of Diyarbakır will be done by destroying the history, taking precautions to inherit our history with future generations and taking the rules of the past years' practices into consideration. In order to ensure proper and proper execution of the works, the renewal information of the historical buildings will be investigated and will be revealed together with the rules and these works will be removed again. As a result, the restoration work of Diyarbakır Sur District was completed in the previous years by Bursa Historical Bazaar renewal application criteria T.C. The Prime Ministry General Directorate of Foundations will be constructed taking into account the Laws Concerning the Protection of Cultural and Natural Assets. These laws and rules that will be applied during the work will make the decisions between the disciplines definite and become a mold and prevent the destruction of our human history.

1. GİRİŞ

1.1 Amaç

Türkiye, geçmiş tarihi ve önemli yapıları ile öne çıkan bir ülkedir. Bulunduğu coğrafi konum bakımından dış güçlerin ele geçirme ve ülke bütünlüğünü bozma istekleri en büyük sorun olarak terör eylemlerinin sonucu, tarihimiz büyük tahribatlara sokularak yok edilmek istenmektedir. Zarar gören mimari yapılarımız yenileme ile tekrar ayağa kaldırılarak tarih yaşatılmalı, yok edilememeli ve gelecek nesillere değişim göstermeden ilk halleriyle bırakılmalıdır. Bu amaçla yeni yapılacak Diyarbakır Sur

İlçesi yenileme projesi, geçmiş yıllardaki yenileme çalışmaları ele alınıp incelenerek hataları en aza indirmek ve tarihi dokuyu bozmadan gelecek nesillere bırakmaktır.

1.2 Kapsam

Diyarbakır Sur İlçesi yenileme çalışmaları, tarihe verilen önemi ve gelecek nesillere bırakılacak olan kalıcı mirası ülke insanının benimsemesini kapsamaktadır. Bu benimseme üzerinde çalışılan, yeni öneriler getirilen, kurallara uyularak olumlu bir sonuç alınacak kapsam içine girmelidir.

1.3 Yöntem

Yenileme çalışmaları olumlu sonuçlar ortaya çıkarabildiği gibi olumsuz sonuçlarla da tarihi değerleri yok edebilir ve geri dönüşü olmayan kalıcı hasarlar bırakabilir. Ortaya çıkacak olan bu olumsuzlukları en aza indirmek ve çalışmaları olumlu sonuçlara dönüştürebilmek için geçmiş yıllarda yapılmış olan Bursa Kapalı Çarşı yenileme çalışmalarının uygulama yöntemleri ele alınarak Diyarbakır Sur İlçesi yenileme projesini tamamlamaktır. Bu yöntemler örnek proje seçilen Bursa Kapalı Çarşı yenileme çalışmalarında T.C. Başbakanlık Vakıflar Genel Müdürlüğü Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kanunları içerisinde hangi kurallar çerçevesinde ve hangi yollar izlenerek sonuca varılıp Diyarbakır Sur İlçesi yenileme çalışmaları yöntem ve metotlarını belirlemek gerektiğini ortaya çıkarmaktır.

2. KÜLTÜR VE TABİAT VARLIKLARINI KORUMA KANUNU

Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kanunu 23.07.1983 tarihinde 18113 sayı ve 2863 kanun numarası ile Resmi Gazete’ de yayınlanmıştır. Yayınlanan kanunun birinci bölümünde genel hükümler bulunmaktadır. İkinci bölümde korunması gerekli taşınmaz kültür ve tabiat varlıkları bulunmaktadır. Üçüncü bölümde korunması gerekli taşınır kültür ve tabiat varlıkları bulunmaktadır. Dördüncü bölümde araştırma, sondaj, kazı ve define arama kanunları bulunmaktadır. Beşinci bölümde kültür varlıklarını koruma yüksek kurulu ile koruma bölge kurulları kanunları bulunmaktadır. Altıncı bölümde ikramiye ve cezalar kanunları bulunmaktadır. Yedinci bölümde ise diğer hükümler bulunmaktadır.

3. DİYARBAKIR SUR KORUMA SORUNLARI

3.1 Tarihçe

2008 yılı ve 5747 sayılı Kanunla, Diyarbakır Büyükşehir Belediyesi bünyesinde, Diyarbakır’ın ilk yerleşim merkezinde kurulmuştur. Adını ilçe merkezinde bulunan Diyarbakır Surlarından almıştır. ‘Dicle Nehri’nin kenarında, denizden 660 metre yükseklikte, Karacadağ’ın lavları üzerine kurulmuştur. İlçe, tarihin her devrinde büyük medeniyetlere ve zengin kültürlerle dörtüklük etmiştir. İlçede egemen olmuş büyük uygarlıkların bıraktıkları izlere ve çok sayıda tarihi eserlere, ilçenin her yerinde rastlamak mümkündür. Tarihi geçmiş çok eskilere, M.Ö.7.500 yıllarına kadar uzanmaktadır.

Son dönemde yapılan arkeolojik kazılarda Dünyadaki en eski yerleşim alanlarının bu bölgede olduğu görülmüştür. ‘‘İlçede; sırasıyla Hurriler, Mitanniler, Hititler, Asurlar, Medler, Persler, Büyük İskender, Romalılar, Bizanslılar, Araplar, Selçuklular, Osmanlılar ve 30’a yakın uygarlıklar hüküm sürmüşlerdir’’ (Sur İlçe MEB, 12.04.2016).

Şekil 1. Diyarbakır Sur İlçesi (Ülke com.tr, 03.05.2016)

3.2 Yapım Tekniği

Topografya'ya uygun, 8-12 metre yüksekliğinde ve 3-5 metre genişliğindeki kent surları, kuzeyden güney'e doğru oval bir biçimde planlanmıştır. Aşamalı biçimde inşa edilen ve farklı dönemlerde onarılan surlarda 82 adet burç bulunmaktadır. Sur duvarları üzerinde, kentteki ana aksları karşılayan dört ana kapı bulunmaktadır. "Surlar, Dağ Kapı (Harput Kapı) ile kuzeye, Urfa Kapı (Rum Kapısı) ile batıya, Mardin Kapı (Tell Kapısı) ile güneye, Yeni Kapı (Su veya Dicle Kapısı) ile batıya açılmaktadır" (Dalkılıç, 2005). Tarihinde farklı müdahalelere maruz kalan Sur boyutları ve yayıldığı alan bakımından zaman içinde farklılıklar göstermiştir ve bu değişiklikler biçimsel olarak kalmamış, her dönem kendi özelliklerine göre yapım tekniği uygulanmıştır.

3.3 Kullanılan Malzemeler

Yapıda kullanılan ana malzemeler taş, tuğla ve harçtır. Ana malzeme olarak kullanılan taş, yörede yaygın olarak bulunan ve Diyarbakır Taş'ı olarak ta bilinen bazalttır. Surların burçlarındaki kapalı hacimlerin üst örtüsü olan kubbe, tonoz ve kemerler tuğla malzemeden yapılmıştır. Bağlayıcı olarak açık renkli kireç harcı kullanılan örtüler sıvasızdır.

3.4 Kullanım Alanları

Yörede dişi ve erkek olarak tanımlanan bazalt taşı, büyük gözenekleri ile su emme kabiliyeti yüksek olan dişi tipi taş geleneksel konutların avlu döşemelerinde kullanılarak mikro klima elde edilir. Surların burçlarındaki kapalı hacimlerin üst örtüsü olan kubbe, tonoz ve kemerler tuğla malzemeden yapılmıştır. Bağlayıcı olarak açık renkli kireç harcı kullanılan örtüler sıvasızdır. Sur duvarlarının dış çeperlerinde, kesme taş örgü tekniğine uygun, silindirik biçimli taş blokların duvarın dış yüzeyine dik olarak (kılıcına) yapılmıştır.

3.5 Surların Deprem Dayanımı

"Çok rijit olan yığma taş veya tuğla tarihi yapılar, depremler ve zemin oturmalarının oluşturduğu strüktürel problemlerle karşılaşılır. Zeminden kaynaklanan sorunlar zaman içinde bir denge kazanır. Ancak tarih boyunca birçok tarihi yapının zarar görmesine ve yıkılmasına neden olan deprem, önemli bir tehdit olarak durmaktadır"(Şahin, 2005).

Tarihi yapıların büyük bir depreme karşı ne kadar dayanıklı olduğunu belirlemek için, yapının depreme karşı dayanımının hesaplanması gerekir.

3.6 Sorunlar ve Sorunların Kaynakları

Onarılmamış olan sur duvarlarının hepsinde zaman içinde dış etkenlere bağlı duvarların üzerindeki koruyucu kaplamanın ve kalkan duvarların yıpranması sonucu ortaya çıkan nem en önemli sorun olarak görülmüştür. Sonrasında yapının çeşitli bölgelerinde görülen yıkılma ve çatlamalardan kaynaklanan

statik sorunlar ortaya çıkmıştır. Devam eden süreçte ise, gecekondü yapımı için sur diplerinden insanlar tarafından sökülen taşların alınması, bilinçsiz bir şekilde alınan bu taşların duvarların strüktürel bütünlüğünü bozarak ciddi sorunlar ortaya çıkmasıdır. Sur çevresinde oluşan yoğun taşıt trafiği, gerek oluşturduğu titreşimle etkilenen duvar örgüsü, gerekse egzoz gazlarının yoğunluğuna bağlı taş yüzeylerde kirlilik oluşturması açısından sorunlar çıkarmaktadır.

Surlarda yapılan onarımlarda malzeme ve yapım tekniğine bağlı olarak oluşan sorun, surda kullanılan özgün malzeme ile günümüz şartlarında uyumlu malzemelerin seçilmemesidir. Geç dönemde yapılan müdahalelerde de, temel olarak çimento katkılı harçların kullanılması yapıya yanlış müdahaleler edilmesi ve onarım hatalarını ortaya çıkarmıştır. İlave olarak sur ve çevresinin halk tarafından yanlış kullanılması ve metal elemanlarda oluşan paslanmalar da yapının sorunları içinde yer almaktadır.

3.7 Alınacak Önlemler

Uzun süreli çalışmaların planlanması ve yapılan plan çalışmalarına başlanması ile yapının acil onarılması gereken alanlarına kalıcı önlemler alınmalıdır. Yapıda bugüne kadar yapılmış müdahaleler genellikle tehlike arz eden noktaların onarımı ya da kullanılmak istenen alanların onarımı ve kullanıma açılması olarak gözlemlenmiştir. Yapıda müdahale yapılmadan önce alansal olarak değil, planlama ve projelendirmenin bütün olarak incelenmesi gerekir. Yapıda yapılması gereken incelemenin ana başlıkları aşağıdadır;

Belgeleme: Yapının 1/50 ölçekli plan, kesit ve cephelerinin ölçülerek projelendirilmesi, projelendirilen bu yapının bezeme ve süsleme amaçlı bölgelerinin 1/20 detay projelerinin çizilerek belge haline getirilmesi gerekir.

Fiziksel Sorunların Saptanması: Yapıda mevcut sorunlar ve yeni çıkması olan sorunların belirlenmesi gereklidir. Konularında uzman gerektiren (malzeme uzmanı, restorasyon uzmanı vb.) alanların tespit edilmesinden sonra kısa ve uzun süreli müdahale alanları ve biçimleri ortaya çıkarılmalıdır.

Özgün Yapı Mimarisi, Detayların ve Yapı Sistemlerinin Araştırılması: Yapıda araştırma yapan mimar, sanat tarihçisi vb. branşları konusunda uzman kişilerin yapının dönemsel analizlerini, bu dönemlerin coğrafi özellikleri ve her dönemin bulunabilirse inşaat sistemleri ve ayrıntılar ortaya çıkarılır.

Koruma ve Kullanma Projesi: Yapıda üzerinde durduğumuz önlemler sonrasında, süreç ve öncelikler belirlenerek nasıl korunması gerektiğini belirleyen ve ne şekilde kullanılacağını ortaya çıkaran koruma ve kullanım projelerinin hazırlanması gerekir.

Trafik ve Otoparkın Yeniden Düzenlenmesi: Surlara bitişik alanların otobüs, kamyon ve dolmuşlar tarafından park yeri olarak kullanılmasından dolayı ortaya çıkan titreşimlerin, her an bir yıkılma ve taş düşmesine neden olacak tehlikelerin önüne geçilmesi gerekir. Bu tehlikeden dolayı yoğun olan yaya trafiğinin can ve mal kayıplarına karşı önlem alınmalıdır.

Acil Onarımlar: Yapının dış cephelerdeki kesme taş kaplamalarda yıkılma ve kabarmalar görülmektedir. Yıkılan ve yıkılmakta olan yerlerin kaplamaları sökülerek yapım sürecindeki malzemeler kullanarak yeniden yerine yerleştirilmesi ya da eksik olan bölgelerdeki taşların tamamlanması şeklinde olmalıdır. Onarım esnasında taşların boyutlarıyla oynamadan uygulamaya zarar veren çimento kullanılmaması ve hazırlanacak olan harcın uygun agregalardan oluşturulması, kirecin ise söndürülüp dinlendirilerek kullanılması gerekir.

Yanlış Kullanımların Önüne Geçilmesi: Surların dışında çevre düzeni çalışmaları tamamlanmamış olup tek katlı planlanan yapıların toprağın altında da bir kat daha kazanarak, kalıcı ve büyük yapılar olarak biçimlendiği görülmektedir. Restoran olarak kullanılan bu yapılar surun görünümünü olumsuz etkilemekte ve uyumsuz bir bütünlük sağlamaktadır.

Yağmur Suyu ve Nem Kontrolü: Yapının sorunlu bölgeleri öncelikli olmak üzere hazırlanacak projelerle üst bölümlerde yağmura karşı önlem alınması gerekmektedir. Alınacak bu önlemler, üst alanlarda birikmiş toprak ve bitkilerin temizlenmesi, yıkılan bölgelerdeki zeminlerinin düzeltilmesi ve izole edilen alanlarda suyun toplanarak dışarı atılması gerekmektedir. Nem sorununa karşı ise yapıda gereken yerlerde zemin drenajının yapılması ile giderilebilecektir.

4. BURSA KAPALI ÇARŞILAR

4.1 Tarihçe

Bursa'nın fethedilmesi ile ticari alanda biri büyüme olmuş ve şehirde hanlar inşa edilmiştir. "Osmanlı'nın ilk başkenti olan Bursa'da 14. yüzyılda oluşmaya başlayan ticaret bölgesi 16. yüzyılda han, bedesten ve çarşıların oluşumuyla gelişimini tamamlamıştır"(Bursa'yı Keşfet, 2015).

4.2 Tarihi Yapılar

Şekil 2' de görüldüğü gibi Bursa'da bulunan hanlar; Koza Han, Pirinç Han, İpek Han, Geyve Han, Emir Han, Fidan Han, Bedesten, Çukur(Kütahya) Han, Kapan Han, Tuz Han'dır.

Şekil 2. Bursa Tarihi Çarşı ve Hanlar Bölgesi (Bursa Büyükşehir Belediye, 07.06.2010)

4.3 Planlama

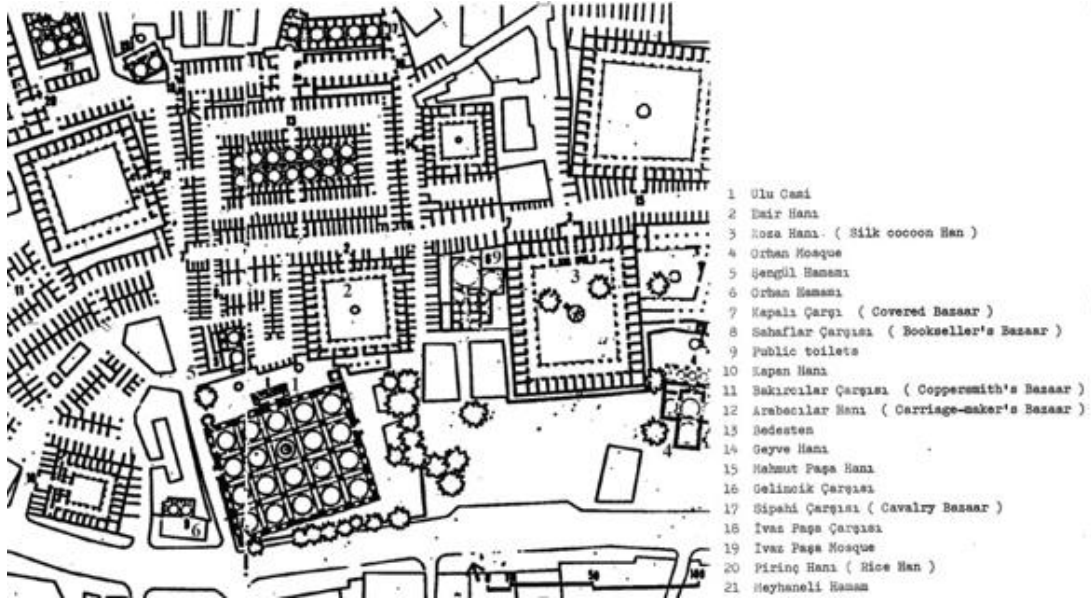
Bursa Hanlar bölgesi 1862 yılında Suphi Bey Haritası adı altında 1855 yılı Bursa depreminden sonra kentin yapısını belirlemek amacıyla hazırlanmış olup, dönemin Bursa valisi tarafından tarihi doku içindeki ana hatlara giden yollarda genişletme yapılmıştır. Sonrasında 1923-1940 arası dönemde Lörcher Planı, 1940-1960 arası dönemde Prost Planı, 1960-1970 arası dönemde Piccinato Planı, 1976 yılı İmar ve İskan Bakanlığı Planı, 1984 yılı Nazım Planı, 1995 yılı Nazım Planı Revizyonu ve 19.01.1998 yılı alınan Mevcut Plan Kararları ile varılan hükümlerde, Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kanunu uyarınca belirlenen sit alanlarının korunması hedeflenmektedir.

4.4 Kullanılan Malzemeler

Yapılarda düşey taşıyıcıların depreme dayanıklı ve yapının bir bütün olarak çalışabilmesi için kireç harcı bağlayıcı olarak kullanılmıştır. Kagir duvarların iç ve dış yüzeylerinin arasına harç dökülerek inşa edilerek yapıların beton özelliği kazanması sağlanmıştır. Harcın içinde taş kırıkları, puzolan, tuğla ve kiremit(horasan harcı) kırıkları kullanılmıştır. Moloz taş ise ahşap hatıl kullanılmıştır. Üst örtülerin kalıbını taşımak ve iskelenin taşınmasına yardımcı olması için yapılarda gergi çubukları kullanılmıştır.

4.5 Yapım Tekniği

Ayaklarda almaşık duvar örgüsü (3 sıra taş+1 sıra tuğla, 3 sıra tuğla+3 sıra taş vb. gibi), taşıyıcı elemanlar ise, üzerine üst örtünün üzengisi seviyesinde ya da altında, taş oyulmuş yuva veya örgü arasında bırakılmış boşluklar ile yapılmıştır. Bu boşluklar kare veya dikdörtgen kesitli olup 2-3 metre arasında değişkenlik göstermektedir. Yapılarda bulunan atkılar işlevleri bittikten sonra sökülmeyle beraber kemer ve tonozlarda bağlayıcı görev üstlenmiştir.

Şekil 3. Bursa Tarihi Çarşı ve Hanlar Bölgesi Vaziyet Planı (Öner, 02.04.2014)

4.6 Plan Özellikleri

Şekil 3' te görüldüğü gibi Koza Han; kareye yakın dikdörtgen avluya ve sekizgen plana sahip olan mescit, köşelerde sekiz ve ortada tek ayak üzerine oturmaktadır. Pirinç Han; kare plan yapısına sahiptir. İpek Han; alışveriş yapılan değil de ipek tüccarlarının oturması için planlanan yapı, dikdörtgen planlı, avlu etrafında iki katlı revak ve bu revaklara açılan odalardan oluşmaktadır. Geyve Han; iki katlı, kare avlu çevresinde sıralanan tonoz örtülü revaklar, bunlara açılan beşik tonoz örtülü odalar ve zemin katta üzeri tek kubbeyle örtülü mescitten oluşmaktadır. Emir Han; kareye yakın iç avlu etrafında sıralanan iki katlı revak ve buraya açılan odalardan oluşmaktadır.

Fidan han; avluyu çevreleyen iki katlı revak ayakları ile kare bir plana sahiptir. Bedesten; dikdörtgen planlı, tek katlı ve yapıyı dört yandan çevreleyen dükkânlardan oluşmaktadır. Çukur(Kütahya) Han; Tuz Pazarı Caddesi'ne açılan ve caddeye bakan kapısının bir avlu etrafında sıralanan iki katlı revak ve odalardan oluşur. Kapan Han; dikdörtgen plan şemasına sahip, iki katlı ve bir avlu etrafında bulunan revaklara açılan odaların bulunduğu bir yapıdır. Tuz Han; ortada avlu, iki katlı revak sırası ve onu çevreleyen odalardan oluşur.

4.7 Alınacak Önlemler

Hanlar bölgesi, ekonomik işlevleri ve canlılığını korumalıdır. Merkezdeki yol aksları en verimli bir trafik işletmesi sağlanarak, merkez yapısal ağın yaya ağırlıklı olması sağlanmalıdır. Yapılmış olan ve açık çevrenin korunması, yoğun olan araç trafiğinin düzenlenmesi, tarihi dokusu bozulmaya başlamış Reyhan konut bölgesinde iyileştirme, yenilenme, alt yapı ve sosyal hizmetlerin geliştirilmesi gerekmektedir. Orta ve alt gelirli kesimin yaşamlarını bu bölgelerde sürdürmeleri sağlanmalıdır. "Bölgedeki ticari aktivitelerin çoğu yerlerini koruyabilirken kendi istekleri ile merkezden ayrılmak isteyen bazı imalat, depolama, toptan ticaret gibi kullanıcıların taşınması için merkez dışında planlı bir yer gösterilmelidir" (Çakıcı, Haziran 2009).

Yapıların tarihi dokusu korunmalı, bakım ve yenileme çalışmaları sağlanmalı, kullanılmayan yapılar yeni işlevsellik sağlanarak canlandırılmalı ve ekonomik olarak korunmalıdırlar.

5. SONUÇ VE ÖNERİLER

Ülkemiz mimarlık tarihi yapıları ile öne çıkan stratejik bir konumdadır. Çalışmanın sonucunda eserlerimizin korunması ve gelecek nesillere aktarılmasının önemi üzerinde durulmuş, yapılacak olan onarım ve yenileme çalışmalarında izlenmesi gereken yollar anlatılmıştır. Diyarbakır Surları ve Bursa Hanlar bölgesi dünya kültür mirasının önemli parçalarıdır. Bu yapılar tarihleri boyunca sürekli olarak korunmuş, onarılmış ve günümüze kadar ayakta kalabilmişlerdir. Bursa Hanlar bölgesinde bulunan yapılar ticaret merkezi olarak kullanılması bakımından işlevselliğini sürdürmektedir. Terk edilmeyen ve kendi haline bırakılmayan Bursa Hanlar bölgesi esnaf tarafından zaman içinde onarımlardan geçmiş ve bakımsız kalmamışlardır. Tam aksine incelemiş olduğumuz Diyarbakır Sur bölgesinde, surların savunma amaçlı işlevini yitirmesinden sonra onarım ve bakım konusunda yetersiz kalınmasından dolayı yapı ayakta kalmakta zorluklar çekmektedir. Surlarda yapılmış olan onarım amaçlı müdahaleler yetersiz kalmış, yıkılma, bozulma ve yok olma sürecinin hızlanmasının önüne geçilememiştir. Diyarbakır Sur İlçesi yenileme projesi, Bursa Hanlar bölgesindeki yenileme çalışmaları ele alınıp incelenerek onarılmalı ve tarihi dokuyu bozmadan gelecek nesillere bırakılmalıdır. Bursa Hanlar bölgesinde tarihi yapıların maruz kaldığı olumsuz etkenler üzerinde de durularak, Diyarbakır Sur yenileme çalışmalarında bu olumsuzlukları en aza indirmek için önlemler alınmalıdır.

6. KAYNAKÇA

(Bursa Büyükşehir Belediye, 07.06.2010)
<http://www.bursa.bel.tr/tarihi-carsi-ve-hanlar-bolgesi-icin-dev-isbirligi/haber/2849>
(Bursa'yı Keşfet, 2015)
<http://bursayikesfet.com/WebSite/Display.aspx?MyContentID=114&LangID=1>
(Çakıcı, Tarihi Çevrede Koruma: Yaklaşımlar, Uygulamalar, Haziran 2009)
<http://www.mimarlarodasiankara.org/dosya/dosya14-2.pdf>
(Dalkılıç, Koruma – Yaşatma, 2005)
<http://www.dicle.edu.tr/a/skaradogan/diyarbakir/arhive/literatur/koruma.htm>
(Öner, Toplumu ve Doğayı İlmek İlmek Dokumuş Bir Kent; Bursa, 02.04.2014)
<http://www.sehrinesesver.com/sehir/toplumu-ve-dogayi-ilmek-ilmek-dokumus-bir-kent-bursa/>
(Sur İlçe MEB, 12.04.2016)
<http://sur.meb.gov.tr/www/ilcemizin-kurulusu-ve-tarihcesi/icerik/662>
(Şahin, Diyarbakır Kent Surları Koruma Sorunları, 2005)
http://jfa.arch.metu.edu.tr/archive/0258-5316/2005/cilt22/sayi_1/27-55.pdf
(Ülke com.tr, 03.05.2016)
<http://www.ulke.com.tr/guncel/haber/621146-sur-ozel-guvenlik-kameralariyla-korunacak>

ÖZGEÇMİŞ

10.05.1980 İstanbul doğumlu. İlk ve ortaokulu İstanbul Eyüp İlçesinde lise eğitimini Antalya Lisesinde bitirdi. 2001 yılında SDÜ Şarkikaraağaç Meslek Yüksek Okulu'ndan mezun olduktan sonra faal olarak çeşitli firmalarda 2001 yılından itibaren inşaat ve dekorasyon işleri yapmıştır. 2014 yılında kendi adına ait mimarlık şirketi kurmuştur. 2014 yılında Dikey Geçiş Sınavı'na girerek İAÜ Mimarlık ve Tasarım Fakültesi Mimarlık Bölümünü kazandı. Lisans eğitimime 4. Sınıf olarak devam etmekte. Evli ve biri kız biri erkek olmak üzere iki çocuk babasıdır.

Diyarbakır Sur İlçesi'nde Tarihi Evler ve İskender Paşa Konağı

Simla ATALAY UÇAR

İstanbul Aydın Üniversitesi

simlaatalayucar@hotmail.com

ÖZET

Bu makalede tarihi ve kültürel zenginliği mimarisine yansıyan, Diyarbakır ilimizin Sur ilçesi ve tarihi incelendi. Tarihi dokusu ve fiziksel özellikleriyle irdelenen Diyarbakır ilinin Sur ilçesinde bulunmakta olan tarihi konutlara değinildi. Mevcut bu konutların mimari dokuları, günümüzdeki durumları, plan özellikleri ve bu yapıların kullanım amaçları incelendi. Geçmişte birçok özel anlara şahitlik etmiş olan yapıların birçoğunun günümüzdeki durumuna bakıldığında bize ulaşamayan bölümlerinin olduğu görüldü. Yapılan çalışmada; Sur ilçesindeki tarihi konutlar; tüm yönleri ile araştırıldı. Ele alınan İskender Paşa Konağı, mimari özellikleri, tarihi dokusu ve hizmet ettiği amaçlarıyla derinlemesine incelendi

Anahtar Kelime: Diyarbakır Sur, Tarihi Diyarbakır Evleri, İskender Paşa Konağı

ABSTRACT

This is reflected in the historical and cultural richness of architecture, in the article, our city of Diyarbakır Sur district and date. The student investigates the physical properties of the historical tissue and targeted Diyarbakır Sur district of the province of historical housing-to be found. Estates which architectural textures available, present situations, plan features and intended uses of these structures has been examined. A very special moments in the past has witnessed many of the struc-tures when looking at today's State unable to reach parts of the US. In the study; Historic houses in the town walls; all aspects were investigated. Addressed-an Alexander Pasha mansion, architectural fea-tures, historical background and were examined in depth the purposes served.

Key Words: History of the Diyarbakır Sur, Diyarbakır Homes, Iskender Pasha Mansion

1.GİRİŞ

Tasarım stratejisi ve yapım tarzı açısından yarım asrı aşkın deneyimleri doğrultusunda gelişen Geleneksel Diyarbakır Evleri, Anadolu'nun sahip olduğu geleneksel ev mimarisi içinde önemli bir yere sahiptir. Bu bağlamda Diyarbakır'daki konutların mimari açıdan gelenekselliğinin korunması ve kültürel açıdan devamlılığın muhafaza edilmesi, bu birikimin doğru tespiti ile incelenmesi ve değerlendirilmesi zorunlu kılınmaktadır. Diyarbakır Müze Müdürlüğü'nün 2010 yılında yaptığı tespit çalışmalarında 400 kadar geleneksel ev saptanmıştır. Koruma altına alınan bu evlerin bir bölümü farklı bir işlev verilerek, diğer bölümü ise özgün işlevin uygun olarak restore edilmiştir. Ancak restore edilmeden özgün işlevi ile kullanılmaya devam edilen ya da terkedilmiş ya da hasar görmüş durumda

olan birçok ev bulunmaktadır. Yüzyıllardan bu yana ayakta kalmayı başaran ve sur içini sınır kabul edip gelişmekte olan bu tarihi yapılarda çeşitli dil, din ve etnik gruplardan oluşan kullanıcı grubu yaşamıştır. Kültürel açıdan zenginliğin göstergesi olan bu evler, geçmişinde yaşanan sosyal hayatının çevreye yansıyan örnekleridir. Bu anlamda bu evlerin benzersiz özelliklerinin detaylı olarak incelenmesi öncelikli olarak tanıtılmalarına ardından ise aslına uygun veya aslı ile uyumlu bir şekilde korunmalarına olanak sağlamaktadır.

2. DİYARBAKIR İLÇESİNE AİT FİZİKSEL VE TARİHSEL BİLGİLER

2.1 Diyarbakır Sur İlçesi Coğrafyası

Türkiye'nin en küçük yüz ölçümüne sahip Güney Doğu Anadolu bölgesinde merkezi bir konumda bulunan Diyarbakır, 650 metre rakıma sahip olup 37° 30' ve 38° 43' kuzey enlemleri ile 40° 37' ve 41° 20' doğu boylamları arasında kalmakta olan kent; toplam 15.354 kilometrekare yüzölçümüne sahip olup, Türkiye toplam alanının %1.9'unu kaplamaktadır.

2.1.1 Diyarbakır Sur İlçesi Konumu

Karacadağ sönmüş volkan kütlelerinden sürüklenen bazalt lavlarının meydana getirdiği yaylanın doğu kenarında, Dicle vadisinden 100 metre yükseklikteki nehir yayının tepesindeki bir düzlükte kurulmuş olan kentte; Dicle ile bu düzlük arasında zemin, doğu ve güneydoğuya doğru sarp kayalık şeklindedir (Kejanlı 1995).

Tarihi Sur içi bölgesi Sur İlçesi sınırları içerisinde kalmaktadır. Kentin doğusunda bulunan Sur içi bölgesi, Dicle Nehrine yakın bir konumdadır. Kentin en eski yerleşim yeri olan sur içi bölgesi, etrafını saran surlar vasıtasıyla da diğer bölgelerden fiziki olarak ayrılmaktadır. Fakat Sur Belediyesi bu ayrım içerisinde yer almamaktadır. Sur Belediyesi, mevcut Sur içi bölgesinin dışında daha geniş bir alandan sorumludur.

Resim 1. Diyarbakır'ın Konumu

(<http://cinar.meb.gov.tr/eskisite/images/diyarbakir.jpg> 2016 Kasım)

2.1.2 Yüzey Şekilleri

Yarım çanağı andıran yapısıyla Diyarbakır Sur İlçesi Karacadağ'dan başlayıp Dicle'ye değin uzanan geniş bazalt platosunun doğu kenarında yer almaktadır. Sur ilçesi Dicle vadisinden yüz metre yükseklikte olup açıkça belli olan şehir kavisinin tepesinde kalmaktadır.

Dicle ile düzlük arasında zemin Doğu ve Güneydoğuya doğru sarp kayalık bir silsile görünümündedir. Güneyde ise tatlı bir meyille alçalır. Platoyu Güneybatıda "Ben-Sen" az derinlikte bir sel çukuru yarar. Batı ve Kuzeyde ise bazaltlı arazide hafif bir meyil vardır. Bu genel şartlar Doğu ve Güneydoğu'da kayalık bir korniş yanı başında kurulu olan ve şehri kuşatmakta olan surun şeklini tayin eder. Diyarbakır'ın merkez ilçesi olarak yüz ölçümü 3010 km²'dir.

2.1.2 İklimi ve Bitki Örtüsü

Diyarbakır'ın iklimi incelendiğinde; ilin bulunduğu Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nin alçak kesimlerinde step iklimi hüküm sürmekteyken, yüksek plato düzlüklerinde ise karasal iklimin yaşandığı görülmektedir. Diyarbakır'da ise hem karasal hem de tropikal iklim özellikleri görülmektedir.

Diyarbakır'da yaz günleri Nisan ayı ortalarında başlayarak, Ekim ayı sonlarına kadar devam eder. Yağış ise en çok kış mevsiminde, en az ise yaz mevsiminde görülmektedir; hâkim rüzgâr yönü kuzey ve kuzeybatıdır. Diyarbakır yöresinde genel olarak görülen bitki örtüsü ise otsu bitkilerden oluşan ve antropojen özellikte olan bozkırlardır.

2.2 Sur İlçesi Tarihsel Gelişimi

İlk kuruluş tarihi kesin olarak bilinmeyen Diyarbakır; stratejik konumu, verimli arazileri ve uygun bir topoğrafyaya sahip olması sebebiyle her dönem medeniyetler için önemli bir yere sahip olmuştur. Geçmişten bugüne kadar birçok medeniyete ev sahipliği yapan Diyarbakır, bu sayede önemli bir tarihsel mirasa da sahip olmuştur.

Konumu itibarıyla önem taşıyan Diyarbakır, hızlanan kentleşme süreci, kentsel problemlerin ortaya çıkmasını tetiklemiş; bölgeye yapılan yoğun göçler ve yerel halkın ekonomik sıkıntıları, plansız yerleşmelere sebep olmuştur. Cumhuriyetten sonra 1932 yılında yürürlüğe giren ve Diyarbakır'da hazırlanan ilk imar planı olma özelliği taşıyan çalışma ile kale içine sıkışan kentin dışarı çıkarılması ve yeni yerleşim alanlarının oluşturulması amaçlanmıştır (Dursun 2008). Buna rağmen kent nüfusunun 1945 yılından sonra Sur dışına taşmaya başladığı söylenebilir (Kejanlı 1995). Sur dışına yayılmaya başlayan yaşam, öncelikle Yenişehir bölgesinde, sonrasında da Bağlar ve devamında Kayapınar bölgesinde yoğunlaşmıştır. Kentin günümüzdeki gelişiminin ise batı ve kuzeybatı yönlerine doğru olduğu gözlemlenmektedir.

2.2.1 Ekonomik Yapı

Diyarbakır'ın ekonomik yapısı incelendiğinde; yatırımcılar açısından büyük öneme sahip olan bu coğrafi konumu, Ortadoğu pazarına yakın olması ve iklim koşulları açısından birçok önemli avantaj sağlamasına rağmen, kentte ekonominin çok fazla gelişmediği görülmektedir. Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde Adıyaman, Batman, Diyarbakır, Gaziantep, Kilis, Mardin, Siirt, Şanlıurfa ve Şırnak illerini kapsayan GAP (Güneydoğu Anadolu Projesi) uygulanmaktadır.

Kentin ekonomik yapısıyla ilgili bazı özellikler şöyledir (Gögöl 2012):

- İlde ve bölgede güven ortamının sağlanamaması dolayısıyla, sermaye akışının durduğu ve dolayısıyla yatırımların gerçekleşmediği bir Diyarbakır tablosu çizile gelmiştir,
- Bu durum kentin potansiyellerini kullanamaması sonucu geri kalmasına yol açmış, bölge gelir dağılımından en az pay alan bölge olmaya hapsolmuştur,
- Devlet Planlama Teşkilatı'nın (DPT) 1972 verilerine göre; sosyoekonomik gelişmişlik sıralamasında 27. sırada yer alan il, 2000 yılı itibarıyla 54. sıraya gerilemiş, 2003 yılında ise 81 il arasında 63. sırada kalmıştır,
- Türkiye İstatistik Kurumu'nun verilerine göre Diyarbakır; 2000 yılı itibarıyla, genel istihdam oranı açısından 50. sırada yer almıştır,
- Gelir dağılımından en az payı alan bölge olan Güneydoğu Anadolu bölgesi içerisinde yer alan Diyarbakır ilinde, kişi başına düşen gelir yılda 8029 dolarda kalmaktadır. Büyük girişimcilik potansiyeline sahip olan kent, ekonomik açıdan büyük ölçüde tarım ve hayvancılığa bağlı olup Gaziantep'ten sonra bölgenin ikinci sanayi merkeziyken, kalkınmada da birinci derecede öncelikli iller arasında bulunmaktadır (Özyılmaz 2007).

Sur içinde yaşamını devam ettiren bölgenin ekonomik durumuna bakıldığında ise; bölge yaşayanların ekonomik durumunun genel itibarıyla zayıf olduğu görülmektedir. Sur içi bölgesinde yaşamını devam ettiren bölge halkının çoğunluğunun göçle gelmiş olması, buradaki iş ve buna yönelik istihdamın yetersiz kalması, bu bölgelerin ekonomi geliri düşük ailelerin tercih etmesini ve özellikle de kirası cüzi olan dairelere rağbet ediyor olması gibi durumlar, bölge genelindeki ekonomik refah düzeyini düşürmektedir.

2.2.2 Sosyal ve Demografik Yapı

Bulunduğu konumu ve coğrafi özellikleri sebebiyle Diyarbakır, neolitik dönemden (Çayönü höyüğü) günümüze birçok medeniyete ev sahipliği yapmıştır. Diyarbakır, birçok medeniyetin sosyal, demografik ve kültür katmanlarından oluşmaktadır. Kent yüzyıllar boyunca birçok unsuru bünyesinde taşımıştır. Diyarbakır'ın Müslümanların eline geçmesi ile Hristiyan, Musevi ve Müslümanlar kısa bir süre öncesine kadar birlikte yaşamışlardır. Ancak birçok sosyolojik nedenden dolayı bugün gayrimüslimlerden çok az bir grup kentte yaşamaktadır.

Diyarbakır bir ortaçağ kale kentidir. Kentin kalesi, Dicle vadisinden yaklaşık 100 metre kadar yüksekte geniş bir düzlük üzerine kurulmuş iç ve dış kale diye iki bölümden oluşmaktadır. (Yılmazçelik, 1995) 1940'lı yıllara kadar yaklaşık 40.000 civarındaki kent halkı surların çevirdiği bu kalede yaşamaktaydı (Şekil 2).

Sur dışına ilk çıkış 1869–1875 yılları arasında Vali Kurt İsmail Paşa döneminde kolorduya ait kışla, hastane, cami ve servis binalarından oluşan yapı topluluğunun sur dışına yerleştirilmesi ile başlamıştır. Sivil halktan sur dışına ilk çıkışlar esnaf ve tüccar gruplarıyla 1950 yıllarında olmuştur. (Arslan, 1999) Kırsaldan kente olan göçler kent nüfusunu hızlı bir şekilde artırmıştır. Kentin yeni iş olanakları sağlaması ve cazibesinin yanında son dönemlerde yaşanan sosyal olaylardan kaynaklanan zorunlu göçler kent nüfusunu artıran başlıca etkenlerdir. 1990 yılında kent merkezinin nüfusu 595.440 iken 2000 yılında 817.692 artarak bu 10 yıllık süreçte % 31,71 oranda bir artış gerçekleşmiştir. (DİE, 2004)

Diyarbakır'da ataerkil aile yapısı giderek çözülmeye başlamış ve yerini çekirdek ailelere bırakmaktadır. Ancak hane halkı sayısının büyüklüğü halen 6,76'dır. Bu oran kentin sur içi bölgesinde ve gecekondu mahallerinde giderek daha da artmaktadır. Bu oran Türkiye geneli (4,50) ile karşılaştırıldığında yüksek görülmektedir. Doğurganlık hızında 81 il içinden 10.sırayı almaktadır. (DİE, 2004)

Kentin önemli üretim sektörlerinin başında tarım gelmektedir. Toplam istihdamın %63,86'sı tarım sektöründe çalışmaktadır. Sanayi iş kolunda ise % 3,86'lık bir oran istihdam edilmektedir. Kentin, gayri safi yurtiçi hasıla içindeki payı % 1,15, fert başına gayri safi yurtiçi hasıla miktarı 1056 YTL'dir. Diyarbakır sosyo-ekonomik gelişmişlik sıralamasında 81 il içerisinde 56. sırada yer almaktadır. (DPT, 2003)

3.GELENEKSEL DİYARBAKIR EVLERİ PLAN ÖZELLİKLERİ

Diyarbakır evlerinin planlamasının kentin bulunduğu bölgenin iklim koşullarına göre şekillendiği görülmektedir. İklimle özgü bu mimari her mevsim için ayrı olarak kullanılan odalarla ortaya konulmaktadır. Evler, kent mimarisinin en belirleyici özelliği olan bazalt taşları ile yapılmış olup günümüzde eski şehir olarak adlandırılan sur içi bölgesinde tarihi dokuyu yansıtmaktadır. "Küçe" olarak adlandırılan oldukça dar sokaklar ise ancak yaya kullanımı için uygundur. Bunun sebebi olarakta 19. yüzyılın sonuna kadar surların dışına taşmadan yaşanan kent içi alanın darlığı ve sıcaklığıdır. Bu evler dış cepheden bakıldığında oldukça sade ve mütevazı görünürken sokak cephesinde ise bu durumun tam aksi moloz taşlardan oluşan iki konsol üzerinde bulunan saçaklı bir kapı bulunmaktadır.

3.1 Geleneksel Diyarbakır Evlerinde Katların Kullanım Özellikleri

En eski uygarlıktan günümüze, kendine özgü yapısını korumuş ve içinde yaşattığı her toplumun nesilden nesile aktardığı kendine has özelliklerini yansıttığı bir sosyal davranışı vardır. Mevcut mimariyi etkileyen etmenlerden bazılarının yaşam şekilleri ve toplumsal deneyimlerin yanı sıra inanç çeşitlilikleri, görüş farklılıkları ve törelerin de olduğu gözlemlenmektedir. Bu etkiler insan ölçüsüne dayalı kullanım anlayışıyla birleştirilmiş ve mimari, "biçim durumuna gelmiş bir hayat" olmuştur. Gerek Türk evi, gerekse geleneksel Diyarbakır evinde de aynı durum gözlenmektedir. Diyarbakır farklı medeniyetlerin izlerini taşımasıyla kendisine yöneltilen bu ilgi ve alakayı hak eden bir kent olduğunu kanıtlamaktadır. Özellikle tarihi evleri bu ilgiye fazlasıyla layıktır. İklim koşulları ve sahip olduğu sosyal yapı Diyarbakır'daki yapıların iç ve dış mekânlarının biçimlenmesinde büyük rol oynamıştır.

Resim 2. Diyarbakır Evi Örneği

(<http://www.diyarbakirkulturturizm.org/UserFiles/634354Cahit%20S%C4%B1tk%C4%B1%20Tanc%C4%B1%20M%C3%BCzesi%201.JPG>)

Kendi içinde tekdüzeliğini koruyan kent, dar sokaklarıyla, yüksek avlularıyla ve sık dokusuyla kendinden ödün vermemektedir. Onu hareketlendiren şeylerin kabaltı, sokak kapıları, cumbaları, eğrilip uzanan ve daralıp genişleyen sokakları olduğu görülmektedir. Ancak buralar yerli halkın yaşamını sürdürdüğü birnevi dış dünyasıdır. Bu elemanlar avludan içeri girildiğinde değişiklik göstermektedir. Örneğin sokak duvarlarındaki mevcut taşlar avluya girildiğinde değişiklik göstererek anlam kazanır. Doluluklar ve boşluklar, saçaklar sıradanlığı yok edip; avluyla bütünleştirir. Geleneksel Diyarbakır evleri kullanıcı ihtiyaçları ve taleplerine göre fiziksel bakımdan açık, yarı açık (veya yarı kapalı) ve kapalı nitelikte olmak üzere üç bölümle tanımlanabilen alanlara. Bu alanların içine oda, başoda, ara oda, arka oda, koltuk oda, kiler, mutfak, sandık odası, taşlık girmektedir. Eyvan, yarı açık alan olup; çevresinde yaşamın kurulduğu avlu ise açık alan niteliğindedir.

Resim 3. Diyarbakır Sokakları Örneği

(<http://migrate.aysegulayanoglu.com/wp-content/uploads/2012/11/Diyarbakir13.03.2012-101f.jpg>
2016,Aralık)

Mevcut yapılara kullanıcıların gizlilik gereksinimlerinin bir hayli yansımakta olduğunu gözlemlenmektedir. Bu gereksinimle şekillendirilen yapıların cephelerinin İslam dinince gerekli görülerek aile yaşam şekilleri doğrultusunda biçimlendiği izlenmektedir. Yüksek duvarlarla sağlanan mahremiyetler yazın sıcaklığını ve kışın ayazını göğüslemenin yanı sıra kullanıcıların avlularında geçirdikleri günlük yaşamları ve sokaktan geçenlerden ayrıca komşularından ayrı bir mahremiyete sahip

olmalarını da sağlamaktadır. Ayrıca kullanıcıların yarattıkları bu mahrem alanlarından mutlu oldukları da gözlemlenmektedir. Geleneksel olarak sokaklar ne denli genel düzendeysse avlular da o denli özenli ve mahremliğini korumaktadır. İnsanların mevcut ortak özelliklerine yönelik mevcut tüm avluların değişken özellikleri ve her kullanıcı için ayrı ayrı değeri vardır. Bu durum kullanıcının tüm sosyo-kültürel ve tim gereksinimleriyle doğru orantılı olarak bağlıdır. Bunun yanı sıra çevre koşullarına bağlı olarak yönelen gereksinimler geleneksel Diyarbakır evleri içinde açık ve yarı açık bağlamında etkili olmuştur.

Resim 4. Geleneksel Diyarbakır Ev Odası

(<http://diyarbakirlilardernegi.blogcu.com/diyarbakir-evleri/3823258> 2016,Eylül)

Görüldüğü gibi, yaşama alanlarında ve çevreye bağlı koşulların gereksinimleri arasındaki ilişki sıklığı (psiko-sosyalı kültürel, çevresel ve fiziksel çevre koşullarına bağlı gereksinimlerde) eşit oranda dağılım göstermiştir.

Birçok medeniyetin yerleştiği ve iz bıraktığı Diyarbakır geleneksel evlerinde bu medeniyetlere ait yaşama biçimleri, kültürlerin yanı sıra gelenek ve göreneklere bağlı eylemlerin de yaşama alanına etkisi görülmektedir. Ataerkil doğrultuda biçimlenen yaşama şekilleri dini inancın getirdiği mahremiyet olgusu doğrultusunda yoğunlaşmış gibidir. Evlerin mimarileri aile yapılarının kalabalıklığı düşünülerek orta büyüklükteki çekirdek ailenin hepsine barınma alanı yapılacak şekilde planlandığı görülmektedir. Çevre koşullarına bağlı gereksinimlerin yaşama mekanlarına yansımaları Diyarbakır geleneksel ev oluşumunda yadsınamayacak derecede önem taşımaktadır.

3.2 Planları Oluşturan Mimari Öğeler

Geleneksel Diyarbakır Evleri bir avlu (kare, dikdörtgen ve yamuk planlı) ve onu saran bina kütlelerinden (bir, iki, üç ya da dört yapı kütleleri) oluşmaktadır. Bina kütlelerinin sayısı ve parsel büyüklüğü ev sahibinin zenginliğiyle orantılıdır. Avlu etrafında konumlanan her bir kütlelerin birbirinden farklı öcelliğe sahip olması bulunduğu konuma göre şekillenir. 3 kata kadar olan yapılarda zemin katında mutfak, tuvalet, ahır ve nadiren banyo gibi alanların yanı sıra çok amaçlı yaşama mekânları da yer almaktadır. Üst katta ise odalar, eyvanlar ve bazen de merdivenin ara ya da üst sahanlığında bir tuvalet yer alır. Bodrum katları genel olarak depo ve kiler olarak kullanıldığı görülmektedir. Zemin ve üst katlar arası bağlantıyı sağlayan avlu, eyvan veya aralık birimlerindeki merdivenler sağlarken; bodrum katına bağlantı avludan inilen merdivenlerle sağlanmıştır. Bu evlerde avlu çevresindeki kütlelerin konumları, bilinçli bir amaca yöneliktir. Evlerin en özellikli bölümünü avlunun güneyinde bulunan yazlık mekânlar oluşturur. Bu mekânlardaki tüm açıklıklar kuzeye bakar. Böylece güneş ışığı bu mekânlara girmemekle beraber mekânlar devamlı gölge alan bir alana bakmakta olması sebebiyle bu alanlar, yazlık mekânlar olarak yaz mevsimi süresince kullanılır. Gün ışığı ve doğal hava, görsel bağlantının kurulduğu avludan sağlanmaktadır. Avlu yaz aylarında özellikle bu birimlerin iç sıcaklıklarının düşürülmesine yardımcı

olmaktadır. Yazlık tüm mekânların tavan yüksekliği diğerlerine göre daha fazladır. Bu alanda yer alan eyvan evin en büyük ve gösterişli mekanıdır. Yaz aylarında kullanılmak için tasarlanan eyvanlar diğerlerine göre daha yüksek ve gösterişlidir. Mekan düzenlemesi olarak yazlık kütlelerde eyvan, eyvan-oda, oda-eyvan-oda ilişkili olarak şekillendirildiği görülür. Kışlık eyvanların diğer eyvanlara göre farklı olmasını sağlayan etmen kuzey cephede konumlandırılmış olmasıdır. Bu alanlarda yer alan açıklıklar güneye bakar konumda tasarlanması bu mekanların güneş ışığından yüksek derecede faydalanmasını sağlamaktadır. Ancak kuzey kütleli bulunmayan evlerde avlunun doğusunda bulunan ve batı güneşi alan kütle, hem kuzey hem de doğu kütleli bulunmayan evlerde ise avlunun batısında bulunan ve doğu güneşi alan kütle kışlık bölümü oluşturur. Kışlık mekan olarak adlandırılan bu birimler kış mevsimi süresince kullanılırlar. Genellikle bu bölümlerde oda, oda-aralık, oda-aralık-oda, mutfak-oda ilişkili mekânlar görülür. Bazı büyük evlerde (konaklarda) yazlık ve kışlık yaşam alanlarının yanında baharlık olarak adlandırılan odalar da bulunmaktadır. Bu mekanlar avlunun batısında ya da doğusunda yer alır. Avlunun doğusunda ya da batısındaki bina kütlelerindeki baharlık mekânları genellikle oda, oda-oda, oda-aralık, eyvan-oda, oda-eyvan-oda, mutfak-oda ilişkili mekânsal düzenlere sahiptir. Harem ve selamlık bölümlerinin genellikle varlıklı ailelerin evlerinde bulunduğu gözlemlenmektedir. Bağlantı bir geçit ile sağlanan bu yapılar iki ayrı ev gibi görünse de aslında yapı tekdir. Ancak her iki bölümün de sokak kapıları ayrıdır.

3.2.1 Odalar

Bu yapılarda genel olarak mekanlar yazlık kışlık ve baharlık olarak şekillendirilmiştir. Yüksek tavanlı, büyük ve ferah odalar yazlık odalar olarak kullanılırken daha küçük odalar kışlık olarak kullanılır ve mevcut açıklıkları soğuk rüzgârlara kapalıdır. Bunun dışında daha büyük evlerde baharlık odalar da bulunabilir. Genel olarak odaların kısa kenarları 3 m - 4 m arasında, uzun kenarları 5 m 7 m arasında, tavan yükseklikleri ise 4 m - 4,5 m arasında değişmektedir. Oda döşemeleri toprak dolgu üzeri taş kaplama ya da ahşap kirli döşeme üstü horasandır. Taşıyıcı olan duvarları taş, taşıyıcı özelliğe sahip olmayan duvarlar ise taş veya ahşap karkas arası kerpiç dolguludur. Yapıların üst örtülerinin ahşap kirli tavan olduğu görülmektedir. Oda boyutlarının oluşması kavak ağaçlarının boylarına göre şekillenmiştir. Birinci katta bulunan odaların yanı sıra özellikle başodanın sokağa doğru çıkma yaptığı gözlemlenmektedir. Pencerelelerin cumbaların dar olan yan kısımlarında olmasının sebebi sokağı tam olarak görmek ve sokaktaki esintiden yararlanmaktır. Evin karşı cephesinde komşu penceresi olmadığından pencereleri uzun kenarına konumlandırılan cumbalar gözlemlenmektedir.

Resim 5. Geleneksel Diyarbakir Evi Oda

(<https://aktifdeli.files.wordpress.com/2011/02/41.jpg> 2016,Ekim)

3.2.2 Eyvanlar

Bu mekanlarda üç tarafı kapalı, yalnızca avluya bakan tarafı açık olan yazlık alanlara eyvan adı verilir. Yan ya da arka duvarındaki bir kapıdan bitişik bir odaya geçilebilir. Açık olan kısımdan ise avluya erişim sağlanır. Bu mekân da avlu gibi sıcak iklime özgüdür ve Ortadoğu kaynaklıdır (Kuban, 1975).

Bu nedenle eyvan birimi, Türkistan'dan Mısır'a kadar geniş bir alandaki geleneksel evlerde görülür. Bu gelenek Afganistan ve İran'da sürmektedir. Bu evlerin eyvanları Orta Doğu'daki birçok eyvanın türevlerini de bünyesinde barındırır (Akın, 1985). Bu yazlık yaşama mekânı, bölgenin kültürel ve iklimsel verilerinin bir sonucudur (Bekleyen vd, 2004)

Eyvan, zemin ya da birinci katta konumlandırılmıştır. Evin en gösterişli ve büyük eyvanı, serin olduğu için avlunun güneyinde bulunmakta ve kuzeye bakmaktadır. Zemin katta yer alan eyvanların döşemelerinde ya da hemen önünde havuz bulunabilir. Birinci kattaki eyvanlara ise bina içinden ya da avludan merdivenle ulaşılır. Eyvanın, özellikle sabah ve akşam sık kullanılan bir birim olduğu görülmüştür. Yazı sıcak geçen Diyarbakır'da halk, avluya ve kuzeye bakan bu mekânı çok amaçlı (oturma, yemek yeme gibi) olarak kullanmaktadır.

Resim 6. Eyvan Örneği

(<http://www.diyarbakirkulturturizm.org/UserFiles/738318Ziya%20G%C3%B6kalp%20M%C3%BCzesi%201.JPG> 2016,Kasım)

3.2.3 Avlular

Avlu, evin merkezi ve çevresindeki mekânların bağlantısını sağlayan ortak bir alanıdır. Genelde tüm mekânlara buradan ulaşılmaktadır. Üstü açık bir yaz odası şeklinde olmakla beraber yazın sıcak rüzgârından korunmak için tasarlanan mekânlardır. Dış dünyayla ilişkisini yüksek duvarlarla kesen avlulu evler, bu içe dönük planlarıyla neredeyse zemin katından dış dünya ile bağlantı kurmayı reddetmektedir. Avlulardaki duvarları süsleyen nişlerin yanı sıra havuz, kuyu, su kanalları, çiçeklikler ve ağaçlar için boşluklardan oluşan çeşitli bitkiler yer almaktadır. Havanın soğuk olmadığı zamanlarda avlu gün içinde oturma, bulaşık ve çamaşır yıkama, yemek hazırlama, uyuma, ayrıca bazen de komşu ve akrabaların katıldığı sosyal etkinliklerin yapıldığı çok amaçlı bir mekândır. Özellikle yemek hazırlığı için uygun bir ortam oluşturan avluda, “habeş” adı verilen geçici ocaklar üzerine sacayağı ve onun üzerine de sac konularak yufka ekmek pişirilirdi (Margosyan, 1996). Kışlık yiyecek hazırlıkları genellikle avluda yapılmaktaydı.

Resim 7. Avlu Örneği

(<http://gezginhayta.blogspot.com/2014/06/peygamberler-sehri-tadi-damagimda-kalan.html>)

3.2.4 Gezemek

Gezemek, üst katların avluya bakan kısımlarında mekânlar arası bağlantıyı da sağlayan balkon biçimindeki açık bir çıkmadır. Bingi taşları ile taşınır ve döşemesi sal taşıdır. Oldukça gösterişli süslü demir korkuluklara sahip olan gezemeklerin, bazen iç bina cephesinde boydan boya devam ettiği görülmektedir.

3.2.5 Balkon

Balkon, az sayıda evde görülür. Balkonlar avluya doğru yönelmiştir ve küçük boyutludur. Gezemekle balkon arasında yapım tekniği bakımından benzerlikler görülmektedir.

Resim 8. Gezemek ve Balkon Örneği

(<http://static.panoramio.com/photos/original/25814959.jpg> 2016,Aralık)

3.2.6 Servis ve Temizleme Alanları

Ahır

Ahır, sadece büyük ve varlıklı ailelerin genellikle evlerinde selamlık bölümünde bulunur. Bazı evler sokaktan girilen, evin ana giriş kapısından daha geniş ve yüksek ayrı bir kapıya sahiptir.

Kiler

Geleneksel Diyarbakır evlerinde kiler olarak kullanılan alanlar aynı zamanda erzak deposuydu. Kiler olarak kullanılmasının sebebi serin olmasıydı. Bunu sağlayan etken ise serdap mekanı ile aynı özelliklere sahip olup kot olarak avludan aşağıda kalması, özellikle bir kısmının toprağa gömülü olmasıdır. Avluya bakan çok sayıda küçük açıklıkları olduğu için devamlı hava almaktadır. Kiler alanındaki yiyeceklerin depolanması sonbahar aylarında başlardı. Kilerlerin büyüklüğü ve buradaki küplerin sayısı evin zenginliğini gösterirdi. Bu alanlarda yakacakların yanı sıra kullanılmayan eşyalarla küpler “mahfer” adı verilen ahşap depolama alanlarına kaldırılırdı.

Mutfak

Mutfak, avluya açılan tek kemerli bir eyvana benzemekte ve içinde bir ocak ve baca bulunmaktadır. Mutfaklarda su donanımı yoktur ancak, içinde kuyu bulunan örneklerle de karşılaşılabilmektedir. Genelde pişirme eyleminin gerçekleştirildiği yerdir. Harem ve selamlığı olan evlerde sadece harem bölümünde bulunan mutfaktaki taş ocak üzerinde pişirilen yemekler, döner dolap ile selamlık bölümüne verilmekteydi. Döner dolaba konulan yiyecekler, selamlık tarafındakilere yemeğin hazır olduğu tahtaya vurularak haber verildikten sonra gönderilirdi. Evin erkekleri tarafından yapılan selamlık bölümündeki servisin yanı sıra haremlik bölümü evin kadınlarının yemek yediği alandı.

Banyo (Hamam)

Banyo (hamam) sadece büyük ve zengin ailelerin evlerinde bulunmaktaydı. Bu sebepten yıkanma eyleminin daha çok mahalle hamamlarında yapılmaktaydı.

Tuvalet (Hela)

Genellikle zemin katta konumlandırılan tuvaletler avlu duvarının sokağa yakın olan kenarında, merdiven altlarında, birinci katlarda ise sokağa bakan cephelerde çıkma oluşturacak şekilde planlanmıştır. Tuvalet birimlerinin sokağa yakın olmasının sebepleri aslında kanalizasyona yakınlığını sağlamanın yanı sıra kuyulardan uzaklığını da sağlamaktır. Eyvan-tuvalet görsellik ilişkisi açısından tuvalet kapısının direkt olarak avluya açılmasının oluşturacağı durumun önüne geçilmesi açısından, ikinci bir tuvalet evin sokağa bakan duvarına yakın ya da mutfak birimi içinde bulunabilir. Tuvalet tasarımında tuvalet taşının ön ve arkasının kuzey-güney aksının tersine, doğu-batı aksında konumlandırılması, İslam inancına göre şekillenen dinsel ve sembolik sistemlerdir. Hristiyanların evlerinde de benzer kurala uyan tuvalet taşı yönlenmeleri görülmektedir.

3.3 Diyarbakır Evlerinde Kullanılan Yapı Malzemeleri

Bazalt

Oldukça sert, siyah renkli, volkanik bir taştır. Boşluklu ve hafif olanı ‘dişi taş’ olarak anılmaktadır. Genellikle duvar ve döşeme kaplamaları olarak tercih edilir. Boşluksuz ve ağır olanı ‘erkek taş’ olarak bilinir. Sütun ve başlıklarında, havuzlarda ve bazen de duvarlarda kullanılmaktadır.

Kalker

Duvarlarda, kemer taşlarında ve sütun gövdelerinde bir sıra siyah, bir sıra beyaz değişimli olarak kullanılmıştır. Bazalt kadar dayanıklı olmamasının yanında, zaman zaman bazaltın yüzü beyazlaştırılarak taklidi yapılmıştır.

Tuğla ve Kiremit

Eski binalarda kubbe, tonoz inşaatında ve döşeme kaplamalarında kullanılmıştır. Saçak kenarlarında yarım daire kesitli kiremitlere rastlanır.

Toprak ve Kerpiç

Damlar genellikle toprak örtülüdür. Döşemelerde horasan sıvanın altına da sıkıştırılmış toprak kullanılmıştır. İkincil duvarlarda ahşabın taşa dokunduğu kısımlarda çürümeye engel olmak için kerpiç kullanılmıştır. Fakir mahallelerde ve köylerde evlerin tamamı kerpiçtir.

Çini ve Mermer

Bazı evlerde renkli çiniden duvar ve balgami mermer döşeme izleri bulunmaktadır. Eskiden ev duvarlarının tezyininde de renkli çiniler kullanılmıştır.

Beyaz Ders ve Desenler

Siyah bazalt duvarlarda beyaz ders ve nakışlar tamamen yerel bir özelliktir. Bunlar ince kahel adı verilir.

Parmaklıklar

Diyarbakır Evlerinde pencere ve gezemeklerde demir parmaklıklar zarif bir dekoratif unsurdur. Yöredeki gelişmiş demir işleme sanatını yansıtır.

Renkli Camlar

Renkli camlar tepe pencerelerinde kullanılmıştır. Bu pencereler evin kadimliğinin, zevk ve zenginliğin alametidir.

Alçı

Odaların duvarlarında kireç yerine alçı sıva tercih edilir. Yerel olarak buna 'cas(cers)' adı verilir. Cas aynı zamanda, özellikle niş çerçevelerinde ve içlerinde çeşitli motiflerle süsleme unsuru olarak da kullanılmıştır.

4. İSKENDER PAŞA KONAĞI

4.1 İskender Paşa Konağı Tarihçesi

İskender Paşa Konağı Diyarbakır'ın kuzeybatısında Dağ kapı dolaylarında İskender Paşa Mahallesinde bulunmaktadır. İskender Paşa Konağı 1551 yılında Diyarbakır valiliğine atanarak burada on dört yıl boyunca vali olarak görev yapan Diyarbakır'ın 12. Valisi İskender Paşa tarafından kendisi için ikametgâh olarak yaptırılmıştır.

İskender Paşa H.961'de kendi adını taşıyan Camii şerifin inşaatına başlamıştır. Bundan sonra halen mevcut ve kısmen harap olmuş Selamlık ve Harem bölümlerini kapsayan ikametgâhını yaptırmıştır. Günümüzde İskender Paşanın döneminde inşa edilen bölüm korunarak bu güne kadar gelmiştir. Bu bölümün kendine has karakteristik bir mimari stili bulunmaktadır.

Geçmişte selamlık bir çeşit hükümet konağı amacıyla kullanılmaktaydı. Diyarbakır'ın ilk valilerinden İskender paşanın görev yaptığı dönemde oturduğu bu evde halâ o ailenin mensupları yaşamaktadır. İskender paşa (H. 969) dan itibaren 14 sene valilik etmiştir. İskender Paşa Konağı 400 yıllık geçmişiyile geleneksel mimariye en güzel örneklerden biri olmaktadır.

Konak 'Vakıf Müzesi' olarak kullanılmak üzere Vakıflar Bölge Müdürlüğü tarafından restore edilmiştir. Günümüzde bir kısmı kafe restoran olarak kullanılmaktadır.

4.2 İskender Paşa Konağı Yapısı

Evin selamlık kısmı günümüze ulaşamayarak yıkılmıştır. Mevcut planlar harem dairesine aittir. Çardak denilen adalar üç büyük kırık kemerli havuzlu eyvan ve buradan girilen diğer üç oda, bu kısmın oda yanında havuzsuz, selamlık ve eyvan geçidi ile üst kısımda merdivenle çıkılan alanlardır. Ahır alanları bunların yanında bulunmaktadır. Şimale bakan bu kolda bodrum katı bulunmamaktadır. Zemin ile birdir. Bu kısım yazlıktır. Büyük havuzlu eyvanlar ayrıca yaz odası olarak da kullanılmaktadır. Bunu sebebi de şimale bakıyor olması ve bu sayede yazın güneş almıyor olmasıdır. Ayrıca bulunan havuz bu alanın

serin kalmasını sağlamaktadır. Bu evlerin kışlık olarak kullanılan odaları şarka bakacak şekilde konumlandırılmasıyla bu alanların kışın güneş alması da sağlanmıştır. Bodrum katları da bu alanların altında konumlandırılarak kiler olarak kullanıma açılmıştır. Bu alanlar serin olur. Üst kısmında avluya bol pencereleri bulunan iki odaya girişler ufak bir eyvandan sağlanır. Ayrıca arka alanda koltuk olarak adlandırılan ikinci derecede planlar da yer almaktadır. Bu odalar sandık odası vazifesini de görür. Cenup ve garp ten bu yapının iki kolunu ve geniş avluyu sarmıştır. Avluda havuz ve çiçek bahçeleri bulunmaktadır. Avluya şimal tarafındaki bir kapıdan girilmektedir.

4.2.1 İskender Paşa Konağı Cepheleri

Resim 9. İskender Paşa Konağı iç cephe örneği
(http://www.diyarbakirkulturturizm.org/UserFiles/202998DSC_0006.JPG 2016,Aralık)

Resim 10. İskender Paşa Konağı iç cephe örneği

(<https://s-media-cache-ak0.pinimg.com/736x/80/d1/7b/80d17b1dde117d7fec02baa4c78d1b35.jpg>)

Resim 11. İskender Paşa Konağı iç cephe örneği

Resim 12. İskender Paşa Konağı iç cephe örneği

Resim 13. İskender Paşa Konağı avlusunda bulunan havuz görseli

4.2.2 İskender Paşa Konağı İç Avlu Görselleri

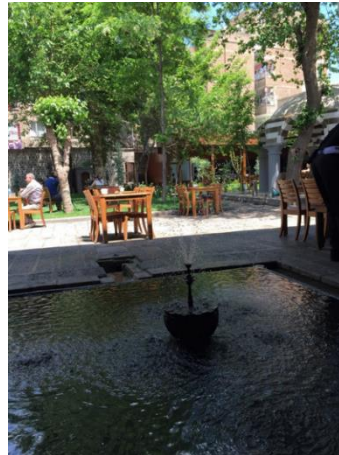
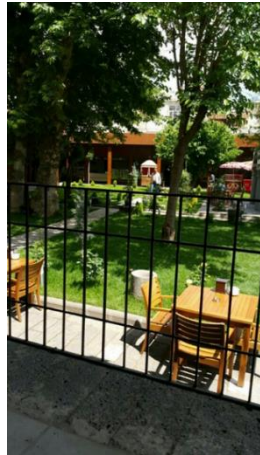
Resim 14. İskender Paşa Konağı giriş kapıları

Resim 15. İskender Paşa Konağı Avlusunda Yapılan Kafe Restoran Bölümü

Resim 15. İskender Paşa Konağı Avlusu

Resim 16-17. İskender Paşa Konağı Avlusunda Yapılan Kafe Restoran Bölümü

Resim 18. İskender Paşa Konağı Avlusunda Yapılan Kafe Restoran Bölümü

Resim 19. İskender Paşa Konağı Avlusunda Yapılan Kafe Restoran Bölümü

5. SONUÇ VE ÖNERİLER

Diyarbakır tarihi Sur içi bölgesi geçmişte birçok medeniyete ev sahipliği yapmış olan ve bu medeniyetlerin izlerini yüzyıllar boyunca kültüründe biriktiren ve bu birikimlerini mimarisine yansıtan değerli bir bölgemiz olmaktadır. Çevresi tarihi Surlarla çevrili bölgede birçok anıtsal ve sivil mimarlık yapısına rastlanmaktadır. Bölge, içinde barındırdığı zengin tarihi dokunun yanında sosyal ve kültürel açıdan da zengin bir kimliğe sahiptir. Diyarbakır'daki geleneksel ev mimarisinin korunması ve kültürel devamlılığın muhafaza edilmesi, bu birikimin doğru tespit edilerek incelenmesini ve değerlendirilmesini zorunlu kılmaktadır. Bu çalışmada görülmektedir ki Sur içinde bulunan yapıların bir kısmının korunması ve restoresi mümkün kılınmışken bir diğer kısmının ise belirli oranlarda zararlara maruz kaldığı görülmüştür. Tarihe tanıklık eden ve kültürel miras olarak gelecek nesillere aktarılması gereken bu bölgedeki yapıların, asıl planlarına ve dokularına sadık kalınarak günümüz mimarisi ile de entegre olabilecek yapım teknikleriyle güçlendirilerek, muhafazası ve korunması sağlanmalıdır. Bu süreçte

bölgedeki sosyo-kültürel yapı dikkate alınmalı, bölgenin fiziki yapısı göz önünde bulundurulmalıdır. İskender Paşa Konağı örneğinde incelenen Geleneksel Diyarbakır Evleri benzer restorasyon çalışmalarıyla bölge halkının kullanımına yeniden kazandırılıp sosyal hayatın bir parçası haline getirilmelidirler. Günümüzde bölgede yaşanan terör olaylarının yol açtığı yıkıma, yapı ve kullanıcı arasında ilişkiyi tarihi zenginlik ve dokuyla birleştirip sosyal bağlamda bu evlerde yeniden canlandırmanın yararlı bir çözüm olabileceği saptanmıştır.

6. KAYNAKLAR

- ✓ Arslan, R. (1999), Diyarbakır Kentinin Tarihi ve Bugünkü Konumu, Diyarbakır Müze Şehir, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul
- ✓ DALKILIÇ , Neslihan , 1999 , Geleneksel Diyarbakır Evlerinde Plan, Cephe ve Yapı Öğeleri Tipolojisi , Ankara
- ✓ Değertekin, H., (1999), Diyarbakır Surlarının Bugünkü Durumu, Diyarbakır Müze Şehir, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.
- ✓ Dursun, F. 2008. Diyarbakır kent merkezindeki zeminlerin jeolojik ve mühendislik özelliklerinin incelenmesi. Yüksek Lisans tezi, Dicle Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Diyarbakır, 134.
- ✓ ERGİNBAŞ , Doğan , 1953 , Diyarbakır Evleri , İstanbul Teknik Üniversitesi , İstanbul,
- ✓ Kejanlı, D. T. 1995. Diyarbakır'da turizm potansiyeli ve Hasan Paşa Hanı'nın konaklama amaçlı kullanımının irdelenmesi. Yüksek Lisans tezi, Yıldız Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul, 153.
- ✓ TUNCER, O.C., , 1999 ,s.19. Diyarbakır Evleri , Ankara
- ✓ url (<http://www.diyarbakirkulturturizm.org/>)

ÖZGEÇMİŞ

1984 Şişli, İSTANBUL doğumluyum. İlk, orta ve lise öğrenimimi Özel Kültür Lisesinde tamamladıktan sonra 2001 yılında Yıldız Teknik Üniversitesi İnşaat Fakültesi Jeodezi ve Fotogrametri bölümüne başladım. Lisans eğitimime Beykent üniversitesi Mühendislik ve Mimarlık Fakültesi İç Mimarlık Bölümünde devam ederek 2013 yılında mezun oldum. Ofis ve Şantiye stajımı Dil Yapı İnşaat bünyesinde tamamladım. Staj sonrası JFK Mimarlıkta İç Mimar olarak çalıştım. Sonrasında ise kendi firmamı kurarak meslek hayatıma SİMARC Mimarlık adı altında devam etmekteyim. Aynı zamanda da Aydın Üniversitesinde Mimarlık dalında Tezli Yüksek Lisans eğitimi almaktayım.

Diyarbakır Suriçi Bölgesi'nin Mimari Dokusunun Korunarak Yaşayan Bir Kent Mekânına Dönüştürülmesi

Tuğçe KÖSE

İstanbul Aydın Üniversitesi

tkose@stu.aydin.edu.tr

ÖZET

Çalışmada Diyarbakır Suriçi Bölgesinin geçirdiği sosyal yapı değişikliği ve bunun kent mekanına yansımaları incelenmiştir. Değişen sosyal ve ekonomik koşullar kentte zamanla farklı mekânsal ihtiyaçlar doğurmuş ve bunun sonucunda mevcut mekan dönüşüme uğramıştır. Bu dönüşüm geleneksel yapı dokusuna sahip Suriçi Bölgesi'nde nitelikli mimari dokunun korunmasını zorlaştırmıştır. Zamanla nitelsiz yapısal eklemlemeler ve revizyonlar Suriçi Bölgesinin özgün mimari dokusunu tehdit eder hale gelmiştir. Araştırmada bölgenin geleneksel mimari dokusunun aslına uygun olarak korunmasını ve aynı zamanda yaşayan bir kent mekanına dönüştürülmesini sağlayacak öneriler getirilmiştir. Önerilerin mesnet noktasını ise, geleneksel mimari dokuyu tehdit eden faktörlerin kontrol altına alınması oluşturmaktadır. Bu tehdit faktörleri mevcut mimari dokuyu meydana getiren dinamiklerin belirlenmesi ile tanımlı hale gelmiştir.

Anahtar Kelimeler: Suriçi'de Geleneksel Evler, Sosyal Yapı, Mimari Doku, Şehir Alanı, Mekansal Dönüşüm

ABSTRACT

In the study, the social structure change of Diyarbakır Suriçi District and its reflection on the city are examined. The changing social and economic conditions have caused different spatial needs in the city over time and as a result the existing space has been transformed. This transformation has made it difficult to maintain qualified architectural texture in the Suriçi district, which has a traditional structure texture. In time, unqualified structural articulations and revisions have threatened the original architectural fabric of the Suriçi Region. In the research, suggestions were made to ensure that the traditional architectural texture of the district was originally preserved appropriately and that it would be transformed into a living urban space at the same time. The supporting point of the proposals is the control of the factors threatening the traditional architectural texture. These threat factors have become defined by the determination of the dynamics that bring the existing architectural texture to the realm.

Key Words: Traditional Houses in Suriçi, Social Structure, Architectural Texture, City Space, Spatial Transformation

1.GİRİŞ

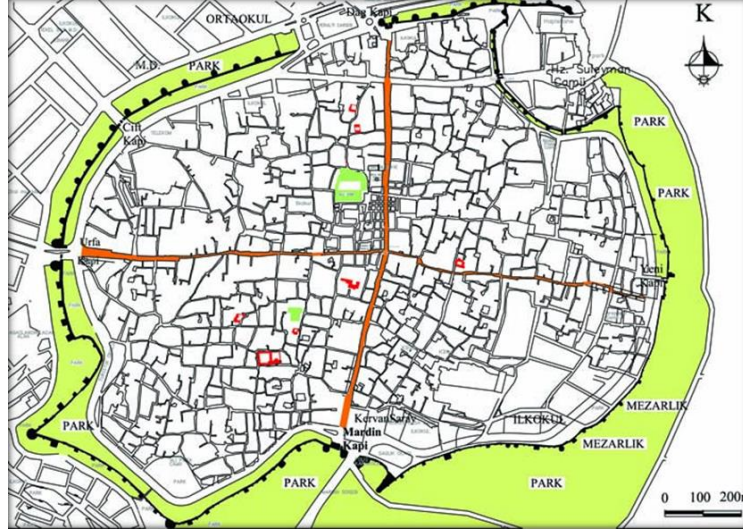
1.1.Amaç

Yapılar kültürlerin mekânsal uzantılarıdır. Bu nedenle kültürden ayrı düşünülemezler. Çünkü her mimari yapı bir yaşama biçiminin ön görüsüdür. Yaşamın kendisinin devingen yapısı mekanlarında devingen olmasını gerektirir. Bu gereklilik sağlanabildiği sürece mekanda kullanıcısı gibi yaşar, değişir,

devinir. Mekan bu eylemlerden yoksun kalırsa, kendisi olmaktan uzaklaşarak bir 'yer' olur. Sahipsizleşir, kimliksizleşir ve nesneleşir.

Araştırmada amaçlanan Diyarbakır Suriçi bölgesinin nitelikli yapı dokusunun korunarak yaşayan bir kent parçasına nasıl dönüştürülebileceği sorusunun cevabını bulmaktır.

1.2.Kapsam

Şekil 1. Diyarbakır Suriçi Bölgesi 2002 Kentsel İyileştirme Çalışmaları Sonrası Alanın Krokisi [M. Yıldırım]

Diyarbakır Suriçi bölgesi kentin ilk yerleşim alanıdır. Uzun geçmişi, bulunduğu özel konumu nedeni ile aynı zamanda pek çok kültür hazinesini barındırır. Ticaret yolları üzerinde bulunması bir yandan kentin gelişimini hızlandırmış bir yandan da daha korunaklı hale getirilmesini zorunlu kılmıştır. Korunaklı olma ihtiyacı kenti bir 'kale kent' yapılanmasına götürmüştür. Bu kale yapılanmasının tam olarak tarihi bilinmemekle birlikte surlar, XIX. yy.' a kadar kent için sınırlayıcı olmuştur. Surların arkasında gelişen kent, kendini dışarı yönde yapılandırmaya başlayana kadar bir orta çağ kenti olma özelliğini sürdürmüştür. XIX. yy.'ın ikinci yarısından sonra ise doğu ticaretinin merkezlerinden biri haline gelmiş ve sonuç olarak da nüfusu kalabalıklaşmıştır. Nüfustaki bu değişim konut ihtiyacı doğurmuş ve tarihi kent dokusu içinde yapısal değişimlere sebep olmuştur. Bu değişim sürecinin devamında surlar ile sınırlandırılmış alan talepleri karşılayamamış ve kent sorun dışına taşmıştır.

Diyarbakır kentinin yapılanma süreci içinde ki ilk dönüşümler nüfus hareketleri nedeni ile gerçekleşmiştir. Fakat ilerleyen zaman içinde bu dönüşümün kaynağı değişmiş ve mekânsal ihtiyaçların farklılaşması olmuştur. Yani üretilen mekan, kullanıcısı ile aynı hızla devinim sağlayamamış ve zamanın gerisinde kalmıştır. Böylece artık sahipsizleşmiş ve sabitleşmiştir. Kullanıcı ihtiyaçlarını karşılayamaması nedeni ile yapıların bir kısmı kendi oluş biçimlerine tamamen aykırı eklerle kendi olmaktan uzaklaşırken, bir kısmını da terk edilerek ölü mekanlar haline gelmiştir.

Çalışma Suriçi bölgesindeki değişimin tarihi dokudaki hasarlarının yapısal çözümlerinden çok korumanın bir sorun olarak ortaya çıkmasının nedenini araştırmaktadır. Nedenler araştırılırken, konu 'kullanıcı ihtiyaçları-mekânsal yapılanma' kapsamında ele alınacaktır.

1.3.Yöntem

'Kullanıcı ihtiyaçları-mekânsal yapılanma' kapsamında ilk olarak Diyarbakır Suriçi bölgesinin tarihi dokusunu meydana getiren kullanıcı ihtiyaçları ve bunun mekânsal uzantıları incelenecektir. Bölgede mevcut yapı stokunun büyük bir kısmı konut yapıları olduğu için araştırma konut programına sahip yapıları kapsayacaktır. Geçmişe ait konut yapılarının nasıl bir ilişkiler örgüsünün sonucu olduğu

araştırılacak ve bu örgünün konutun yapılmasına karar verilmesinden kullanımına kadar geçen sürede hangi noktalara ne gibi etkileri olduğu incelenecektir. Sonrasında geçmişteki ve şimdiki kullanım senaryoları karşılaştırılacak ve karşılaştırmadan çıkarılan sonuçlar tartışılacaktır. Tartışmaların ışığında Suriçi'nin hem yapısal bütünlüğünün nitelikli olarak korunmasını sağlayacak hem de kentin devinimine katkıda bulunacak bir kent mekanına dönüşmesi için öneriler sunulacaktır. Sunulan öneriler de kendi içinde karşılaştırılarak araştırma sonuca bağlanacaktır.

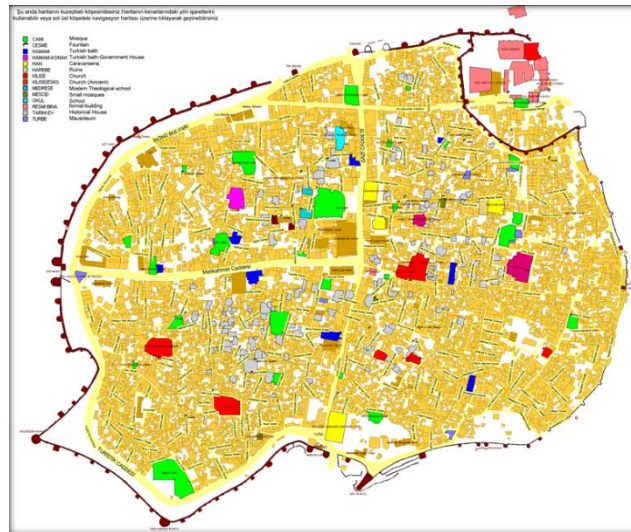
2.MİMARİ YAPI OLARAK KONUT VE SURIÇİ GELENEKSEL KONUT DOKUSU

2.1.Konut

Diyarbakır Suriçi'nin farklı milletlerin hakimiyetine girmesi kentin kültürel alt yapısını zenginleştirmiştir. Ticaret yollarının üzerinde bulunması ise ekonomik olarak kentin kalkınmasına olanak tanımıştır. Ekonomik getirilerin sağladığı imkanları kent kendi kültürel zenginliği ile yoğurup kendisini inşa etmiştir. Bu inşa sürecine de ilk olarak kamunun en küçük yapı taşı olan bireyin kişisel alanı olan konutla başlamıştır.

Konut; kişinin var olan nesneler dünyası içinde, kendi maddi ve manevi imkan ve değerleri ile inşa ettiği küçük dünyanın mekânsal karşılığıdır. Öznenen pek çok iz taşır. Çünkü onun yaratacısıdır. Hacimsel olarak var olması ile nesneldir fakat öznenin belleğinde karşılık bulduğu anlam dolayısı ile özneneldir.

Konut özneyi dış dünyadan ayıran çeper olduğu kadar aynı zamanda öznenin dış dünya ile iletişimini sağladığı eşiktir. Yönelimi, boşluk ve dolulukları, rengi, dokusu gibi pek çok özelliği ile kullanıcısının dış dünyayı algılama şekline yön verir. Bu nedenle kullanıcısı ile dış dünya arasında hem tampon hem de katalizördür.

Şekil 2. Suriçi Krokisi Üzerinden Tarihi Yapıların İşlevlerine Göre Sınıflandırılarak Gösterimi
[<http://www.dicle.edu.tr/a/skaradogan/diyarbakir/map.htm>]

2.2.Suriçi Geleneksel Konut Tipleri

Dişarbakır tarihin en eski medeniyetlerinin kurulduğı Mezopotamya'nın kuzeyinde yer alır. Kenti yurt edinen toplulukları kronolojik olarak sıralarsak; Hurri-Mitanni Krallığı, Babil ve Asurlular'ın M.Ö.1400'e kadar bölgede hakim oldukları düşünülmektedir. Bu tarihten sonra ilk önce Medler sonrasında Persler bölgeye sahip olmuştur. M.Ö.400'de İskender, bu bölgeyi Makedonya Krallığına katmıştır. İskender'in ölümünden sonra sırasıyla Selevkoslar İmparatorluğu, Partlar ve onlardan sonrada Romalılar kente hakim olmuştur. M.S. 395'de Roma İmparatorluğu parçalanınca, kent Doğru Roma(Bizans) sınırları içinde kalmıştır. Bizans'tan sonra 990-1096 yılları boyunca Mervânîler Dişarbakır'ı hakimiyeti altına almıştır. Mervânîler'in Selçuklulara katılması ile kent de Suriye Selçuklularının

hakimiyetine girmiştir. Hükümdar ölümleri ve taht kavgaları nedeni ile bir süre karışıklık yaşayan bölge 1183-1232 yılları arasında Artukluların, 1240'ta Anadolu Selçuklularının, 1259'da ise İlhanlıların sonrasında Artukoğulları'nın ve Akkoyunlular'ın topraklarına katılmıştır. 1515'te ise Diyarbakır ve çevresini Osmanlı Devleti hakimiyetine girerek eyalet merkezi haline gelmiştir.

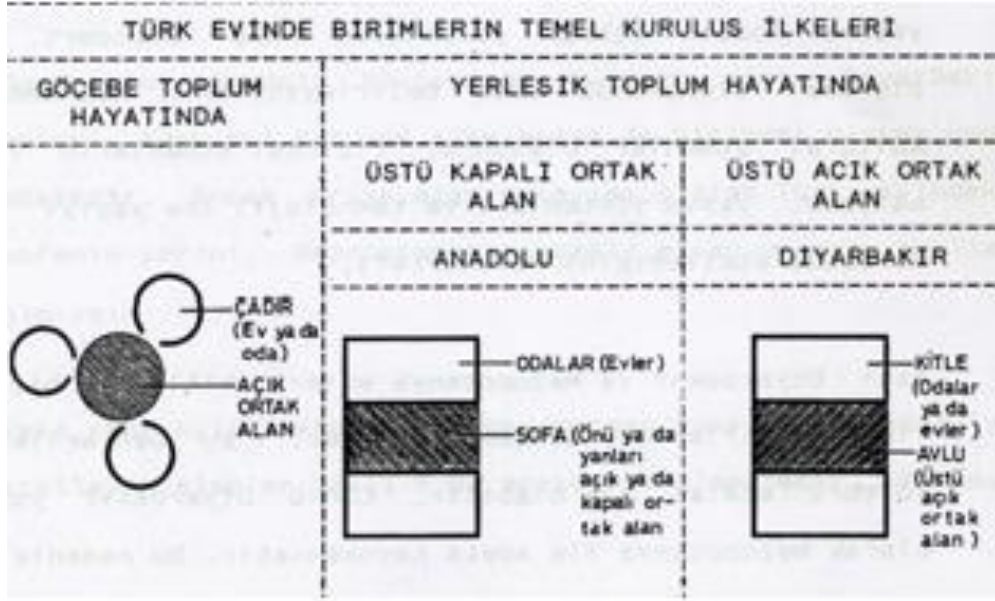
Diyarbakır'ın tarihi incelendiğinde pek çok kültüre ev sahipliği yaptığı görülür. Bunun en önemli sebebi batı ile doğu arasında bir eşik konumunda bulunmasıdır. Süreç içerisinde kente sahip olan bütün topluluklar bölgeye izlerini bırakmış bir sonraki topluluk ise bu izleri kendi kültürü içinde yorumlayarak yaşatmıştır. Kentte yaşayan topluluklar değiştikçe kentin kültürel altyapısı zenginleşmiştir.

Diyarbakır'ın sahip olduğu kültürel altyapı ve tarihi arka plan kentlinin her alandaki üretimine yansımış böylece karakteristik kültür öğeleri meydana gelmiştir. Bölgeye ait kültür öğelerinin en önemlilerinden biride günümüzde Suriçi'nde varlığını koruyan mimari üretimlerdir. Suriçi bölgesinde bulunan mimari doku, bize kentin geçmişi ve kültürü hakkında çok şey söylemektedir. Kentin sahip olduğu bütün tabi ve maddi olanaklar ve bunların yansımaları mimari doku içinde okunur halledir. Suriçi'nde tekil yapısal çözümlerde bölgenin sosyokültürel dinamikleri daha baskınken bu tekil yapıların birbirine göre konumlanışlarında iklimsel verilerde okunur hale gelir.

Bir kaç çekirdek ailenin birlikte yaşadığı konutların hacimsel büyüklüğü sosyokültürel yansımaların ilk adımıdır. Ayrıca kullanıcılarının içe kapalı yaşama biçimi açık mekan ile kapalı mekan arasında yarı açık geçiş mekanı ihtiyacını doğurmuştur. Yarı açık geçiş mekanlarının Suriçi konutlarındaki karşılığı ise eyvan olmuştur. Eyvanlar; üç tarafı duvarla ile çevrilmiş dördüncü yüzeyi ise dış mekana açılan hacimlerdir. Türk evlerindeki sofanın Diyarbakır'ın kültürel ve tabi etkileri ile yorumlanarak yarı açık mekan olarak biçimlenmesidir..(Şekil 3) Fakat eyvanın dördüncü yüzeyi doğrudan doğruya dış mekana değil, yapının kendisinin çevrelediği avluya bakar. Böylece yapı dış dünya ile bağlantısını aşamalı olarak artırmış olur. Yani Suriçi'nde geleneksel konut tipolojisine sahip bir yapıya girdiğinizde ilk önce yapının odalarının çevrelediği üstü açık bir bahçeye yani avluya girersiniz. Sonrasında avludan eyvana geçersiniz. Burası alan olarak daha küçük, üstü kapalı, yapıyla iç içe bir mekandır.

Eyvandan odaya girdiğinizde ise günlük ihtiyaçlarınızın çoğunu giderebileceğiniz bir hacimle karşılaşrsınız. Dıştan içe doğru her mekan değiştirdiğinizde sizi dış dünyadan yalıtın bir katmanla daha çevrelenmiş olursunuz. Bunun sebebi kent insanının içe dönük yaşam şekli olduğu gibi aynı zamanda iklimseldir de. Çünkü yazları gün içinde 40-50 dereceleri bulan sıcaklık insanların ev ortamında açık havanın olanaklarından yararlanma isteğini doğurmuştur. Bu iklimsel etkiler yapı içinde kuzeye bakan yazlık ve güneye bakan kışlık odaların oluşmasına da sebep olmuştur.(Şekil 4) Yazlık ve kışlık mekanların avlu ile olan ilişkisi karakteristik biçimlenmeler meydana getirmiştir. Türk evlerinin biçimlenmesinin sofa tarafından etkilenmesi gibi Diyarbakır evlerinin plan tipleri de avluya göre;

- ☐ U Tipi Evler (sur içi bölgesinde)
- ☐ I Tipi Evler (sur içi bölgesinde)
- ☐ L Tipi Evler (sur içi bölgesinde)
- ☐ İç Avlulu Evler (sur içi bölgesinde)
- ☐ Dış Avlulu Evler (sur dışı bölgesinde) şeklinde sınıflandırılmaktadır.[1]

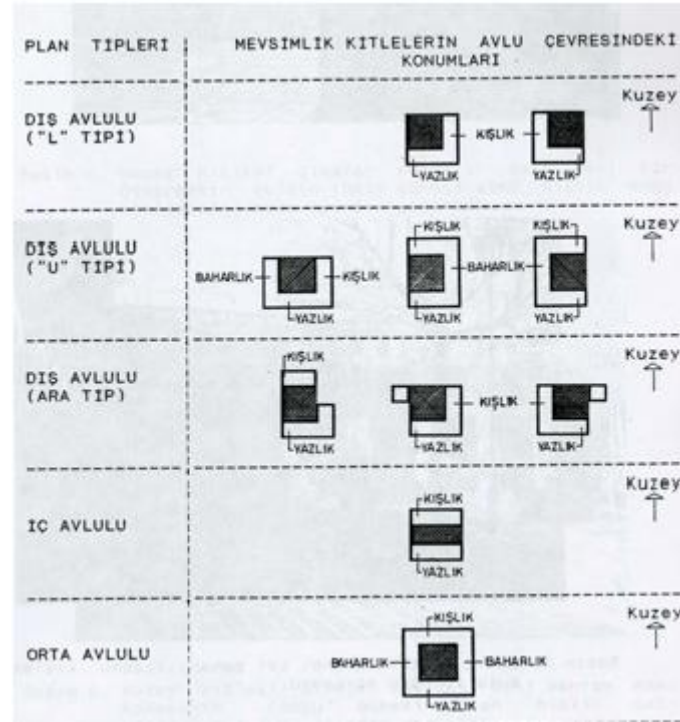
Şekil 3. Geleneksel Anadolu ve Diyarbakır evlerinde yaşama birimlerinin temel kuruluş ilkeleri (Bekleyen, 1993)

Avluyla kurduğu bağın niteliğine göre plan tiplerinin tanımlanmasını sağlayan yapı kütlelerinin biçimlenmesinde ise pek çok unsur etkilidir. ‘Bu unsurları içerik olarak,

- ☐ Kullanıcıya bağlı etmenler
- ☐ Doğal ve yapma çevreye bağlı etmenler
- ☐ Yasa ve kurumlara bağlı etmenler
- ☐ Ekonomik etmenler

şeklinde gruplanabilmektedir.’ [2] ‘Kütlenin biçimlenmesine yatayda; ekonomik yapı ve yön, düşeyde; yasa ve kurumsal koşullar etkili olmuştur. Sosyal yapı ise evlerin biçimlenmesini hem yatayda hem de düşeyde etkilemiştir.’ [3]

Yukarıda bahsettiğimiz yapının doluluk ve boşluklarının birbiriyle olan ilişkisine göre sınıflandırmaları ve yapının üretim sürecine etkisi olan faktörleri sırası ile Cahit Sıtkı Tarancı Evi, Cemil Paşa Konağı ve Esmâ Ocak Evi örnekleri üzerinden inceleyeceğiz. Bu sayede hem araştırma konumuz olan ‘kullanıcı ihtiyaçları-mekânsal yapılanma’ ilişkisinin hem de bu ilişkinin tabi verilerle nasıl bağlantılar kurduğunun mekânsal karşılıklarını göreceğiz.

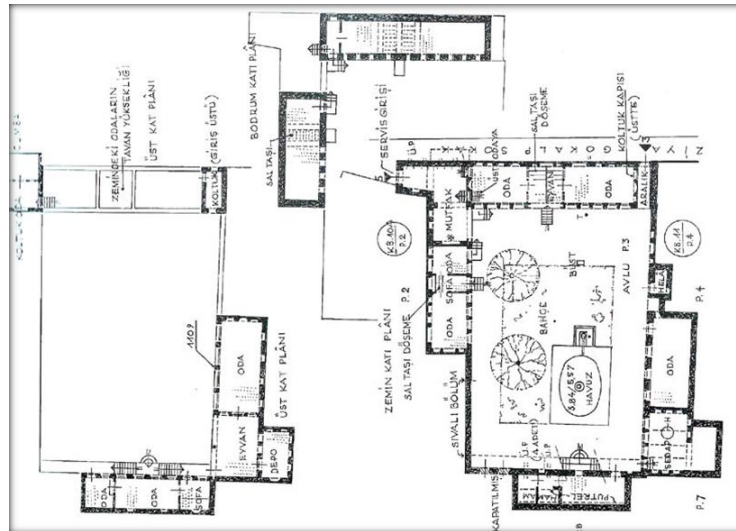
Şekil 4. Geleneksel Diyarbakır evlerinde mevsimlik kitlelerin avlu çevresinde yönle göre durumları (Bekleyen, 1993)

Cahit Sıtkı Tarancı Evi

Cahit Sıtkı Tarancı evinin plan tipini yukarıdaki sınıflandırmalar ışığında incelersek, dış avlulu 'U' plan tipine sahip olduğunu görürüz. Yapının avlu ile olan ilişkisini plan düzleminde incelediğimizde aslında fark ederiz ki, avlu ev halkı için kentsel bir meydanın konut ölçeğindeki tezahürü gibi davranır. Kentsel ölçekteki parklarda yüzlerce dönüm olan yeşil doku avluda birkaç metrekareye sığmıştır. Yaya aksları kent kalabalıklarına devinim sağlayacak ölçekten hane halkına yetecek ölçüğe indirilmiştir. Tarancı evinin avlusunda bulunan havuz ise, bundan sonra inceleyeceğimiz örneklerde de göreceğimiz gibi Suriçi'nde avlulu plan tipine sahip evlerin hemen hepsinde karşılaştığımız bir öğedir.

Avlular, içe dönük bir yaşam kültürünün Suriçi konutlarında ki mekânsal uzantısıdır. Bu içe dönüklüğün sebep olduğu dış dünyadan kopma sorununa ise, barındırdığı tabiat öğeleri ile çözüm getirmektedir. 'Avlu, avluya açılan bol pencere ve süslemeli duvarlar, avluda yer alan havuz, kuyu, çiçeklik hemen hemen tüm geleneksel konutlarda görülen ortak özelliklerdir' [4,5]. Tarancı evinin avlusunda da gördüğümüz tabiata ait öğeler, doğayla konutun karşılaşmasını hane halkının sosyokültürel yapısına uygun olarak sağlarken aynı zamanda doğanın, konutun kullanıcısı tarafından izlenmesine olanak tanır.

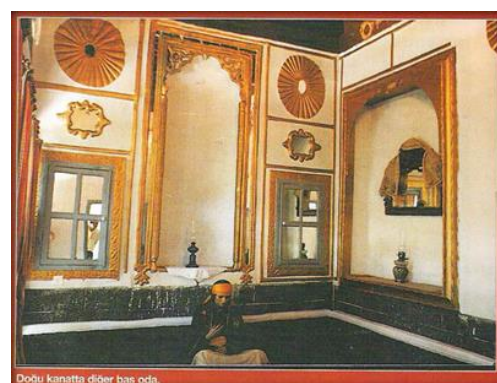
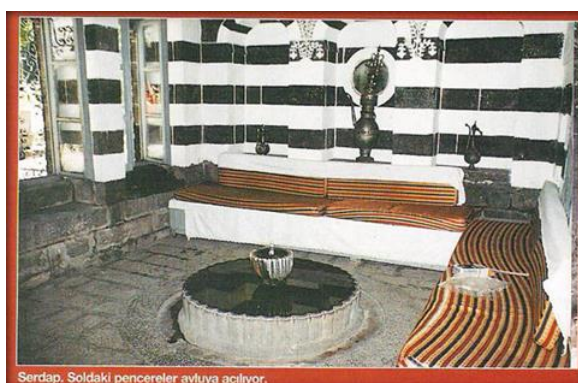
Tabiatın üzerinde meydana gelen her değişim, konutun kullanıcı içinde yeni bir panorama ve avlu ile kuracağı farklı ilişkilerin tetikleyicisidir. Örneğin baharda mevsim sıcaklıklarının elverişli olması, avlunun hem mutfak hem de salonmuş gibi kullanılmasına olanak tanır. Hava ısınarak yaz mevsimine geçildiğinde ise konut sakinleri güneşten korunmak için üstü kapalı olan eyvanda daha çok vakit geçirirler de, mutfakta yapacakları işlerin birçoğunu avlu ve onun çeşmesinde yaparlar. Kış aylarına geldiğinde ise, avlu artık yakacağın depolandığı bir ardiye ve aynı zamanda dağılım mekanıdır. Yani nasıl ki konut; tabiatın içinde insan barınmasının zuhur etmesi ise, avluda insan barınması içinde tabiatın zuhur etmesidir.

Şekil 5. Cahit Sıtkı Tarancı Evi Kat Planları [<http://www.dicle.edu.tr/a/skaradogan/diyarbakir/>]

Resim 6,7. [<http://www.dicle.edu.tr/a/skaradogan/diyarbakir/>]

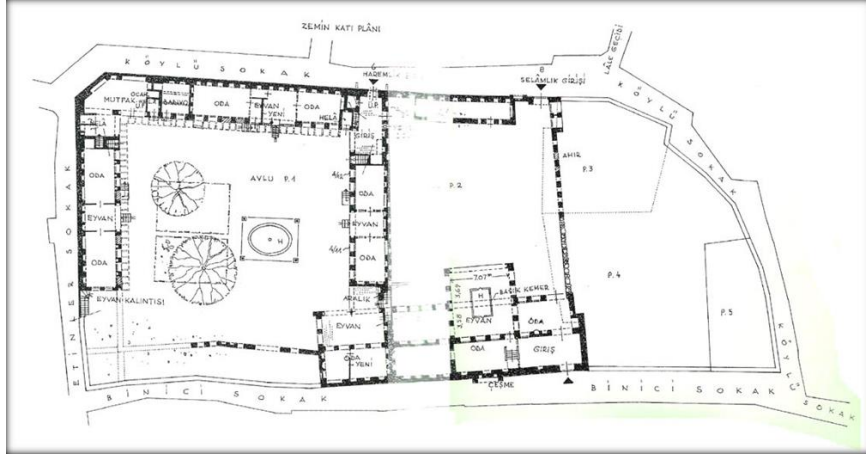

Resim 8,9. [<http://www.dicle.edu.tr/a/skaradogan/diyarbakir/>]

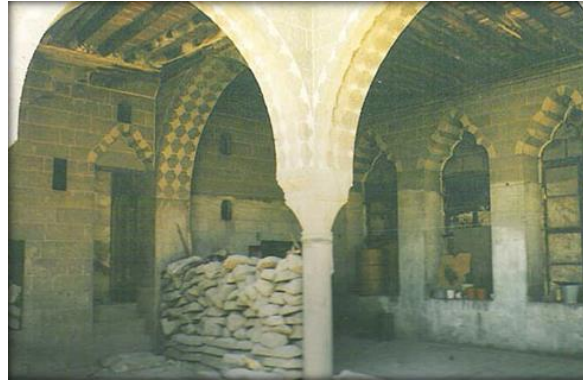
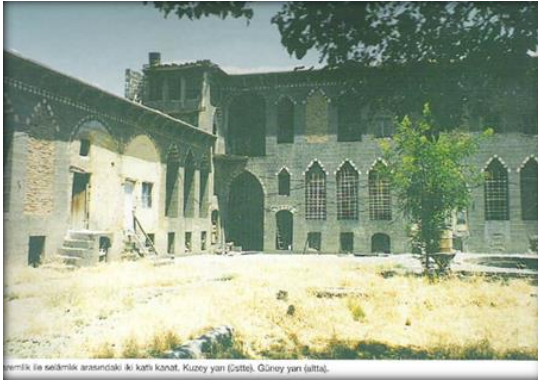
Cemil Paşa Konağı

Cemil Paşa Konağı, kalıntıları ile bir bütün olarak düşünüldüğünde orta avlu tipine örnektir. Cahit Sıtkı Tarancı evine kıyasla daha büyük olan konak aynı zamanda ondan daha kalabalık ve farklı ilişkiler zincirini barındıran bir topluluğa hane olmaktadır. Zaten haremlik ve selamlık olarak iki ayrı bölümünün olması ve bunlarında ayrı birer girişinin bulunması, ayrıca servis girişi olan cephesinde bir çeşme

mevcudiyeti daha konutla karşılaşır karşılaşmaz içinde barındırdığı yaşam biçimi hakkında bize bir fikir verir. Oda ve eyvanların art arda sıralanması ile meydana gelmiş plan, bize konağın bir çok çekirdek aileyi barındırdığını düşündürüyor. Diyebiliriz ki belki de günümüz konutlarının dört beş tanesinin barındırdığı nüfusu konak tek başına bünyesinde toplamıştır.

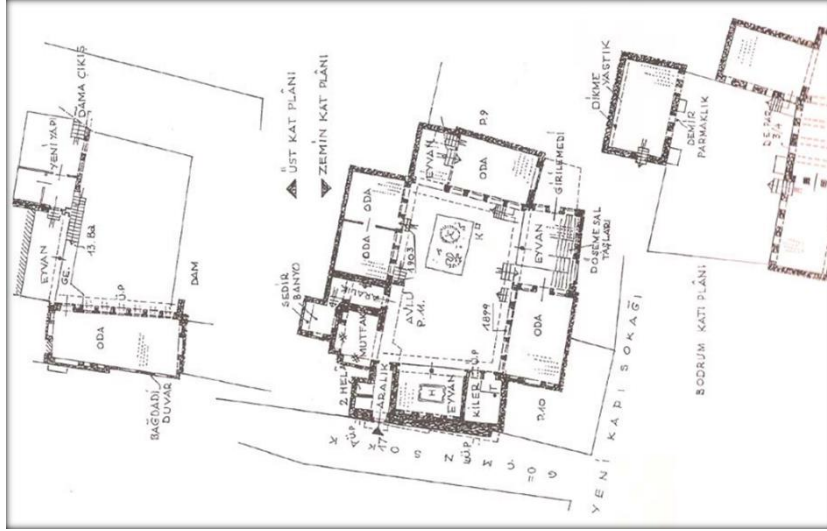
Şekil 10. Cemil Paşa Köşkü Kat Planları [<http://www.dicle.edu.tr/a/skaradogan/diyarbakir/>]

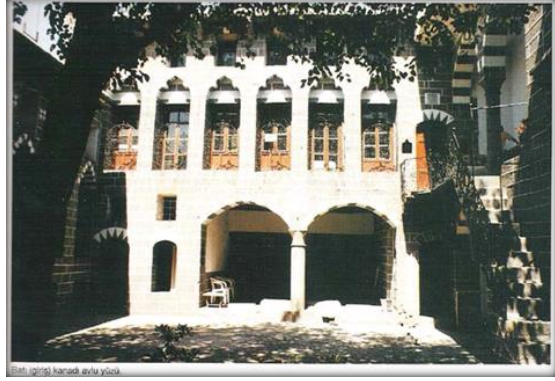
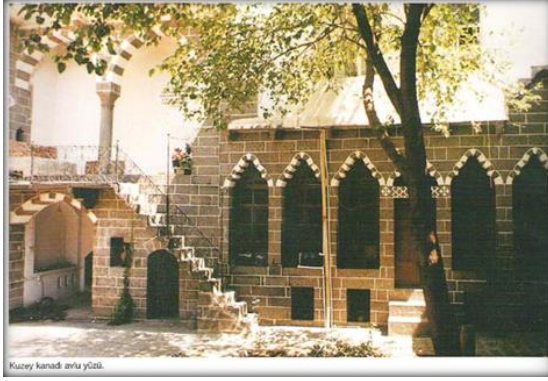
Resim 11,12 [<http://www.dicle.edu.tr/a/skaradogan/diyarbakir/>]

Esma Ocak Evi

Orta avlulu plan tipine örnek olan Esma Ocak Evi, incelediğimiz iki konuta göre daha küçüktür ve sayıca daha az mekan içerir. Ayrıca konutun sadece bir girişi vardır. Evin hacimsel küçüklüğüne bağlı olarak avlusuda daha küçüktür. Bu bize bir yandan da gösterir ki avlu tarım amaçlı değil rekreasyon amaçlı bir bahçedir. Bu nedenle hane halkının nüfusu onun büyüklüğü ile genelde doğrudan ilişkilidir. Ayrıca Esma Ocak Evi'nin iç mekanını inceleyince görürüz ki dış mekana cephesi olan her duvar taşıyıcı sistemin izin verdiği ölçüde pencerelerle donatılmıştır. Bu bize karasal iklimin yaşandığı Suriçi'nin güneşten maksimum faydalanma ihtiyacını gösterdiği kadar, aslında 'mobilya' olgusundan uzak olmasında ipuçlarını verir. Çünkü duvarların dış mekana komşu olan cephelerinde mobilya için sağır kısımlar bırakılmamıştır. Yapının iç mekanındaki nesneler kullanıcının o anki durumuna göre yer değiştirir. Sedirin (divan) yeri ise dış cepheyle bağlantısı olmayan duvarın önü olarak sabittir. Diyebiliriz ki Geleneksel Suriçi Konutlarında bu gün kullandığımız mobilyalar gibi mekanı hacimsel anlamda büyük oranda dolduran nesneler yoktur. İç mekandaki divan, yer sofrası, minder gibi nesneler mobilya gibi tanımlı bir tek amaca hizmet etmek yerine anlık ihtiyaçlara cevap veren araçlardır.

Şekil 13. Esma Ocak Evi Kat Planları [http://www.dicle.edu.tr/a/skaradogan/diyarbakir/]

Resim 14,15. [http://www.dicle.edu.tr/a/skaradogan/diyarbakir/]

Resim 16,17. [http://www.dicle.edu.tr/a/skaradogan/diyarbakir/]

2.3.Mimari Yapı-Kullanıcı Profilli Arasındaki İlişkinin Araştırılması

İncelediğimiz üç farklı konut örneğinin, ‘Kullanıcı ihtiyaçları-mekansal yapılanma’ kapsamında incelenmesi sonucu yapılan çıkarımlar aşağıda açıklanmaya çalışılmıştır.

Yapıların hacimsel büyüklükleri günümüzden farklı olarak, yapıların üretildikleri dönemdeki sosyokültürel yapılanmanın sonucudur. 'Evlerde anne, baba ve çocuklardan oluşan çekirdek ailelerin bir arada yaşadığı, bir başka deyişle akrabaların ortak alanın çevresinde konumlanarak oluşturduğu bir yapılanma vardır. Evin büyüklüğü ve odaların sayısı ailenin büyüklüğüyle orantılı olarak gelişmiştir.'[2]

Günümüzün şartlarının öngördüğü yaşama biçimi küçük çekirdek aileler şeklinde barınmayı gerektirir. Artan nüfus ve parçalanmış geniş aile modeli ise geleneksel konutların hacimsel varlığını olanaksız kılmaktadır.

İş hayatı nedeni ile zaten sürekli yalnız olan birey dinleneceği zamanlarını daha büyük kalabalıklarla geçirmek istemektedir. Ayrıca günün çoğunu refah seviyesini artırmak için gerekli maddi gücü sağlamaya çalışarak geçiren aile üyeleri, iş dışında ki kısıtlı zamanlarını evlerinin içinde geçirmek yerine dışarıda bir aktivitede geçirmeyi daha çok tercih etmektedirler.

Cemil Paşa Konağı'nda da gördüğümüz büyük kalabalıkları bir araya getiren harem ve selamlıklar ise kadının hayatın içinde aktif olarak var olması ile işlevini kaybetmiştir. Harem ve selamlıkların işlev kaybının sebebi sadece cinsiyetlerin rollerinin değişmesi ile mekânsal ayrıma gerek kalmamasından kaynaklanmamaktadır. Bu işlevsizleşmenin nedeni aynı zamanda kadının konut dışında görevler edinmesi ile konut içindeki görevlerinin çoğunun ortadan kalkması ve bu nedenle de evin konuk ağırlama kapasitesinin minimuma inmesidir.

Yukarıda bahsedilen tüm bu sosyokültürel değişimlerin sonucu olarak:

- Büyük hacimler yerine minimum hacimlerde konutlar üretilmiştir.
- Konut içe dönük yapısından sıyrılarak dışa dönük yapıya bürünmüştür.
- 'Ev' hayatın sürdüğü mekan olmaktan çıkıp hayatın devam etmesi için gerekli enerjinin depolandığı santraller gibi davranmaktadır.
- Günümüzde konut bir toplanma mekanı olmaktan uzaklaşmıştır. Bir varış noktası değil bir duraktır.

Sıralanan değişimler ışığında diyebiliriz ki; günümüz yaşam biçiminin bir konuttan beklediği olanakları Suriçi Bölgesindeki geleneksel konutlar sağlayamamaktadır.

3. SURIÇİ BÖLGESİ GELENEKSEL MİMARİ DOKUSUNUN KORUNMASI SORUNU

İkinci bölümde örnek konutlar üzerinden mimari yapının kullanıcı profili ile olan ilişkisi incelenmiştir. Bu incelemeler göstermiştir ki Suriçi'deki konutların 'eski' olma durumları sadece yapısal değil aynı zamanda yaşamsaldır. Yapılar kendilerini üreten parametreleri kaybetmişlerdir. Yani insan ve onun kültürüyle olan temel bağları yok olmuş ve böylece kullanıcısı ile kurduğu ilişkide; eskiyerek tamamen kopmuştur.

Suriçi'ndeki yapıların değişen kullanıcı profilinin ihtiyaçlarını karşılayamaması, yeni kullanıcıları tarafından dönüştürülmelerine sebep olmuştur. İstenilen olanakları sunamayan mekan, kendi oluş biçiminden tamamen farklı hatta belki aykırı müdahalelere maruz kalmıştır. Bu nedenle, kendi içinde bir yaşam biçimi öngören mimari dokusu tahrip olmuştur. Müdahalelerle meydana gelen yeni yapılar ise parçaları, birbirlerine fiziksel bağlanmaları dışında hiçbir ortak zeminde buluşamayan bütünlere dönüşmüştür.

Suriçi'nde yapıların korunmasının bir sorun olmasının sebebi, yukarıda ki incelemelerimizden de anlaşılacağı gibi; onların kullanıcılarının mekânsal ihtiyaçlarını karşılayamamasıdır. Değişen yaşama biçimi, değişen mekânsal ihtiyaçları beraberinde getirmiştir. Fakat mekan, kullanıcısının ihtiyaçları ile aynı hızda dönüşmemiştir. Böylece bölgedeki konutların, artık ihtiyaçlarını karşılayamadıkları kullanıcılarına karşı, korunması bir sorun haline almıştır. Bu bir yandan da yapının kullanıcısı tarafından ötekileşmesine yani sahipsizleşmesine sebep olmuştur. Bu sorunun çözümü ise sorunun kaynağı olan iki faktörden birinin, yani; **kullanıcı** veya **kullanıcı ihtiyaçlarının** kontrol altına alınabilmesi sayesinde sağlanabilir.

4.SURİÇİ BÖLGESİNİN MİMARİ OLARAK YENİDEN PROGRAMLANMASI

4.1.Öneri-1

Kullanıcı etkeninin kontrol altına alınması ilk önerinin zeminini oluşturur. İlk olarak bölge niteliksiz yapı unsurlarından temizlenmelidir. Nitelikli yapıların asıllarına uygun restore edilmesi sağlanmalıdır. Restore projelerinin üretilmesinden sonra bölgede yaşayacak olan halk uygulama aşamasında görev almalı, yaşayacakları konutların değerini kavrayabilmesi için yapısal uygulamaların yanı sıra eğitimlere katılmalıdır. Ayrıca, Suriçi Bölgesi kentin diğer alanlarından yeşil çeperlerle ayrılmalı, kendi içinde sürdürülebilirliğini sağlamak adına, alan için özel üretim sistemleri planlanmalıdır. Bu haliyle bölgenin; hızlı akan yaşamın durgunlaştığı bir kent mekanına dönüşümü sağlanmalıdır. Kendi üretim sistemi sayesinde sürdürülebilir olması ve dış dünya ile farklı olsa da belli bir hızda yaşam döngüsüne sahip olması, Suriçi'nin tarihi bir dekor olmasının önüne geçecektir. Böylece birinci öneri Suriçi'nin bir **'slow city'** olmasını öngörmektedir.

4.2.Öneri-2

İkinci öneri hem kullanıcı profilinin hem de kullanıcı ihtiyaçlarının kontrol altına alınmasını öngörür. Öneri Suriçi Bölgesi'nin yapısal ve görsel sanatlar kampüsü olarak mimari açıdan yeniden programlanmasını öngörür. Yüksek lisans ve doktora öğrencilerine ait olan bu kampüs aynı zamanda öğrencilerin konutlarını da barındırır. Öğrencilerin ilk projeleri alanın aslına uygun olarak restore edilmesidir. Sonrasında kentin geri kalanı ile bölgenin bağlantılarının güçlenmesi için, sanatsal aktivite ve eğitimlerle halkın Suriçi'ni aktif olarak kullanması sağlanmalıdır. Bu kullanmanın ise verimli bir döngü haline gelebilmesi için alanın kentsel analizler ışığında ulaşım aksları ile bağlantısı sağlanmalıdır.

Atölye ve aktivitelerin hobi kursları olmaktan öteye geçerek temel eğitimlerin verildiği organizasyonlar haline gelmesi sağlanmalıdır. Ayrıca yapısal sanat öğrencileri (mimarlık, iç mimarlık, strüktür mühendisliği vb.) mevcut dokunun, mimari çizim envanterlerine ek olarak; malzeme seçimi, strüktür modelleri, yapı elemanlarının tipolojisi gibi detay gerektiren konularda da envanterini hazırlamalıdır.

Kentlinin de aktif olarak rol aldığı şenlikler düzenlenerek, bölgenin sadece 'seçilmiş bir gruba' ait olmasının önüne geçilmelidir. Anaokulu, kreş gibi fazla altyapı gerektirmeyen programlara da alanın içerisinde yer verilerek, her yaş grubu için Suriçi kendi kimliği ile kentsel bellekte yer edinmelidir. Ek olarak küçük yaşlarda tarihi dokuda bir 'ziyaretçi' olarak değil, bir kullanıcı olarak var olan bireyin, tarihi doku ile kurduğu ilişkiler daha sağlıklı olacağı öngörülmektedir.

5. SONUÇ VE ÖNERİLERİN TARTIŞILMASI

Suriçi'nin nitelikli mimari dokusu, bölgenin zengin kültürel geçmişinin mekânsal olarak kent mekanında tezahür etmesi sonucu oluşmuştur. Fakat değişen zaman, kullanıcının ihtiyaçlarını da değiştirmiş ve bu dokuyu oluşturan kültürel parametreler dönüşüme uğramıştır. Böylece mevcut doku artık kullanıcısının ihtiyaçlarını karşılayamaz duruma gelmiştir. Mekanın kullanıcısı ise buna çözüm olarak, onu ihtiyaçları doğrultusunda dönüştürmüştür. Maalesef bu dönüşüm, yapının bağlamına olan uzaklığı nedeni ile yapısal tahribe sebep olmuştur. Tüm bunlar açıkça gösterir ki:

'Bir kültürü korumak, ancak o kültürü devam ettirmekle mümkündür.'[6]

Cansever'in cümlesinden hareketle diyebiliriz ki;

Devam etmeyen bir kültürü korumak mümkün değildir.

İncelediğimiz örnekler göstermiştir ki; Suriçi geleneksel mimari dokusu, kendisini vücuda getiren sosyokültürel ortamın artık devam etmemesi nedeni ile tehdit altındadır. Bu tehditin kaynağı olarak iki etken belirlenmiştir. Bu etkenler; kullanıcı ve kullanıcı ihtiyaçlarıdır. Yapıların kent yaşamı içinden kopmadan korunması ise bu iki faktörün kontrol altına alınması ile mümkündür. Kontrolü sağlamak adına iki öneri getirilmiştir. Birinci öneri kentlinin bölgenin restorasyonunda aktif olarak rol almasını ve eğitimlerle bu rolün bilincine varmasını öngörür. Bu sayede bölge halkı yaşadığı mekanın değerinin

farkına varacaktır. Öneride en önemli nokta ise Suriçi için üretim sistemi planlaması yapılarak alanın bir film dekoru olarak kalmasının önüne geçilmesidir. Yani bölge kendi standartlarını oluşturup, bu standartlar içinde devinecek ve sürecin geri kalanında bir ‘**slow city**’ye dönüşecektir. İkinci öneri ise alanın bir sanat eğitimi kampüsüne dönüştürülerek hem bilinçli bir kullanıcı profiline sahip olmasını sağlar, hem de bu kullanıcıdan beklediği etkinlikler sayesinde, bölgenin kentli ile buluşmasına olanak tanır. Ayrıca yapısal sanat kollarına ait branşların burada eğitimlerini sürdürmesi mimari dokunun tüm detaylarıyla arşivlenmesine olanak tanıyacağı gibi geleneksel yapım yöntemlerinin, bugünün yapı üreticileri tarafından özümzenmesini sağlayacaktır. Böylece amaç sadece mevcut dokuyu korumanın ötesine geçerek, bu dokudan elde edilen çıkarımların günümüz yapım yöntemleri ve mekânsal üretimleri ile bütünleşmesine dönüşür.

Sonuç olarak araştırmada görülmüştür ki eski mimari doku sadece eski bir yapılanmanın değil eski bir yaşam kültürünün de ta kendisidir. Tarihi mimari dokuların değerlendirilmesinde bu nokta esas alınmalıdır. Çünkü görülecektir ki yapıyı sadece nesne olarak korumak, onu mumyalamaktan farksızdır. Mimari üretimlerin hepsinde zemin,” insan ve onun yaşama biçimi iken, yapının muhafazasının sadece bünyesel olarak sağlanmaya çalışılması onu olduğu ‘şey’ olmaktan uzaklaştırır. Yapıyı kullanıcısı için ötekileştirerek sahihsizleştirir. Bu nedenle Suriçi ve diğer bütün mimari dokuların koruma stratejileri belirlenirken, insan ve onun yaşamla kurduğu ilişki referans alınmalıdır. Böylece yapısal korumanın yanında kavramsal koruma ve işlevsel dönüşümde sağlanmış olur. Çıkarım ve incelemelerin ışığında denebilir ki kentsel dönüşüm kavramı kent mekanlarının yeniden yıkılıp yapılması olarak değil, yeniden hayata katılması amaç edinilerek tekrar gözden geçirilmelidir.

6. KAYNAKÇA

- [1]**Cengiz T.** , Şubat 1993 Diyarbakır Eski Suriçi ve Surdışı Evlerinde Çevresel Etmenler- Kullanıcı Gereksinimi-Tasarım İlişkisi Üzerine Bir Araştırma, *Yüksek Lisans Tezi*, Dicle Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Diyarbakır
- [2]**Dizdar H.** , Haziran 2009 İklimsel Tasarım Parametreleri Açısından Geleneksel ve Yeni Konutların Değerlendirilmesi: Diyarbakır Örneği, *Yüksek Lisans Tezi*, İstanbul Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul
- [3]**Bekleyen A.** , Şubat 1993 Eski Diyarbakır Evlerinin Kitlemel Biçimlenmesini Etkileyen Asal Etmenlerin Belirlenmesi, *Yüksek Lisans Tezi*, Dicle Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Diyarbakır
- [4]**Erginbaş, D.** , (1953), “*Diyarbakır Evleri*”, İTÜ, İstanbul.
- [5]**Subaşı, Y.** ,(1993), “*Eski Diyarbakır Evleri*”, 5. Uluslararası Yapı Ve Yaşam Kongresi’93, TMMOB Mimarlar Odası, Bursa Şubesi, Bursa.
- [6]**Cansever, T.** ,(1998)*İstanbul’u Endülüs’ün Sonu Bekliyor, İstanbul’u Anlamak*. İstanbul:Timaş.(s.272)

ÖZGEÇMİŞ

31.06.1990 ‘da Giresun Eynesil’de doğdu. İlköğretimini Mustafa Yüksel İlköğretim Okulunda tamamladı. Orta öğretimine Giresun Fen Lisesi’nde devam etti. Kocaeli Mimarlık ve Tasarım Fakültesi Mimarlık Bölümü’nde yükseköğrenim gördü. Yükseköğrenimi sırasında kültürel zenginleşmeyi hedefleyen Avrupa Birliği projelerinin alt yapısında yer aldı ve bu kapsamda Atina, Roma ve Şangay’da Workshoplara katıldı. Mesleki hayatına Aygün Alüminyum A.Ş. de İngiltere Proje departmanında devam etmektedir. Aynı zamanda yüksek lisans eğitimini Aydın Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Mimarlık Bölümünde sürdürmektedir.

Gaziantep için Deprem Master Planı'nın Esasları

Hacer ÇİFTÇİ

Hasan Kalyoncu Üniversitesi

ciftcihcr@gmail.com

ÖZET

Gaziantep merkezde 3. derece deprem bölgesinde bulunmasına rağmen, İslahiye ve Nurdağı ilçelerinin 1. dereceden deprem bölgesinde yer almasından ötürü deprem açısından önemli bir konumdadır. Bu da, Gaziantep'te deprem gerçeğinin göz ardı edilmemesi anlamına gelmektedir. Bu yüzden, depremden ötürü yaşanabilecek olumsuzlara karşı alınması gereken önlemlerin araştırılması için bir Deprem Master Planı'na ihtiyaç vardır.

Deprem Master Planı'nın esas amacı, depremden kaynaklanan hasar ve kayıpların azaltılmasıdır.

Hali hazırda mevcut olan İzmir ve İstanbul Deprem Master Planlarını örnek alarak Gaziantep Deprem Master Planı için çalışmaya başlanabilir. Gaziantep Deprem Master Planı Yol Haritası Çalıştayı (Ocak 2018), bu amaç için rehber olarak kullanılabilir niteliktedir. Ayrıca, Mayıs ayında yapılan Gaziantep'te Afet Farkındalığı ve Duyarlılığı Sempozyumu'ndan elde edilen sonuçlar da dikkate alınmalıdır. Bu Master Planı'nın hazırlanması sırasında koruma planı (risk yönetimi), eylem planı ile araştırma ve faaliyet programları kullanılacaktır.

Bu çalışma Master Planı'nın hazırlanması, Gaziantep'in farkındalığı yüksek bir toplum olmayı hak etmesi düşüncesinden yola çıkılarak hazırlanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Deprem, farkındalık, afet, risk

1. GİRİŞ

Gaziantep merkezde 3. derece deprem bölgesinde bulunmasına rağmen, İslahiye ve Nurdağı ilçelerinin 1. dereceden deprem bölgesinde yer almasından ötürü deprem açısından önemli bir konumdadır. Bu da, Gaziantep'te deprem gerçeğinin göz ardı edilmemesi anlamına gelmektedir. Bu yüzden, depremden ötürü yaşanabilecek olumsuzlara karşı alınması gereken önlemlerin araştırılması için bir Deprem Master Planı'na (DMP) ihtiyaç vardır.

2. DEPREM MASTER PLANI

2.1 Deprem Master Planı Nedir?

Deprem Master Planı, depremin zararlarını en aza indirmeyi amaçlayan ve deprem öncesi, deprem anı ve sonrasında alınacak önlemleri içeren dinamik ve katılımcı bir süreçtir.

2.2 Deprem Master Planı'nın Esasları

Master planı içeriğinde olması gereken en önemli nokta yapı hasar tespiti. Hasar tespiti sonrasında hasar oranı yüksek olanların hukuki, teknik, idari ve mali önlemler alınarak güçlendirilmesinin sağlanması gerekmektedir. Bazı durumlarda kentsel dönüşüm yapmak kaçınılmazdır.

Mevcut durumun tespiti afete hazırlık ve acil müdahale yöntemlerinin belirlenmesi açısından önemlidir. Gaziantep için mevcut durumun belirlenmesi Yapı Stok durumunu tespitiyle sağlanmalıdır. Mevcut Durumu belirlemek için kentsel altyapı, bina durumu, mevcut sanayi tesislerine ait bilgiler mutlaka değerlendirilmelidir.

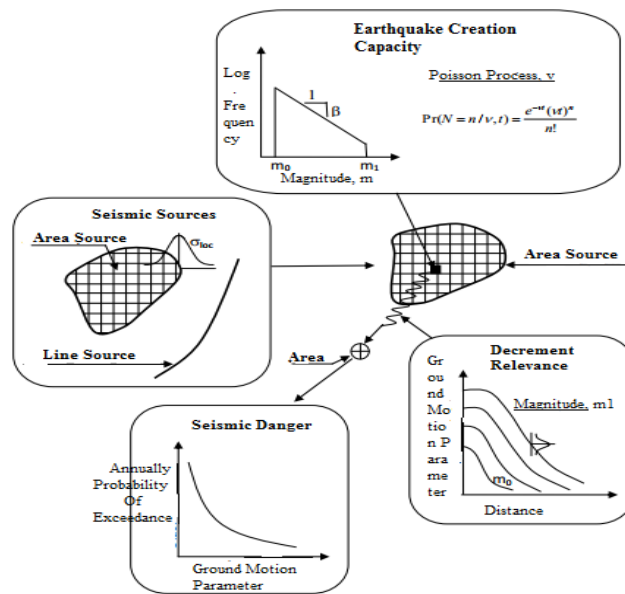
Deprem risklerinin azaltılması çalışmaları her yönüyle hukuki bir temele dayanmaktadır. Deprem risklerini ilgilendiren mevzuat mutlaka gözden geçirilmelidir. Varsa eksiklikler yeni yönetmeliklerle uygulamaya koyulmalıdır.

Finansal destek yurtiçi, yurtdışı ya da her ikisinin ortaklığında olabilir. Önemli olan deprem öncesi ve sonrasındaki adımların belirlenip ihtiyaçların ortaya koyulmasıdır. Verimli bir deprem öncesi çalışması ve hazırlığı sonrasında meydana gelecek zararları en az seviyeye indirecektir.

Deprem zararlarını azaltmadaki en belirgin eksik afet konusunda toplumun bilinçsiz olmasıdır. Eğitimler, sempozyumlar, konferanslar ve bilinçlendirme çalışmaları ile afete duyarlı ve farkındalığı yüksek bir toplum oluşturmak çok önemlidir. Afet Yönetimi deprem öncesi, sırası ve sonrası çalışmalarında vatandaşın farkındalığı açısından çok önemlidir. Sistematiik ve sürekli yenilenen bir afet yönetim sistemi ile çabuk organize olan bir toplum yaratılabilir ve bu da sırasındaki oluşabilecek kaosu azaltacaktır.

2.3 Gaziantep Deprem Master Planı

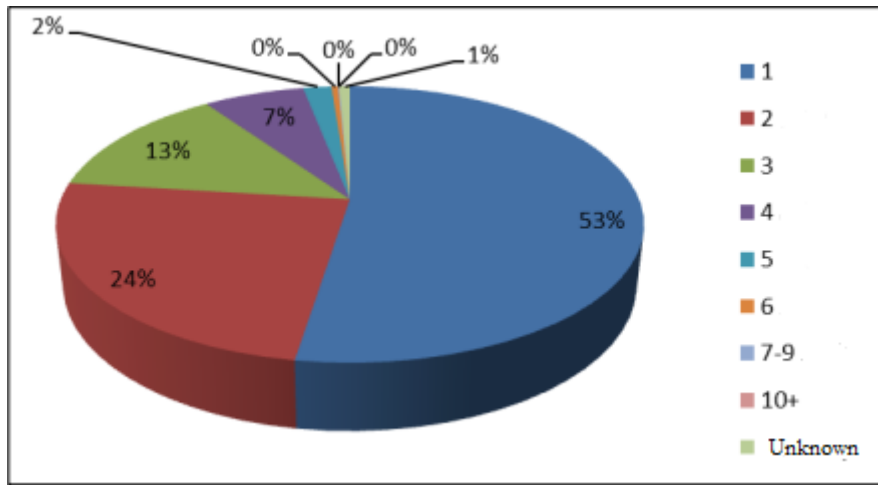
Türkiye'de 2 il için Deprem Master Planı yapılmıştır. İzmir Deprem Master Planı 1999 yılında yapılmıştır [1], ancak güncellenmesi gerektiği konusunda uzman ve yetkililer hemfikirdir. İstanbul Deprem Master Planı 2003 yılında yapılmıştır [2]. İstanbul Deprem Master Planı çalışmaları JICA (2002) İstanbul İli Sismik Mikro-bölgeleme dâhil afet önleme/azaltma Temel Planı Çalışmasındaki "Senaryo-A Depremi" olarak tanımlanan jeolojik olay esas alınarak hazırlanmıştır [3]. Erzincan ili için de, Erzincan'da olası deprem hasarlarının belirlenmesi için TUJJB Projesi (2015) adında önemli bir çalışma mevcuttur [4]. Potansiyel sismik tehlikeyi incelemek için geliştirilmiş ve aynı zamanda Erzincan raporunda da kullanılmış olan OSTA modelinin ana aşamaları Şekil 1'de gösterilmiştir.

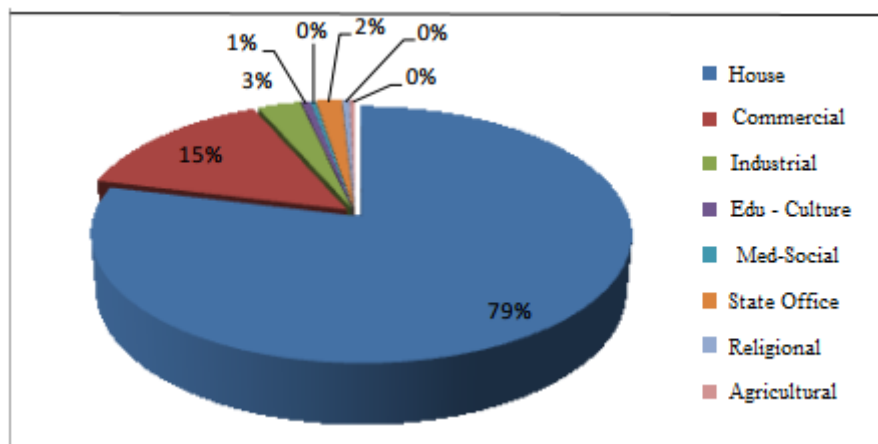
Şekil 1. Klasik Olasılıksal Sismik Tehlike Analizinin Ana Aşamaları

Gaziantep için öncelikli olarak yapılacak olan, mevcut Deprem master planlarının ve deprem master planına esas olabilecek çalışmaların incelenerek yol haritasının belirlenmesidir. İDMP ve Erzincan için yapılan çalışmalar yol haritası belirlemek için önemli kaynaklardır. Ocak 2018'de yapılan Gaziantep Deprem Master Planı Yol Haritası Çalıştay'ı ile amaçlanan farkındalığa ulaşılmıştır [5]. Ankara Deprem stratejisi ve Eylem Planı (2012-Ankara Valiliği İl Afet ve Acil Durum Müdürlüğü) Gaziantep için örnek olarak alınacak çalışmalar arasında yer almaktadır [6].

Deprem Master Planı; Sakınım Planı (Risk Yönetimi), Eylem Planı ile Araştırma ve Etkinlik programları olmak üzere üç adımdan oluşmaktadır (İstanbul Deprem Master Planı 2003). Plana başlamak için öncelikle yapılması gereken Gaziantep için yapı stok durumunun belirlenmesidir. Bu çalışma mahalle bazında yapılacak olan yapı envanteri çalışması için yerel yönetim kadrolarından destek alınmalıdır. Belediyelerin sistemlerinde bulunan yapı stok bilgilerinin ne kadar güvenerek kullanılabileceği ve ne derece güncel olduğu bu konuda deneyime sahip bir ekip tarafından kontrol edilip onaylanmalıdır. Yapı Stok durumu belirlendikten ve gruplara ayrıldıktan sonra (Erzincan raporundan alınan örnekler Tablo 1, Şekil 2 ve Şekil 3'te gösterilmiştir) Gaziantep için modellenecek olan Deprem Senaryolarında Yapı Hasar Tespitlerinin olası bir depremde belirlenmesi sağlanacaktır.(JICA,2002).

Şekil 2. Erzincan'daki Bina Katlara Göre Dağılımı (TÜİK)

Şekil 3. Erzincan'daki Binaların Kullanım Amacına Göre Dağılımı (TÜİK)

Tablo 1. Hasar Analizinde Kullanılan Betonarme ve Yığma Alt Sınıfları (Eylem Planı)

No	Tür	Kat Sayısı	Deprem Tasarım İlkeleri
1	B/A Çerçeve	1-3	Uygun
2	B/A Çerçeve	4-6	Uygun
3	B/A Çerçeve	1-3	Kısmen Uygun
4	B/A Çerçeve	4-6	Kısmen Uygun
5	B/A Çerçeve	1-3	Uygun Değil
6	B/A Çerçeve	4-6	Uygun Değil
7	B/A Bölme	1-3	Uygun
8	B/A Bölme	4-6	Uygun
9	B/A Bölme+Çerçeve	1-3	Uygun
10	B/A Bölme+Çerçeve	4-6	Uygun
11	B/A Bölme+Çerçeve	1-3	Kısmen Uygun
12	B/A Bölme+Çerçeve	4-6	Kısmen Uygun
13	Yığma Duvar	1	Uygun
14	Yığma Duvar	2	Uygun
15	Yığma Duvar	3	Uygun
16	Yığma Duvar	1	Kısmen Uygun
17	Yığma Duvar	2	Kısmen Uygun
18	Yığma Duvar	3	Kısmen Uygun
19	Yığma Duvar	1	Uygun Değil
20	Yığma Duvar	2	Uygun Değil
21	Yığma Duvar	3	Uygun Değil

En kötü sonuç beklenen senaryo, Master Plan için esas oluşturacaktır. Risk Yönetimine dâhil edilen bu çalışmadan sonra hasar tespiti yapılarak yüksek riskli yapılar belirlenmeli ve öncelik sırasına göre çalışmaların güçlendirilmesine başlanmalıdır. Güçlendirilmesi mümkün olmayan yapılar için her türlü hukuki, idari ve teknik tedbirleri göz önüne alarak yeniden yapılandırma çalışmalarına gidilmelidir. Gaziantep Deprem Master Planı Yol Haritası Çalıştayı'nda 59 katılımcıdan oluşan 5 grup görev almıştır. Çalıştayı iç tasarımı Rehberli Çalıştay, Atölye Çalışması ve Odak Grup Çalışmaları Modellerinin karma olarak kullanılması üzerine kurulmuştur. Çalıştay öncesinde Paydaş Analizi yapıldıktan sonra, paydaşların katılımıyla grup çalışmaları 3 çalıştay üzerinde yapılmıştır.

Çalıştay-1'de "Gaziantep Deprem Master Planı içeriğinde neler olmalıdır/Plan neleri kapsamalıdır?" sorusu tartışılmıştır. Çalıştay-2'de, "1.Çalıştayda belirlenmiş olan içeriği hazırlamak için paydaşlar tarafından neler yapılmalıdır?" sorusu üzerinde konuşulmuştur. Çalıştay-3'te, "Gaziantep Deprem Master Planı hazırlandıktan sonra hayata geçirilmesi için neler yapılmalıdır?" sorusu için öneriler üretilmiştir. Çalıştay Raporu'nda tüm öneriler yer almaktadır. Çalıştayda çıkan öneriler incelendiğinde Gaziantep Deprem Master Planının 3 ana bölümü içermesi gerektiği ortaya çıkmıştır;

1-Deprem öncesi yapılması gerekenler

2-Deprem sırasında yapılması gerekenler (Acil Müdahale Eylem Planı – Afet Müdahale Planı/AFAD)

3-Deprem sonrasında yapılması gerekenler (Doğal Afet Yönetimi)

Deprem ve diğer Afetlere farkındalığı arttırmak amacıyla Mayıs 2018’de düzenlenmiş olan Gaziantep’te Afet Farkındalığı ve Duyarlılığı Sempozyumunun sonuç raporu da tamamlanıp yayına hazır hale getirilmek üzeredir. Bu sonuç raporu da klavuz olarak Gaziantep Deprem Master Plan çalışmalarında kullanılabilir. Sempozyumda Gaziantep Deprem Master Planı hakkında yapılan sunum ve alınan katılımcı yorumları ve yapılmış olan anket sonuçlarında önceliğin Gaziantep için uygulanabilir planının olması ve zaman kaybetmeden çalışmaların hızlanması yönünde olmuştur.

Özetle, Gaziantep Deprem Master Planı için atılması gereken ilk adım Görev Komitesinin oluşturulması ve Stratejik Eylem Planlamasının bu komite tarafından yapılmasıdır. Deprem Master Planı işini üstlenecek olan kurum ya da kuruluşların (Gaziantep Büyükşehir Belediyesi, Gaziantep Valiliği, Çevre ve Şehircilik İl Müdürlüğü vs.) belirlenmesi için sahibini ortaya koyacaktır. Görev Komitesi hazırlayacağı Eylem Planını iş sahibine ve ilgili paydaşlara anlatmakla yükümlüdür. Master Planı işinin üstlenicisi Görev Komitesi tarafından belirlenecek olan bütçe için yurtdışı ya da yurtiçinden finans desteği sağlamalıdır. Halkın Deprem Master Planı içeriği konusunda bilgilendirilmesi için toplantılar düzenlenerek farkındalığı artırılmış bir toplum oluşmasına da katkı sağlanmalıdır. Ayrıca, Gaziantep için Büyükşehir Belediyesi tarafından yaptırılmış olan Jeolojik çalışmanın Deprem Master Planında kullanılabilir detay ve bilgileri içerip içermediği uzman bir ekip tarafından incelenmelidir.

Türkiye Afet Müdahale Planı kapsamında Gaziantep için Afet Müdahale Planı mevcuttur ve bu planın uygulanabilir düzeyde olmasını sağlamak ilgili kurumların görevleri arasındadır.(Gaziantep İl Afet Müdahale Eylem Planı, 2017).

Erzincan ili için yapılmış olan Erzincan’da Olası Deprem Hasarlarının Belirlenmesi Raporu (TUJJB Projesi, 2015)Gaziantep ilinin sismik tehlike çalışmaları, yapı envanterinin belirlenmesi, hasar tespit çalışmalarında kılavuz olacak niteliktedir.

3. SONUÇ VE ÖNERİ

Gaziantep ilinin her geçen gün yapı stoğunun ve nüfusunun arttığı ve deprem açısından dikkate alınması gereken bir coğrafi konumda yer alması göz önünde bulundurulacak olursa Gaziantep Master Planın yapılması kaçınılmazdır. Ancak yapılacak olan Deprem Master Planının uygulanabilir olması ve uygulanması en önemli noktadır. Belirli periyotlarla güncelliği sağlanacak bir Deprem Master Planı her zaman hasarları en aza indirecektir.

4. REFERANSLAR

[1] *İzmir Deprem Senaryosu ve Deprem Master Planı-İzmir Büyükşehir Belediyesi (1999)*

[2] *İstanbul için Deprem Master Planı-İstanbul Büyükşehir Belediyesi (2003)*

[3] *İstanbul İli Sismik Mikro-Bölgeleme Dahil Afet Önleme/Azaltma Temel Planı Çalışması -Japon Uluslararası İşbirliği Ajansı, JICA (2002)*

[4] *Erzincan'da olası Deprem Hasarlarının Belirlenmesi-Türkiye Ulusal Jeodezi ve Jeofizik Birliği Projesi (2015)*

[5] *Gaziantep Deprem Master Planı Yol Haritası Çalıştay-Gaziantep İnşaat Mühendisleri Odası (2018)*

[6] *Ankara Deprem Stratejisi ve Eylem Planı-Ankara Valiliği İl Afet ve Acil Durum Müdürlüğü (2012)*

Geleneksel Harran Evleri

Muhammet MAMİR

Hasan Kalyoncu Üniversitesi

muhammetmamir@gmail.com

ABSTRACT

The most attractive part of Harran, they made house with overlay technique and with shape cone and resumed. The history cone shape houses A.D 6.thoused years. There are two regions where domed houses in Anatolia intensively decorated. The first region is between Urfa-Birecik part, second region is between Urfa-Akçakale part unlike the houses covered With on mud-brick dome. They were also used bricks in the domes of Harran houses. Harran houses are covered with bricks dome for two reasons. The first are because of Harran droothi there is no wood material second one, is Harran abundance With brick material. The height of the houses is up to 5 meters and 30-40 brick row. Dome and walls connected irregularly by clay plaster, it is plastered from inside and out again with this mortar. The domed houses were used as if they were inside one another. The center of the dome was left open. This openness is both for the small of inside. Harran houses are plastered with herring both side. Therefore in the summers are cooling the winter are cool.

Key Words: Harran, Şanlıurfa, Turkey, Traditional houses, Design, Domed, Houses, Adobe, Structural, Architectural

1 GİRİŞ

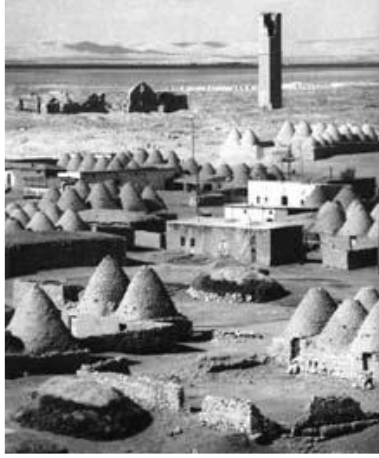
Harran evlerini üç bölümde inceleyecek olursak:

- 1 – Bulunduğu çevrenin ve tarihinin izlerini taşıyan **Doğal Değerler**,
- 2 – Yaşam biçimini, inançlarını ve geleneklerini yansıtan **Toplumsal Değerler**,
- 3 – Geleneksel yapılm sistemlerini oluşturan **Yapısal Değerler**.

2 GELENEKSEL HARRAN EVLERİ DOĞAL DEĞERLER

Tipik evleri, höyüğü, kalesi, şehir surları ile çeşitli mimari kalıntılara sahip Harran, 5000 yıllık tarihi ile Urfa ili Merkez ilçesine bağlı bir yerleşim yeridir. Kentin 44 km. güneydoğusunda ki bu yerleşim, Mezopotamya ve Arap ülkeleri ile Avrupa arasında transit geçiş özelliği göstermekteydi. Denizden 375 m. yükseklikte yer alan Harran çevrenin en alçak ovasında bulunmaktadır. Karasal iklimin hüküm sürdüğü bu yerleşim yeri; yazın 46 derece, kışın ise 0 derecenin altına düşen sıcaklıklarla tipik bir karasal iklime sahiptir. Yağışların az olmasının gereği olarak yeşil bitki örtüsü çok fazla görülmez. Bu doğal çevre şartları, Urfa'ya en yakın yer olan Harran'da çok farklı bir yerleşim dokusu oluşturmuştur. Yaklaşık 150-200 yıllık bir geçmişe sahip bindirme kubbeli evleri bu dokuda farklı bir mimariye sahiptir. Harran'ın ovada yer alması, çevredeki taş ocaklarına uzakta oluşu, ulaşım zorluğu ve ağaçlı alanların azlığına bağlı olarak evlerde devşirme taş kullanımı dikkati çeker. İklim koşulları da bu

yapılaşmada önemli bir etkidir. Harran evleri; birimlerin bir açık avlu etrafında sıralanmasından meydana gelmiştir. Bu görünümüyle Harran evleri sıcak iklimde çabuk ve kolay yapılan, yazın serin, kışın sıcak tutan, denenmiş ve benimsenmiş yapılardır.

Şekil 1. Harran'dan genel görünüm

Şekil 2. Harran evleri

Bindirme kubbeli evler, bu tekniğin gelişiminde önemli yeri olan Mezopotamya ve Akdeniz Neolitigi kültürlerinin, tarihteki yayılma alanında günümüzde de varlıklarını sürdürmektedir.

Aslında, Harran evlerinin içinde yer aldığı bölge yeryüzünde ki en eski kubbeli ev geleneğine sahiptir. Kubbeli evlerin tarihi, düz damlı evlerin tarihi kadar eskidir. Musul yakınlarında Arpachiyah'ta, Tiflis yakınlarında Schulaveri'de, Khirokitia 'da ki (Kıbrıs) kubbeli ev bulguları İ.Ö. VI. bine tarihlenmektedir.^{1*}

3 GELENEKSEL HARRAN EVLERİ TOPLUMSAL DEĞERLER

Harran evleri, sur duvarlarının içinde yer alan toplu ve sık dokulu bitişik yapılardır. Meskenlerin bitişik ve yan yana yer almasının nedenlerinden biri de halkın aynı aşirete mensup olmalarıdır. Evler küçük yollara, yollarda büyüklü küçüklü meydancıklara açılır. Bu halkın sosyal iletişiminin yoğun yaşandığı, sohbetlerin, buluşmaların ve oyunların oynandığı mekânlardır. Ev planındaki disiplin köy yerleşiminde pek görülmez. Harran evlerinin gelişi güzel yerleşim düzeni insanları strese sokmayan, doğal görünümlü bir çevre oluşturur.^{2*}

Şekil 3,4. Harran yerleşiminde meydan ve sokak dokusu

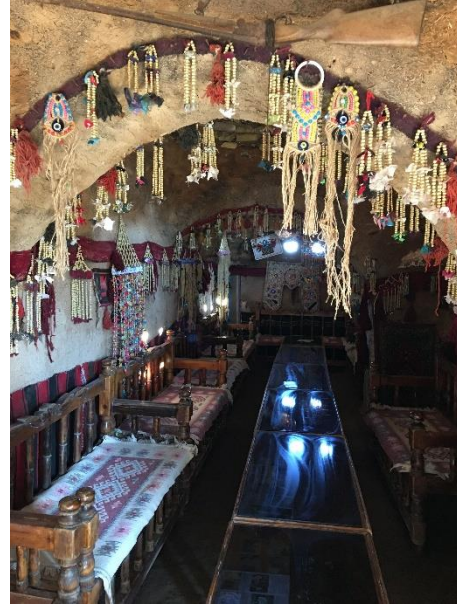
En küçük ev üç üniteden oluşur. Tek kanatlı giriş kapısıyla ortadan girilir ve üç oda birlikte kullanılır. Ailenin ihtiyacına göre oda sayısı artar. Çok çocuklu ve birden fazla eşli zengin aileler genelde bir iki tarafı hücre dizileriyle ve diğer tarafları yüksek duvarlarla çevrilmiş, avlulu büyük evlerde otururlar. Bu evler; Oda, tandır evi, avlu, ahır ve samanlık mekânlarından oluşur. Avlu, oturma, yemek yeme, uyuma, oyun oynama, vb. amaçlara hizmet eder. Günlük hayatın geçtiği ve ev yaşamının yük-sek duvarlarla gizlendiği avlularda ince ekmek yapmaya yarayan ocaklar bulunur. Kış aylarında günlük ekmeği “tandırılık” denilen mutfak-kiler odasında yaparlar. Yerleşimin adı, doğası, ermişleri, yörede inanılan peygamberler sayısız söylentilere konu olmuş-tur. Söylenenlere göre Âdem’le Havva’nın yeryüzüne ayak bastıkları ilk toprak Harran ovasıdır. İlk çift burada sürülmüş, öküz çiftte ilk kez burada koşulmuştur.

İbrahim Peygamber Urfa’da doğmuş, putları burada kırmıştır. Yörede uzun süre bu ve buna benzer dinsel ve töresel öğelerin etkin olduğu kapalı toplumsal yapı varlığını sürdürmüş ve bu yapı kullanıcıya ve mekânına çeşitli şekillerde yansımıştır. Harran’da evlenmeler görücü usulü ile olur. Düğünler, sünnetler, bayramlaşmalar, kız bakma ve beğenme için en uygun fırsatlardır.

Bu eğlenceler için kadınlar evleri, erkekler avlu ya da meydanların bulunduğu geniş alanları kullanırlar. Düğünlerde atın üstünde erkek evine getirilen gelin, çift kanatlı kapıdan geçirilerek eğlencelerin yapılacağı avluya ulaştırılır. Gelin düğünden sonra kırk gün, değişik elbiseler giyerek başında özel olarak hazırlanmış tacıyla konuklar için daha özenle hazırlanmış odada oturur. Bu süre içinde gelin görme ziyaretleri bu odada yapılır. Baş oda adı verilen bu mekân bu özel günlerin dışında aile reisine aittir. Genellikle ocak ve tandır da bu odadadır. Avlu içindeki erzak depoları, yem odaları, ahırlar ve misafir bölümleri ayrı bir kol olarak sıralanır. Bu birimlerin boyutları daha geniş seçilmiştir. Odalar çepeçevre yer minderleri ve yastıklarla çevrilidir. Odalarda yemek yenir, oturulur, yatılır, misafir kabul edilir. Yani bu mekân çok fonksiyonlu olarak kullanılır.

Şekil 4. Harran evlerinde “tandırılık”

Şekil 5. Harran evinde ‘‘avlu’’

Şekil 6. Harran evinde ‘‘oda’’

Hemen hemen bütün mekânlar avludan kullanılır. Yörede evlerle ilgili çeşitli âdet ve inançlar bulunmaktadır. Bu inanmalar evlerin bölümleri, yönlendirilmesini ve kullanım özelliklerini etkiler niteliktedir. Harran’da yeni bir evin yapımına başlanmadan önce yakın akrabalar arasında görüş bildirilir. Yer seçiminde yöreye hakim noktalar tercih edilir. Uğursuz kabul edilen evlerin yakınlarında ev yaptırılmaz. İnşaat gününün uğurlu gün olarak kabul edilen pazartesi veya perşembe günü olmasına dikkat edilir. Özellikle yer seçiminde akrabalık ilişkileri önemlidir. Bunda aileler arası iletişimin ve yardımlaşmanın rolü büyüktür. Eski Harran’da inşaat sırasında yılan görülürse uğuruna, tavşan görülürse uğursuzluğuna inanılırdı. Oturulan bir evde yoksulluk yaşanır ve çocuk olmazsa o ev terk edilerek başka bir eve geçilirdi. Evin inşasına başlanırken kurban kesilir, akan kan temele sürülürdü. Evini yaptıracak aile reisi gerekli taşları çevredeki kalıntılardan taşıyıp biriktirir, uğur getirmesi için bu taşlardan biri evin kible yönü olan güneyine bırakılırdı. İslamiyet’te insan tasvirlerinin bulunduğu resimler ve kabartmalar günah sayıldığından evin bölümlerine uğur getirmesi için ceylan kafası veya at nalı asılırdı. Türk kültüründe ocak her zaman evin önemli bir öğesi sayılmıştır. Bu nedenle ev içindeki ocağın yeri evin en merkezi konumunda planlanmıştır. Aynı zamanda Harran evlerinde ocağa su dökülmesi ve ayakla söndürmek iyi karşılanmaz.

Ocak sabahleyin süpürülür ve külü uygun bir yere bırakılır.^{3*} Ev içinde önem taşıyan bir başka elemanda eşiklerdir. Yapım sırasında mekanlar arasında bir ayırıcı gibi algılanan bu yapı elemanı çeşitli inançlara konu olmuştur. İnanişâ göre eşığa basmak ve oturmak doğru değildir. Yaşamı kısaltabileceğinden kaynaklanan bir inanış, eşığın yontulmasına izin vermez. Bu yasaklar, özellikle günün büyük bir bölümünü evde geçiren kadın ve çocuklar için uyulması gereken önemli bir konudur. Bu yasaklar ev halkının birbirlerini denetleyerek gerektiğinde uyararak uyguladıkları toplumsal inançlardır.

4 GELENEKSEL HARRAN EVLERİ YAPISAL DEĞERLER

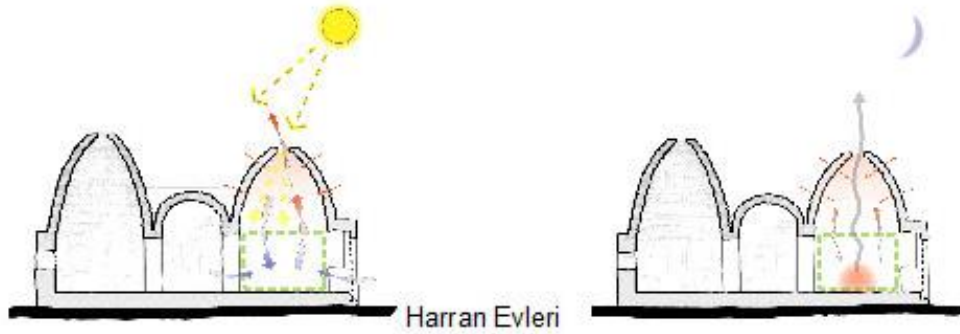
Harran evleri o yörede yaşayan inşaat ustaları tarafından geleneksel yöntemlerle yapılmıştır. Evlerin yapımında yapan ve yaptıranın aynı kültürde olması nedeniyle hepsi bir elden çıkmış gibi birbirine benzer. Evlerin inşası sırasında gerekli olan taşları aile reisi ile inşaat ustası birlikte temin ederler. Bunun için yakın çevredeki eski yerleşim yerlerinden çıkan taşlar kullanılır. Tuğla, kerpiç sur dışındaki akarsu kenarında hazırlanır. Ev sahibinin istediği planı ustalar yere çizip temel çukurlarını kazarlar.^{4*} Kare birimlerin 60-70 cm kalınlığındaki beden duvarları, 1.70-2.00 m.’ye kadar yükseltilir. Taş duvarların

örülmesi bitince sıra üstlerinin kapatılmasına, konilerin yapılmasına gelir. Asıl beceri buradadır. Tuğla ya da kerpiçle her birinin üzerine 2.50-3.00 m. Yüksekliğindeki koniler geleneksel form verilerek örülür. Tepesinde 40 cm. çapında aydınlatma ve havalandırma penceresi bırakılır. İçeriye kuş girmemesi için elek teli gerilir. Yağmur sızıntılarını önlemek için de her tepe penceresinin üstü 3 küçük taşla çatı biçiminde örtülür. Evin konumuna göre kare birimlerde de küçük Pencereleler açılır. Toprak harcı kullanılan inşaatta bağlantıların sağlam olması için bütün duvarlara birden başlanır, yarım bırakılmadan bitirilir. Gezici marangoz ustalarına da kapı-pencere doğramaları yaptırılır. Evlerin çoğu dışardan toprak harcı ile sıvalıdır. Kare plandan daire kesite geçişi birimlerdeki kemer ve tonoz geçitlerin yapımı ustaların işçiliklerine verilen önemi yansıtır.^{5*}

Şekil 7. Evlerin çatı örtüsü

Şekil 8. Harran evinde “oda”

Şekil 9. Harran evlerinin doğal klima özelliği.

5 SONUÇ

Harran evleri, geçmişten günümüze süregelen ve kendine özgü geleneksel yapım sistemiyle inşa edilmiş ilginç bir halk mimarisi örneğidir. Harran evlerinin çoğunun bakımsızlıktan yıkılmış olduğunu görmek, orada yaşayan halkın betonarme binalara yöneldiğini görmek üzücü. Bölge de orijinal nitelikte ev sayısı çok az, çoğu bilinçsizce halk tarafından restore edilmiş. Sadece iki adet ev restore edilip müze olarak canlı tutuluyor. Bu halk mimarisi ürünlerinin güzelliği ve özelliği hakkında bilgisi olmayan halk, bu yapıları süratle yok etmekte ve gereksiz betonarme eklemeler inşa ederek tarihi yok etmektedirler. Bu konuda halkın bilinçlendirilmesi gerekir. Alberobello’da ki kümbet evler UNESCO Dünya Mirası Listesi’ne alınmıştır ve çok da güzel korunmaktadırlar. Oysaki onların bugünkü varlıklarını borçlu oldukları Harran kümbet evleri yalnızca arkeolojik bir sit alanı içerisinde ve onlar da UNESCO Dünya Mirası Listesi’nde yer almayı ve daha özenle korunmayı fazlasıyla hak etmektedir. Toplumsal ve doğal değerlerin etkileşimi ile yörede farklı bir doku oluşturan evlerin, halk mimari ürünü olarak değerlendirilmesi ve yaşatılması kültür mirasımızın korunması bakımından önemlidir. Halk mimarisini yaşatmak sadece onu olduğu gibi korumakla değil, özgün yapım amaçlarına ters düşmeden ona yeni fonksiyonlar yükleyerek konuyu yeniden yorumlamak ve değerlendirmektir. Özellikle halk mimarisinin

önemli bir unsuru olan evler, yalnızca inşaat biçimi ve planıyla değil, halkbilimi ile ilişkilendirilerek incelenmelidir. Toplumun o yapıt ile ilgili inanışları ve geleneksel davranışları da ortaya konmalıdır. Çünkü bu yapıtlar gelecekte o kültürel çevreyi anlamada ve anlatmada kaynaklık edecek en önemli verilerden biri olacaktır.

6 KAYNAKLAR

- ^{1*} Akın Günkut , 1984 , “Geleneksel Harran Evleri”, *Yurt Ansiklopedisi* , Cilt.10 , Anadolu Yayıncılık , İstanbul.
- Şekil 1-2-4: *Ana Britannica*, 1988, Harran, cilt: 10, s:409, İstanbul.
- ^{2*} Özdeniz Mesut B., Bekleyen A., Gönül İ.H., İlter T., Dalkılıç N., Yıldırım M., 1998, “Toprağın Sırrı–veya Harran Yöresel Mimarisi”, *Gap Bölgesinde Kültür Varlıklarının Korunması, Yaşatılması ve Tanıtılması Sempozyumu*, Şanlıurfa.
- ^{3*} Nahya Osman, 1983, “Urfa-Harran Bölgesinde Geleneksel Halk Mimarisinde Tuğla-Taş-Kerpiç Evler Üzerine Bir İnceleme” *II. Milletlerarası Türk Folklor Kongresi Bildirileri*, Sayı:5, Ankara.
- ^{4*} Çetinor Bülent, 1987, “Harran”, *İlgi Dergisi*, s: 16-21, İstanbul.
- ^{5*} Baran Mine, 2006, “Halk Mimarisinin Halk Bilimi Bağlamında Değerlendirilmesine Harran evleri örneği” *Milli Folklor*, Sayı:72.
- Şekil 1-2-4: *Ana Britannica*, 1988, Harran, cilt: 10, s:409, İstanbul.
- Şekil 3: “Harran evleri hakkında bilgi”, 28 Nisan 2018 tarihinde erişildi. www.gelisenbeyin.net
- Şekil 5-6-7-8 : Mamir Muhammet, 2017, “Harran gezisi”, ıphone fotoğraf
- Şekil 9: Heval Zeliha Yüksel, “Mimari’de Enerji Verimliliği: Yerellik”, 15 Mart 2014, www.mimdap.org

ÖZGEÇMİŞ

Muhammet Mamir

Hasan Kalyoncu University, Faculty of Fine Arts, Gaziantep
Department of Architecture, Graduate student, muhammetmamir@gmail.com

EDITOR

Bilge IŞIK

Prof. Dr., Istanbul Aydın University, Faculty of Architecture and Design. Graduated from Fine Arts Academy as architect in Istanbul. For her PhD at Istanbul Technical University, she got lectures on "prefabricated concrete panel buildings" at Hanover Architectural Faculty. Since 1980 she is involved in earthen architecture, and carried researches on durability, industrial production and seismic reliability of earthen construction. Graduated students 40, printed papers 100, married, 2 children

kerpic'16

Cultural Landscape: Rebuilding after Decay International Conference

17-18 December 2016
Istanbul, TURKEY

